

БЕЛОПАЛАНЧКИ ЗБОРНИК

13-14

(2017/2018.)

БЕЛА ПАЛАНКА, 2018.

БЕЛОПАЛАНАЧКИ ЗБОРНИК 13-14 2017/2018.

Годишњак радова

Издавач

Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка

За издавача

Милан Спасић

Програмски савет

Проф. др Љубиша Митровић, председник; проф. др Данило Ж. Марковић;
др Тома Ристић; мр Владета Живковић;
Милан Спасић, управник Библиотеке; Видојко Крстић, адвокат у пензији;
Радијана Живковић

Редакција

мр Мирослав Живковић;
Драган Крстић; Иванка Косанић; Јован Младеновић; Алекса Поповић

Главни и одговорни уредник

Живота В. Јоцић

Лектор

Ирена Рангелов

Секретар Редакције

Ирена Рангелов

Графичка припрема

Жељко Цајић

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

350

ISSN 1452 - 9084

САДРЖАЈ

Реч Програмског савета и Уредништва	5
ИНТЕРВЈУ	
<i>Разговор са председником САНУ проф. др Владимиром Костићем</i>	9
ЛИЧНОСТИ И ДЕЛА	
Љубиша Митровић (Ниш) <i>Дело проф. др Данила Ж. Марковића</i>	27
ИСТОРИЈА	
Алекса Поповић (Бела Паланка) <i>Белопаланачки крај и питање разграничења од Санстефанског мира до Берлинског конгреса 1878 г.</i>	35
Драган Крстић (Бела Паланка) <i>Обележавање јубилеја 140 година од ослобођења Беле Паланке од Турака Јован Младеновић (Ниш) Три ратна дневника из Првог светског рата.....</i>	49 53
Ивана Станковић (Бела Паланка) <i>Обележавање стогодишњице ослобођења белопаланачког краја у Првом светском рату (1918-2018)</i>	111
ЦРКВЕНА ИСТОРИЈА	
Живота Јоцић (Београд) <i>Записи на иконама Дивљанског манастира (1820-1991)</i>	123
Живота Јоцић (Београд) <i>Манастирске старешине у Дивљани 1737-1862</i>	139
Векослав Пејчић (Београд) <i>Црква св. Николе у Горњем Стрижевцу (1830-2017)</i>	159
ГРАДИТЕЉСТВО	
Зоран Пешић (Бела Паланка) <i>Нишавски мост код Беле Паланке из 1934. г</i>	199
МУЗИКА	
Ђорђе Перић (Београд) <i>Молитвена химна „Тебе бога хвалимо” у поменима и мелографским записима познатих и мање познатих српских композитора</i>	211
СЛИКАРСТВО	
Јован Младеновић (Ниш) <i>Лирска палета сликара Мирослава Живковића.....</i>	237
Јован Младеновић (Ниш) <i>Сликар и песник Драгољуб Илић – Џони Драгичка</i>	243

ФИЗИЧКА КУЛТУРА

Синиша Ранчић (Бела Паланка)

Спорт у Белој Паланци – Спортски центар „Бањица“ 263

КЊИЖЕВНОСТ

Братислав Петровић (Бела Паланка)

Четири награђена рада 297

Данило Јовановић (Бела Паланка)

Песме 307

Иванка Косанић (Ниш)

Избор из књижевне критике 319

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

Драгољуб Златковић (Пирот)

Ругалице из пиротског краја и суседних области 339

Градимир Маринковић (Београд)

Аксентије Сента Митић врачар из Витановца 391

ФЛОРА

Лола Ђурђевић (Београд)

Прави тартуфи (Tuber sp.) и друге подземне гљиве у шумама Сврљишких планина 403

Лола Ђурђевић (Београд)

Садржај фенолних киселина у ризосферном земљишту под напратима ceterach officinarum d.c.asplenium trichomanes l, и asplenium adiantum nigrum l. (aspleniaceae) из Сићевачке клисуре 433

ПРИКАЗ

Душан Ђорђевић (Ниш)

Роман „Цариградски друм“ Б. Петровића (2015) 447

IN MEMORIAM

Данило Ж. Марковић (1933-2018) 451

РЕЧ ПРОГРАМСКОГ САВЕТА И УРЕДНИШТВА

Поштовани читаоци

Белопаланачки зборник који је пред вама више од десет година, показаним резултатима и својом мисијом оправдао је разлоге покретања и журно узраста ка новим дoметима. Програмски савет и Редакција, као и Народна Библиотека „Вук Караџић“, као издавач, очекују да ће наредни бројеви Зборника имати још разуђенију и богатију палету садржаја: од историје, етнологије, економије, науке, образовања и културе, књижевности и уметности...

Настојаћемо да иновацијом програмских тела и рубрика, учинимо Зборник још атрактивнијим и сериознијим за нове генерације читалаца. Не напуштајући проблемску тематику из археологије, историографије и традиције нашег завичаја, Зборник ћемо отворити према изазовним темама савремености, посебно оних које су везане за проблеме локалног и националног друштвеног развоја, демографска и еколошка питања, развоја пољопривреде и села, образовања и културе, демократизације друштвеног и политичког живота локалне самоуправе и проблема друштвеног положаја и ангажованости младе генерације. Белопаланачки зборник неће бити само трезор „археологије знања“ (М. Фуко) о прошлости, већ и светионик и „сигнално светло“ (П. Бурдије) куда путујемо, за које циљеве као друштво се боримо!

У том циљу, очекујемо да у Зборнику више простора заузимају садржаји који афирмишу личности и стваралаштво истраживача Белопаланчана, ма где они живели и радили, али и нове долазеће генерације, која се тек афирмише. У Зборнику ће се наћи и текстови аутора из других крајева Србије и света који пишу не само о Белој Паланци и њеној историји, већ су својим идејама подстицајни за развијање критичке свести нових генерација. Једна од нових рубрика, којом ћемо „почастити“ наше читаоце, биће поред приказа стваралаштва истакнутих Белопаланчана и интервјуи са истакнутим ствараоцима. Бела Паланка није позната

само по слободољубивим прецима, већ је огњиште истакнутих умова, научника, инжењера-иноватора, књижевника и уметника, који су задужили националну и светску културу. Овим крајем нису ходали само велики странци, као освајачи и мисионари; овде сурођени и завичајном геокултуром напојени бројни други умни људи, који су својим стваралаштвом проносили завичајно семе и на које смо поносни.

У овом Зборнику објављујемо интервју са академиком Владимиром С. Костићем, председником САНУ, чији је отац, др Светислав Костић, угледни професор и декан Медицинског факултета у Београду. Такође, овде доносимо и осврт на дело проф. др Данила Ж. Марковића, бившег министра просвете Републике Србије и амбасадора СР Југославије у Русији. Нека нам стваралаштво ових „учитеља енергије“ завичајаца служи за понос и узор новим генерацијама

Уредништво
Живота В. Јоцић

Програмски савет
Проф. др Љубиша Митровић

ИНТЕРВЈУ

РАЗГОВОР СА ПРЕДСЕДНИКОМ САНУ ПРОФ. ДР ВЛАДИМИРОМ КОСТИЋЕМ

(разговор водио проф. др Љубиша Митровић)

Владимир С. Костић (1953) је професор неурологије на Медицинском факултету Универзитета у Београду и пионир истраживања неуродегенеративних болести у нашој средини. Оснивач је Лабораторије за генетску и молекуларну дијагностику неуролошких болести, Лабораторије за хуману неурофизиологију и један је од оснивача Центра за поремећаје памћења и деменцију. У највећем делу свог истраживачког рада, упоредо са клиничким, бавио се и релевантним лабораторијским истраживањима на анималним моделима и ћелијским културама. Током свог усавршавања радио је више година у Лабораторији за изучавање исхемије мозга Медицинског факултета у Београду, у Мидлсекс болници у Лондону (Middlesex Hospital, London) и у два маха у Институту за неурологију Колумбија Универзитета (The Neurological Institute of NewYork-Presbyterian Hospital/Columbia University Medical Center). На Медицинском факултету у Београду, чији је декан био од 2002. до 2004. године, био је ментор 20 магистарских и 27 докторских теза.

Аутор је и коаутор око 270 радова који су цитирани у међународним часописима на JCR листи (Journal Citation Reports), 19 поглавља у међународним књигама и монографијама, 7 књига и уџбеника, и великог броја радова у домаћим књигама/монографијама или часописима, који су цитирани 9000 пута. Одржао је преко 120 предавања по позиву на међународним састанцима и универзитетима. У континуитету од 1991. године руководи

већим бројем домаћих и међународних научно-истраживачких пројеката. Рецензент је радова у преко 55 међународних часописа.

Члан је Српске академије наука и уметности од 2000. године, а њен председник од 2015. године. Почасни је члан Академије наука и уметности Републике Српске од 2016. године.

За научно-истраживачки рад награђен је 1988. и 1994. године Октобарском наградом града Београда, 1997. године добио је награду Српског лекарског друштва за научни рад, а 2010. године награђен је наградом „Проф. др Војислав Стојановић“ (Удружења универзитетских професора и научника Србије). Први је добитник награде за свеукупни научни допринос установљену од стране Медицинског факултета у Београду за 2011. годину, као и награде „Лаза Лазаревић“ Друштва неуролога Србије 2013. године.

Господине Костићу, како доживљавате улогу председника највише националне научне институције?

Лично, као незаслужену - начелно, као ужасно захтевну. Укратко, као посао чију тежину човек схвати тек када се ухвати у коштац са свим проблемима који он са собом носи – али, тада је већ касно. Јавност гаји према тој функцији дихотомију: од великог поштовања (које такође није увек пријатно) до негирања, сумњи, денунцијација, па и ружења – али и једни и други као функцију која не дозвољава претерано ни лични став, ни неку персоналну посебност. Прихватањем функције од тебе се очекује да будеш оно што ти је свако понаособ у јавности прописао – чак и када се ради о потпуно некомпатибилним особинама. Да се горко нашалим, оно што данас видите као председника САНУ је некада био Владимир Костић!

Како оцењујете Вашу досадашњу професионалну каријеру?

Ако има у мом ставу неких компаративних предности, гајим илузију да је то чињеница да себе нисам никада доживљавао ни претерано важним, ни претерано успешним – био сам ближи својим критичарима, него оним ретким пријатељима који су ме некритично, како се то од пријатеља и очекује, хвалили. Професионално, свој пут бих сажео са: пуно рада, пуно пораза и понеки успех, али са коначним тријумфом – унуком и унуцима које сам дочекао. Једном речју, на крају и само због њих ипак испадом успешан човек.

Каква је мисија Академије из Ваше визуре?

Прихватајући се ове функције, поменуо сам у најширем смислу три правца деловања. Први правац проистиче из питања шта су задаци националних академија у XXI веку? Шта се у међувремену променило? То су свакако проблеми идентита, језик, историја и сл.

Други правац би, без намере да звучимо претенциозно, дефинисали као делатност на „усправљању“ Србије.. У атмосфери самосажаљења и, да употребимо израз експерименталне бихејвиоралне психологије, научене беспомоћности, доживљаја да као народ и средина представљамо „чеда пораза и понижења“, уз имплицитно и експлицитно уверавање о постојању фатума колективне неспособности, уз генерације младих које расту у уверењу да је живот негде другде, наша дужност је да промовишемо стваралаштво, креативност и јавно прегалаштво пре свега својих чланова, некад и сад, у областима првенствено науке и уметности. Дужност нам је да покажемо да је „овде и сада“, као и у тежим временима, могуће достићи домете универзалног значаја. То укључује системски планиран и организован дугорочни рад на капиталним националним пројектима. Уз то, САНУ може и другим институцијама и појединцима да понуди и омогући простор за разматрање актуелних проблема, као и да обезбеди суочавање наше средине са низом цивилизацијских дилема. Јавности је промакло да је САНУ, барем у делу тих активности, поред стручне критике остављала или чак градила мостове кроз предлоге за превазилажење уочених проблема. У свим овим питањима етичка димензија имала је, и треба да има исту, ако не и већу улогу од компетентности. Компетентност САНУ се огледа и у њеној саветодавној улози, посебно у питањима научне и културне политике, односно стратегије, етичким и друштвеним проблемима везаним за научна истраживања и уметнички рад.

Трећи правац заснива се на сумњичавости ка наводима да „глобално улази у локално и мења га, али га не уништава“. САНУ, у сарадњи са другим институцијама, има обавезу да учествује у дефинисању вредности које ћемо у нашем колективном завежљају пренети преко брисаног простора глобализације (наш језик, критички сагледана историја, наша писана реч, музика, ликовна уметност, наш допринос цивилизацији, али и разумевање наших раздора и подела). Теме о језику и његовој заштити, координисање напора да се генерације које долазе суоче са врховима наше стваралачке традиције, о томе какву историју треба да уче у школама и сл., само су насумично дати примери делатности које би биле усмерене на трансгенерацијски пренос суштине нашег идентитета способног да прихвата и све добро са стране, али и оних наших особина које нас, суочене са извесним цивилизацијским закашњењима, оптерећују и успоравају.

На којим задацима је Академија ангажована од тренутка Вашег избора до данас?

Па управо на оним које смо и навели у претходном питању. Имам потребу да истакнем да је кроз зграду САНУ током протекле године прошло 170000-180000 учесника и посетилаца у најразличитијим активностима. Сваких 1,4 дана одржавана је нека манифестација. Али, у том периоду бих

ипак издвојио две посебне реализације од којих лично много очекујем:

1. формирање огранка САНУ у Нишу; и
2. завршетак Аудио-визуелног архива САНУ са центром за дигитализацију научне, уметничке, културне и историјске баштине.

Који су главни проблеми науке и универзитета данас у земљи?

Глобализација је један од фундаменталнијих изазова са којим се у својој дугој историји универзитет суочио. Иако преовлађујуће мишљење да ће у „друштву знања“ институција универзитета достићи нове врхунце, постоје и скептици који предвиђају да, ако уопште преживи, универзитет никад више неће бити ништа слично ономе што је био током своје историје. Скептици наводе да ће бити потопљен, или бар заобиђен активношћу захукталих ривала (од којих ће неки задржати назив *универзитет* јер се ради о прикладном „бренду“).

Данашњи универзитет није толико плод средњовековне цивилизације, већ пре националне државе. Таквом универзитету намећу се изазови типа стандардизације процеса учења путем комуникационих и информационих технологија, али и кроз развој глобалне истраживачке културе и мрежа (нпр. „учења на даљину“, које омогућава да се особе на потпуно различитим тачкама света ангажују у савладавању истог програма). Глобално тржиште без наклоности указује на високе јавне трошкове у тзв. државама социјалне правде, од којих универзитети у великој мери зависе. Уочљива је тежња да се високо образовање стави у контекст приватног добра, а не јавне одговорности колективитета у коме оно делује. Резултат је да комерцијални импулси постају не само легитимни већ и доминантни покретачи образовања, пре свега високог, које полако постаје домен тржишта.

Универзитет је кључно место синтезе образовне и истраживачке активности. Али, питање је да ли се ради о браку из љубави или је то производ у основи прагматичких разлога? Ове везе постепено слабе, посебно у развијеном свету. Постоји стрепња да будућа претња не долази од нове врсте „универзитета“ већ од губљења потребе за било каквим универзитетом, или бар за универзитетом у коме складно живе образовање и истраживање. Могуће је да ће се у сусрету са економском пауперизацијом универзитетских радника, истраживања и њихова комерцијализација прве одлучити на неверство. Али, шта онда остаје од универзитета? Гибонс и сарадници упозоравају и на деконструкцију саме идеје науке. Нове парадигме продукције знања примарно карактерише значај контекста, не само у смислу коначне примене науке, дефинисања научних проблема и избора адекватне методологије већ кроз редефинисање релевантног, употребљивог знања које је, како аутор каже, „социјално робуствено“. Суочени смо са покушајима да се “производи” стандардизују. У земљама са експанзијом вишег образовања на

делу је горљиво реструктурисање курсева и програма како би имали прођу на тржишту. Јавиле су се нове форме организације знања (нпр. 2000. године уочено је да је тзв. „corporate classroom“ велик као цео образовни систем САД). Неке од тих форми носе име корпоративних универзитета, што се тумачи као комплимент (препознаје се значај брэнда универзитета), али и као претња (илуструје се како је промискуитетан овај термин и како су потенцијално нестабилне категорије које користимо у систему образовања). И сами универзитети су успостављали разне облике хибридних партнерских односа са најразличитијим врстама институција. Постоје мишљења да су ови облици претње тек врх леденог брега, а да ће највећи супарници универзитета у блиској будућности бити мас-медији, тзв. „infotainment“ индустрије и консултантске фирме које ће се много лакше од Универзитета организовати у глобална савезништва.

Процеси глобализације, и уз њу релевантна висока технологија, променила је традиционални концепт времена и места у једну категорију „време/место“. То представља посебан проблем за универзитет, јер, упркос мање-више успешним методама учења на даљину и сл., ова институција има веома снажан осећај места. Међутим, универзитет је не само везан за асоцијацију места, већ је он истовремено и простор, релативно аутономан и независан од злокобних спољних звукова политике или тржишта, у коме се може неговати критичко мишљење, формирање и провера идеја. Да ли ће са колапсом доскора независних категорија времена и места у једну јединствену категорију бити могућности да се таква улога простора изрази? Да ли се релативна аутономија универзитета компромитује појавом нових парадигми продукције знања? Не бацају ли и државе са неизбежним инстинктом фрустрираног предатора све више поглед на универзитет као институцију која јој је предуго одолевала?

Укратко, још увек витална контрола система образовања на националном нивоу, уз интензивно развијање слуха за токове око нас (не смемо да дозволимо да једини не прихватимо хришћанство у фигуративном смислу те речи, имајући у виду фрагилност наших популационих, цивилизацијских и економских капацитета), захтевају пажљиво преиспитивање и прилагођавање улоге јавног сектора и активну политику у одређивању граница које га одвајају од тржишног сектора (не бих желео да се ово схвати као његово негирање). Сви који учествују у образовном процесу морају, уз свест да образовање постаје за појединца облик промишљене, у основи егоистичне инвестиције, да остану способни за скепсу, неверовање и критично промишљање свих околности – не верујем у свет у коме ће понављање моторних, когнитивних или афективних образаца на крају донети и жељени, стандардизовани успех. И у постмодерном свету постојаће, верујем, посебна потреба за конзервативном сумњом и интегритетом те сумње, за учитељима који ће радити оно што је право

(праведно, у шта верују), а не оно што данашња цивилизација толико воли - радити коректно. Питање је да ли смо за те изазове спремни!

Шта би требало мењати у образовној и научној политици земље?

Фокусирао бих се на науку. Три исходишне целине, тачке које дефинишу троугао *образовање – наука – привреда* чини се да се у развијеним друштвима умногоме преклапају, док у срединама сличним нашој њихово архаично и прецизно разликовање омогућава да их посматрамо прилично изоловано. Када немамо јасне одговоре на иначе јасна питања, која иначе ретко постављамо, разумно је погледати како та питања сагледавају оне земље које их често постављају. Royal Society у *The scientific Century: securing our future prosperity* из 2017. године, почиње са 6 досадно начелних препорука:

1. *Да се наука и иновације уграде у срце стратегије дугорочног економског развоја!*

У тој општости, међутим, предлаже се да се поред традиционалног захтева да се улагања Р&Д (истраживање и развој) повећају, она планирају у дужим временским оквирима, не краћим од 15 година, а да одређени облици инвестиција у Р&Д, посебно у случају мањих привредних субјеката, подлегну јасно дефинисаним и континуираним пореским олакшицама.

Однос науке и иновација је дефинисан као *екосистем*, у коме здравље целине зависи од здравља чинилаца и, што је још важније, од здравља њихових односа. Дужни смо међутим да се одредимо према извесним апокрифним постулатима тог екосистема:

(а) постојање хостилног односа базичних, која су вођена искључиво пуризмом радозналости, и примењених, апликативних истраживања. Као да то исто или бар у истом степену не важи и за иновације. Верујем да у обе групе, истраживачи немају никакво инхерентно гађење према материјалним добрима и сигурности.

(б) Са наведеном дистинкцијом, последњих година наслушали смо се да су базичне науке тешко одрживи луксуз за мале средине, којима је упутније да се окрену иновацијама. То је банализација иновација, јер њих нема без развијених базичних истраживања !!! Ми смо, као мало друштво, дужни да направимо тежак напор да барем у сфери модерних технологија клецајући пратимо фронт актуелне науке, јер иначе своје домете заустављамо на нивоу проналазаштва, без способности да се и у сфери иновација, услед прескочених технолошких циклуса, укључимо на други начин сем као мање или више просвећени корисници туђих лиценци. У развијеним земљама, одакле често и потичу наведени савети, упркос ширењу утиска да се финансије шифтују ка примењеним истраживањима, анализе говоро управо супротно: у последње 2 деценије отклон је ка базичним истраживањима. Између базичних истраживања и евентуалних апликација постоји јасна

временска латенца (линеарни модел је овде неуспешан): нпр, у медицини то закашњење износи преко 10 година, у области биотехнологије од почетног дизајна до комерцијализације око 3,5 година, а у микроелектроници >5 година. У том закашњењу кључну улогу има ефикасност менаџмента иновација!

Али каква је наука у Србији и нисмо ли већи песимисти него што је неопходно? Према извештају Националног савета за науку 2016. године, на основу рангирања више од 230 земаља које обавља SCImagoJournal&CountryRank, Србија заузима 48. место у свету. Универзитет у Београду је на престижнијој „Шангајској листи“ (обухвата свега 2% светских универзитета) рангиран између 201. и 300. места. Универзитети у Нишу, Крагујевцу и Новом Саду се по први пут појављују на овој листи и то међу 500 најбољих универзитета из области математике. У 2016. години објављено око 7000 научних радова у научним часописима који се реферишу на WoS, што чини око 1000 радова годишње на милион становника или 0.61 радова годишње по једном фул-тајм финансираном истраживачу, што је у нивоу развијенијих земаља ЕУ. Нажалост, чак 75% радова има адресу наша два највећа универзитета!. Србија према индексној бази *Global Competitiveness Index* по квалитету научних и истраживачких институција на међународном нивоу заузима 67. место у 2015/2016. години. Али, према индексној бази Светског економског форума која мери утицај укупног научног потенцијала на побољшање опште конкурентности земље у истој години ми смо тек на 94. месту од 140 земаља.

2. Да приоритет добијају изузетни поединци!

Одмах ћу поменути неке идеје које би могле бити релевантне за нас: увести дуготрајније пројектно финансирање за изузетно успешне истраживаче (8-10 година), баш као и упоредно увођење краћих „јуниор“ пројеката (до 2 године) за започињање научне каријере, обезбеђивање фондова којима би обезбеђивали слање наших млађих истраживача, посебно у раном постдок периоду, на водећа места и код водећих научника у инсуфицијентним областима, боље коришћење могућности које отвара нова пракса флексибилних фелоушипа који би били трансферабилни између институција. Утолико пре што забрињава податак о драстичном паду у финансирању Програма подстицања и стипендирања младих и надарених за научноистраживачки рад од око 6.7 пута у 2016. у поређењу са 2010.

Коначно, како омогућити препознавање изузетних појединаца? Верујем да је једино институција континуираних пројектних циклуса та која обезбеђује конкуренцију и препознавање, а ми ево улазимо у 4. годину а да нисмо обезбедили почетак очекиваног циклуса. „Ил’ не да јаво, ил не да Бог...“, тек неко не да. На овом месту не бих сву кривицу свађивао на ресорно Министарство, мада је у једном од почетних оклевања чини ми се

и оно било жртва погрешне процене политичке неконјуктурности таквог потеза и потом домино ефекта. На овај проблем бих ставио ознаку: ХИТНО РЕШАВАТИ!, иначе се руше и колатералне конструкције типа оних које су намењене задржавању младих талената.

3. Да држава поспеши и појача коришћење науке у својим одлукама и приоритетима!

Поред САПЕА програма у ЕУ који укључује националне академије у стратегији „науком до одлуке“, документа предвиђају отварање потпуно нових позиција типа Главни научни саветник у институцијама типа Her Majesty Treasury и Bank of England. У нашим условима, за почетак се сугерише да се као посебно формира Министарство за науку и високо образовање, о чему је, истина без и куртоазног одговора, САНУ у два маха слао предлоге.

4. Појачати позиције УК као центра (хаба) за глобалну науку и иновације!

Свако поређење по овој тачки спада у домен пословице о жаби која је прибегла поткивању, али ми се чини да није неумесно да размишљамо и да се изборимо за сличну улогу Србије у регионалним оквирима – понављам, уопште није неумесно!

5. Боље повезати науку и иновације са глобалним изазовима!

Под императивом интердисциплинарности, климатске промене, сигурност хране, биодиверзитет, сиромаштво и демографска питања ће моделовати век пред нама. Истраживања ових проблема би морала да мере и предвиђају утицаје, налазе решења, и истражују могућности адаптације – циљеви који захтевају међународну сарадњу! Супротно базичним, таква *стратешки важна истраживања*, која захтевају идентификовање глобалних приоритета и то кроз дијалог јавности и stakeholders, засниваће се на top-downалоцирању средстава, што је могући извор нових тензија. Уочава се да су, упркос томе што је већина политика на националном нивоу усмерена ка јачању локалне компетитивности, наука и иновације све доминантније интернационалне. Ми се у том контексту морамо мудро и упорно позиционирати, свесни да се унеколико мења географија светске науке (нови играчи Кина, Индија, Јужна Кореја, итд), последиčna multi-power ситуација, тј. умрежени систем глобалне науке). За снажање у овом исполитизованом простору неопходно је развијати и тзв. научну дипломатију. Ипак, нашу актуелну оријентацију тешко је оспорити: САД су домаћин 26,8%, а ЕУ27 23% свих истраживача у свету; у САД се произукује 39,7%, а у ЕУ 36% патентних апликација.

Нажалост, код нас је број резултата који могу бити од значаја за привреду низак. Од укупног броја свих остварених резултата, патенти и техничка решења чине 2%. 315 резултата научноистраживачког рада су техничка решења (електроника, телекомуникације и информационе технологије), а 140 су патенти, сојеви, сорте или расе (биотехнологија и

пољопривреда 75%). Ипак, број пријављених патената на милион становника у значајној мери расте у односу на претходни период, тако да се Србија у овој категорији налази на 53. месту. Наводи се извесна дискрепанца, јер је истраживачки систем организован по Закону о научноистраживачкој делатности, а иновациони по Закону о иновационој делатности. Иновационе организације су укључене у реализацију научноистраживачких програма од општег интереса, а научноистраживачке организације нису препознате као саставни део иновационог система, нити се често да будем малициозан саме препознају у том координатном систему. Према извештајима Глобалног индекса иновативности Србија је у претходне 3-4 године између 63. и 65. позиције од 128 земаља – без битних промена. Парадокс је да је остварена је задовољавајућа 44. позиција код показатеља броја домаћих патентних пријава и броја РСТ пријава резидената у односу на паритет куповне моћи, а још упадљивије када је у питању број научних и техничких публикација где смо чак на 8. Месту (?). Ниво сарадње универзитета и привреде у области истраживања није повољан – ту смо на ниском 89. месту.

6. Ревитализовати едукацију у области науке и, обратите пажњу, математике на свим нивоима!

Експертске групе треба да разраде одговарајуће курикулуме, почевши од узраста од 5 година. Наука и васпитање, назовите га стањем духа које погодује иновативности, промовише се од најранијих нивоа образовања, за шта су пре свега потребни оспособљени учитељи. Мене искрено плаши, а можете ми то одбити на конзервативност која је инхерентна мојим годинама, замка преране и претеране усмерености у раним фазама образовања. За будућност је верујем виталнији онај концепт економије знања који наглашава неопходност да едукација буде усмерена ка стицању способности/вештина за тзв. глобално радно место. За шта то треба да припреме појединца примарно и секундарно образовање? У једном документу ЕУ наводи се да (цитирам) «постигне основне опште и/или когнитивне способности које су потребне у читавом низу послова... у областима математике, писмености, решавања проблема, социјалне комуникације и међуљудских односа». После ових речи, будући у позицији оних којима недостају ти капацитети за описани сценарио, остаје ми само да кажем – *Vae victis!*

Усвојена Стратегија развоја образовања до 2020. године предвиђа пораст високообразованих на 38,5% особа у старосној доби 30–34 године. Предвиђа се такође да 10% студената који заврше мастер студије упише докторске студије, а да број особа које годишње докторира достигне 200 доктора на милион становника (око 1.500 доктора годишње). Али, за почетак, неопходно је извршити усклађивање Закона о високом образовању са Законом о научно-истраживачком раду.

Шта мислите о досадашњим донетима Болоњске реформе високог образовања у земљи?

У нашем, и не само у нашем академском простору кружи баук Болоњске декларације, која убачена са стране, како тврде пословично обавештени, треба да испуни деменцијалне науке оних који раде против нас, али који су исти рецепт за решавање проблема масовног високог образовања, да се ваљда ми не би досетили, лукаво применили и на себи самима. На једном давном скупу на Универзитету у Београду, на коме се са много жучи дискутовало о Болоњској декларацији, усудио сам се да кажем нешто попут, да сам себе парафразирам по сећању: Пустите Болоњу! Хајде да бацимо у блато ту декларацију, хајде да је изгасимо када толико иритира и оне који су тих неколико реченица прочитали и оне који то нису урадили, мада их та чињеница није ометала у горљивом јављању за реч и изношењу мишљења. Мађутим, када се тако ослободимо „Болоње“, био би елементарни ред да се, смирили и неузнемиравани, запитамо, ослањајући се искључиво на здраву памет, да ли је овај и овакав универзитет на коме радимо и делујемо, „најбољи од свих (универзитетских) светова“? Јер, ако јесте очито немамо шта да мењамо. Али, ако како слутим није, шта је то што би морали предузети, изменити, реформисати (и у институцији и у себи самима)? Мислим да то питање, у жару често недовољно артикулисаног незадовољства укључив и самом „Болоњом“, нисмо уопште или смо га недовољно и тихим гласом постављали. Бојим се да је отпор према „Болоњи“ постао заклон иза кога смо се спонтано окупали сви ми стари ветерани борбе за академски *status quo*. Чак и групације које су уводиле извесне принципе бојим се да су то радиле површно, по извесном аутоматизму и склоношћу ка имитацији. Нису ли институције покретљивости студената и професора (као идеја «Болоње») занимљив лек за барем део наше иначе упечатљиве хетерогености у квалитету високих школа? Зашто ту не би направили макар пилот-пројекат? Није ли дистинкција на истраживачке универзитете и оне који то нису (код мене ова дистинкција нема ни квалитативан ни хијерархијски однос), а коју је нови Закон ћутке мимоишао упркос извесном броју предлога, данас неопходна, баш као и вишеструко рангирање квалитета наших факултета и универзитета. Барем у овом тренутку, чини ми се да смо се одлучили за Еденски врт једнакости у коме време спорије тече и нема посебних захтева за прегнућима (сем забране да се убере јабука са дрвета спознања, што чини ми се поштујемо). Нека ми опросте они које овим речима вређам, али мислим да је у нашој академској заједници мало оних које је заболела глава услед заиста „дубинског“ промишљања будућности Универзитета (намерно га пишем великим словом).

Какав је однос Академије према појави „одлива мозга“?

Једини могући однос: ужасне забринутости. Међутим, тај феномен

не куца само пред нашим вратима. Он је интелектуално пауперизовао и неке од наших суседа, али и у веома развијеним земљама истраживачи и научници непрекидно мигрирају, постају нека врста номадске заједнице – а у једном ширем смислу обнављају стари мит о „Јеврејину луталици“. Ми смо земља која се суочила са драматичним одласком младих, образованих људи. Треба нам мудрост да се фокус са „brain drain“ окрене ка „brain circulation“, из кога би и овако осакаћене средине могле да имају извесне користи. Међутим, за превазилажење овог феномена изгледа да је неопходна усмерена делатност старе, добре државе ка враћању парцијалној партиципацији или умрежавању оних који су отишли. Питање које ћу поставити свима нама је следеће: могу ли друштва да остану социјално кохезивна упркос сталне експанзије овог феномена?

Какав треба да буде однос према научном подмлатку у нашој земљи?

Још од искуства са породицом Топаловић чији је праотац Душко Ковачевић, прилично јасно је дефинисан простор који је у нашој култури намењен младима.

Шта мислите о статусу и улози друштвено-хуманистичких наука данас?

Бојим се да са тенденцијом њиховог маргинализовања свет постаје све мање способан да разуме сам себе и да на иоле компетентнији начин предвиди куда то треба да идемо. Бојим се да тонемо у ново доба варварства и да ћемо без њих и ми поново спаљивати Ђордана Бруна. Само што је антрополошко зло данас тако технолошки поткрепљено средствима деструкције, којима се узгред јавно или потајно дивимо (обратите пажњу на нпр. назив „мајка свих бомби“), најразличитијих облика да и трен непажње на мртвим стражама хуманизма и грађанских тековина још од Француске револуције може да покрене лавину катастрофе. Ако већ није покренута...

Шта мислите о улози интелектуалаца у савременој култури и друштву?

Нисам сигуран да, посебно у овом времену, могу уопште да дефинишем појам интелектуалца. Раније ми се чинило да је то у принципу безнадежно усамљена јединка која је радикално критична према паклу, али истовремено не мање радикално преиспитује рај. Како старим све више ми се чини да је „интелектуалац“ прецењен појам, а ускоро ћемо у САНУ имати госта из Израела који ће говорити о томе да ли у доба електронских медија уопште и има улога за интелектуалца. Шта данас значи бити интелектуални дисидент? Ту скоро у сјајној књизи мог пријатеља Слободана Грубачића (Мапа текста) прочитао сам хуморну реплику Макварда на Фојербаха: „Филозофи су само различито мењали свет; време је да се он – поштеди.“

Једном сам негде изјавио да „у покушају да поједностављено дефинишем тај појам како га ја разумем, без довољно теоријског знања,

чини ми се да се то односи на оне појединце који имају знање и имагинацију да из различитих углова сагледају феномене и правце у којима се одређено друштво креће, да при том не робују никаквим, а посебно не идеолошким предрасудама у обрачуна или одређењу према колективним заблудама или митовима, али и при интимном егзорцизму у обрачуна са ђаволом у себи („сачувај ме Боже генерализација“), уз очуван осећај дужности према општем и спремност да се упусте у ризик исказивања мишљења, без обзира ако је оно у контрадикцији са очекивањима колективног ува. Историја је пуна прича о каменовању или спаљивању таквих доносиоца истине. Зашто сам се задржао на одредници појединци? Зато што се, можда бесмислено, бојим да свака колективизација ових принципа, евентуално партократско уједињавање таквих појединаца, као и свака институција коначно, разлаже на игре моћи и утицаја, осећај обавезе према групи и сл. Бојим се да мој опис оних које бих као обичан грађанин укључио у елиту подразумева безнадежно усамљене и најчешће несхваћане појединце, са памећу и знањем, али не мање и очуваном скепсом према себи и околини у којој живе (што не значи да ту средину и не воле, напротив) и осећајем обавезе да своја гледишта и страхове изразе гласно. У светлу оваквих ставова, оног момента када „елита“ постане пожељна у било ком смислу сем у смислу наведених постулата, она више није елита, или бар не елита како је ја, можда наивно, можда глупо, подразумевам. Уосталом, хајде да заједнички прочитамо редове Јована Стерије Поповића „Докле се год будемо само хвалили, слабости и погрешке прикривали...“ и у 10 реченица ћемо схватити зашто смо срећни што смо га имали у елити.

Паметна извршна (или политичка) власт постаје нешто просвећенија у тренутку када схвати да су јој такве личности корисније од организованих гомила које попут мантри изговарају речи и реченице које не носе никакав ризик, никакву сумњу и никакву различитост. Чини се, међутим, да не мање од оних на власти, сви ми који чинимо овај колективитет треба да се привикнемо да уместо „дебата“ стрпљиво и са поштовањем саслушамо друге, без обавезе да се са њима и сложимо. И временом, у неким од саговорника препознаваћемо оне које ћемо, према сопственим критеријумима, доживљавати као елиту.

Одрастао у времену када је одредница „елитиста“ била готово погрднија и непожељнија од „крадљивца у самопослузи“, деценијама поносан што припадам народу који дуго није имао ону врсту вертикалне друштвене организације коју је већина других народа имала и за коју сам веровао да је инхерентни темељац нашег повремено и претераног осећаја једнакости и демократичности, данас у седмој деценији осећам страх да се то клатно исувише померило у другу страну, у којој страствено рушимо институционалне и појединачне вредности. А имали смо их и верујем да их још увек имамо. „

Који су главни проблеми савременог света?

Свеколика ентропија и страшно скраћивање времена које нам је на располагању да пре чињења помало и размишљамо. Данас је тешко бити пророк, што се врло често и очекује и како Филострат каже: „Богови виде будућност, људи садашњост, а мудраци оно што ће се управо догодити.“ Социолог Зигмунт Бауман савремено доба карактерише називом „флуидно друштво“. Оно своје обресе поприма доласком *постмодерне*, која означава кризу „великих нарација“ које су, како наводи Умберто Еко, сматрале да човечанству могу да наметну одређени поредак. Постмодернизам, сада већ на заласку, се посветио „новим лудичким и ироничним интерпретацијама прошлости, а на различите начине се укрстио и са нихилистичким поривима“. Међу карактеристикама „флуидног друштва“ су криза државе, криза идеологија, са последичном кризом партија и уопште, „заједничких вредности које би омогућиле појединцу да се осети делом нечега што одражава његове потребе“. Део последица је „немилосрдни индивидуализам“. Упоредо са губљењем вере у „велике нарације“, као карактеристика времена појављују се тзв. „гневни покрети“ (повремено неуспешно маскирани у провизорне костиме професионалних ортодоксија, светих национализма и псеудоидеологија). Они знају шта неће, али не знају шта хоће – њихова дејственост се временски, али ни са гледишта правца деловања, не може предвидети! Уз пребојеност регионалним и локалним нијансама, у целини ни наше друштво није поштеђено токова „флуидног друштва“. И појединци и само друштво навикнути су на привременост.

Али, шта када привременост прође?

Можда све треба мало поједноставити, попут билансних стихова Виславе Шимборске, које ћу дозволити себи у фрагментима да цитирам: „Требало је да буде бољи од претходног наш XX век.

Али неће стићи да то и докаже,

[...]

Већ је много тога било

Што није требало да буде,

А оно што је требало да стигне

Није стигло.

[...]

Неке се несреће нису смеле

Догодити више,

На пример, рат,

И глад, и тако даље.

[...]

Ко је хтео да ужива свет,

Прихватио се задатка

Неизвршивог.[...]

Како да живим – пита ме у писму неко
Ког сам ја намеравала да питам
То исто.
И опет, као и увек,
Што се из претходног види,
Нема питања битнијих,
Од наивних питања.“

Какав је Ваш поглед на садашње и будуће унутарбалканске односе?

Лапидарно говорећи, тренутно скептичан. Краткорочно говорећи, скептичан. У дугорочном смислу, скептичан. У историјским рутинама балканских народа трајно је устоличен комплекс жртве, пројектовање кривице на оне око нас, дилувијална оправданост освете за све што је поднето, која никада није довољна нити се може довести до краја. Инфантилно-малигно национални идентити се често дефинишу, не кроз нас саме, него кроз наша непријатељства, кроз оне друге који су тако различити од нас. И овај мој мали народ (а ја други немам) актуелно доживљава препород суседних колективитета који упорно дефинишу кроз посувраћене идентификације – они нису „икс“ или „ипсилон“, они су једноставно „не-Срби“, иако их, сем манитих у нашим редовима, нико не тера да буду било шта друго до „икс“ или „ипсилон“. Друга страна је наш нарцизам да смо разгаломљено већи, лепши, храбрији и паметнији од других, из кога лако тонемо у самопотирање. А нисмо ни од кога бољи, али, не обесхрабујмо се, ни од кога и ни у чему гори. Коначно, можда ће овај варварски точак глобализације релативизирати и државне и етничке поделе у неколико будућих генерација, свдећи их на питања зоологије. Да ли ми се тај сценарио свиђа? Заправо не, уопште не!

Да ли има смисла реактуелизовати значај идеје „Балкан, балканским народима“?

Бојим се да су балкански народи у овом тренутку неспособни за такав мисани помак. Сувише је остало непопуњених ровова и траншеја историје које су моћни возачи точка историје искористили да поново разиграју старе поделе и мржње. Балкански народи ни у суочавању са будућношћу немају више исте позиције – неки су чланови ЕУ (једини критеријуми њиховог пријема леже у антируским ресентиманима европске политике), а готово сви хрле у НАТО. У тим тркама ка напретку једна од балканских игара постаје и саплитање, а увече, када одмарамо, играмо се лаже и паралаже. Ја се од муке насмејем када ме неке амбасаде суседа зову на прославе њиховог ослобођења или спомене на окупацију коју су нема сумње брутално вршили и моји преци, који су у муци преживљавања на обронцима Сврљишких планина, барем према логици мојих монтањарских пријатеља, гајили

изразите колонијалне апетите. А ја наиван нисам ни приметио да су мој Милутин, његов брат Вељко или њихови изгинули вршњаци заправо само острашћениколонијални освајачи који су се несразмерно обогатили. Само обиђите крај мојих предака, да видите шта је све у њега уложено, на пример у последњих 150 година. Уз то, видите и сами колико има лидера у региону – чуда успешности! Можда је време да се детаљније позабавимо Србијом, и то не само Србијом на Балкану (на који ће нас упорно враћати наши „пријатељи“ и неке друге логике), већ Србијом у свету!

Какав је однос институције на чијем се челу налазите према питањима међународне сарадње?

САНУ је одавно успоставила сарадњу са великим бројем сличних институција, а у последњих неколико година инстира на регионалном нивоу. Србија не сме дозволити да на било који начин буде поново изолована. Тај задатак није лак. Европа је већ дуго у другом стању и никако да се породи, а историја нас упозорава да је у свим процесима европских интеграција увек био укључен и неки „непријатељ за пример осталима“. У једном тренутку, а нисам сигуран да је он прошао, била у ситуацији да јој се таква улога намени. У покушајима да будемо део ширих цивилизацијских кругова треба да имамо на уму, не марим што ће ме због ових речи плувати, антисемитоидну потребу и кондицију великих конгломерата, каква је уосталом и Европа, као што не смемо дозволити да у свом инфантилном доживљају геополитике постанемо било чији „корисни идиоти“. Коначно, контрапункт сарадње је несарадња и усамљеност, тачније она клетва од које сам почео одговор – изолација.

Какав је Ваш поглед на актуелне евроинтеграцијске процесе земаља у транзицији?

Европа није хомоген појам, ма колико нас у то убеђивали. Наше место у постојећој хетерогености је неупитно и, ма како мрзео ту флоскулу, без рационалне алтернативе.

Какав је Ваш поглед на ЕУ и њену будућност?

Европа мора да брине о свом опстанку не мање анксиозно од нас самих. Ја верујем, упркос синусоидама, који могу да се отргну до екстрема (нпр. ја својим европским пријатељима увек говорим да је бомбардујући Србију, Европа бомбардовала саму себе, и повремено ми се учини да неки то знају и без мог убеђивања, али то сазнање потискују), да ЕУ мора да нађе *своју* будућност. Нисам сигуран да је ова бирократизована форма њеног промишљања способна за то.

Да ли је човечанство на путу да помири дихотомију између научно-технолошког и друштвено-солидаристичког развоја?

Не и чини се да је све даље од такве могућности. Али, ма како они данас били маргинални, на обзорју се појављују нови покрети и нове идеологије у покушају. То што је овај свет све мање мој не значи да неки „нови историјски просвећени клинци“ неће наћи нове одговоре. Са мојим идеолошким и историјским пртљагом ја сам лично превазиђен и бојим се, бескористан за ту врсту борбе.

Каква су Ваша предвиђања развоја човечанства у будућности?

Мрачна, како већ то приличи човеку мојих година. Чини ми се да када је *homo sapiens* у питању, оптимизам представља биолошку, а песимизам историјску, искуствену категорију. Али, ако је веровати мојим синовима, када су у питању прогнозе овог типа, не треба ме узимати превише озбиљно.

Породични завичај?

Дозволићете ми да претенциозно и неопростиво невоспитано наведем пар реченица из моје приступне беседе у САНУ 2006. године које сам посветио: „свом оцу, једином Костићу који је успео да за живота направи кључан корак када је пошавши из вододерине митског Моклишта, оне исте којом ће проћи вода са планине која ће му однети родну кућу да не би имао где да се врати, у тмини ноћи давне 1938. године, као 11.-то годишњи дечак на превоју Суве планине, код Богутовачке чесме, коначно и неповратно прескочио провалију која раздваја оне што су приморани да памте од оних који то могу и да запишу, да би стигао до свих својих Хипербореја и ипак остао свој, без талента за мржњу, зло памћење и осећај прикраћености. Мада се повремено питам, да ли је било паметно да уопште силазимо са планине? Он ме је научио другој поуци у животу да ако већ нисам бољи, оно нисам ни а приори гори ни од једног људског бића.“ Исто питање о томе да ли је требало да сиђемо са планине, да из Моклишта кренемо у своја егзистенцијална путовања, постављам себи с времена на време. Верујем ипак да је смисао свих путовања – повратак. Упркос томе што се породична кућа урушила и зарасла у трњак, Костићи другу немају!*

Београд, јул 2018. године

* Породица Костић је из моклишког рода Поповци, који је по проучавању М. Костића (*Белопаланачка котлина*, 208) имао 1955. г. 8 кућа, славе св. Димитрија и св. Ђорђа. Потомци су поп Косте Поповића (1856-1926) из Сињца. (*Уредник*).

ЛИЧНОСТИ И ДЕЛА

Др Љубиша Р. Митровић, професор емеритус
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ДЕЛО ПРОФ. ДР ДАНИЛА Ж. МАРКОВИЋА¹

Ретко је тако плодних писаца у савременој универзитетској/академској заједници и не само у њој, већ и у свету, каква је личност професора др Данила Ж. Марковића. Он, неспорно, спада у највредније српске социологе у другој половини двадесетог века, који има изазовну биографију и богату библиографију. Не само стваралачком плодношћу, тј. бројем библиографских јединица, већ и ширином истраживачких поља. Интелектуално дело овог аутора заслужује поштовање.

Када се говори о *Данилу Ж Марковићу*, треба поменути да је рођен као прве дете Живојина и Христине 30. 6. 1933. године у селу *Дол*. у угледној сељачкој породици средњег имовинског стања. Основну школу завршио у свом селу, а средњу, Гимназију у Белој Паланци.

Рано је остао без оца Живојина, кога су за време Другог светског рата убили четници. Смрт оца и поделе из Другог светског рата снажно су оставиле траг на његову политичку оријентацију. Како сам каже: да није било револуције, можда би учио за свештеника, јер је то у неку руку била породична традиција или пак утицај угледа овог позива у сеоској средини. Међутим, живот му је наметнуо другачију развојну линију. Хтео је да студира медицину, а онда је уписао Правни факултет у Београду. На Правном факултету слушао је предавања из *Увода у општу социологију* и правно-политичких и социолошких доктрина, које је надахнуто држао *Радомир Лукић*. Не само реториком већ логиком мишљења Лукић је пресудно утицао да проф. Марковић заволи социологију, и касније је изабере за свој животни позив.

Сериозна социјално-психолошка анализа раста, сазревања, успијања и интелектуалног развоја Данила Ж. Марковића открила би/показала, да су на развој његовог духа и опредељења највећи утицај имали: у раном детињству – његов деда Душан и епска/патриотска култура; у доба дечаштва/младаштва утицај духа НОБ-а и комунистичка идеологија; за време студија: утицај чувене београдске правно-социолошке/филозофске

¹ Рад представља прерађену верзију ауторовог саопштења *Иновативна социологија Данила Ж. Марковића и његов пионирски допринос у развоју савремене социологије*, који је објављен у Зборнику под називом *Проф. Др Данило Ж. Марковић и савремена српска социологија – Споменица*, које су приредиле проф. Др Драгана Захаријевић и др Гордана Стојић, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, 2017, стр. 17-37.

школе, а посебно Радомир Лукић; потом, Марксова теорија друштва; а у савремености, парадигме „трећег таласа“ оличене у научно-технолошкој револуцији, глобализацији и екологији одрживог развоја.

За Данила Ж. Марковића се може рећи да је *аутентичан следбеник духа академика Радомира Лукића*, како по сличности етоса завичајних корена, тако и према епској љубави према отаџбини, али и по ширини својих погледа везаних за идеје слободе, хуманизма, мира и развоја човечанства. Но, он је као радознао дух – учио и од других родоначелника социолошких школа и та знања надахнуто преносио студентима. Те послератне, младе генерације, којој припада и проф. Марковић, биле су жељне хлеба, знања, слободе и социјализма. У том историјском контексту врши се формирање Данила Ж. Марковића, у професионалном али и политичком смислу: као скојевца, социјалистички опредељене личности, као и формира његов научни и марксистички поглед на свет. У теоријском погледу, а посебно по методи истраживања он је био и остао доследни стваралачки марксиста.

По формирању Правно-економског факултета у Нишу – изабран је за асистента за социологију на факултету код проф. др Владимира Рашковића. По докторирању, на Економском факултету у Београду (са темом из социологије: „Прилог социолошко-економском проучавању приградских насеља“, 1965. године, под менторством др Рашковића), изабран је за доцента за предмет Социологија на Економском факултету у Нишу. Од 1970–1974 године је ванредни професор на истом факултету. На Факултету политичких наука је од 1974–1994 редовни професор за предмете Социологија рада и Социјална екологија. На Учитељском факултету у Београду од 1998–2004 године је редовни професор на предмету Социјална екологија. Професор Марковић је радио у допунском радном односу као ванредни и почасни професор на основним, магистарским и докторским студијама. Као професор по позиву, држао је предавања на многим факултетима и универзитетима у земљи и иностранству (у Нишу, Београду, Словенији, Румунији, Бугарској, Русији, Пољској, Немачкој, Великој Британији, Француској, Кини).

Ако грубо поделимо историју наше националне социологије на три развојна периода: крај 19. века, између два велика рата и послератни, извесно је да проф. Марковићу припада пионирска улога у развоју наше социологије у другој половини 20. века. Утицај његовог дела на развој науке не може се регионално локализовати, јер својом снагом и величином превазилази регионалне и националне границе. Ипак, неспорна је чињеница да је његов посебан допринос везан за институционализацију и развој универзитетске социологије у Нишу (формирање студијске групе на Филозофском факултету и њено увођење на другим факултетима), као и подизање/ширење кадровског потенцијала социолога.

Скоро да не постоји таква личност у нашој социологији која би се ширином иницијатива, истраживачких поља и доприноса развоју

и формирању нових научних дисциплина у нашој социологији могла поредити са Данилом Ж. Марковићем. Глобални увид/преглед у регистар научних поља у социологији, као и шире у свету друштвених наука којима се професор Марковић бавио везана је: за развој опште социологије/социолошке теорије, али посебно за развој савремене социологије рада, социологије заштите на раду, социјалне екологије, социологије образовања, социологије глобализације. Проф. Марковић се упоредо успешно бавио макротеоријским и микротеоријским темама; питањима системске опште социологије и посебних/примењених. Био је иницијатор/руководилац већег броја емпиријских/теоријских истраживања из области социологије рада, културе рада, положаја индустријских радника, научно-техничке интелигенције, радног морала, заштите на раду, екологије. Пратећи нове изазовне идеје и токове у савременим друштвеним наукама, Марковић је непрестано дограђивао/унапређивао структуру, садржај и категоријални апарат својих уџбеника и студија. Анализа садржаја његових уџбеника/студија то најречитије показује. Притом треба рећи да се овде није радило само о пуком еклектичном приступу. Из комуникације са најбољим вредностима/иновацијама у савременој социологији Марковић је градио своју синтезу, научне новуме, који су даље доприносили развоју социолошког сазнања, унапређивању универзитетске социолошке културе у нас.

Квантитативна и квалитативна анализа садржаја студија Данила Ж. Марковића, њихово критичко ишчитавање/истраживање, показало би које су вредности оне, својим објављивањем, доносиле у свет наше науке. Оно што се да запазити то је непрестано усавршавање категоријалног апарата, проширивање проблемских поља и унапређење начина интерпретације. Примера ради, ако учинимо такву анализу на основу пет његова уџбеника/студија: из опште социологије, социологије рада, социологије заштите на раду, социјалне екологије и социологије глобализације, може да се запазити тенденција ка сталној иновативности у његовом стваралаштву.

Поред преданог рада у области теоријске социологије и емпиријских истраживања, тј. афирмације места, улоге и значаја примењене социологије за заснивање рационалне друштвене праксе; професор Марковић је предано радио на унапређењу рада социолошког удружења, борећи се за адекватно место и улогу позива/професије социолога у нашем друштву. У вези стим треба истаћи његову ревност и учешће на већини скупова/годишњих конференција југословенског/српског социолошког друштва. Посебна је заслуга Марковића за рад Секције за социологију рада, као и покретање часописа „Социологија рада“ (1979), чији је био први главни уредник. Такође, професор Марковић је активно учествовао на пет светских конгреса социолога у Варни, Упсали, Торонту, Њу Делхију, Каиру.

У организацијском смислу своју енергију професор Марковић је несебично исказивао кроз нове иницијативе, и савесно и квалитетно

обављање функција декана на неколико факултета: Економског факултета у Нишу, Дефектолошког факултета и Факултета политичких наука у Београду, и најзад, као Министар просвете са препознатљивим интегритетом/имицом, у Влади Републике Србије. На свим овим и другим функцијама (у земљи и иностранству, као наш амбасадор у Руској Федерацији), Марковић је деловао као научни и културни мисионар, успешно представљајући позив и струку социолога.

„Библиографија радова др Данила Ж. Марковића“ (2017), коју су приредили Дарко Недовић и Весна Милтојевић, представља до данас најпотпунији преглед стваралаштва професора Марковића, у свим жанровима социолошке литературе: од чланака, преко приказа, уџбеника, монографија, студија, интервјуа; као и преглед приказа/рецензија Марковићевих дела у домаћој и страној литератури. Глобални/сумарни увид у ову публикацију упознаје нас са волумениозним делом професора Марковића од преко 1500 библиографских јединица.

У структури објављених чланака професора Данила Ж. Марковића на српском језику највише је библиографских јединица из Социологије рада – 163; затим из Политичке социологије – 104; Социологије образовања – 98; Опште социологије – 81; Социологије безбедног рада – 68; Социологије екологије – 61. Од књига највише је уџбеника/приручника (укупно 71). Следе по броју објављене брошуре - 10 и скрипте – 8. Овом броју треба додати 116 приказа и рецензија, 52 текста у новинама и 47 интервјуа. Радови професора Марковића превођени су и на друге језике: бугарски, македонски, румунски, пољски, албански, немачки, енглески и француски. Преведено је 15 уџбеника, 8 монографија и 8 приручника. Од 143 чланака највише је, преко 2/3, публиковано на руском језику (и то претежно из Социологије рада и Социјалне екологије).

Анализа тема, објављених монографија и чланака, пружа увид у истраживачка поља којима се професор Марковић бавио у току научне/универзитетске каријере. Ради се о богатом опусу, разноврсном по истраживачким пољима: од социологије насеља (села/града), преко социологије рада, социологије политике, социологије безбедног рада, опште социологије/теорије, до социјалне екологије, социологије медицине, глобализације, идентитета, нације, државе, Балкана, човечанства, мира и одрживог развоја. У сваком од тих научних поља Марковић је не само писао већ и дао одређени допринос савременој социологији. Њега су једнако интересовале теоријске расправе о одређеним феноменима, које је помно пратио, као и резултати емпиријских истраживања. Једнако је послушковао глас и читао шта се о неком проблему пише у нас и у иностранству. Шта о томе пишу и старије и млађе колеге. И сам је из те сталне комуникације са светом литературе и научницима/савременицима – учио, дорађивао своја становишта, радове, уџбенике. Професор Марковић је упорно и системски

радио на изграђивању својих социолошких погледа и њиховој презентацији научној јавности и критици. Његови радови су не само превођени, већ приказивани, и цитирани у земљи и у иностранству.

Широк стваралачки научни опус проф. Марковића, суштинским научним доприносом превазилази локалне, регионалне/националне границе и припада баштини савремене социологије.

* * *

Ако је Рене Декарт, у духу Модерне и Просветитељства човекову природу дефинисао у кључу *homo sapiens*-а („мислим, дакле постојим“), а Блез Паскал је о томе писао као о „трски која мисли“, академик Радомир Лукић – пак о човеку пише као о „бићу немира“; за професора Данила Ж. Марковића се може рећи да припада оној врсти личности „учитеља енергије“ (Д. Јовановић), или марлоовски речено у „духовне храстове“, који снагом свог стваралаштва, увећавају сазнајну моћ човека и лепоту узрастање човечанства на путу освајања нових висова/хоризоната слободе!

Уверен сам да ће свестрано научно дело професора Данила Ж. Марковића, доајена савремене српске социологије, бити не само позитивно вредновано од научне критике на “решету времена”, већ ће оставити трајни белег у историји социологије у нас, а његов неимарски лик колеге и пријатеља бити педагошки узор “учитеља енергије”, коме многе генерације студената и носиоци позива социолога дугују искрену захвалност за формирање своје социолошке културе, развој и научну афирмацију.

* * *

Стари Хегел је зборио: Минервина/мудра сова касно узлеће. Тек када се догађаји зрело развију, а лукавство историје попут кртице израња на светло дана, а о људима - тек кад утекну у небеско царство; постајемо свесни, шта се стварно збило и шта смо њиховим одласком изгубили. А велики Ловћенски Прометеј – Његош кратко је то дефинисао: „На свом решету време казује шта је чије!

Изненада нас је, овог пролећа, напустио професор Данило Ж. Марковић, пријатељ народа/народни адвокат и паметар, амбасадор мира и разумевања међу народима. Наш драги колега, један од оснивача и сталних учесника „Власинских сусрета“.

Српска социолошка заједница је изгубила пионира и доајена. Великог професора и учитеља енергије који је заслужан за утемељење бројних научних поља и дисциплина социологије у нас, који је несебично

преносио своја знања и утицао на бројне генерације *homo academicusa*. На новим генерацијама је да наставе његово дело из кога се могу научити многа знања али и мудрости, а пре свега: несебичност даривања, и патриотизма, у андрићевском духу. „Наше је само оно што дарујемо другима“. Јер, тим посејаним даровима нашег стваралаштва, ми настављамо – својим ликом и делом да вечно трајемо и живимо у сећањима других.

„Смрти нема за оне које волимо! Постоји само сеоба“!
(Црњански)

ИСТОРИЈА

БЕЛОПАЛАНАЧКИ КРАЈ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА 1878. године

Апстракт: У раду се разматра положај белопаланачког краја у управном систему Србије од ослобођења 24. децембра 1877. до доношења Акта Берлинског конгреса 13. јула 1878. године, уз осврт на положај овога краја у питању српско-бугарског разграничења. На основу објављених извора и релевантне литературе изведен је закључак да припадност вароши Беле Паланке од Санстефанског мира Србији више није довођена у питање, али читав источни део Управе (касније среза) јесте. Коначно разграничење у Берлину, по којем је читав белопаланачки срез ушао у састав Србије није био у нескладу руском балканском политиком, (иако је примарни интерес Русије током Велике источне кризе 1875-1878 пренет на Бугарску) поготову држећи на уму став Јована Ристића да не би требало да се Србија потпуно окрене од Русије.

Кључне речи: Бела Паланка, Србија, разграничење, Санстефански мир, Берлински конгрес.

Околности избијања Велике источне кризе (1875-1878) и њен ток добро су познати и обрађени у литератури¹. Водеће државно питање српских држава XIX века било је стварање заокружене националне државе српског народа, што је чешће зависило мање од сâмих српских држава, а више од главних чинилаца међународне политике. На ово је у време Намесништва 1868-1872² посебно пажњу скренуо намесник Јован Ристић, изневши предлог спољнополитичке делатности Србије који би укључивао загранични рад (национални рад међу Србима у Османском Царству) упоредо са дипломатском активношћу на Порти, у Бечу и Петрограду³, као

¹ Група аутора, Историја дипломатије, II, (ур. В. П. Потемкин), Београд 1949.; А. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848-1918*, Sarajevo 1968; М. Ковић, Дизраели и Источно питање, Београд 2014; В. К. Király, G. E. Rothenberg, *War and Society in East Central Europe: Insurrections wars and the eastern crisis in the 1870s*, Brooklyn 1985; В. Стојанчевић, *Србија у ослободилачки покрет на Балканском полуострву у XIX веку*, Београд 1990; Исти, *Југоисточна Србија у XIX веку (1804-1878)*, Ниш 1996; Исти, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876-1878*. Београд 1998, С. Рајић, *Спољна политика Србије 1868-1878. Између очекивања и реалности*, Београд 2015.

² Ч. Попов, Јован Ристић и гроф Андраши, Глас CCCLX САНУ, 7/1990, 43-50; В. Стојанчевић, Политички погледи Јована Ристића на проблем ослобођења српског народа у Турској 1868-1878, Историјски часопис (=ИЧ), 28/1981, 78; С. Терзић, Јован Ристић и „Заветна мисао српска“, ИЧ 34/1988, 271-276.

³ В. Стојанчевић, Политички погледи Јована Ристића, 79-80.

престоницама најзаинтересованијима за Источно питање.⁴

Непосредно по избијању Велике источне кризе 1875. године, српска влада и врховна команда су израдиле ратни план за случај рата, у оквиру кога је предвиђена и организација области које би биле заузете. Предвиђена је подела на врховну управу, као вид војне власти и помоћну управу, као цивилну власт. Могућности за спровођење овог плана су се оствариле у Другом српско-турском рату, већ на сâмом његовом почетку у децембру 1877. године⁵. Услед услова који су са аустроугарског војног и политичког врха постављени Србији, главни њен циљ у другом српско-турском рату била је Стара Србија, са тежиштем операција у долини Нишаве и Јужне Мораве.⁶

Ак-паланку је српска војска ослободила 24.12.1877. (Лесковац је ослобођен нешто раније, 9. 12. 1877. акцијом локалних чета⁷). У њој је брзо успостављена и локална управа, што је био један од најважнијих задатака Владе⁸. Будући да Пирот и Ниш још увек нису били ослобођени, а имајући у виду стратешки положај Ак-паланке за војне операције ка Пироту и Нишу, образована је Среска управа акпаланачка, иако је по величини више одговарала срезу. Главни разлог образовања Среске управе акпаланачке био је управо обезбеђење саобраћаја, тј. војних транспорта ка Пироту и Нишу и, мањој мери, Власотинцу, те су и села која су ушла у њен састав превасходно груписана на тим правцима.⁹

Цивилна управа је у ослобођеним местима организована убрзо по ослобођењу, а члан Владе при Врховној команди у Нишу, министар просвете и црквених дела, Алимпије Васиљевић, донео је 5. јануара 1878. године Правила за руководство свим чиновницима у заузетим сада српским земљама, која су послужила као образац за Привремени закон о уређењу ослобођених предела од 16. јануара 1878. године.¹⁰ Главне дужности чиновника биле су да пописом констатују стање имовине и становништва и

⁴ У историографији је најприхваћенија дефиниција Источног питања – уједно и поднаслов синтезе Васиља Поповића. В. Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине на Леванту и на Балкану*, Београд 1996.³

⁵ В. Николић Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877-1878. године. Етничке, демографске, социјално-економске и културне прилике*, Лесковац 1975, 26.

⁶ Група аутора, *Историја српског народа*, V-1, (ур. В. Стојанчевић), Београд 1994.², 401-406.

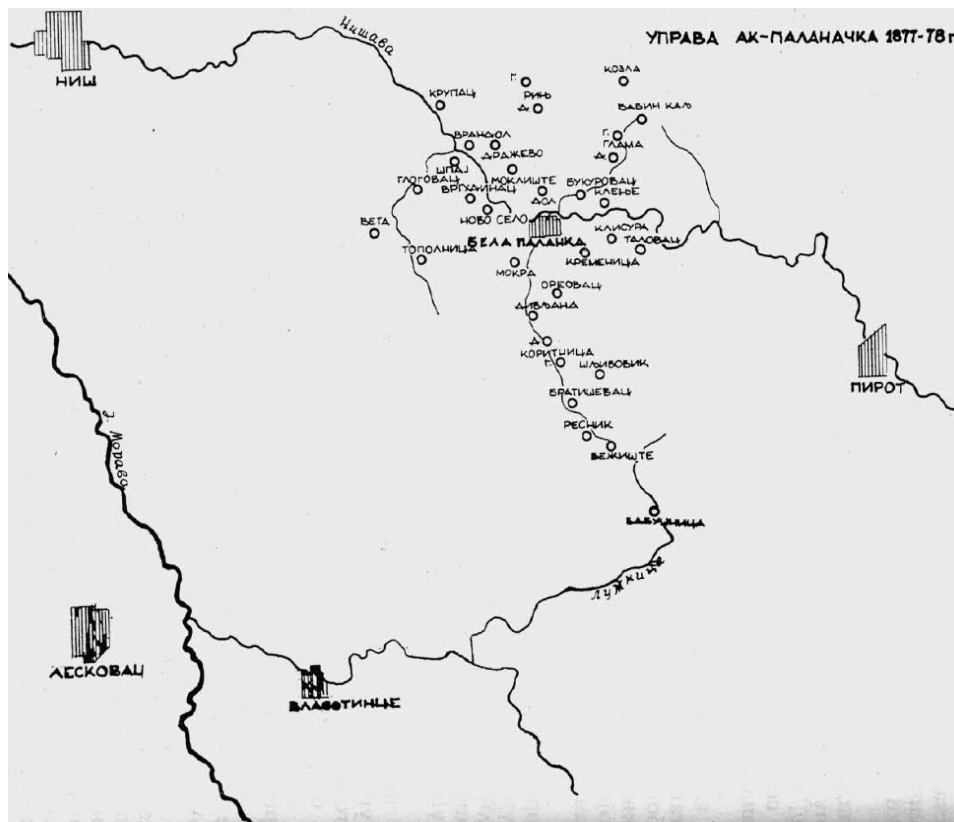
⁷ В. Николић Стојанчевић, нав. дело, 89.

⁸ Група аутора, *Владе Србије, 1805-2005*, (ур. Р. Љушић, В. Коштуница), Београд 2005, 144-142.

⁹ Среска управа је, наиме, представљала прелазни облик између среске и окружне јединице локалне управе у доратној Србији, а у осталим случајевима, покривала је територије сразмерне округу. М. Svirčević, *Konstituisanje lokalne samouprave u Niškom, Vranjskom, Topličkom i Pirotskom okrugu 1876-1878, Strani pravni život*, 1/2009, 235-237; В. Николић Стојанчевић, нав. дело, 41-46, 153-156.

¹⁰ По суштини својој, закон није био ништа друго до Устројење окружних началничества и главне дужности срезских началника од 1839. године. *Зборник Закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 5. августа 1877. до 12. јуна 1878. године*, 32. (XXXII.), Београд 1878., 239-241, 250-270. уп. са *Сборникъ Законъ и уредба и уредбени указъ изданы у Княжеству Србскомъ одъ времена обнародованогъ Устава земальског* (13. Февр. 1839. до Апр. Мес. 1840), Београд 1840, 78-83.

утврде број и распоред насеља, на основу ког ће уредити сеоску општинску власт. Приметна је изразита централизованост управе,¹¹ сходно чињеници да се по §6 Привременог закона органи општинске власти постављају од угледнијих мештана.¹²

Карта бр.1, Територија Управе Акпаланачке. Према: В. Николић Стојанчевић, Лесковац и ослобођени предели Србије 1877-1878. године. Етничке, демографске, социјално-економске и културне прилике, Лесковац 1975, 158¹³.

¹¹ В. Николић Стојанчевић, нав. дело, Део II, № 171, 259.

¹² Зборник Закона и уредаба, 32. (XXXII.), 252, 262, 269.

¹³ На приказаној карти су пермутовани називи села Братушевац и Бежиште. Овде је потребно истаћи да карту треба користити једино оријентационо, како би се схватила организација стратешки важног правца у току ратних операција. На карти су, наиме, учртана и места која нису припадала Управи акпаланачкој, а да нису учртане нпр. њене оквирне (јер су се током рата мењале) међе. Такође су називи села Козја, Бабин Кал и Теловац написани као Козла, Бабин Каљ и Таловац. Пропуст је, вероватно, настао приликом израде скице, али не сме се искључити ни могућност да је до грешке дошло приликом пописивања насељених места, имајући у виду податак да чиновници који су послати у новоослобођене крајеве нису најбоље познавали локалне прилике (Прим. аут.).

За првог начелника Управе акпаланачке постављен је Адам Прокић, који је на лични захтев¹⁴ пребачен за начелника Управе нишке, чим је Ниш ослобођен 11. јануара 1878. године. Након њега, управу су сачињавали начелник (изасланик Владе) Ђорђе Ђорђевић, и чланови Јован Стевчић и Милан Антоновић. Нова власт је организована у складу са затеченом административном поделом, колико год је то објективно могло бити испоштовано.¹⁵

Како је наведено у списку који је члан Управе акпаланачке, Јован Стевчић сачинио 13. априла 1878. године и исти доставио Алимпију Васиљевићу, Акпаланачки срез је сачињавало десет општина: Акпаланачка (Ак-паланка, Креница, Ново Село), Мокрањска (Мокра, Ореовац), Долњо-Коритничка (Долња Коритница, Горња Коритница, Дивљана), Ресничка (Ресник, Бежиште, Братушевац), Дољска (Дол, Клење, Буковац, Долња Глама), Моклишка (Моклиште, Дражево, Долњи Рињ), Врандолска (Врандол, Крупац, Горњи Рињ), Тополничка (Тополница, Вета), Клисурска (Клисура, Теловац) и Шпајска (Шпај, Глоговац, Вргудинци). На територији среза акпаланачког било је укупно 907 кућа, али у документу не стоји број становника. Описани су положај и границе за сваку општину, али не и за села.

Списак је послат са пропратним писмом у којем Стевчић наводи да је територија среза исувише мала и да би требало припојити бар још неколико општина из Нишког и Лужничког среза. Тако заокружен Акпаланачки срез би могао, према приликама, бити припојен Нишкој или Пиротској нахији, односно округу.¹⁶ У наведеним документима се користи израз срез, сходно Глави трећој (§ 21-50) Привременог закона о уређењу ослобођених предела¹⁷, иако је подела на округе и срезове уведена званично 27. маја 1878. Законом о привременом управном подељењу и снабдењу властима ослобођених предела,¹⁸ у којем се наводи Белопаланачки срез, у саставу Нишког округа. У актима управе још увек се наводио назив Акпаланачка управа (срез).¹⁹

Иако привремена, ова акта су створила основ за успостављање трајне власти и инкорпорацију новоослобођених крајева у састав Србије, односно њихово формално и јавноправно уједначавање са доратном Србијом. Значај ових аката нарочито се уочава ако се сагледа и време у ком су донета и била на снази, тј. време трајања ратних операција и преговора о миру, када је још нејасна величина добитака Србије, што говори о намери државног врха Србије да створи што бољи дипломатски положај приликом склапања мировног уговора.

¹⁴ В. Николић Стојанчевић, нав. дело, Део II, № 142, 246

¹⁵ С. Стојичић, Организовање општина и општинских власти у новоослобођеним крајевима Србије, Nissa 1/1973 85-89.

¹⁶ В. Николић Стојанчевић, нав. дело, 153-156. Документи су објављени у интегралном тексту, тј. у Делу I, а не Делу II, где су објављени извори Архива Србије који се односе на ову тему.

¹⁷ Зборник Закона и уредаба, 32. (XXXII.), 255-261.

¹⁸ Зборник Закона и уредаба, 32. (XXXII.), 308-315.

¹⁹ Исто, 309; В. Николић Стојанчевић, нав. дело, 246-261.

Гроф Николај Павлович Игњатијев (до рата руски амбасадор у Цариграду) је као исход рата за Србију предвидео независност и исправку границе, без ближег одређења, уз отпис заосталог данка који је Србија као трибутарна кнежевина плаћала Порти на годишњем нивоу. Проширење, нарочито оно које је предвидела српска Влада као свој циљ²⁰, Игњатијев је одбацивао. Он је територије ослобођене у рату наменио новонасталој бугарској држави за коју се у тексту примирја изричито наводи да ће заузимати границе не мање од предвиђених Цариградском конференцијом (23.12.1866-20.1.1877).²¹

Неслагање у руском политичком врху између представника словенофилског покрета и присталица политике европског система заслужује посебно истраживање, те неће бити предмет овог рада²². Знајући чињеницу да је руска страна слала не превише одлучне захтеве за српску евакуацију после Санстефанског мира, може се указати извесно поверење ставу да је Русија била спремна на различита решења, држећи пред собом као основни циљ заустављање могућности аустроугарског ширења на Балкан.²³ Примирјем је одређена само линија раздвајања османских од снага Русије и других земаља које су ратовале против Османског Царства²⁴, док је демаркација између Србије и Бугарске (односно руске команде у Бугарској) одређена накнадно, на начелу тренутног стања – *uti possidetis*.²⁵

Да би приликом склапања мировног уговора задржала што је више било могуће, српска влада и кнез су у Главни штаб Руске балканске војске, у

²⁰ Влада је као циљ предвидела Косовски вилајет (успостављен јануара 1877). На примедбу руске стране да није могуће тачно установити шта све спада у Косовски вилајет, изнето је појашњење да га сачињавају Нишки, Новопазарски, Призренски и Скопски санџак. Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898, (прир. Н. П. Шкеровић), Београд 1952, 340-341; В. Стојанчевић, Мисија генерала Милојка Лешјанина у Сан-Стефану пред закључење руско-турског мира 1878. године, Југоисточна Србија у XIX веку (1804-1878), Ниш 1996, 509-514.

²¹ Русија је на Цариградској конференцији предвидела да у састав Бугарске уђу и читави Видински, Софијски, Нишки, Скопски и Битољски санџак, који би сачињавали Западнобугарски вилајет. G. ef. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Traites, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, proces-verbaux, virmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie*, tome III, 1856-1878, Paris 1902, 411-415.

²² Опширније: М. Екмечић, Стварање Југославије 1790-1918, II, Београд 1989, 317-320.

²³ Може се поставити и питање схватања формулације велика словенска држава из конвенција у Рајхштату и Будимпешти. Наиме, може се претпоставити да је Русија схватала само независну државу под тим појмом, те да се зато није дозвољавало веће проширење Србије, а Бугарска би и у границама Цариградске конференције свакако била аутономна. Международные отношения 1870-1918 гг., (сост. А. Г. Королев, О. Н. Фрейвельд, ред. В. М. Хвостов), Москва 1940, №24, 35-36; С. Рајић, нав. дело, 416-417, 537-541, М. Ковић, нав. дело, 311-322.

²⁴ Линија разграничења по Примирју је одређена као јединствена за Русију, Румунију и Србију и посебна за Црну Гору. М. Самарцић, Европа и обележавање граница Србије 1878-1879, Нови Сад, 2006, 26-30.

²⁵ Сви ови разлози упућују на потребу даљњих подробних истраживања Игњатијевљевог и уопште руске политике на Балкану 1877-1878 године. Свакако, не треба испустити из вида континуитет Цариградске конвенције, меморандума Шувалова (руског амбасадора у Лондону) Дербију (британском секретару иностраних дела) и Санстефанског мира. Србија 1878. Документи, (прир. М. Војводић, Д. Р. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарцић), Београд 1978, №11, 18, №17, 27-29, №70, 101-103.

Једрене, послали пуковника Милојка Лешјанина и пуковника Катарџија²⁶, са задатком да траже проширење Србије у складу са ратним циљевима Владе. У случају да не могу да добију све циљеве: Косовски вилајет (Новопазарски, Призренски, Нишки, Скопски и Приштински санџак) и видинску област, најпре су могли да одустану од потоње, а у крајњем случају да захтеве за проширењем у Старој Србији сведу на линију од Вишеграда па уз Лим до Плава и Призрена, потом до Качаника и линијом демаркације након примирја од 31. јануара 1878. године. Територије ослобођене у рату, посебно Ниш, били су циљеви којих се српски кнез, Влада и Врховна команда ни по коју цену нису могли одрећи²⁷. Са циљем да бар ратне тековине сачува за Србију, у Петроград је послат Милосав Протић, где је успео да издејствује да Прелиминарни мир у Санстефану призна Ниш, Лесковац, Власотинце и Балу Паланку Србији.²⁸

Током фебруара, када је руска дипломатија прихватила да Ниш уђе у састав Србије, под тим је подразумеван једино Ниш, а граница би на истоку била одређена већ на ободу градског атара, код села Малче. На залагање Милосава Протића у Петрограду и Милојка Лешјанина у Санстефану, где је руски штаб прешао већ сутрадан по Лешјаниновом доласку, граница је померена четрдесетак километара на исток. Словом Санстефанског мира, по §3, српско-бугарска граница почињала је висовима који чине вододелницу Криве реке и Ветернице и на Ветерницу код ушћа Мијовичког потока, потом преко Мијовичке планине до (Јужне, А.П.) Мораве код Калиманаца. Одатле је граница ишла низ (Јужну, А.П.) Мораву до Власине близу Стајковаца, па до Љуберађе и потока Кукавице, преко Суве планине на поток Врило (Коритничку реку, А.П.) и његовим током до ушћа Нишаве, Нишавом до Крупца и најкраћом линијом до старе српске границе код карауле Баре. Одатле ће граница пратити линију старе српске границе. Ада Кале би имала бити евакуисана и порушена. Одређењу граничне линије ће присуствовати и бугарски делегат.²⁹

У времену пре склапања мира у Санстефану дошло је до извесних промена у кадру и територијалној организацији акпаланачке управе, а примећује се и рад на прикупљању петиција. Међу потписницима се јављају и мештани општина које су Санстефанским миром остале ван граница Србије и оних које су њиме додељене Србији.³⁰

²⁶ В. Стојанчевић, Мисија генерала Милојка Лешјанина, 492-495.

²⁷ Србија 1878. Документи, №39, 58. Ј. Ристић, Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878, II, Београд 1898, 142-145.

²⁸ Исто, №51, 76, №67, 97.

²⁹ Закаснили улазак Србије у рат свакако је играо улогу приликом формулације одредби мира, али не и пресудну, имајући у виду да је Румунија имала и формални савез са Русијом и учествовала у рату од почетка, а да није добила повољнији третман од Србије. G. ef. Noradounghian, нав. дело, 510-512; Ч. Попов, Источно питање и Српска револуција 1804-1918, Београд 2008, 217-218.

³⁰ Србија 1878. Документи, №54, 80-82.

Карта бр. 2, Минимални територијални захтеви Србије у Санстефану и територија додељена Санстефанским миром. Према, М. Самарцић, Европа и обележавање граница Србије 1878–1879, Нови Сад, 2006, 25.

Уједначавање управе је трајало уз решавање три главна питања: организације нове локлне управе, аграрног питања и насељавања нових крајева.³¹ Овде би требало додати и решење црквеног питања, имајући у виду да је црква у Србији била државна институција и јавноправни субјект.³²

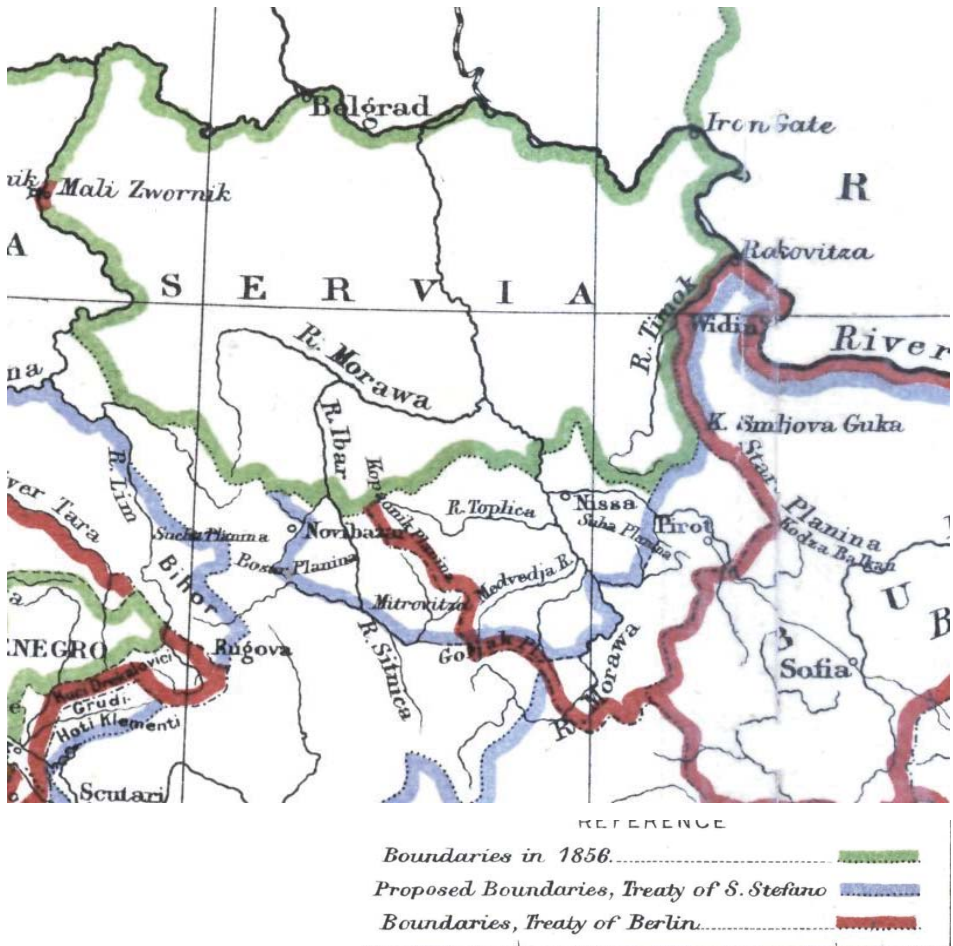
Између српских и бугарских (односно руских) органа власти је долазило до спорова око контроле територије одређене примирјем, односно Санстефанским миром, али пошто је убрзо прихваћено да одредбе мира буду подвргнуте редиговању на европском конгресу, српска и руска страна сагласиле су се, 3. априла 1878. године о задржавању *status-a quo militaire* – тренутног стања поседа све до склапања коначног мира.³³ Како је већ наведено, Русија на извршење Санстефанског мира, премда није био коначан, није ни навалјивала.³⁴

³¹ М. Свирчевић, Локална самоуправа и развој модерне српске државе. Од кнежинске до општинске самоуправе, Београд 2011, 268-288; S. Stojić, *Novi krajevi Srbije*, Leskovac 1977, 38-43.

³² В. Вучковић, Привремена организација српске православне цркве у новим крајевима Кнежевине Србије 1877-1878 године, зборник Народног музеја Ниш 22/2013, 115-132.

³³ М. Самарцић, Од Сан Стефана до Сливнице. Србија против Бугарске 1878-1886, Нови Сад 2008, 33-35.

³⁴ С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, део I, Сабрана дела, том 4, Београд 1990, 388.

Карта бр. 3, Границе Србије по Санстефанском миру и Берлинском конгресу, Према *The Map of Europe by Treaty. Showing the Various Political and Territorial Changes which Have Taken Place since the General Peace of 1814, Vol. IV, 1875. to 1891*, (sir Edward Hertslet, ed.), London 1891. 466 (одсечак).

Рад српске дипломатије након Санстефанског мира усмерен је првенствено на признање ратних тековина, док су остали предлози припремали будуће спољнополитичке кораке. Укључење читавог Белопаланачког среза у Нишки округ, не држећи се границе из Санстефана, а односно споразуму о *status-у quo militaire*, може се сматрати и за меру осигурања ратних тековина, јер је Ниш, као и варош Бела Паланка, био неспоран од тренутка потписивања мира у Санстефану. По одредбама Париског мира 1856. године, Русија и Османско Царство нису могли да потпишу двострани мир, већ једино прелиминарни, што је значило и

претресање таквог уговора на конференцији земаља потписница Париског мира (Француске, Британије, Аустрије/Аустроугарске, Пруске/Немачке, Пијемонта/Италије, Османског Царства и Русије).³⁵

У ту сврху, Игњатијев је покушао да добије аустроугарску подршку Санстефанском миру, а затим и подршку других сила, не би ли избегао конференцију. Андраши је предлог прихватао једино уз услов да се Бугарска повуче на исток, изван долине Вардара, да Аустроугарска добије контролу над Солуном и да читаво подручје озмеђу бугарске, грчке и аустроугарске границе постане искључива сфера интереса Аустроугарске. Форма аустроугарске превласти над овим подручјима би била накнадно договорена, а Русији се оставља слобода деловања на источном делу Балканског полуострва.³⁶ Игњатијев није могао да се сложи са Андрашијевим условом, те је сазивање конференције сила постало неизбежно. Конгрес је сазван у Берлину, на Бизмарков позив. Отворен је 13. јуна 1878. у дворцу породице Радзавил и затворен после месец дана, усвајањем Мировног Акта 13. јула 1878. године.³⁷

Период између Санстефанског мира и Берлинског конгреса обележен је већ успостављеном управом и тежњом ка њеном унапређењу. Сви главни задаци били су извршени, а нова законска регулатива доприносила је успостављању сталне српске власти на ослобођеним подручјима. Укидање управа 26. маја и успостављање окружне власти окончало је постојање самосталне акпаланачке управе. Њена основна функција била је остварена. Као срез у оквиру Нишког округа, она ће дочекати доношење Акта Берлинског конгреса. До краја рата осећала се хронична потреба за чиновништвом и осталим стручним кадром, нарочито медицинским. Дешавало се и да читава управа зависи од само једног службеника.³⁸

Потпуно изједначавање са доратним крајевима Србије извршено је поступно: најпре политичко, организовањем избора за Народну скупштину, 28.9.1878.³⁹ потом судско, Законом о суђењу и о Законима по којима ће се судити у присаједињеним крајевима од 13. јануара 1879.⁴⁰ и, на крају, управно, Законом о струци полицајној од 12. априла 1881.⁴¹ Међе срезова и

³⁵ На Конгрес је укључена и Грчка, док су изасланике послале и Србија, Црна, Румунија и арбанашка лига у Османском Царству, М. Ковић, нав. дело, 320-321; В. Н. Виноградов, Русско-турска војна 1877-1878 годов и европейские державы, Новая и новейшая история, 1-2009, 133-135.

³⁶ И. Първев, Природни граници или граници на природата, Империи, граници, политики (XIX – началото на XX век). Сборник са материали от международна научна конференция Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 27 и 28 февруари 2015 г., (Състав. и ред. П. Митев и В. Рачева), София 2016, 134.

³⁷ Србија 1878., Документи, №324-332, 524-540; G. ef. Noradounghian, нав. дело, IV, Paris 1903, №857, 175-192. Ч. Попов, Грађанска Европа 1789-1914, III, Друштвена и политичка историје Европе 1871-1914, Београд 2010, 242-243.

³⁸ В. Николић Стојанчевић, нав. дело, Део II, №142, №153, №171, 246, 251-252, 259.

³⁹ Скупштина се састала 1.11.1878. М. Svirčević, нав. дело, 245.

⁴⁰ Зборник закона и уредаба, 34 (XXXIV.), Београд 1879, 78.

⁴¹ Зборник закона и уредаба, 36. (XXXVI), Београд 1881, 526.

округа, њихова седишта и називи, одређени су кнежевим Указом о одређењу простора и граница окружних и срезовима, и местима за среске канцеларије у ослобођеном и присаједињеном земљишту, докле се међународно нова граница потпуно не обележи од 19. фебруара 1879, где су наведена и сва села која су се нашла у новој организацији округа.⁴²

Комисија за разграничење (одређивање граница) Берлинског конгреса је на седници 8. јула одредила границе Србије. У оквиру тих граница био је читав акпаланачки срез, након што је Шувалов прихватио Андрашијев предлог компромисног разграничења, по којем је Трн припао Бугарској, а Пирот Србији. Ако је представљено да је главни циљ аустроугарске политике био да одбије Бугарску, тј. руску утицајну сферу од Моравско-вардарске долине, онда је оправдано закључити да након сужавања бугарских граница источно од овог стратешког правца, Аустроугарска није имала даљи интерес да инсистира на проширењу српских граница. Правац аустроугарског деловања текао у том правцу да Србију одбије од Лима и Вардара, а прошири према руској интересној зони – санстефанској Бугарској. Тај став Аустроугарска је напустила чим је граница Бугарске сужена према истоку, јер би настојање за даљим сужењем бугарских граница водило Беч у непотребан сукоб са Петроградом.⁴³

Са друге стране, Русија није имала претераног разлога да се противи ширењу Србије на подручја која је она сама ослободила, након што је већ пристала на скањање Бугарске са моравско-вардарског правца. Превасходни циљ руске балканске политике, да затвори могућност аустроугарског продора на Балкан, није остварен удруженом вољом осталих сила. Српска проширења призната у Берлину су Русији била прихватљива у смислу општесловенског интереса⁴⁴, на који су полагали и Игњатијев и царевић Александар Александрович, кључне фигуре словенофилског покрета.⁴⁵ Целокупан белопаланачки крај се одлуком Комисије за разграничење од 8. јула, која је унета и у Акт од 13. јула, нашао у границама Србије, што је остало трајна последица Велике источне кризе.

⁴² Зборник закона и уредаба, 34 (XXXIV), 196-208.

⁴³ Србија 1878. Документи, №322-326, 523-536; М. Самарцић, нав. дело, 47-53.

⁴⁴ Р. Љушић, Српска историографија о Берлинском конгресу, Српске студије 2/2011, 265; М. Самарцић, Погранични проблеми у односима Србије и Бугарске, 1879-1884. Корени, развој, значај, ИЧ 53/2006, 195-197.

⁴⁵ М. Ковић, нав. дело, 350-353; С. Рајић, нав. дело, 552-554.

Објављени извори:

G. ef. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Traites, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, proces-verbaux, virmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public exterieur de la Turquie*, tomme III-IV 1856-1878, Paris 1902-1903.

The Map of Europe by Treaty. Showing the Various Political and Territorial Changes which Have Taken Place since the General Peace of 1814, Vol. IV, 1875. to 1891, (sir Edward Hertslet, ed.), London 1891.

Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898, (прир. Н. П. Шкеровић), Београд 1952.

Зборник Закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 5. августа 1877. до 12. јуна 1878. године, 32. (XXXII.), Београд 1878..

Зборник Закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 1. новембра 1878. до 6. маја 1879. године, 34. (XXXIV.), Београд 1879.

Зборник Закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 1. новембра 1880. до 6. маја 1881. године, 36. (XXXVI), Београд 1881.

Международные отношения 1870-1918 гг., (сост. А. Г. Королев, О. Н. Фрейвельд, ред. В. М. Хвостов), Москва 1940.

Сборникъ Законѣ и уредбѣ и уредбены указѣ изданы у Княжеству Србскомъ одъ времена обнародованогъ Устава земальског (13. Февр. 1839. до Апр. Мес. 1840), Београд 1840.

Србија 1878. Документи, (прир. М. Војводић, Д. Р. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарџић), Београд 1978.

Литература:

B. K. Király, G. E. Rothenberg, *War and Society in East Central Europe: Insurrections wars and the eastern crisis in the 1870s*, Brooklyn 1985.

С. Стојичић, Нови крајеви Србије, Лесковац 1977.

A. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848-1918*, Sarajevo 1968.

В. Вучковић, Привремена организација српске православне цркве у новим крајевима Кнежевине Србије 1877-1878 године, зборник Народног музеја Ниш 22/2013, 115-132.

В. Н. Виноградов, Русско-турецкая война 1877-1878 годов и европейские державы, Новая и новейшая история, 1-2009, 127-143.

В. Николић Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877-1878. године. Етничке, демографске, социјално-економске и културне прилике*, Лесковац 1975.

В. Поповић, Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине на Леванту и на Балкану, Београд 1996.³

В. Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку (1804-1878)*, Ниш 1996.

Исти, Политички погледи Јована Ристића на проблем ослобођења српског народа у Турској 1868-1878, Историјски часопис, 28/1981, 77-88.

Исти, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876-1878*. Београд 1998.

Исти, *Србија и ослободилачки покрет на Балканском полуострву у XIX веку*, Београд 1990.

Група аутора, Владе Србије, 1805-2005, (ур. Р. Љушић, В. Коштуница), Београд 2005.

Група аутора, Историја дипломатије, II, (ур. В. П. Потемкин), Београд 1949.

Група аутора, Историја српског народа, V-1, (ур. В. Стојанчевић), Београд 1994.²

И. Първев, Природни граници или граници на природата, Империи, граници, политики (XIX – началото на XX век). Сборник са материали от международна научна конференция Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 27 и 28 февруари 2015 г., (Състав. и ред. П. Митев и В. Рачева), София 2016, 129-138.

Ј. Ристић, Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878, II, Београд 1898.

М. Svirčević, *Konstituisanje lokalne samouprave u Niškom, Vranjskom, Topličkom i Pirotskom okrugu 1876-1878*, Strani pravni život, 1/2009, 231-251.

М. Екмечић, Стварање Југославије 1790-1918, II, Београд 1989.

- М. Ковић, Дизраели и Источно питање, Београд 2014.
- М. Самарџић, Европа и обележавање граница Србије 1878–1879, Нови Сад, 2006.
- Исти, Од Сан Стефана до Сливнице. Србија против Бугарске 1878-1886, Нови Сад 2008.
- Исти, Погранични проблеми у односима Србије и Бугарске, 1879-1884. Корени, развој, значај, Историјски часопис 53/2006, 195-210.
- М. Свирчевић, Локална самоуправа и развој модерне српске државе. Од кнежинске до општинске самоуправе, Београд 2011.
- Р. Љушић, Српска историографија о Берлинском конгресу, Српске студије 2/2011, 261-276.
- С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, део I, Сабрана дела, том 4, Београд 1990.
- С. Рајић, Спољна политика Србије 1868-1878. Између очекивања и реалности*, Београд 2015.
- С. Стојичић, Организовање општина и општинских власти у новоослобођеним крајевима Србије, Nissa 1/1973, 83-94.
- С. Терзић, Јован Ристић и „Заветна мисао српска“, Историјски часопис 34/1987, 271-291.
- Ч. Попов, Грађанска Европа 1789-1914, III, Друштвена и политичка историје Европе 1871-1914, Београд 2010.
- Исти, Источно питање и Српска револуција 1804-1918, Београд 2008.
- Исти, Јован Ристић и гроф Андраши, Глас CCCLX САНУ, 7/1990, 43-50.

The Area of Bela Palanka and the Delimitation Question from the Treaty of San Stefano to the Congress of Berlin

S u m m a r y: The status of area of Bela Palanka in Serbian administrative system during the period from liberation 24. 12. 1877. to signing the Treaty of Berlin 13.7.1878. is analyzed in this article. A special focus is given on the serbian-bulgarian delimitation's question. Based on published sources and relevant literature, the conclusion which was made is the town of Bela Palanka was undisputed from the Treaty of San Stefano, but the it's eastern part was not. Final demarcation in Berlin, whose loads were the all districts of Bela Palanka, inter alia, to be assigned to Serbia, it was not against the Russian Balkan policy, although the primarry Russian interest during the Great Eastern Crisis 1875-1878 was transferred to Bulgaria. That conclusion is imposed especially in view of the Jovan Ristić's attitude that Serbia should not completely turn from Russia.

Key words: Bela Palanka, Serbia, Delimitation, Treaty of San Sterano, Congress of Berlin.

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ЈУБИЛЕЈА 140 ГОДИНА ОД ОСЛОБОЂЕЊА БЕЛЕ ПАЛАНКЕ ОД ТУРАКА 1877. г

„ Улазак наших трупа у Балу Паланку био је један од ретких свечаних тренутака који се лако не могу описати...Усхићење и захвалност коју су Срби, становници Беле Паланке, приликом уласка своје браће у њихову варош испољили, љубећи сваког војника који је близу њих дошао, крстили се поклањали и благосиљали...нико није у стању да изрази и представи оно што се у том часу у души ослобођених и ослободилаца дешавало.“

Извештај Врховне команде

У дугој и богатој историји Беле Паланке издваја се један датум - 12/24. децембар 1877. године, дан када је тадашња Ак Паланка после вишевековног ропства под Турцима дочекала слободу. После 140 година, 24. децембра 2017. године, грађани и локална самоуправа на достојан начин обележили су овај значајан јубилеј и одали захвалност ослободиоцима и палим борцима.

На попршту најжешће битке у Гладном пољу, на десној обали Нишаве, још 1881. године старешина Дивљанског манастира Агатангел подигао је споменик. Ово меморијално здање и костурница од клесаног камена, обновљено је у склопу активности поводом обележавања 140 година ослобођења Беле Паланке. У подножју предње, јужне стране испод старог текста постављена је мермерна плоча са именима осам погинулих ратника. Споменику је враћен првобитни изглед стављањем лименог покривача на врху јер је претходни, због лошег стања скинут 1972. године и кровна површина је била бетонирана.

Поред радова на самом споменику уређена је и околина и прилаз. Обновљена је ограда и постављен штампани бетон унутар ограђеног простора, а стазом од штампаног бетона у дужини од педесет метара повезан је са магистралним путем Бела Паланка – Сврљиг. Чишћењем околног терена постао је видљив са пута и доступан посетиоцима.

Свечаним полагањем венаца на спомен обележју и почасном палбом почасног вода 24. децембра 2017. отпочело је обележавање 140 година ослобођења Беле Паланке од Турака.

У име Војске Србије венац је положио командант Копнене војске,

генерал- потпуковник Милосав Симовић. Венац у име општине Бела Паланка положили су председник и заменик председника општине Горан Миљковић и Мирослав Маринковић.

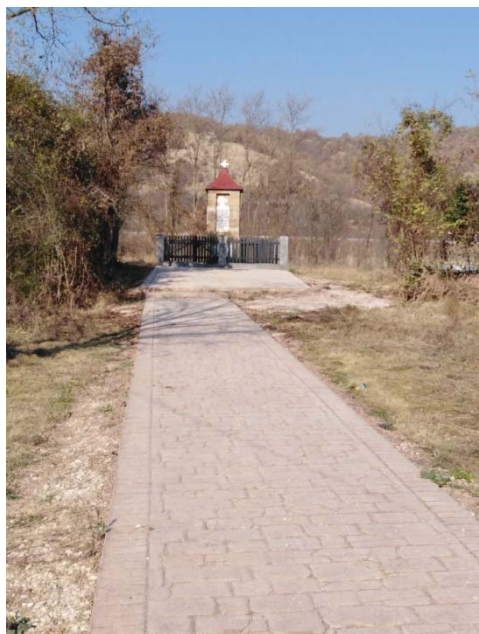
У холу Установе културе „ Ремезијана „ постављена је изложба слика посвећена Другом српско- турском рату. На свечаној академији, уз велико присуство грађана, говорио је председник општине Горан Миљковић. Културно уметнички програм започет је филмом о ослобођењу Беле Паланке од Турака, а ученици Средње школе „ Никета Ремезијански „ овај значајн догађај представили су преко записа и сећања непосредних учесника. Пригодне песме извео је хор Дома културе.

сл. 1 Новопостављена спомен плоча

сл. 2 Обновљени споменик

сл. 3 Приступна стаза до споменика

сл. 4 Одавање почasti жртвама рата

сл. 5 - 6 Изглед споменика са јужне стране

ТРИ РАТНА ДНЕВНИКА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

I

БЕЛЕЖНИК ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА (1916 – 1919) НАРЕДНИКА АЛЕКСАНДРА В. ЦВЕТКОВИЋА¹

Поводом обележавања стогодишњице од пробоја Солунског фронта и Дана примирја у Великом рату Народни музеј у Нишу објавио је, до сада непознати рукопис ратног дневника, као посебну публикацију под насловом – Бележник из Великог рата (1916 – 1919), који је марљиво исписивао ратник сељак Александра В. Цветковића, наредник 4. чете 3. батаљона, Трећег пешадијског пука (пиротског), у формацијском саставу славне Моравске дивизије Прве српске армије, под командом генерала Петра Бојовића. Аутор Бележника, наредник Александар В. Цветковић, рођен је 1891. у селу Шпај, које се налази око осам километара западно од Беле Паланке у југоисточном делу Србије, где је 1962. у седамдесетпрвој години живота и преминуо. У родном селу завршио је четвороразредну основну школу (1903 – 1904), уочи Великог рата оженио се и створио породицу: два сина и кћер, обрађивао своје имање, и као писмен био поштован као ратник, одликован Албанском споменицом, 1921. Његов отац Вукадин преминуо је од исцрпљености на јадранској обали близу Валоне, млађи брат Љубомир као ратни заробљеник био је у бугарском логору до завршетка рата. Бележник наредника Александра В. Цветковића обухвата период ратовања од 4. септембра 1916 до 26. маја 1919, кад је демобилисан у Вршцу. Он је онај храбри ратник, прешао је Албанију, вратио се опорављен са Крфа 1916 и одмах ступио са својом четом у борбена дејства на првој линији солунског фронта. Бележник је вођен у малом војничком џепном нотесу, димензија 9x16 цм. писан мастилом, готово калиграфски чистим и прегледним рукописом, на осамдесет листића, без прекида. Судећи по Бележнику, учествовао је у свим значајним биткама од Цера и Колубаре, Кајмакчалана, пробоја Солунског фронта и победоносном походу српске војске у ослобађању Отаџбине. Прецизно и без икакве сувишне реторике и глорификације дао је реалну слику Великог рата и пресудну улогу војника сељака у сламању непријатељске солдатеке. Два пута је рањаван, исказао

¹ Одломак преузет из: Александар В. Цветковић, Бележник из великог рата 1916 – 1919 (приредили Јован Младеновић и Немања Нешић), Народни музеј, Ниш, 2018, 31 – 58.

је велику храброст у борби, али и мудрост да се сачува у тешким условима рововског рата. Описао је шкртим речима свакодневни живот војника који се углавном одвијао под честом непријатељском ватром. Наредник А. Цветковић слави крсну славу Св. Николу у рову, наздравља шампањцем са својим ратним друговима Французима поводом француског националног празника Дана Бастиље...

Бележник је писан народним језиком белопаланачког краја, тимочко – лужничким дијалектом са „грешкама“ у синтакси и граматички у односу на стандарде књижевног језика. Управо тај специфични дијалект сачувао је аутентичност и архаичност језика у Бележнику, и права је лексичка ризница тог народног говора из лирског поднебља сувопланинског краја. Бележник наредника Александра В. Цветковића је после сто година од настанка доступан јавности, благодарећи потомку др Верици Богдановић. Он свакако, по свом документарном наративу, спада у корпус ратне прозе Срба сељака и представља документ првога реда између корица историографије Великог рата !

Александар В. Цветковић, Вршац 1919.

Бележник
6. јануар 1917 – 31. децембар 1917. године

Били смо на истом месту све до **5 – I – 1917. год.** Тада је расформиран наш 16. пук¹ и дођомо у III пуку око подне, а по подне кренемо за на положај. Сменисмо II пук код село Рапеш² [Рапеш].

6 – I – 1917. год.

Цео дан у рову, ништа се значајније није догодило.

7 – I – 1917. год.

Цео дан на истом месту, ништа се значајније није догодило.

8 – I – 1917. год.

Цео дан на истом месту, ништа се значајније није догодило.

9 – I – 1917. год.

Цео дан у рову, ништа се значајније није догодило.

10 – I – 1917. год.

¹ Врховна команда српске војске је, након великих губитака и немогућности попуне јединица, била принуђена да изврши другу реорганизацију трупа на Солунском фронту. Крајем децембра 1916. и почетком 1917. године расформирани су четврти пешадијски пукови који су се налазили у саставу дивизија. То је био случај и са 16. пуком Моравске дивизије, чије је људство распоређено у остала три пука. Наредник Александар Цветковић се од тог тренутка налазио у саставу 3. пешадијског пука где је и остао до краја рата и демобилизације. Марта месеца 1917. године извршена је још једна велика промена у српској војсци. Наиме, расформирана је Трећа армија и њене јединице су биле прекомандоване у састав Прве армије коју су од тог тренутка чиниле: Моравска, Дунавска, Дринска и Коњичка дивизија. Другу армију су чиниле: Тимочка, Шумадијска и Вардарска дивизија (касније преименована у Југословенску). – Д. Денда, Српска војска у Првом светском рату, 7–8.

Српска војска на Солунском фронту је током офанзиве 1916. године претрпела осетне губитке јер је у највећој мери она изнела сав терет борбених дејстава. Највећи проблем је био у томе што није било могуће попунити јединице. Врховна команда и Влада Краљевине Србије су покушале да попуну изврше уз помоћ добровољаца и ратних заробљеника који су припадали јужнословенским народима, а борили се на страни Централних сила јер су били њени поданици.

Пропаганда је вршена међу, претежно српским, исељеницима, широм света. Припадници других југословенских народа су се такође одазивали на апеле српске владе. Били су то углавном Хрвати и Словенци, међутим њихов број је био знатно мањи.

Највише ратних заробљеника, који су припадали јужнословенским народима, било је у логорима на Источном, а мањи број је био заробљен на Италијанском фронту. Заробљеници на Источном фронту су у великом броју, након заробљавања, приступали руској војсци као добровољци, формирајући одреде.

Регрутовање и пребацивање добровољаца са разних страна био је јако тежак и мукотрпан посао. Италијани су упорно одбијали да дозволе слободно изјашњавање заробљеника по овом питању јер су имали претензије на исте територије као и будућа држава Јужних Словена. Руска војска и званичници руске државе су подстицали ратне заробљенике да се пријаве и наставе свој ратни пут у српској војсци, на Солунском фронту. Међутим, након пораза Румуније, крајем 1916. и Фебруарске револуције 1917. године у Русији, није било могуће наставити овај процес. Уз све ове потешкоће, јавио се и проблем транспорта трупа до Солуна јер је увек постојала опасност од напада немачких подморница у Средоземљу.

Упркос свим тешкоћама, до 1918. године је српска војска ојачана са 21.074 добровољаца који су служили у разним родовима војске. Добровољци приспели са америчког континента били су распоређени по разним јединицама српске војске. С друге стране, добровољци који су дошли из Русије су задржали већ постојеће формације и касније су ушли у састав новоформиране Југословенске дивизије, настале спајањем Вардарске дивизије и добровољачких јединица. – П. Опачић, *Србија и Солунски фронт*, Београд, 1984, 55–62.

² Право име села је Рапеш и налази се у јужном делу Македоније, тридесет осам километара североисточно од Битоља. Током Кајмакчаланске битке ово село је било поприште сукоба и као последица тога, готово у потпуности је било срушено.

Цео дан у рову, ништа се значајније није догодило.

11 – I – 917. год.

На положају до у вече ди нас смени I пук и дођомо код село [...] у див.[изијској] резерви. Ту смо били до 17. ов.[ог] м.[есеца] ди у јутру кренусмо и дођосмо у Полог. Преноћисмо и оданде кренемо и дођемо у Канини³ [Канино] и ту смо боравили све до 12. фебруара.

12 – II – 917. год.

У Добровени у логор до 28. II 917.

28 – II – 917. год.

Формирана је 4. чета 1. бат.[аљона] III позива и ја сам прешао у истој. Примео сам 2. вод исте чете. Био сам до 1. IV ове године на истом месту.⁴

1 – IV – 917. год.

Цео дан код Добровени у логор, ништа ново.

2 – IV – 917. год.

Христово Васкрсење и био сам са Вулем из Балу Паланку. Цео дан смо се веселили.

3 – IV – 917. год.

На истом месту као и јуче.

4 – IV – 917. год.

Кренумо се из Добровени и дођомо испред село Петелина⁵ [Петалино].

5 – IV – 917. год.

На истом месту, радили смо пут.

6 – IV – 917. год.

До подне на рад, поподне примио сам дежурство од наредника Јована Николића.

7 – IV – 917. год.

Предао сам у подне дежурство наред.[нику] Димитрији Мирковићу, по подне на рад.

8 – IV – 917. год.

Цео дан на рад, правили пут.

9 – IV – 917. год.

До подне рад, од подне прање и чишћење оружје.

10 – IV – 917. год.

Пре и после подне на рад.

³ Назив села је погрешно наведен. Име села гласи Канино и оно се налази на крајњем југу Македоније, на граници са Грчком.

⁴ Реорганизација српске војске, започета крајем 1916. године, донела је велике промене на свим нивоима, а све зарад повећања ефикасности. Треба напоменути да је у том периоду већ почео да пристиже део добровољаца што је довело до тога да је било могуће извршити попуну јединица.

⁵ Аутор *Бележника* прави грешку приликом навођења села. Прави назив места је Петалино и позиционирано је на крајњем југу Македоније, шест километара од границе са Грчком. Село се налази на обронцима планине Нице и према последњем попису становништва у њему нема становника.

11 – IV – 917. год.

Цео дан на рад, око подне долазише непријатељски аероплани, једна ескадрила, односно десет аероплана, и бацаше бомбе код Сакуљево.⁶

12 – IV – 917. год.

Цео дан на рад.

13 – IV – 1917. год.

Цео дан на рад, а ја сам са коњима из нашег батаљона носио артиљеријску муницију (гранате) из [Петалино] за село Флоку.⁷

14 – IV – 1917. год.

До подне ме поштеди командир, по подне издаде ми плату у француској монети. Четрдесет пет франака, од тих одби инвалидски фонд 1,35 примио сам свега 43,60.

15 – IV – 917. год.

До подне на рад, од подне примио сам дежурство од наред.[ника] Лазара Миладиновића.

16 – IV – 917. год.

Пре подне на рад, по подне на прање. Пре подне долазише непријатељски аероплани. Оборише један француски који је пао у нашој територији.

17 – IV – 917. год.

Цео дан на рад.

18 – IV – 917. год.

Цео дан на рад.

19 – IV – 917. год.

Цео дан на рад.

20 – IV – 917. год.

Цео дан на рад. Пре подне долази непријатељски аероплан, пусти три бомби код село [Петалино], погинуше дванаест војника и седамнаест коња.

21 – IV – 917. год.

Цео дан на рад.

22 – IV – 917. год.

Цео дан на рад. Артиљерија дејствова на положај цео дан.

23 – IV – 917. год.

Пре подне на рад, по подне одмор. Топови дејствоваше на положај.

24 – IV – 917. год.

Цео дан на рад. Артиљерија цео дан дејствова.

⁶ Сакуљево или Сакулево назив је села које се налази на северу Грчке на граници са Македонијом. Ово село је било важно чвориште за пругу која је повезивала Солун и Битољ. Назив овог места је промењен 1928. године и гласи Марина.

⁷ Иако аутор *Бележника* наводи место Флоку као село, то је вис који се налази у непосредној близини Кајмакчалана. Вероватно је након освајања овог врха и успешне офанзиве 1916. године савезничка артиљерија заузела положаје на његовим обронцима због одличне стратешке позиције.

25 – IV – 917. год.

Пре подне официри и наредници код команданта пука ради упознавањем са бацањем бомби из тромблona.⁸ По подне примио сам дежурство од наред.[ника] Мих.[аила] Ицића. Цео дан арт.[иљерија] дејствова. Као и ноћу.

26 – IV – 917. год.

Пре подне био сам дежуран, око подне предао сам дежурство нареднику Радисаву Радосављевићу. По подне одмор.

27 – IV – 917. год.

Око 9 сати кренусмо и дођосмо источно од село [Петалино] и ту се улогорисмо.

28 – IV – 917. год.

На истом месту, одмарао сам цео дан.

29 – IV – 917. год.

Пре и после подне на рад.

30 – IV – 917. год.

Био сам за лекарску помоћ, добио сам лек и три дана поштеду.

1 – V – 917. год.

Под поштедом.

2 – V – 917. год.

Под поштедом.

3 – V – 917. год.

Пре и после подне одмор.

4 – V – 1917. год.

Цео дан у логору.

5 – V – 1917. год.

До подне сам одмарао, пошто сам примио дежурство од наред.[ника] Михаила Благојевића

6 – V – 917. год.

До подне сам дежурао, потом сам предао наред.[нику] Радисаву Радосављевићу.

7 – V – 1917. год.

На истом месту одмор.

8 – V – 1917. год.

Долазио је непријатељски аероплан и баци бомбу у 1. чету, погинуше три војника.

9 – V – 917. год.

Цео дан на истом месту.

10 – V – 917. год.

⁸ Тромблон је саставни део пушке или додатак који се накнадно монтира и служи за испаливање посебних, тромблонских мина. То је нека варијанта минобацача који се користио током рововских борби, претежно за узнемиравање непријатеља и уништавање мањих фортификацијских објеката.

Цео дан на истом месту.

11 – V – 917. год.

Цео дан на истом месту. Ноћу смо се кренули око десет сати и отишли смо близу до положај под село Груниште⁹ и ту преноћисмо.

12 – V – 917. год.

Дању смо преседели на истом месту ди смо и дошли а у вече дошли смо у ровове и сменили смо Русе (6. руска чета).

13 – V – 917. год.

Непријатељ бомби из [нечитко] топа. Ми цео дан [нечитко].

14 – V – 917. год.

Цео дан у рову.

15 – V – 917. год.

На истом месту, у рову.

16 – V – 917. год.

На истом месту, у рову.

17 – V – 917. год.

На истом месту, у рову.

18 – V – 917. год.

На истом месту, у рову. Непријатељ баци неколико граната из топова на наше ровове.

19 – V – 917. год.

На истом месту, у рову.

20 – V – 917. год.

На истом месту. Ништа значајније није се догодило, сем што баци неколико граната из топова.

21 – V – 917. год.

Дан је прошао на миру, ми цео дан у рову.

22 – V – 917. год.

Цео дан у рову, у вече смени нас 4. чета 3. батаљона, а ми дођосмо код село Будимирци¹⁰ у пуковској резерви.

23 – V – 917. год.

Војници на рад, на положају. Ја сам био и осматрач од 1 – 4 сата.

24 – V – 917. год.

На истом месту. До подне сам одмарао, око подне примио сам дежурство од наред.[ника] Мих.[ила] Благојевића. По подне примио сам плату, педесет пет франака од тих инвалидском фонду 1,65.

25 – V – 917. год.

Преподне предао сам дежурство нареднику Радисаву Радосављевићу. Ноћу смо били на рад на копању пасивне заклоне. Свађа са наредника

⁹ Село Груниште се налази у јужном делу Македоније и у непосредној је близини границе са Грчком. У односу на Битољ, ово насеље је смештено педесет километара источно, на обронцима планине Нице.

¹⁰ Село Будимирци је смештено на једној висоравни која се налази на планини Нице. Удаљено је педесет километара источно од града Битоља и у непосредној је близини границе са Грчком.

Перовића.

26 – V – 917. год.

Били смо на рапорт командиру. Са Перовића и ја пређем у 3. вод у вече на рад.

27 – V – 917. год.

Дању и ноћу одмарали смо.

28 – V – 917. год.

Пре подне ишли смо на дезинфекцију. По подне одмор. У вече чета је отишла на положај, а ја сам остао за осматрача, био сам од 1 до 4 сати.

29 /V – 917. год.

Пре и после подне у пуковској резерви, ноћу смо били на рад, војници су носили ножеви на положај.

30 /V – 917. год.

Пре и после подне у пуковској резерви. Одмор ноћу. На положај копали смо спроводницу.

31 /V – 917. год.

Пре и после подне одмарао сам. Од 9 – 1 сат ноћу посматрао сам противу сигнале непријатељске, од 1 сат сам спавао.

1 /VI – 917. год.

Пре и после подне одмарао сам. У вече сменили смо на положају 4. чету 2. бат.[аљона] III пешадијског пука, испред село Старовину¹¹[Старавина].

2 /VI – 917. год.

Цео дан у рову, ноћу ништа важно.

3 /VI – 917. год.

Цео дан у рову, ништа значајније у току ноћи није се догодило.

4 /VI – 917. год.

Цео дан у рову, ништа се значајније у току ноћи није догодило.

5 /VI – 917. год.

Цео дан у рову, ноћу пушкарање.

6 – VI – 917. год.

Цео дан у рову, у 3 сати по подне непријатељ је избацио двадесет-двадесет

¹¹ Прави назив насеља је Старавина и оно се налази у јужном делу Македоније, удаљено десетак километара од границе са Грчком. Као и остала поменута села у овом делу забелешки налази се педесет километара источно од Битоља.

На том подручју, у близини планине Нице, била је стационирана Моравска дивизија у чијем саставу је био пук аутора *Бележника*. Током овог периода није било готово никаквих дејстава на Солунском фронту. Након велике офанзиве 1916. године обе стране су се утврдиле на својим положајима и чекале су развој ситуације на осталим фронтовима. Непосредним сведочењем наредника Александра В. Цветковића можемо видети како је изгледао рововски рат. Активности су се сводиле на повремено пушкарање, размену артиљеријске ватре и узнемиравање непријатеља бомбардовањем из ваздуха. Остале активности су углавном биле усмерене на градњу и поправку путева, порушених објеката у позадини и учвршћивање постојећих позиција.

До краја 1917. године извршен је један напад српске војске у рејону Доброг поља, али су бугарске и немачке снаге енергичном одбраном успеле да спрече продор савезника. План напада је осмислила Врховна команда српске војске и касније ће, током планирања пробоја фронта, управо то бити главна смерница за одређивање места где ће бити извршен главни продор.

пет гранате на наше ровове. Ноћу пушкарање.

7 – VI – 917. год.

Цео дан у рову, дању наша арти.[љерија] тукла је непријатељеве ровове. Ноћу пушкарање.

8 – VI – 917. год.

Цео дан у рову, око подне бацио је непријатељ неколико рововске бомби, рани Илију Илића и контузова Новака Поповића, обојица редови. Ноћу пушкарање.

9 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. По подне баци непријатељ неколико брдских граната и обали цакчиће између друге и треће десетине 3. вода. Ноћу пушкарање.

10 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Долазили су команданти дивизија, пука, батаљона. У вече сам се јавио у 4. чету 3. батаљона, а према наредби команданта пука број [...] од [...] јуна 1917. год. и распоредио ме командир у 3. вод.

11 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Командир ми стави примедбу што војници не копају ровове по наредби наредника Дукића. Ноћу ништа значајније није се догодило.

12 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Непријатељ избацио неколико бомби из азановог топчета.¹² Ноћу смо намештали жицу.

13 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Непријатељ је бацио неколико граната из тежег калибра и рани каплара Вукоја Ракића. Ноћу смо намештали жицу.

14 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Ноћу пушкарање.

15 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Ноћу пушкарање.

16 – VI – 917. год.

Цео дан у рову. Ноћу око једанаест сати смени нас 4. вод 4. чете 3. батаљона II пешадијског пука и ми дођосмо у дивиз.[ијској] резерви.

17 – VI – 917. год.

Цео дан у дивиз.[ијској] резерви. Око 11 сати чета је ишла на прање.

18 – VI – 917. год.

Цео дан у дивиз.[ијској] резерви, око подне примио сам дужност наредника чете од Дукића, и 2. вод.

¹² Вероватно се ради о тромблонским минама. На овај појам наилазимо у наставку *Бележника* и судећи према томе како се о њему пише, можемо закључити да је реч о минобачачким пројектилима које су испаливале обе стране током рововских борби.

19 – VI – 917. год.

Цео дан у дивизијској резерви. Ноћу у логор спавали војници. На рад од 9 – 1 сат.

20 – VI – 917. год.

Цео дан у дивиз.[ијској] резерви. Око 9 сати чета је ишлана дезинфекцију, у 3¹⁵ сати био сам за канцеларијски материјал у пуковском штабу.

21 – VI – 917. год.

Цео дан у дивиз.[ијској] резерви. У вече у 10.45 почео месец да се усија, трајало је 15 минута, и потом овлада помрчина.

22 – VI – 917. год.

Цео дан у дивиз.[ијској] резерви. У вече чета на рад од 9 – 12 сати.

23 – VI – 917. год.

Цео дан у див.[изијској] резерви. У вече на рад од 9 – 12 сати.

24 – VI – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Дању одмор, у вече на рад од 9 – 12 сата код село Будимирци, радили смо до 10.45 мин. Одатле дође потпору.[чник] инжињерски и одведе нас код батерију те смо ту продужили до 12 сати.

25 – VI – 917. год.

У дивизијској резерви. Дању одмор као и ноћу, сем што су по подне војници били на прање.

26 – VI – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. У вече од 9 – 12 сати војници су били на рад у 4. борбеној линији.

27 – VI – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. У вече одмор, као и дању.

28 – VI – 917. год.

У дивиз.[ијској] резер.[ви]. Дању одмор, у вече војници на рад од 9 – 12 сати.

29 – VI – 917. год.

У дивиз.[ијској] резер.[ви]. Дању одмор као и ноћу одмор.

30 – VI – 917. год.

У див.[изијској] резер.[ви]. Дању и ноћу одмор.

1. јула 1917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Дању и ноћу одмор.

2 – VII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Дању одмор, у вече у 20 сати дошли смо у пуковској резерви код село Будимирци, сменили смо II пешад.[ијски] пук.

3 – VII – 917. год.

У пуков.[ској] резерви, дању одмор. Истог дана изашла је и наредба команданта пука Бр. 322 од [...] ов.[ог] месеца текуће год. тачка I под 3, а на основу уредбе о положајима одобрено ми је останак на II року службе у

кадру од 28. јуна 1917. год.

4 – VII – 1917. год.

У пуковској резерви, дању одмор, у вече чета на рад од 9 – 12 сати.

5 – VII – 1917. год.

У пуков.[ској] резер.[ви]. Дању одмор као и ноћу, после подне долазио командант батаљ.[она] и држао говор војницима о реду и дисциплини у војсци.

6 – VII – 1917. год.

У пуковској резерви. Одмор дању, а у вече на рад од 10 – 1 сат. Кад смо се вратили од рад дошли смо до 1. чету нашег батаљона. Поче да дејствује непријатељева артиљер.[ија] на ровове 2. батаљона нашег пука и избацише 400–500 граната.

7 – VII – 1917. год.

У пуковској резерви. Дању одмор, у вече око 9 сати дођосмо код 1. чету нашег батаљ.[она] и спавасмо до 2:30 сата, ди се по том покренусмо и дођосмо на положај у II борбеној линији, позади 2. чету 1. бат.[аљона] и ту смо радили.

8 – VII – 1917. год.

У 4.30 часа почели смо рад, до 9 сати. Одмор до 15 сати. Од 15 сати радили смо до 19.30 часа и после у приправност у истом месту.

9 – VII – 1917. год.

Цео дан одмор у пуков.[ској] резер.[ви]. После подне били су војници на прање и купање. Ноћу одмор, спавање.

10 – VII – 1917. год.

Чета је била на рад код 1. чете нашег бат.[аљона]. Рад од 5 – 8 по подне. Од 5 – 8 ноћу, одмор у логору.

11 – VII – 1917. год.

Чета на рад цео дан. У ноћ у логор, одмор.

12 – VII – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. Одмор ноћу. Ништа ново, сменили смо 4. чету 1. батаљ.[она] на положај.

13 – VII – 1917. год.

Цео дан у рову. Ноћу пушкарање.

14 – VII – 1917. год.

Дању и око подне био сам у пуков.[ском] штабу за пушку коју су војници оставили у земунци и нашао је 1. батаљон и предао пуку. Исту сам предао Витомиру. Ноћу ништа важно, сем пушкарање.

15 – VII – 1917. год.

Цео дан у рову. Непријатељ око подне баци неколико азанова. Ноћу око 11.30 минута, непријатељска артиљерија моментално поче да дејствује и приметише се нека непријатељска одељења. Бацили смо сигнале и поче наша артиљерија да дејствује, у тај мах рефлектор позади II пука сину и поче да

осветљава на непријатељ.[ске] ровове испред нас.

Борба је трајала један сат и до јутру је била тишина.

16 – VII – 1917. год.

У рову. Ништа значајније у току ноћи није се догодило.

17 – VII – 1917. год.

У рову. Ноћу је непријатељ бацио петнаест комада бомби на фронту наше чете из азановог топчета.

18 – VII – 1917. год.

У рову. Ноћу испред село [Старавина]. У 23h код 2. батаљона непријат.[ељска] артиљ.[ерија] тукла је ровове 2 бат.[аљона] а у исто време је и наша артиљер.[ија] тукла непријат.[ељске] ровове.

19 – VII – 1917. год.

У рову. Дању, као и ноћу ништа ново.

20 – VII – 1917. год.

У рову. Дању ништа ново. Ноћу пушкарање.

21 – VII – 1917. год.

У рову. Дању, као и ноћу, ништа важно није се догодило.

22 – VII – 1917. год.

У рову. Дању, као и ноћу, ништа значајније није се догодило.

23 – VII – 1917. год.

Као и 22. овог месеца.

24 – VII – 1917. год.

У рову. Дању и ноћу ништа се значајније на фронту наше чете није догодило, осим код Црну реку активирање обеју артиљерија.

25 – VII – 1917. год.

У рову. Дању и ноћу ништа се значајније није догодило на фронту наше чете.

26 – VII – 1917. год.

У рову. Дању ништа значајније, ноћу смени нашу чету 2. чета нашег батаљ.[она] и дошли смо у батаљ.[онској] резерви.

27 – VII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. У вече са дванаест људи био сам код 3. чету нашег батаљона на рад од 20 – 1 сат.

28 – VII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. Војници, једни на поседање, једни на рад код 3. чету.

29 – VII – 1917. год.

У бат.[аљонској] резер.[ви]. Дању војници на рад праве земунице. У вече једни на поседање, а једни на рад код 3. чету.

30 – VII – 1917. год.

У бат.[аљонској] резер.[ви] ноћу на рад војници.

31 – VII – 917. год.

У бат.[аљонској] резерви. Ноћу на рад војници.

1 – VIII – 917. год.

У бат.[аљонској] резерв.[ви]. Ноћу војн.[ици] на рад.

2 – VIII – 917. год.

У бат.[аљонској] резерви. Ноћу војн.[ици] на рад.

3 – VIII – 917. год.

У батаљонској резерви. Ноћу 1. вод на поседовање у II борбеној линији, а остали одмарали. У приправност.

4 – VIII – 917. год.

У батаљонској резерви. Ноћу 2. вод на поседању, остали у приправност.

5 – VIII – 917. год.

У батаљ.[онској] резерви. 1. вод на поседање, 2. у приправност.

6 – VIII – 917. год.

У батаљонској резерви. Пре подне издао сам шест шињела доле именованим војницима ове чете:

Редову Денчи Дејановићу, Кости Додићу, Светозару Стојановићу, Таси Здравковићу, Драгутину Цветковићу и Младену Китићу. Шињели су примљени од интенданта III пешадијског пука и стари су.

7 – VIII – 917. год.

У батаљонској резерви. У вече смени нас 2. пешадијски пук. Дођосмо у дивизијску резерву.

8 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ноћу ништа ново, војници нису ишли на рад.

9 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ноћу ништа ново, као и 8. ов.[ог] м.[есеца].

10 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ноћу ништа ново, као и 9. ов.[ог] м.[есеца].

11 – VIII – 917. год.

У див.[изијској] резерви. Пре подне ишли смо у амбуланту, на вакцинацију – пелцовање. Ноћу ништа ново.

12 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Дању и ноћу ништа важно.

13 – VIII – 917. год.

У див.[изијској] резерви. Дању и ноћу ништа ново.

14 – VIII – 917. год.

У див.[изијској] резерви. Дању и ноћу ништа важно.

15 – VIII – 917. год.

У див.[ијској] резерви. Дању и ноћу ништа се значајно није догодило.

16 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ноћу ништа важно.

17 – VIII – 917. год.

У јутру у 7 сати поче да дејствује наша артиљерија. Ми смо били на истом месту.

18 – VIII – 917. год.

У дивизиј.[ској] резерви. Артиљерија са наше стране дејствовао дан. Непријатељска артиљерија избаци неколико граната више нашег логора.

19 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Артиљерија није дејствовала ни са једне стране. Пре подне смо били код 3. чету на поседовање и формирана је чета на три вода. Ја сам примио 2. вод.

20 – VIII – 917. год.

Пре и после подне у дивиз.[ијској] резерви. Око 18 сати непријатељ је избацио десет-петнаест граната из тешког калибра код нашег 3. вода.

21 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ништа значајније није се догодило.

22 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ништа значајније није се догодило.

23 – VIII – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Дању ништа се значајније није догодило, у вече смо дошли на положај код село [Старавина], положај Велики Видрих.¹³ Ту смо сменили 1. чету 1. батаљ.[она] II пука.

24 – VIII – 917. год.

У рову. Дању ништа ново. Ноћу испред 1. батаљ.[она] пушкарање и бацање бомби са обадве стране. Потпоручник Милош Степановић избаци две бомби, приметио неприј.[атељску] патролу.

25 – VIII – 917. год.

У рову. Дању ништа се значајније није догодило, ноћу непријатељ баци четири бомби из азановог топчета, ништа штете није пречинио.

26 – VIII – 917. год.

У рову. Дању ништа значајније. Пред вече дође командир у рову и прекорише што нисам направио справу за бацање ракетли. Ја сам му казао да сам наредио куварима да направе, али они нису. А он мени што нисам набавио и донео једну мотку те сам је ја направио и дао поднареднику Витану да укопа, а ја сам дошао код азановог топчета и хтео сам да га испалим по наређењу командировом. У том моменту оно пуче и мене рани у леву страну, до самог ока, ди сам одмах отишао у амбуланту, ди ми Фрицман извади парче и превеи, па даде мазгу и два војника и дођем у пуковску амбуланту.

Кад смо стигли у пуков.[ску] амб.[уланту] скидох се са мазге и уђох

¹³ Још један пример навођења положаја који је немогуће прецизно одредити. Вероватно је то био колоквијални назив за одређени ров који се налазио у близини села Старавина.

у земуници ди бијаше болесници и ту мало поседех док дође др Сибер.¹⁴ И ту ме пита: јесам ли тешко рањен?; на које сам одговорио да нисам. Даде ми коња са седлом и однесоше ме у II завојишту, ди ме Павловић привио и упути у шатор, ди сам ту и остао. У истом сам дошао ноћу у 1 сат.¹⁵

27 – VIII – 1917. год.

Остао сам у II завојишту. Тога дана прошао сам цео дан на танко (без хране) и превијен сам једанпут.

28 – VIII – 917. год.

У II завојишту. Дању на цео оброк. Ништа ново. Привијан сам два пута.

29 – VIII – 917. год.

У II завојишту, привијан сам једанпут.

30 – VIII – 917. год.

У II завојишту. Привијан сам једанпут.

31 – VIII – 917. год.

У II завојишту. Привијан сам једанпут.

1. септембра 1917. год.

У II завојишту. Ништа ново, сем што сам привијан једанпут.

2. IX – 917. год.

У завојишту. Нисам привијан, сем Павловић што подиже завој и намаза јодофором.

3. IX – 917. год.

У истом завојишту. Павловић ми скиде завој и намаза јодофором и геолодијом.

4. IX – 917. год.

У истом завојишту. У јутру намаза ми рану Павловић јодофором.

5 – IX – 917. год.

У истом завојишту. Намаза ми рану Павловић борвазелином.¹⁶

6 – IX –

U istom zavojištu. Ovog dana nisam privijan ni uopšte lečen.¹⁷

7 – IX – 917. год.

¹⁴ Постоје подаци о војном доктору Ђорђу Сиберу као учеснику Балканских ратова. Наводи се да је он 1913. године имао чин поручника и као део санитетског одељења налазио се са јединицама српске војске у области северне Албаније. Презиме Сибер није често и из тог разлога можемо да закључимо да се вероватно ради о истој особи. – А. Nedok, „Vojni sanitet tokom operacija srpske vojske u severnoj Albaniji 1912–1913. godine”, *Vojnosanitetski pregled* (67), br. 12, Beograd, 2010, 1034–1035.

¹⁵ Овде можемо видети пример саморањавања што се јако често дешавало војницима због неисправне опреме и муниције. Према сведочењима српских војника, на почетку рата дешавало се да су се војници намерно рањавали како би избегли даље учествовање у ратним дејствима, али то овде није случај.

¹⁶ Препарати, које помиње наредник Цветковић, служили су за дезинфекцију и чишћење рана. То су у суштини били јод и борна киселина, само су ово стари називи за поменуте медицинске препарате.

¹⁷ На овом месту налазимо унос у дневник писан латиницом. До тог датума и након тога је све било писано ћирилицом те је врло вероватно неко други унео податке за овај дан јер је, према сведочењу самог аутора, он био рањен поред ока и спречен да сам упише податке.

У истом завојишту. Нисам лечен.

8 – IX – 917. год.

У истом завојишту. Ништа ново.

9 – IX – 917. год.

У истом завојишту. Ништа ново, сем што ме лекар др потпуковник прегледа и упуту ме у команду. Дошао сам у четни профи¹⁸ истог дана у вече и ишао сам код доктора Сибера.

10 – IX – 1917. год.

Цео дан у четну команду, као и ноћу.

11, 12, 13.

На истом месту. У вече сам дошао на положај и примио сам 2. вод од поднаред.[ника] Недељка Стојковића који ме заменио до ујутру у рову.

14 – IX – 917. год.

На истом месту, у рову. Цео дан и целу ноћ ништа се значајније није догодило.

15 – IX – 917. год.

Цео дан и целу ноћ у рову. Ништа се значајније није догодило, сем што је долазио непријатељ.[ски] аероплан и ниско летео сто метара над нашим рововима, ди смо га гађали пушкама, пушкомитраљезима и митраљезима.

16 – IX – 917. год.

Цео дан у рову. У вече смени нас 1. чета 2. батаљ.[она] нашег пука и ми дођосмо у пуковској резерви.

17 – IX – 917. год.

Цео дан у пук.[овској] резерви. У вече са 2. водом био сам на рад у II борбеној линији.

18 – IX – 917. год.

Цео дан у пук.[овској] резерви и ништа ново.

19 – IX – 917. год.

На истом месту.

20 – IX – 917. год.

На истом месту. Од 8 – 11 сати радио је 2. вод.

21 – IX – 917. год.

Цео дан у пуковској резерви.

22 – IX – 917. год.

Цео дан у пуковској резерви. У вече смо отишли у батаљ.[онској] резерви испред село Будимирци, на десном крилу нашег пука.

23 – IX – 917. год.

¹⁸ Овај назив се односи на провијант, односно покретну комору војске, са целокупним возним парком, особљем, намирницама и опремом.

У батаљон.[онској] резерви ништа се значајније није догодило. Био сам на рад код 3. чету нашег батаљона.

24 – IX – 917. год.

У батаљонској резерви. Ништа ново. Био сам са водом на поседање у II борбеној линији.

25 – IX –

У батаљон.[ској] резерви. Ништа значајније.

26 – IX – 917. год.

Цео дан у батаљ.[онској] резерви. У вече смени нашу чету 2. пук и ми дођосмо у дивиз.[ијској] резер.[ви]. Приликом смене непријатељска артиљерија бомбардова ровове. У нашој чети ништа ново.

27 – IX – 917. год.

На истом месту, ништа ново као и **28, 29, 30, 1 – X -, 2, 3**
3 – X – 917. год.

Ишао сам у наш профијант, примио сам одело за војнике и то: комада чакшире шездесет осам, блуза педесет пет и цокула четрдесет три пара.

4 – X – 917. год.

На истом месту до увече, ди смо се кренули и дошли на рад код село Груниште ди смо сменили 4. чету 2. батаљона нашег пука.

5 – X – 917. год.

На истом месту. Војници на рад.

6 – X – 917. год.

На истом месту. Војници на рад.

7 – X – 917. год.

На истом месту. Војници на рад. Ја сам ишао и предао сам старо одело и то: блуза [...], чакшира [...] и пари цокула [...]. У вече смо дошли у [нечитко].

8 – X – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. На старим местима.

9 – X – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви.

10 – X – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви.

11 – X – 917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. У вече смо дошли у пуков.[ској] резерви код II батаљона.

12 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви.

13 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви. Ништа ново, војници на рад.

14 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви. Војници на рад.
15 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви. Војници на рад.
16 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви. Војници на рад.
17 – X – 917. год.

На истом месту. Војници на рад пре и после подне.
18 – X – 917. год.

На истом месту. Војници на рад.
19 – X – 917. год.

Пре и после подне у пуков.[ској] резерви. Војници на рад пре и после подне.
20 – X – 917. год.

На истом месту као и 19. ов.[ог] м.[есеца].
21 – X – 917. год.

На истом месту. У вече, ноћу око 9 сати, дејствова прво непријатељска па затим наша артиљерија. У чети ништа важно није се догодило.
22 – X – 917. год.

Цео дан у пуков.[ској] резерви. Војници на рад, ноћу ништа значајније није се догодило.
23 – X – 917. год.

У пуковској резерви. Дању као и ноћу ништа се значајније није догодило.
24 – X – 917. год.

У пуковској резерви. Дању сам ишао код интенданта III пешад. [ијског] пука и примио сам педесет седам шињела, педесет три капа шајкача, осамдесет пет кесица за резервну храну. Ноћу ништа ново.
25 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви. Дању смо издали примљено одело, а ноћу ништа значајније.
26 – X – 917. год.

У пуков.[ској] резерви. У вече сменили смо 4. чету 1. бат.[аљона] нашег пука и дошли смо у рову код село [Старавина]. Ноћу велико дејство артиљерије код Црну реку. На нашем фронту ништа значајније није се догодило.

27 – X – 917. год.

У рову. Дању као и ноћу ништа се значајније није догодило.
28 – X – 917. год.

У рову. Ништа се значајније у току дана и ноћи није догодило.
29 – X – 1917. год.

У рову. Дању и ноћу ништа значајније.

30 – X – 1917. год.

У рову. Дању као и ноћу ништа значајније није се догодило.

31 – X – 917. год.

У рову. Ништа значајније дању и ноћу.

1 – XI – 1917. год.

У рову. Ништа се значајније није догодило.

2 – XI – 1917. год.

У рову. Ништа значајније у току дана и ноћи.

3 – XI – 1917. год.

У рову. Ништа значајније у току дана и ноћи није се догодило.

4 – XI – 917. год.

У рову. Ништа значајније у току дана и ноћи није се догодило.

5 – XI – 917. год.

У рову. Дању ништа значајније. У вече око 10 сати непријатељ је избацио из азановог топчета две бомби и рани редова II вода Ристу Најдановића. И наша артиљерија бомбардовала непријат.[ељске] ровове.

6 – XI – 917. год.

У рову. Дању као и ноћу ништа значајније није се догодило.

7 – XI –

У рову. Дању, око подне непријатељ избаци једну бомбу из азанова топа код III вода наше чете и рани потешко каплара Драгутина Митровића а лако: поднареднике Спасоја Јовановића и Лазара Николића, нареднике Милорада Сукића, Лазара Јанковића и Драгомира Анђелковића. Ноћу ништа значајније није се догодило.

8 – XI – 917. год.

Дању сам био код команданта, радио сам у канцеларији. Љуба је био код брата Владимира на славу. У вече у рову. Ништа значајније није се догодило.

9 – XI – 917. год.

У рову, ништа значајније у току дана и ноћу.

10 – XI – 917. год.

У рову. У вече је сменила нашу чету 4. чета 1. батаљ.[она]. Ми смо на место ње у резерви пуковској истога села – Будимираца. Истог дана око 2h дошао сам за коначара¹⁹, примио сам алат од 4. чету 1. бат.[аљона] и осталу спрему.

11. XI – 1917. год.

На истом месту, у пуковској резерви. Ништа значајније.

¹⁹ Коначар је био војник кога је одредио старешина, чији се задатак састојао у томе да иде испред своје јединице и обезбеђује преноћиште.

12 – XI – 1917. год.

На истом месту. Ништа значајније није се догодило.

13 – XI – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. Ништа значајније у току дана и ноћу.

14 – XI – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. Дању као и ноћу ништа значајније.

15 – XI – 1917. год.

У пуковској резерви. У току дана и ноћи ништа значајније није се догодило.

16 – XI – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. У току дана и ноћи ништа се значајније није догодило.

17 – XI – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. Ништа значајније у току дана и ноћи.

18 – XI – 1917. год.

У пуко.[вској] рез.[ерви]. Ништа значајније.

19 – XI – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. Ништа значајније.

20 – XI – 1917. год.

У пуков.[ској] резерви. У току дана ништа значајније није се догодило. У вече сменили смо 2. чету 1. батаљ.[она] ов.[ог] пука на Московским рововима.²⁰

21 – XI – 1917. год.

У рову, на истом месту. Ништа значајније није се догодило.

22 – XI – 1917. год.

У рову, на истом месту. У току дана и ноћи ништа значајније није се догодило.

23 – XI – 1917. год.

У рову, на истом месту. Ништа значајније није се догодило.

24 – XI – 1917. год.

У рову. Дању су долазили: командир и водници 4^{те} добровољачке чете 2. бат.[аљона] овог пука и осматрали положај.

У вече су ни сменили. Мој вод је сменио водник 1. вода потпоручник [?].

Том приликом су погинули од азонову бомбу редов Јован Караџић и Светислав Рајковић.

25 – XI – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви североисточно од село Будимирци. Ништа значајније није се догодило, сем рад код војника.

26 – XI – 1917. год.

²⁰ Није могуће утврдити где се овај положај налазио. Слична ситуација као са претходним топонимима за које није могуће закључити где се заправо налазе.

У бат.[аљонској] резерви на истом месту. Дању су војници радили из мог вода. У вече смо били са командиром у II борб.[еној] линији те смо осматрали исту.

27 – XI – 1917. год.

У батаљ.[онској] рез.[ерви]. До подне су војници из мог вода радили. По подне на прање, у вече на рад у II бор.[беној] линији.

28 – XI – 1917. год.

У батаљ.[онској] рез.[ерви]. Дању одмор, у вече на рад од 7 – 9h као и 27. ов.[ог] м.[есеца].

29 – XI –

У батаљонској резерви. Дању, као и ноћу, ништа важно. Долазио сам на фронт, те сам смотрио.

30 – XI – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. Дању, као и ноћу, ништа значајније није се догодило, сем што сам ишао код Воју наредника за ствари за војнике.

1. децембра 1917. г.²¹

Дању у батаљ.[онској] резерви, у вече смо сменили са мојим водом 4. вод 1. чете нашег батаљ.[она]. Ноћу ништа значајније није се догодило.

2 – XII – 1917.

У рову. Дању, као и ноћу, ништа значајније није се догодило, сем што је ноћу командир долазио у 1 сат.

3 – XII – 1917. год.

У рову. Ништа значајније се није догодило у току дана и ноћи. Ноћу је долазио командант и ишли смо на објавници N₀ те смо обилазили стражаре.

4 – XII – 1917. г.

У рову ништа значајније у току дана и ноћи није се догодило.

5 – XII – 1917. год.

У рову ништа значајније у току дана и ноћи.

6 – XII – 1917. год.

²¹ Средином децембра 1917. године дошло је до смене на месту команданта савезничких снага на Солунском фронту. Генерала Мориса Сараја заменио је генерал Адолф Гијома, такође официр француске војске. Генерал Сарај је од самог формирања фронта па до смене имао јако лоше односе са командама осталих савезничких снага. Веома често се размимоилазио у својим размишљањима и наредбама са ставовима српске Врховне команде. Међутим, то није био главни разлог његовог смењивања са места главнокомандујућег, већ политички ангажман у својој земљи. Нови премијер Жорж Клемансо и начелника Генералштаба француске војске генерал Фердинанд Фош су због тога донели одлуку да смене генерала Сараја.

Нови командант, генерал Гијома, у светлу новонасталих околности (Октобарска револуција и иступање Русије из рата), добио је задатак да консолидује нарушене односе са савезничким командама и припреми фронт за одбрану јер се очекивало да ће Централне силе покушати пробој на овом делу ратишта. Због спровођења мера које је требало да утврде фронт и припреме савезничке снаге у случају напада, дошло је до сукоба између генерала Гијоме и генерала Петра Бојовића. Непосредни повод за сукоб био је тај што је српска војска, у новом распореду снага, требало да запоседне шири фронт од оног који је до тада заузимала. Сукоб се завршио тако што је генерал Бојовић извршио наређење главног команданта, али је након тога поднео оставку на своју дужност. – П. Опачић, *нав. дело*, 102–103.

У рову. Свети Никола, моје крсно име и дочекујем госте: прво у јутру дође из мог вода редов Зафир И. Ђорђевић и честита ми славу па затим Миливоје Момчиловић, болничар Михаило Марковић, поднаредник Сретен Милан, редов Драгутин Тошић, наредник Лазар, поднаредник Недељко, побратим Витомир и отпочесмо весеље. О пићу већ нећу ни говорити. Дође време ручка, а пре тога дође поднаредник Михаило Јоксимовић из 4. чету 1. бат.[аљона] нашег пука, ручасмо па и даље продужисмо пити вино. Тога дана била је велика магла, стражари су били на ноћним објавницама. Кад је све то било гости се растурише, а ја, Витомир и Драгутин отидосмо код командира и честитасмо му славу, и ондак се вратих у рову. У вече је обилазио командант батаљ.[она] у ров и ја сам га свратио те је попио неколико чаша коњака. И наздравио свима војницима који су тај дан славили. Истог дана долази и Воја Филиповић.²²

7 – XII – 1917. г.

У рову, на истом месту. Ништа значајније није се догодило.

У јутру су долазили прво Љуба, па затим командир са братом Илијом и попише помало коњака и одоше.

8 – XII – 1917. г.

У рову. Ништа значајније није се догодило.

У јутру, отишао сам код Витомира код кујне и седосмо мало, ту беше и Воја. Потом са Витомиром и Војом дођосмо у рову и позвасмо Драгутина Тошића. Почесмо да слаavimo и трећи дан славу. Добро се накитисмо и они сви одоше, а ја легло те одспавах до у вече. Истог дана са Витомиром сам ишао код кујну, ту је чекао Караџићев брат и тражио је ствари његовог брата. Витомир изнесе новчаник у коме је било четири франка, пет и 1.80 у драхмама и нотес. Брат Караџићев узме нотес, а новчаник са горе поменутом сумом врати, да се купи за исти новац нешто, ма шта било и да војницима.²³

9 – XII – 1917. г.

У рову. Изјутра непријатељ избаци шест-осам гранате из тежег калибра на реону 3. вода.

10 – XII – 1917. год.

У рову до подне. Од подне су војници остали, и даље све до увече. Ја сам дошао за коначара. Ноћу ништа важно.

11 – XII – 1917. год.

У дивизијској резерви. Ништа значајније није се догодило.

12 – XII – 1917. г.

У дивиз.[ијској] резерви. Ништа значајније није се догодило.

²² Изванредан приказ прославе крсне славе у рову, где видимо у неколико реченица колико је свим војницима на фронту значила та породична светковина које нису желели да се одрекну, чак ни док су у рову на првој борбеној линији.

²³ Поменути настрадали војник је Јован Караџић. Податак о његовој смрти записан је у *Бележнику* од 24. новембра 1917. године. Веома дирљива сцена предаје личних ствари које су остале од погинулог војника његовом рођеном брату.

Издавали смо са поручником г. Живком веш – гаће, чарапе и цокуле војницима.

13 – XII – 1917. г.

У див.[изијској] резерви. Ништа значајније није се догодило. Командир у јутру отишао је у Водену на осуство. У вече, била је чета на рад. Почели смо од 6 – 11 h, у једанајест смо дошли у логор.

14 – XII – 1917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ништа значајније није се догодило. Војници су били на дезинфекцију и купање код амбуланте. Ја сам ишао те примио ствари од Воју наредника.

15 – XII – 1917. год.

У дивиз.[ијској] резерви. Ништа значајније није се догодило. У току дан ноћу смо били на рад, источно од село Будимирци. Копали шанац – ров. Дању сам ишао до батаљон те сам примио за војници коњак и вино које су били поручили.

16 – XII – 1917.год.

У дивиз.[ијској] рез.[ерви]. Ништа значајније није се догодило у току ноћи и дана. У јутру око 6 часова на пуковску славу.²⁴ Истог дана ишли смо северо-источно од село Будимирци код батаљ.[онског] штаба и примали су војници одличја, за стечене заслуге у рату 1916. год. на Солунском фронту.

Потом смо се вратили у логор и ишао сам код наред.[ника] Ђукића на посету. Вратио сам се те смо са Витомиром ручали. Дође наредник Василије Вучковић те мало писмо и поразговарасмо и продужисмо [нечитко].

17 – XII – 1917. год.

У див.[изијској] резерви. Ништа значајније није се догодило, на рад војници нису ишли.

18 – XII – 917. год.

У див.[изијској] резер.[ви]. Дању смо писали рапорт за редова Миладина Ђорђевића који је био у II пуку на дозволу, па није дошао на време. У вече на рад, источно од село Будимирци од 6.30 – 9.15h.

19 – XII – 1917. год.

У див.[изијској] резерви. Ништа значајно у току дана и ноћи није се догодило, командир у вече дошао је из Водена са осуства.

20 – XII – 1917. год.

У див.[изијској] резерви. Ништа значајније у току дана. Ноћу око 12h сменили смо 2. чету 1. бат.[аљона] и дошли смо у батаљонској резерви испред село [Старавина], за ово време ништа значајније није се догодило.

21 – XII – 1917. год.

²⁴ У верском календару, 16. децембра према јулијанском, односно 29. децембра, рачунајући по грегоријанском календару, наведено је да се славе свети пророк Агеј и света Теофанија царица. Према неписаном правилу, након оснивања институције, војне јединице, приватне фирме или удружења, за славу се узима светац који се слави тога дана или наредних дана. Пошто аутор *Бележника* не наводи децидирано име славе, можемо само да претпоставимо да је пук празновао једног од ова два свеца.

У батаљ.[онској] резерви. У току дана и ноћи ништа значајније није се догодило. Пре подне 20. ишао сам у слагалиште и примио сам од интенданта чарапе 200 пари, кошуље 119, пешкира пет и капуљаче десет комада.

22 – XII – 1917. год.

У бат.[аљонској] рез.[ерви]. Ништа значајније није се догодило. Пре подне издали смо спрему примљену 21. ов.[ог] м.[есеца].

23 – XII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. У току дана и ноћи ништа значајније није се догодило.

24 – XII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. Ништа значајније у току дана и ноћи није се догодило.

25 – XII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. Ништа значајније у току дана и ноћи није се догодило, сем у јутру је долазио командант батаљона па затим командант пука те честита празник војницима. Христово рођење.

26 – XII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. Ништа значајније није се догодило у току дана и ноћи.

27 – XII – 1917. год.

У батаљон.[ској] резерви. Ништа значајније није се догодило у току дана и ноћи.

28 – XII – 1917. год.

У батаљ.[онској] резерви. Ништа значајније није се догодило у току дана и ноћи.

29 – XII – 1917. год.

У батаљонској резерви. Ништа значајније се догодило није у току дана и ноћи. Ја сам се јавио за лекарску помоћ, добио сам четири дана поштеде коју сам издржао у батаљ.[онској] амбуланти, за лекарску сам се јавио од свраб (крастице – вржице).

30 – XII – 1917. год.

Чета у батаљонској резерви до у вече. Сменила је у вече 2. чету нашег батаљона на положају Московских ровова, а ја у амбуланти бат.[аљонској] под поштедом.

31 – XII – 1917. год.

Чета у рову, а ја у амбул.[анти] батаљ.[онској] под поштедом.

Чета на истом месту, у рову, а ја до подне у амбуланти, а од подне дошао сам у чети ди сам се јавио командиру и он ми је одобрио да преноћим код кујну и ујутру да идем рову. То сам и учинио.

II.

РАТНИ ДНЕВНИК (1914 – 1917) ТЕЛЕГРАФИСТЕ КРСТЕ СОКОЛОВИЋА¹

(...) Први светски рат, о коме често говоримо и читамо, коме се стално враћамо у сећањима славећи јубилеје после више деценија прећуткивања, без сумње представља једну од најзначајнијих епоха наше новије историје. То је уистину ВРЕМЕ, свеједно да ли смрти или ускрснућа, страдања или хероизма, које свака генерација, на свој начин, сазнаје, разуме и доживљава. Историја, уметност, новине, успомене и, доскора, много савременика, одржавало је сећање на Велики рат делотворно слажући увек променљиву слику догађаја из многих ситних и разнобојних комадића чињеница и доживљаја. Наши очеви и дедови, учесници овог рата, годинама су својим успоменама оживљавали то време и све до наших дана својом причом, слушаном с грозничавом пажњом пуном поштовања или с подругљивим ниподаштавањем, поново преживљавали светску „крваву кланицу“. Њихове заборављене или записане приче стварале су, а да тога нисмо били свесни за њихова живота, још једну, нову и велику епiku из реда оних вредности које садрже наше народне песме. Показало се да, и у наше доба застрашујуће свемоћи медија, ништа не може тако живо, упечатљиво и убедљиво да представи прошлост, као сусрет са њеним савременицима, нарочито оним талентованим причаоцима, који с чудесном енергијом и смислом граде историјску истину. Један од тих савременика, војник Крста Соколовић, оставио је своје белешке, ратни дневник, који управо представљамо као још једно аутентично сведочанство о рату 1914–1918.

Крста Соколовић је провео ратне године као војник у Трећем телеграфском одељењу Друге армије. Поступивши у складу са српском традицијом, он је, као апсолвент Правног факултета у Београду, добровољно ступио на војну дужност са великим бројем младих интелектуалаца. Војничка срећа га је задржала у близини штаба војводе Степе Степановића, команданта Друге армије, у телеграфском одељењу, где је, заштићен од непосредних окршаја и опасности, био на самом извору ратних збивања. Ту ће остати све до 27. јануара 1918, када се на захтев Министра просвете, а по наређењу Врховне команде, упућује у Француску, ради завршавања школовања, заједно са последњом групом студената.

Крста Соколовић је рођен у Белој Паланци, 15/28. августа 1891. године, у породици Маринка и Софије, рођене Јањић. Отац, трговац средњег

¹ Уводна белешка и одломак Дневника који се односи на прелаз српске војске преко Албаније, Трећа свеска од 21. новембра 1915. до 6. фебруара 1916, преузето из : Крста Соколовић, Хиљаду дана страдања - ратни дневник телеграфисте Војводе Степе Степановића (приредио и предговор Живорад Петровић), Просвета, Ниш 1995, 6, 119 – 149.

имовног стања, један од оних наших старих људи који се одликују бистром памећу, строгим правилима живота успостављеним од многих покољења, шаље у Ниш свог најстаријег сина на школовање. Гимназију је завршио 1910. године, када му умире отац. Енергична и предузимљива мајка Софија преузима старање о породици и иметку и омогућава Крсти да настави школовање у Београду, на Правном факултету, као и млађим синовима Драгутину (1894) и Рајку (1900).

Рат, који се 1914. изненада обрушио на српски народ, страшнији од претходна два – балканска, растурио је и ову породицу. Крста и Драгутин одлазе у рат, а четрнаестогодишњи Рајко повлачи се, затим остаје у Приштини и враћа кући. Мајка тражи синове преко листа „Правда“ док они прелазе све путеве српске војске, од Београда и Скопља, преко Пећи и Подгорице, до Крфа и Солуна. Крста Соколовић одлази са линије Солунског фронта да би завршио школовање у Француској. Године 1919. дипломирао је правне науке у Кану.

После рата службовао је као писар Првостепеног суда у Алексинцу и Штипу; од 1922. до 1937, он је најпре адвокатски приправник, а затим адвокат при Првостепеном суду у Пироту, да би од 1937. до 1947. био адвокат при Среском суду у Белој Паланци.

За време другог рата, 1941-1944, није се бавио адвокатуром, како сам каже, „по имену – занимању водим се као адвокат“.

После ослобођења, закаратко, био је адвокат до 1947, а затим бива принуђен да прихвати место књиговође у Опанчарској производно-прерађивачкој задрузи у Белој Паланци. Од 1953, до краја службовања, радио је у Народном одбору Среза и Општине Бела Паланка, најпре као виши референт, шеф радне службе, затим начелник одељења за општу управу и замени секретара НОО. Пензионисан је 1965. године.

Као познат и угледан грађанин, уживао је поштовање као човек и интелектуалац. Ожењен Јеленом, рођеном Стефановић, имао је троје деце, кћери Радмилу и Браниславу, и сина Миомира. Умро је 1982. године, чиме се завршава ова биографија казана на старински начин, како би је он сам писао.

У годинама Великог рата када је све што је постојало било поремећено дубоким потресима и сударима, када је смрт била свеprisутна, мало је било ратника који су смогли снаге и воље да одложе оружје да би записивали брзе и променљиве токове рата. То је учинио редов Крста Соколовић. Пуне две године он је уписивао у мале свеске своја запажања, описе људи, приказе догађаја, оно што је чуо и видео, захватајући ратни период од 1. септембра 1914. до 22. октобра 1916. године. Али, свакога дана, буквално из дана у дан, макар само једном реченицом, он ревносно исписује страну по страну, често не испуштајући ни најситније појединости из дневних доживљаја и догађаја. И више од тога, он пише скоро из сата у сат, у току збивања или

одмах по завршетку, у рано јутро, до поднева, увече. По томе је дневник Крсте Соколовића доиста јединствен међу ратним дневницима писаним с времена на време, после одиграних догађаја, често с дугим прекидима када се писци дневника накнадно присећају и бележе.

(Ж. П.)

Крста Соколовић, рођен у Белој Паланци 28.августа 1891.

ТРЕЋА СВЕСКА

од 21. новембра 1915. до 6. фебруара 1916.

ПУТ АНДРЕЈЕВИЦА – КРФ

„Мога брата, најмлађег, Рајка М. Соколовића, ђака V разреда гимназије, родом из Беле Паланке, округ Пиротски, Србија, оставио сам у Приштини, у друштву с Јованом Ђ. Јовановићем, трговцем из Беле Паланке, Миком Стефановићем, трговцем из Лесковца, Миком Цекићем, трговцем из Лесковца, Јоцом Крајчанином, трговцем из Власотинца и Стојаном Маринковићем, трговцем из Врања – сви из Србије.

Крста М. Соколовић
студент права – војник
III телеграфског одељења
II армије.

Моли се онај коме ово допадне до руке да дотури на адресу:
Софији удови Маринка Соколовића, трговца
Бела Паланка
Србија

МАСА КОЊА ЛЕЖИ У БИСТРИЦИ

Пут Пећ-Андрејевица, 21. новембар 1915.

Покрет из Пећи око 7 сати пре подне. Комора волујска је отишла обилазним путем – преко Рожаја – за Андрејевицу још јуче око подне, а ми пречим путем (с коњском опремом). - Пошто је пут врло тежак, то су сва кола исечена и од њих начињена двоколица. Потоварено је најпотребније, а остало све спаљено. Од бежичне телеграфије натоварени најбитнији делови, а кола (каре) полупана. - Остадоше демонтирани (полупани) маса аутомобила и силна комора. - Апсолутно све се расходовало што се не би могло вући по овоме кршу. - Пут на један километар (од Патријаршије) од вароши није стрм, али после – поред своје узаности – настаје све стрменитији. Пењање-спуштање; с једне стране страшне јаруге, кроз коју се пробија „блеђа“ Бистрица (у којој лежи маса коња и волова стрпоштаних с овог „гадног“ пута), а с друге високе планине украшене јелама и буквама. Уопште, корито ове реке стално је праћено високим скоро неприступачним планинама. Изглед је величанствен, али војник преоптерећен стварима, још по овом гадном путу – и не обраћа пажњу. - Бистрица пресеца пут на више места. Што је интересно у овим гудурама (на приличној висини) налазе се у виду пећине озидане рупчаге (види се да су ту некада живели људи). -Заноћисмо поред пута у близини – мислим – шестог моста. Ту смо кували пиринач запржен машћу.

Пут Пећ-Андрејевица, 22. новембар 1915.

Изјутра око 6 сати крећемо даље. Пут све незгоднији поред Бистрице, али поред огромних висова украшених четинарима све интересантнији. - Предео врло богат хладном дивном планинском водом, те се бар у томе обилује, ако се у храни (хлебу) оскудева. - Чује се тресак бомби и праскање пушака – то војници пуцају са пута у ону другу страну провалије уживајући у одјекивању ове пуцњаве. - Пењање и спуштање страшно досађује; одморисмо се око подне код једног хана одакле настаје приличан успон – после јаког спуштања. - Апетит се добија страشان тако да би човек стално јео. У близини једног другог хана заноћисмо. Ту подигосмо наше шаторе где се поред одбре ватре и добро одморисмо. Скувасмо вечеру (пиринач с машћу, луком и алевом паприком). Већ ми се једна ципела поцепала а друге ципеле које носим (резерва) су узане исувише, те се секирам шта да радим.

СВИ ПИТАЈУ ШТА ИМАТЕ ЗА ПРОДАЈУ

Пут Пећ-Андрејевица, 23. новембар 1915.

Јутрос око 7 сати продужавамо. Сад тек настају тешкоће: треба се пети на 1.800 метара висине. То треба прећи, па смо с пењањем готови. То је тзв. Чакор. После доброг знојења избисмо на врх, одакле настаје велика дубодолина са јаким спуштањем до самог корита реке. Пут Чакор-село Велика-село Ржалица. Наилазимо на групице Црногорки које продају куван кромпир (врло диван али сувише скуп – килограм један перпер), кајмак (осам „круна“), сир (неукусан, подељен на парчиће, по једну „круну“). Од села Велике идемо поред корита реке Лима. Пресрећу нас Црногорци и Црногорке и сваког распитују: „Да ли имате штогод да продате?“ - „Продајеш ли кондре, цревле?“ - пита ме сваки за ципеле које носим. - Успут размених ципеле с командантом муниционе колоне Дуванске дивизије I позива, те добих ципеле No 10 уместо No 9. - Заноћисмо код села Полимља. Ту купимо мало сламе, па испод шатора добро се спавало. - Наш поднаредник Стојадиновић спреми за „нашу компанију“ вечеру – давно обећавани рестовани кромпир, па и мало кајмака – те се добро награвасмо.

Пут Андрејевица-Подгорица, 24. новембар 1915.

Јутрос спремим доручак: пексимит у чају помешан с млеком. Покрет око 7 сати пре подне. Г. потпоручник Тасић са нас неколицином иде напред за Андрејевицу као коначар. Ишли смо сувише брзо и ево нас пре подне око 10.30ч у Андрејевици. Комора коњска стиже после подне око 1 сат. - Требовано је за 150 људи 60 кг проје. Ту смо заноћили. - Андрејевица је врло мало место са кућама већином двоспратним. Куће по селима, па и овде, већином су од дасака. Становника ако има једва до хиљаду. - За вечеру кувао се у одељењу пиринач с машћу и добили смо по парче говеђине.

Пут Андрејевица-Подгорица, 25. новембар 1915.

Јутрос око 7 сати покрет. - Одмах иза Андрејевице мост преко реке Крштице, где се спајају путеви: Пећ-Рожај-Андрејевица и Подгорица-Андрејевица. Идемо уз реку Крштицу. Пролазимо кроз село Краље, преко моста врло високог (сав од камена). Од краја села Краље (9.30) настаје велика узвишица (нарочито како је нас неколицина ишла пречим путем). Овако се пењемо све до 1 сат по подне (до на врх брда). Пут је и поред оволико узвишица врло добар. - Настаје јако спуштање. Око 2 сата по подне време се мути, изгледа да ће бити непогоде. - Прелазимо мост једног поточића, и сад се иде низ реку Дрску. Пролазимо кроз село Дрндаре. - Срећем Црногорке које носе децу у врло укусно израђеним колевкама од дрвета. - Заноћисмо испред села Баре. Ту купих скоро 5 кг говеђине за 1. 5 од. те пекосмо за вечеру. Један Црногорац – по имену Милун – био је тако добар те нам – на моју молбу – даде мало сена те преноћисмо.

НИГДЕ ХРАНЕ, СИЛАН СВЕТ

Пут Андрејевица-Подгорица, 26. новембар 1915.

Јутрос око 7 сати покрет. - Испред села Баре камена ћуприја преко једне речице, затим велики дрвени мост преко реке Дрске. До моста смо ишли десном страном ове реке, а сада левом. Пролазимо кроз село Баре. У селу ћуприја преко поточића. Куће су као и свуда од дасака, овде покривене сламом, али врло лепо израђене. Иза села мост од камена врло висок преко реке Дрске и прелазимо десну обалу реке – опет мост од камена преко речице. - Око 9 сати пре подне мали одмор. Прелази се преко реке Дрске. Овде је комора газила, а ми преко једног брдашца обилазимо. Прелаз преко дрвеног моста на реци Дрска. Иде се левом обалом реке. - Овде на једном месту настаје прилично узан пут, те се пут од коморе беше закрчио. - Чусмо да у Подгорици има прилично хране (хлеба) за војску. Већ смо до сада срели десетак кола пуних хлебом, који се носи из Подгорице за Андрејевицу нашој војсци. Пролазимо кроз село Матешево. Овде, код села, улива се река Дрска у Тару и од сада идемо уз Тару левом обалом до моста који је одмах ту иза села и прелазимо на десну обалу. - Око 12 сати (подне) имамо подужи одмор код једне стругаре крај пута. Овде добисмо по мало проје. - Пролазимо кроз село Јабуку. Од села Матешева за Подгорицу виде се три телеграфске (или телефонске) линије, док је до Матешева од Андрејевице била само једна. - Прелазимо пут преко три мостића и долазимо у село Палков Вир. - Пут пресеца Тара-велика ћуприја – и прелазимо на леву обалу реке. - Иза села Таре ћуприја преко реке Таре – прелаз на десну обалу. - Ту поред реке заноћисмо. Скуписмо лишће од шуме те на њему спавасмо испод шатора. Скувасмо за вечеру и доручак сутлијаш и испекосмо мало меса.

Пут Андрејевица-Подгорица, 27. новембар 1915.

Јутрос око 6.30 покрет. - Прелазимо кроз село Таре где је стругара „Парна пилана Браће Марић“. На крају села мост преко Таре (прелаз на

леву обалу), мало даље поново мост преко Таре (прелаз на десну обалу). Код села Велика Веружа неприметно пењање. У овом селу је црногорска војна станица где је наш командир требовао сено за коње: 10 кг за 42 коња. - Од села В. Веруша настаје велико спуштање и густа магла. Код овог села губимо реку Тару. - Пролазимо кроз село Подградац-Лијеву Реку (среско место, има школу, цркву, пошту, војне станице – црногорску и србијанску) – село Ножице-село Јабл. До села Ножице идемо низ реку Лијеву Реку, па је овде губимо и пењемо се уз брдо Ветерник (све саме окуке). - Даљи пут: село Ветерник-село Бољесестра-село Братоноша-село Вилац. - Овим путем, пошав од Лијеве Реке, нигде нема воде. - Код овог села заноћисмо. Нама неколицини једна жена обећа преноћиште кући. Ми кренусмо (Банковић, Живота, Иђидовић и ја) да нађемо ту кућу. Преко крша, јаруга и у мраку ту кућу не нађосмо, али се зато страшно кр'асмо по овим гудурама. Псовао сам, грдно, проклињао као никад. Једва нађосмо пут, те се вратисмо натраг у логор. Ту наслагах пруже на земљу, те на њему преспавах. Уз пут куписмо кромпира, те то и једну конзерву поједосмо. Како-тако ноћ прође.

Подгорица, 28. новембар 1915.

Покрет око 7 сати пре подне. Пут: село Клопот (овде расте смоква)-село Поткрш-село Јекин дуб-село Биоч (одавде настаје долина Мораче, ћуприја велика преко реке Мораче)- село Мајке-село Тиквеник (овде поново мост преко Мораче)-село Смоковац-село Златице (овде губимо реку Морачу)-село Дољане-варош Подгорица. - У Подгорици смо око 2 сата по подне, а комора коњска стиже пред вече. - Логор подигосмо преко ћуприје, код сата. - Оскудица у храни прати нас целог пута, али сву смо наду полагали на Подгорицу. Нигде хране, силан свет! Све што се примило то је по парче проје и порција купуса куваног. - Апсолутно нико не води рачуна о нама. Ко има новаца ипак по скупе новце може наћи које парче проје, иначе сиротиња тотално пропада. - Варош регулисана.

Подгорица, 29-30. новембар 1915.

Један доручак (нас тројицу) коштао је 16 динара (парче проје, четири ћулбастије и литар вина). На ћуприји се продаје нека смеса од брашна посољена са мало шећера-алва, по 0,20 до 0,50. Народ гута јер је гладан. - Овде је топло тако да сам прошле ноћи једва поднео топлоту испод шатора. Данас, 30.-ог, јака киша, па како вода подиђе испод шатора, то потражисмо једну кућу где смо нас неколицина спавали на земљи, тек колико да се склонимо од кише (платисмо 0,60 динара). У кући спремисмо качамак и скувасмо пиринач. - Командир је данас (30.) отишао за Скадар а ми ћемо свакако сутра. - Целе ноћи пада јака киша. - Чуо сам од једног поднаредника да Драгутин спроводи комору – он га је видео код Рожаја. Како ли је сада њему, нарочито по овој киши. Целе ноћи мислим о њему – па и сањао сам га (у теча Најдановј кући).

Пут Подгорица-Скадар, 1. децембар 1915.

Крећемо око 8 сати изјутра. Киша помало роси. -Киша пада увелико. Пролазимо кроз Тузи одакле настаје врло гадан пут, јер не идемо поред Скадарског језера него се пењемо на бардо (пошто је оним путем блато). Целог дана се пентрамо по камењару (од камена на камен – сироти коњи пропадоше) и морали смо заноћити на два до три сата од Тузи. Овде добисмо по мало пиринча и шећера.

ПО ПУТУ КОЊИ ПОПАДАЛИ

Пут Подгорица-Скадар, 2. децембар 1915.

Покрет око 6.30изјутра. - пут неописано гадан. Врло се лепо види Скадарско блато. - По путу (какав пут – стена!) маса коња попадала и ск`рала се. Срећом, данас није падала киша – иначе била би пропаст. - Предвече скидасмо се с планине, али пут и даље гадан. Заночили смо поред пута. Киша је падала целе ноћи. Хлеба никако нема, добијамо по мало пиринча, те ја и Банковић – како смо имали конзервисано млеко – скувасмо сутлијаш за вечеру и доручак.

Пут Подгорица-Скадар, 3. децембар 1915.

Зора свиће, а киша још никако не престаје. Наређује се покрет око 6.30 изјутра. - Мора се. - Око 9.30 пре подне стижемо у село Коста где је војна станица. Овде је на дан раније дошао г. поднаредник Тасић, он је требовао за одељење проје (добисмо по парченце) и закласмо вола те добисмо по парче меса. - У селима католичке цркве. - Овде купих парче проје за три перпера и скувасмо с Банковићем сутлијаш. - Овде се одморисмо до 2 по подне, па кренусмо. Киша никако не престаје. Заноћисмо испред села Коплика. Са једне баре захватих воде те с Банковићем скувасмо и опекосмо меса. Подигосмо велики шатор. Земља мокра, шаторска крила мокра, ћебад и торбице, шињели мокри – али се спава.

Скадар, 4. децембар 1915.

Целе ноћи, па ево и зоре, а киша још пада Покрет око 7 сати, јутро. Пут још непрестано гадан -гази се блато. - Около пре подне, код села Гриже изађосмо на насип (хвала Богу). Кажу да до Скадра има још три „ура“. - Премда је насип, пут је страшно гадан – гази се грдно блато. На сат и по испред Скадра виде се већ џамије у Скадру. Киша престаје и опече јако сунце. У 2 сата по подне стижемо у Скадар. Пада одмах у очи при улазу да су улице означене на италијанском језику, на пример Ернест Ренан, итд. (Чује се да ћемо ићи за Љеш). Логор је изнад вароши, а нас војнике сместише у касарни. У касарни се стиснуше поред нас још неколико јединица те се збисмо као сардине. Вашке увелико миле; смрад неописан; ларма и гужва неописани. Добисмо вечеру по пола тајина.

КАКО ТУЖНО И МИЗЕРНО ДОЧЕКАСМО ПРАЗНИК

Скадар, 5. децембар 1915.

Данас – сем вечере (куван пиринач с месом) – ништа не добисмо. - Ноћас се нађох с неким Белопаланчанима (поручником Вељком, поткивачем Вукашином, наредником Душаном Стојановићем); рекоше ми да је Дуванска дивизија II позива остала као заштитница, ту је и Драгутин свакако. - Данас се не осећам баш најбоље (стомак сам покварио). Ноћас нисам готово ни спавао (смрад да нас погуши).

Скадар, 6. децембар 1915.

Чусмо да сутра наша комора иде за Сан Ђовани ди Медуа, да, по наређењу Армијске одн. Главне интендантуре, примимо 500 кг пекисмита, 400 кг брашна и 200 кг сланине. Данас за ручак добисмо качамак, а за вечеру се кува пиринач с говеђином. - Никако ми није добро у стомаку, а ја сам и поред тога јео качамак, црни лукац и две сарделе/ (Тражио сам у вароши рицинуса да се и поред уредне столице прочистим али не нађох у апотеци). - Боже мој, како мизерно и тужно дочекујемо празник Светог Николу! - У вароши се – премда прескупо – може купити хлеб (проја), али се тражи сребро, а ја га немам. - Видим да овде прикупљају ђаке и децу избеглица да их шаљу на старање савезничким државама.

ЦЕНИ СЕ САМО СРПСКО СРЕБРО

Скадар, 7. децембар 1915.

Осећам се данас мало боље, јутрос једох мало чаја са хлебом. - Кишовиро. - После толико времена данас ево мало радих на телефону с Тимочком дивизијом I позива (примих једну депешу). Уво се готово одвикло. Већ пристижу поједини војници који су с волујском комором отишли преко Рожаја из Пећи. - Чује се да су Рожај Немци заузели. - Јуче један плаћа за наполеон 60 динара у банкнотама, а 40 у сребру. - Једни, Турци, продају српске банкноте по 6 динара у сребру. Цене српско сребро, али банкноте и перпере никако, и све врло радо продају за сребро.

Јутрос је наша комора отишла за Сан Ђовано ди Медуа за додељену нам храну. - Исхрана у одељењу: за ручак ништа, за вечеру пола кашике (казанске) ретког качамка (скроба). - Моја исхрана: чај, неслан качамак са шећером, мало скуваног пиринча с луком. - Још се не осећам са здрављем добро (у стомаку нелагодност – пролива немам).

Скадар, 8. децембар 1915.

Ноћас од дванаест и тридесет дежурни сам на телефону. - Јутрос ме је пасирао грозан малер. Пошао сам да купим хлеб и тек што сам из новчаника био извадио банкноту, наиђе један војник, погледа банкноту и са речима „То је моја банка – ти си ми је украо“, нападе ме „као лопова“ усред вароши на очиглед толиког света. Моје речи ми ништа не помогаше. Одох с

њим до нашег одељења где га наши војници изгураше напоље пошто му се није могло доказати да ја не бих узимао.

Исхрана у одељењу: за ручак ништа, за вечеру говеђина с пиринчем и парче горке проје.

Моја исхрана: пиринач с рибом, зејтином и луком (доручак, односно ручак), следовање (вечера) купио сам десет гурабија врло укусних (с маслом и шећером) за 10 динара (банкнота).

Здравље: Осећам се прилично добро – добар апетит. - На десној руци код зглоба појавио се некакав плик (два – али један мањи) као пришт. - Време кишовито.

Скадар, 9. децембар 1915.

Целог дана сам без парченцета хлеба. За доручак искувах (следовање) горку проју у заслађеној води. За ручак поједох три гурабије (врло укусне за један динар), али шта то вреди – гладан стомак!

Исхрана у одељењу: за ручак ништа, за вечеру добисмо по пуне порције искуваног меса са пиринчем (врло укусно). - Вечерас стиже један део коморе која је ишла за храну у Сан Ђовани де Медиа. - Време: целог дана киша. Здравље: добро (у стомаку није баш најбоље).

Скадар, 10. децембар 1915.

Јутрос око 11 сати, тек што сам почео да радим са Тимочком дивизијом I позива, појави се непријатељски аероплан и у непосредној близини баци две бомбе. Потресосе се прозори у соби где сам ја радио. За њим се појави још један који је летео сувише ниско, али није бацио бомбе. Наши су их гађали из топа и пушака, али слаба вајда!. Баш ево, сад, око 12 сати, подне, кад пишем ове редиће, појављује се непријатељски аероплан. Жртва од првог аероплана било је 7 до 8 мртвих људи и 2 коња.

Данас добисмо у одељењу пола килограма пексимита (9 парчета мала) и 1 кг сланине; пексимит за два дана, а сланина за седам. - Од брашна које је ноћас стигло меси се данас хлебац.

Исхрана у одељењу: ручак – кувани пиринач с месом, али како су наши војници кували у расходу и сланину, која се укварила, пошто је била у мору – лаћа уништена – па отуда извађена, то вечера није била укусна – отужна и заударала је прилично, а поред тога и неслана). - Време: лепо. - Здравље: помало кашљуцам. - Банковић умесио проју која помало горчи. Бројно стање људства у нашем одељењу: за данас 169 људи.

ОДЛУКА ЦРНОГОРСКЕ СКУПШТИНЕ

Скадар, 11. децембар 1915.

Данас сам се мало опрао и претворио један део сланине у маст. - Летео је непријатељски аероплан, али бомбе није бацао. - Чује се да

се сутра на Цетињу састаје црногорска скупштина и да ће решавати о закључењу сепаратног мира с Немцима. - Данас је Пашић, наш председник Министарства, дошао на Цетиња, где је био отишао пре неки дан. - Исхрана у одељењу: за ручак куван пиринач с месом, за вечеру – НИШТА. - Прочитана је наредба нашег командира, којом се забрањује излазак у варош без дозволе и да нам је издат пексимит $\frac{1}{2}$ кг за прекјуче и јуче, а сланина за седам дана. - Здравље: рана на руци изгледа да се подљутила (везао сам мало црног лука) а осећам и неко заптивање испод грудног коша. - Време: лепо.

Данас, баш кад је пристигла у Сан Ђовани ди Медуа лађа са профијантом, појавила се два непријатељска аероплана и бацила око десет бомби (две нису експлодирале), које су пале око лађе. Погинула два војника. Данас је кренула и Сан Ђовани ди Медуе лађа Црвеног крста са женама и децом господе из Врховне команде и рањеним официрима.

Скадар, 12. децембар 1915.

Чује се да ћемо најдаље за седам дана кренути из Скадра и да је „Црна Гора закључила примирје са Немцима“. - Данас сам пецао рибу али баш ништа не упецах. - Исхрана у одељењу: За данас ништа кувано. - Време: променљиво. - Здравље: На десној руци од оне ранице разви се прилична рана (као чир). Почела да црни; рука ми мало отекала. - Данас смо примили за јуче и данас један хлеб.

Скадар, 13. децембар 1915.

Данас је додељено нашем одељењу 400 кг пиринча, 400 кг кукуруза, 100 кг двопека, 200 кг меса.

Данас круже две верзије: по једној – Србији се нуди од стране Немачке мир под условом промене династије а у накнаду за то независност са Скопљем (владаоца принц немачки), а по другој – тријализам.

Исхрана у одељењу: куван пиринач с месом. Добисмо по један хлебац за данас и сутра.

Јуче се чуло да је за министра војног постављен г. Божидар Терзић.

Чује се и ово: да је у Србији образовао владу Владан Ђорђевић.

Из једног говора закључујем да са транспортовањем наших људи преко мора иде врло тешко – да ли због оскудице или недавања лађа или другог нечег – не знам. - Време: кишовито. Здравље: рана (свакако чир) на руци цури и још не иде на боље.

ЖАЛОСНО ЈЕ ПОГЛЕДАТИ СРПСКОГА ВОЈНИКА

Скадар, 14. децембар 1915.

Време је лепо. Летео непријатељски аероплан кога су наши топови отерали. - Пецали Никола Банковић и ја рибу те спремили вечеру. - Исхрана у одељењу: ништа.

Пре неки дан налазио сам се са мојим Белопаланчанима: Биденом Николићем, који је прилично ослабио, и Спиром Руменим. - Жалосно је погледати српског војника како изнемогао од глади јури за хлебац, па тако већина и скапава. Нико никога не чује. Па што би човек и могао штогод да спрми, оскудица у дрвима. Ово те омета. Војник накупио по неколико прутућа, ложи ватру – да бар штогод припреми за стомак. Приђеш ти таквој сиротој ватрици да бар скуваш, односно угрејеш само воду за чај, који много пијемо, он те намрштено (као да му оца убијаш) презриво сиктерише. Како је вода гадна (мало ли је пијеш, ту је пролив или бол у стомаку), то се развиле међу војницима читаве трговине са чајем (и то све за ситнину, јер за „срму“ (сребро) можеш све врло брзо и јевтино да набавиш). Перпер (црногорске ратне новчанице) сваки, па и сами Црногорци, потцењује; сваки тражи сребро („срму“). Издата су толика наређења да се перпер мора примати, али све се то изиграва. Масу војника због непримања перпера хватају наши жандарми и воде у команду места, где их свакако батинају. - Банку нашу од 10 динара мењају за десет перпера. - Од како сам у Скадру немам никакве ситнице па ми зешко иде са набавком намирница. Срећа само што у последње време добијамо по мало хлеба.

Данас се чула јака пучњава. Веле да је то борба између италијанске и аустријске флоте, коју је талијанска флота измамила из Которског залива. Здравље је добро, иде набоље рана на руци.

КУДА ЋЕ НАС И ШТА ЋЕ С НАМА?

Скадар, 15. децембар 1915.

Време лепо, те дадох једном нашем војнику веш да опере. Пресвукох се и за непума три сата после тога, опет нађох доста вашака. Брука једна! Уосталом тако мора бити кад погледам где се лежи и како се неуредно живи.

- Боже мој, сачувај нас само колере и тифуса!

Питање где ће да нас одведу, стално се намеће. Верзија за верзијом! Једни веле за Француску, други за Малту, трећи за Италију – али нико ништа не зна. Тек сви видимо да ома неких тешкоћа.

Јутрос одоше наши војници с комором (коњима) у Сан Ђовани ди Медиа да припреме додељену храну. - Исхрана: добили смо један хлебац за данас и сутра и кувано месо с луком.

Јуче је прочитана наредба нашег командира да је апсолутно без дозволе забрањено излазити у варош под претњом превозиња у пешадију.

- За вечеру Никола Банковић и ја спремасмо цицвару (кашу), али како није испала ббаш добро, ми је засладисмо шећером, па како гурнусмо много шећера, те испале преслатка, дај Боже да нам буде добро у стомаку.

Скадар, 16. децембар 1915.

Време лепо. - Исхрана у одељењу: ништа. С Бранковићем спремасмо

за ручак одличан паприкаш. Како нисмо имали брашна за запршку, а нигде се није могло купити чисто пшенично брашно, то сам се морао довијати: просто сам просио шаку брашна у вароши. „Треба ми за лек шаку пшеничног брашна“, и тако у једној фуруни добих шаку брашна, те дотерасмо мало наш паприкаш. Дрва нисмо имали, те сам по авлији сакупљао прут по прут кроз прљавог грађа. - И данас се чула артиљеријска пуцњава – свакако на мору.

- Здравље: добро; стомак је био засићен те се могла чути и песма.

Данас је додељено нашем одељењу 10 цакова брашна, 5 цакова пиринча, а конзерве кафе, шећера и кукуруза онолико колико нам буде доделио делегат Томић у Сан Ђовани ди Медуа, јер главна интендатура није доставила распоред и количину.

СРПСКЕ НОВИНЕ У СКАДРУ ЛАТИНИЦОМ

Скадар, 17. децембар 1915.

По једном разговору крећемо кроз кратко време у место (...) где ћемо се добро исхранити и оденути се. Од данас у Скадру излази наш српски лист „Весник“ који покреће господин Милан Савић. У оскудици слова – ћирилице штампа се латиницом. „Весник“ доноси: Савезници Солун утврђују, Руси бомбардују Варну. На граници српско-грчкој никакве промене, промена владе црногорске, бомбардовање Дарданела, руски успеси код Риге и у Буковини, и друго.

Чује се да ћемо сигурно кроз четири дана кренути из Скадра, само се још никако не зна где.

Према споразуму команданата армија у Пећи, од 20. новембра издаје се војницима као додатак на исхрану и то: 0,50 динара дневно ако се тога дана прими 0,500 кг хлеба или одговарајућа количина двопека, брашна, кукуруза, а ако се не прими горње, онда по један динар. Данас је поново наређено да се тога наређења строго придржава и да се то наређење продужује до конца овог месеца.

Исхрана у одељењу: пет двопека (већа парчад) на двојицу за два дана; кувана говеђина са купусом.

Здравље: добро. - Време лепо.

Вечерас пристиже наша комора из Сан Ђовани ди Медуа са нешто брашна, меса, пексимита и конзерви.

Скадар, 18. децембар 1915.

Данас већ изгледа као сигурно да ћемо се кроз дан-два кренути из Скадра. - Дође данас код мене Филип Поповић из села Мокре и рече ми да се 14. овог месеца виђао са мојим братом Драгутином у Подгорици и да је здрав. - Исхрана у одељењу: за данас ништа. - Здравље: добро. - Време: лепо. - Банковић и ја смо кували паприкаш. - Јурио сам по пољу те скупљао пруже за ватру.

ВОЈВОДА СУМЊА ДА СЕ ХРАНА ПОТКРАДА

Скадар, 19. децембар 1915.

Данас је војвода Степановић упутио акт нашем командир у коме се износи као разлог неуредне исхране војника и то да се сазнало да се при преносу хране до Скадра иста поткрада и неправилно врши подела исте над војницима. Тражи да му се о подели стално подноси извештај и упућује најстрожу опомену у том погледу, иначе у противном биће му командир одговоран. - Ово је на основу сазнања Министра Војног.

Данас круже три верзије о нашем одласку: а) за Тунис и Алжир, б) острво Тасос или Имброс у Јегејском мору, в) острво Корзика.

Исхрана у одељењу: један хлеб (од помешаног пшеничног и кукурузног брашна) за два дана, куван пиринач с овчијим месом, 83 гр кафе (живе), 7,230 гр шећера (у коцкама).

По исказу једног свештеника из Подримља, Бугари су у селу „Меџ“. Зна се да је приликом прекјучерање борбе на Јадранском мору уништено: две крстарице и неколико једрилица аустријских. - Чује се и да је потопљена једна лађа с храном за нас.

Наређено је већ појединим јединицама за покрет.

Скадар, 20. децембар 1915.

Данас је издато у нашем одељењу сваком војнику по три хлеба за шест дана почев од сутра. Кувано је конзервисано месо са пиринчем. - Тимочка дивизија I позива већ је кренула за Какојан из Батоје. Изгледа да ћемо прекосутра и ми кренути. Здравље: добро, време: лепо.

АРНАУТИ ОПКОЛИЛИ НАШЕ ОДЕЉЕЊЕ

Скадар, 21. децембар 1915.

Данас сам сашио себи торбицу пошто ми је једна украђена. - Добили смо поред јучерашња три хлеба још по пола тајина. Куван је пиринач са говедином.

Чује се да је једно наше одељење на путу за Љеш опкољено од Арнаута. - Данас је саопштено Г. Г. официрима да могу послати своје фамилије у Медову, односно Драч, где да чекају док за њих не дође брод, који ће их одвести на Корзику. Официри не смеју водити са собом фамилију. - Вечерас сам био код г. Митковића, трговца из Пирота, те га замолио да поради код г. Ђорђа П. Радојловића, трговца из Београда, да могу добити извесну новчану помоћ, а нарочито мало ситнине, пошто г. Радојловић даје позајмицу. Он ми је обећао да сутра дођем са позајмицом на педесет динара. Здравље: добро. Време: лепо.

Скадар, 22. децембар 1915.

Јутрос сам био до друштва Црвеног крста и благодарећи заузимању

г. Митковића из Пирота добио сам од г. Радојловића П. Ђорђа из Београда позајмицу 100 (сто) динара на признаници, с тим да овај новац вратим по свршетку рата. - Данас смо добили из одељења по два динара сребра, девет малих пексимита и једну конзерву. - Данас одељење доби акт по коме нам од 21. овог месеца следује пун оброк. Значи, да нам се до 21. треба да испостави додатак од 0,50 динара дневно.

Исхрана: кувана говедина с пиринчем. - Здравље: добро; нека малаксалост. Време: леп. - Уколико се више чистим од вашију утолико их више имам, јер спавам до људи пуних вашију.

ВОЈВОДА ПУТНИК РАЗРЕШЕН ДУЖНОСТИ

Скадар, 23. децембар 1915.

Сутра око 8 сати пре подне, кренуће штаб II армије, заноћиће у Барбалуши, а прекосутра биће у Љешу. Кренућемо свакако и ми. - Данас смо примили по килограм и по проје и тиме примили храну до 26. овог месеца закључно. - Кувана је данас говеђина с пиринчем. - Здравље: добро. - Време: лепо.

Указом од 13. овог месеца разрешен је дужности начелник штаба Врховне команде, војвода Радомир Путник, а на његово место је постављен ђенерал Петар Бојовић, до сада командант трупа Нове области.

Пут Скадар-Љеш, 24. децембар 1915.

Јутрос је наређена припрема за покрет. Крећемо у 8.50 сати пре подне.- За пут Банковић и ја куписмо два килограма тајин-алве (кг 13 перпера). Један килограм сам добио за Рајков капут и јучерањих расхода...

Око 3 сата по подне с муком стижемо у село Барбалуши, где и заноћисмо. Уз пут се нађох са Светиславом Тричковићем, који ми рече да се с Драгутином налазио у Пећи и да је здрав. - На путу сретосмо арнаутску свадбу. - Видех неколико људи изгладнелих и скоро мртвих, где тужним погледом посматрају пролазнике.

ЈАДНИ И ИЗНЕМОГЛИ У ПУСТАРИЈАМА

Пут Скадар-Љеш, 25. децембар 1915.

Свиће Божић, али – далеко и далеко од мојих. Окупише се гомилице војника и свако прича како је некада дочекивао овај – некада „свечани“ празник, како ли га сад наши, ако су живи, дочекују? Они сузним очима са својима а ми овако гладни, изнемогли по овим пустаријама! - Јутрос је куван пиринач.

Крећемо из Барбалуша у 8.15 пре подне. - Поред пута виђамо мртве и од глади изнемогле војнике. - Уз пут се нађох с мојим Паланчанином Светом Јосифа Николића из железничке чете (који овде оправљају друм). - На 20 минута испред Љеша задржасмо се у 3 по подне и ту се улогорисмо. Пролазе Црногорци који су у Сан Ђовани ди Медуа допутовали из Америке

и причају за несрећу која их је снашла. Пошло их је пре три месеца око 500 из Америке, али кад је прекјуче њихова лађа улазила у пристаниште Сан Ђовани, наиђе лађа француска на мину и лађу потопа тако да се једва њих 90 спасило пливањем. - Чује се да је Санђованско пристаниште минирано, само остављено за пролаз једно место, али путем шпијунаже Аустријанци дознали за то, па се њихови подводни бродови кришом, обично ноћу, провуку и ометају саобраћај. Зато је врло вероватно да ће и II армија, којој је одређено укрцавање у Санђованском пристаништу ићи за Драч. Ако се ово обистини, биће по нас страشان малер, јер за сада осећамо толику изнуреност да сумњам да ће се уопште моћи издржати тај штрапац за Драч.

ВАШКЕ МИЛЕ У НАЈВЕЋЕМ СТЕПЕНУ

Испред Љеша на 20 минута, 26. децембар 1915.

Начинисмо Банковић и ја пецаљке, те пецасмо рибу у једној отоци реке Дрима поред које нам је и логор, али баш ништа не упецасмо. - Време: облачно. - Здравље: прилична малаксалост после овог пута. - Исхрана: куван пиринач с говеђим месом. - Вашке миле у највећем степену, те сам морао и ноћу да устајем да их потражим поред ватре. - Телефон је одмах по доласку постављен у једном шатору.

Испред Љеша на 20 минута, 27. децембар 1915.

Данас смо добили по 8 малих пексимита. - Кували су два пута чист пиринач. - У Љешу се мога набавити по која намирница, али нашу банкноту мењају за 6 динара, шећер банкнота (6 динара), масло 10 динара (сребро), хлебца 6 динара (сребро), дакле, све скупо.

Време: киша пада увелико. Шатор нам подиђе вода, те по највећој киши морамо шатор да премештамо. Покисао сам сав, и онако покисао морао сам да спавам, те ми је било хладно целе ноћи. Киша не престаје целе ноћи. Овако неколико ноћи – па је пропаст неизбежна. - Жалосно је било погледати како неколико већ ослабелих наших војника – по овој киши – кукају око командировог шатора за шаторска крила, али крила нема.

СМРТ ОД ЗИМЕ У ШАТОРУ

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 28. децембар 1915.

Зора се како-тако дочека, те се поред ватре мало просушисмо. Киша престаде и мало се разведри. - Добисмо данас по седам малих пексимита, дакле, два мање него у Скадру. (ово правдају тиме што је - веле – у сандуцима био мањак, па да би се ово надокнадило!) - Јутрос су заклали вола. - Један се наш војник смрзао у ову хладну кишовиту ноћ, јутрос беше скоро сав укочен, те га пренесоше испод једног шатора. - Видох неке војнике из 9. пука II позива, који познају мога брата Драгутина те написах једно писмо за Драгутина. - Данас су издавали у одељењу војницима по 3 динара сребра. Кадровцима

нису издавали. Кад смо се Банковић и ја, Синђић и Тадић обратили за по три динара, командир одговори да ми – као кадровци – немамо права на то, јер ће се нама исплатити кадровска плата од јануара ове године кад се рачуни оборе. (Значи, према томе, кадровска плата ће нам пропасти од 21. јула прошле године). Бојећи се да нам овај новац не пропадне, тражили смо да нам се исплате ова три динара, па кад нам се исплати кадровска плата, да нам се одбију ова три динара – али смо опет одбијени. Не разумем зашто се и кадровцима не исплате ова три динара кад је кадровска плата 0,50 динара дневно? Сумњам да се ово наређење није погрешно разумело. Јер кад се казало да плаћеници (?) немају право на ова три динара, свакако се није циљало на кадровце.

АРНАУТКА НАМ ИСПЕЧЕ ХЛЕБ

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 29. децембар 1915.

Данас нам је дато по две и по порције белог пшеничног брашна. Банковић и ја дадосмо једној Арнаутки те нам умеси две погаче. Куван је пиринач с говеђином (добили смо по два парчета). Време облачно. - Данас скинух са себе све сем војничког одела те попарих у врелој води. Збуну ме маса вашију. - Одређен сам на дежурство код телефона у логору. - Здравље: мало кашљуцам. - Изгледу су да ћемо ускоро кренути одавде ради укрцавања на лађу.

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 30. децембар 1915.

Данас добисмо још по једну порцију пшеничног брашна, те Банковић и ја поново дадосмо Арнаутки те умеси и опече погачу. Јучерашње и данашње брашно дато нам је за пет дана. А вели се да нам следује пун оброк!! - Данас се кува и ручак и вечера – пиринач с говеђином. - Добисмо ситног шећера (по један фишек – за одељење је, кажу, додељено бруто 34 кг) и мало нетуцане кафе (чујем да је додељено 5 кг) и по један калупчић пераћег сапуна. - Време: лепо, али хладно. Хладно је сваког дана од како смо овде. - Здравље: добро, само ево већ четири дана немам уредну столицу – затвор. Енглески генерал Тале руководи евакуацијом српске војске.

НЕ ПОНОВИЛА СЕ 1915. ГОДИНО, ЗБОГОМ

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 31. децембар 1915.

Ноћас сам дежурао, па како је било хладно у шатору код телефона, то се већ данас не осећам баш најбоље – кијавица ми досађује. - Јутрос Банковић спреми домаћу алву, - па и право је – сутра је Нова година! - Данас прође Александар Поповић (из Шпаја) и рече ми да је виђао 27. овог месеца Драгутина у Скадру и да је он ту, у близини мене; казао му да нема довољно новаца, али кад му Аца понудио, он није хтео примити, јер се нада да ће се

наћи са мнош. Аца ми рече да му је Драгутин казао да је Милојко Живић, кројач из Беле Паланке, стрељан што је покушао бекство. - Исхрана: куван пиринач с говеђином – за ручак и за вечеру. - Време: ведро, ветровито, те врло хладно. - Здравље: кијавица ми још досађује. Јутрос су заклали вола. Ноћас ми је било прилично хладно, а и кашаљ ми је досађивао.

ЗБОГОМ1915.

Да Бог да да се никад више не поврати!

1 9 1 6. ГОДИНА

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 1. јануар 1916.

Срећна Нова Година! - Неко ове речи прима, али с намрштеним лицем одбија: да се само оваква (1915) не понови!

Прича се о прошлој и износе се „шарене“ наде, које би требало да се остваре у новој години.

Јутрос сам добио дозволу да могу обићи свога брата Драгутина, који се налази на два сата одавде и пођем с једним војником који такође има брата у 9. пуку II позива. Али какав малер! Тек што смо прешли на чуну преко реке Дрима, јер су они на другој страни Дрима, овај војник при излажењу паде у реку, утопи се до гуше – замало да се удави, те сам био принуђен да се вратим.

Данас пролазе из Скадра за Медову Престолонаследник, Влада и народно представништво, те су распоређени војници дуж пута на сваких десет корака.

Чује се да је пало Цетиње. Значи да нам је (готово) загрозила опасност кад с овим нашим транспортовањем иде овако споро. Вели се да је ова вест потврђена.

ЦРНОГОРСКА ВЛАДА У СКАДРУ

Данас у 11 сати пре подне дошла је лађа (од сто тона) којом ће отпутовати Престолонаследник, Влада и народно представништво, рањени официри и официрске жене. - У Скадру су већ црногорски двор, црногорска влада и народно представништво и други – тако се чује.

Од данас, кад III армија престане снабдевати из Љеша, војницима II армије издаваће се по 750 гр хлеба дневно или по 1.500 гр за два дана. - како буде целисходније. - Ето, тако се наређује, али како се то накарадно извршује – то већ знамо! Јер кад нам је следовао пун оброк, ми смо добијали двојица за пет дана седам порција брашна, што долази по тежини једва 4.200 кг.

Исхрана у одељењу: куван пиринач с говеђином и за ручак и за вечеру. - Време: кишовито и јак ветар (ноћас). - Здравље: кашљем и избацујем шлајм. - Данас су вршили процену коња у одељењу.

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 2. јануар 1916.

Данас поподне прође Престолонаследник за Љеш у једним простим колима; слаб је, чује се да је оперисан у Скадру због болести бубрега. - Наређено је већ за покрет појединих јединица II армије. - Исхрана у одељењу: куван пиринач са говеђином за ручак и вечеру. - Време ветровито и хладно. - Здравље: кашаљ ми још не престаје.

НА ПРИСТАНИШТУ 10.00 ДУША

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 3. јануар 1916.

Јутрос креће 15. пук I позива, иде на положај код, а данас креће и штаб Тимочке дивизије 1. - Одељење је добило 500 кг пшеничног брашна, 20 кг кафе нетуцане и 60 кг шећера. - На Санђованском пристаништу се слегао силан свет, за сада преко 40.000 душа. - Данас нам је дато по три порције брашна, рачунајући од сутра за пет дана – три порције, два и по кг тежине. - Доцније још по пола порције брашна, шећера у коцкама (30 парчића) и ситног (непуна чаша водена), кафе (једна чаша водена), мало соли. - Исхрана: за ручак пиринач са говеђином, за вечеру куван пиринач. - Време: лепо. - Здравље: кашљање; већ неколико дана осећам болове при спавању у коленима и куковима (свакако реуматизам).

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 4. јануар 1916.

Данас одељење доби 17 пушака француских модел 76 год. са муницијом. Изгледа да ће се исте раздати спроводницима коморе, јер изгледа да ће комора ићи за Драч. - Данас смо заклали вола. - Јуче сам се налазио са Вукашином, цином Неке берберица из Беле Паланке, који је у муницијској колони Дуванске дивизе II позива. - Јутрос је сам Бнковић месио и пекао погачу за нас двојицу, и испала је на наше задовољство тако да жалимо што смо давали Арнаутки да нам јуче меси и пече погачу. - Исхрана: куван пиринач за ручак и вечеру. Време: лепо. - Здравље: кашаљ и назеб у коленима и куковима.

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 5. јануар 1916.

Јутрос је Банковић био до Сан Ђовани ди Медуза, те купио нешто шећера. У одељењу је добивена ситнина (сребро), те су војницима мењали по једну банкноту за десет динара сребра. - Добио сам заостали новчани додатак (од 0,50) 8 динара за 16 дана од 1. прошлог месеца. - Сви су изгледати да ћемо ићи за Драч; III армија је већ отишла и I. значи да ћемо он да и ми – II армија. - Исхрана: куван пиринач са говеђином и за ручак и за вечеру. - Време: лепо. - Здравље: кашаљ.

ЛАЂА ЗА БОЛЕСНЕ ВОЈНИКЕ И ЋАКЕ

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 6. јануар 1916.

Јутрос се нађем са г. Владимиром Николићем, учитељем из Пирота. - Изгледа да ћемо најдаље до прекосутра кренути за Драч. - Од јуче нам је опет смањен оброк на 500 гр хлеба – значи, да брашно, које смо прошлог пута примили важи за шест и по дана, па ће се тек онда примити друго. - Данас су дошле неке лађе – веле са храном – које ће одвести ђаке и болесне војнике. Влада, виђенији народни посланици и личности отпутовали су лађом пре неки дан.

Чује се да су Бугари (комите и коњица њихова) дошле у додир са нашом војском (и то баш с предстражама 9. пука II позива). - Баш кад су били сви изгледи да ћемо на предстојећи пут поћи празних торбица, дође телеграм којим нам је додељено: брашна 1.580 кг, пексимита 2.000 кг, конзерви 600 кутија, сламе и зоби. На рачун тога могао сам и по други пут – да поједем подоста погаче. Е, али сад немамо коморе која би вукла овај профијант! Шта да се ради? - пита се командир. Мора се толико само требовати, колико би војници могли на себи понети. Дато је г. потпоручнику Тасићу бланко требовање и он иде сутра за Сан Ђовани ди Медуа. Тако је испало оно наше: „Шта ћу, мајко, с новцима!“ - Потврђује се да су Црногорци закључили с непријатељем (Немцима) неодређено примирје. - Ноћас између 11 и 1 сат чуло се јако праскање бомби; то су два непријатељска аероплана, користећи се јаком месечином, бацили по 16 бомби на пристаниште. Чује се да је било жртава: погинуо 1 војник, 3 рањена. Исхрана: куван пиринач за ручак и вечеру. - Здравље: кашаљ. - Време: лепо.

Испред Љеша на 20 минута, село Балдрен, 7. јануар 1916.

Од данас добијамо уместо 400 гр – 200 гр меса. - Од како се пролепшало време, непријатељски аероплани непрестано бацају бомбе на пристаниште Медови. - Сада је већ извесно да сутра или ноћас крећемо – свакако за Драч. - Тимочка дивизија I позива (а изгледа и велики део Шумадијске дивизије II позива) од јуче су придодати I армији. - Данас су дошле у Медовско пристаниште две санитарске лађе које могу примити свака по 1.500 лица. У њих је укрцано 100 жена са децом, 600 деце-ђака и 800 болесних и рањених војника који су се налазили у пристаништу. Авиизиран је долазак још три лађе санитарске које се очекују у току 8. и 9. овог месеца. - Данас су наши примили 1.500 кг пексимита, 600 кутија конзерви, зоби; брашна су примили мало. - Како нам предстоји сутра покрет, и коморе (коњске) имамо мало, те се је додељена храна морала одмах разделити војницима; сваки је добио по 11 кг пексимита (за двадесет дана), четири конзерве и пола порције пиринча. Како ли ће се ово носити?! - Исхрана: куван пиринач с говеђином (врло мала парчића меса) и за ручак и за вечеру. - Здравље: кашаљ.

ОСТАВЉАЈУ КОСТИ У БАРУШТИНАМА АЛБАНСКИМ

Пут Љеш-Драч, 8. јануар 1916.

Јутрос у 6 сати крећемо. Никада оволико нисмо били оптерећени – како ли ће се ићи?! Преко ћуприје, где се одваја пут за Сан Ђовани пролазимо кроз Љеш. Одмах иза љеша, на пола сата, настаје један шкандал од баруштина. - Понтонири подигли, однодно прогурали пут све од саме лесе преко ових баруштина. Жалосно је видети масу попадалих коња, подављених или се тек даве, како остављају кости по овим гадним албанским водуринама. - Киша још од самог Љеша пљушти у највећем жеку. Гадан пут закрчен људима и стоком, не даје маси коракнути више од два корачаја – па стој и само стојиш. Овде изгубисмо три коња. - Тек што си се мало спасао баруштина, настају поља – њиве покривене страшним блатом. Гази се блато до колена. - Уколико даље, утолико све горе од горега. Кише и кржави зној просто нас купају! Црна судбино – па докле ћеш овако! Мрак нас већ хвата, а ми каљави, мокри, под теретом од тридесет кг на леђима идемо све даље. - Веле да је ту близу некаква река Маћа, а до ње се мора доћи, како би се спасли ових мочурина, јер иза реке настаје, веле, бољи пут. Иди – падај, гази – скачи и – ево нас најзад на некаквом песку. Ту је свакако река. Најзад око 6.30 поподне ево нас на обали реке Маће. На песку, поред некаквих травуљина и трске, која нам је послужила за спавање подигосмо шаторе. Уморни – заспасмо као заклани на хладном песку покривеном грањем и травом. Руке, ноге – цело тело укочено и боли. - Исхрана: пексимит и конзерве примљене за двадесет дана, те се целим путем грицка пексимит и конзерве (нас двојица два комада). Здравље: „све боли“.

АРНАУТИ ПРЕНОСЕ ВОЈНИКЕ ПРЕКО РЕКЕ

Пут Љеш-Драч, 9. јануар 1916.

Јутрос устајање у 4 сата. Узеше нам по два кг пексимита (дадоше у зајам некој јединици) и поделише по мало качкаваља. О том би се качкаваљу могла написати читава историја. Јер, од 200 кг, колико је купљено у Пироту и чувано као резервна храна за војнике остало је – и после толико гунђања – јер се јаво протестовати није имало смелости од стране војника – толико да је сваки војник добио по 100 до 110 гр – дакле, остало је свега четири котура (тежине око 3.500 и 4 кг један) и ово се можда сада не би раздало да не пропаде коњ који га је носио. - Иде се низ реку Маћу до газа. Ту Арнаути чекају с колима те преносе војнике наплаћујући по два до три динара. - Неки од наших прегазише; ја и већина платисмо. Силну „срму“ зарадише становници овог краја благодарећи овом газу. После подужег мучног пешачења (пут мало бољи), долазимо до излива морског, где се мора прећи чамцем. Силна се војска слегла и чека да се превезе, па ево где и ми чекамо.

Послеподне долазе једна проста кола с арњевима, праћена гардом и вишим официрима. И та ће кола с оне стране где ћемо и ми. Кола дочекује а доцније и пушта један Есад-пашин мајор и његова коњица (гарда). - „Престолонаследник!“ - чу се међу војницима. Престолонаследник ослабео – бледа лица, погледа скупљене војнике и са „Помози Бог јунаци“ - пропраћене осмејком поздрави нас. Попе се у чамац и пређе на другу обалу. - Ова је дирљива слика изазивала у свакоме неку језу праћену болом. - Преведоше његове коње и кола. Чуди ме јако како су и којим путем могла уопште кола доћи доведе!?

Од 12 сати – подне – непрестано чекамо на ред за укрцавање. Овде и заноћисмо, али под ведрим небом. Ноћ је била подоста хладна те с нестрпљењем очекујемо укрцавање и даљи покрет. - Време: лепо, ноћ хладна. - Здравље: цело тело боли а нарочито десна нога у куку, тако да сам једва корачао.

СИРОТА МАЈКО ШТО МЕ РОДИ

Пут Љеш-Драч, 10. јануар 1916.

Тек јутрос око 6.30 пређосмо и ми пут страховито гадан: гурамо се кроз некакве шибљаке, а поред свега тога, десна ми се нога скоро укочи, тако да се једва мичем. Псујем, грдим, проклињем и тебе, сирота мајко, што ме роди! После оваквог испаштања и мучења од скоро два сата, Ево нас на обали реке Ишме. - Ту чека чамац, те пређосмо на другу страну. Опет некакве мочурине, опет газимо блато до колена. О Боже, да ли у овој Албанији уопште има путева!

Наша се комора код реке одвојила и отишла другим путем, јер се ми сада пењемо уз једну прилично високу планину. После приличног знојења, ево нас у месту Ишми (као нека варошица). Овде се одмарамо и очекујемо нашу комору. - Моје нове ципеле, које ми Рајко даде у Прокупљу, односно, које сам доцније разменио, изазваше овде праву сензацију. Све трчи и пита хоћу ли их продати и зашто не продајем.

Врло се лепо види из Ишме море. Овде први пут видим маслиново дрво. - Пада у очи велика разлика између ових и наших (око Пећи и Ђаковице) Арнаута – много интелигентнији и има нечег европског, што ми се јако допада. Милина је видети их како лако одевени (са белим чакширама и белим фесовима), неки са штапом, шећу по овом јако лепом времену. - Овде се задржасмо мало више, док не дође наша комора (коњи), па продужисмо. Пут се пење-спушта, или је опет бољи, сув. Врло лепо се види море. После два сата пењања, иза једног села где се написмо врло лепе планинске воде из једног бунара, заноћисмо на једном песковитом месту (сув песак послужио нам је врло добро за спавање). - Време: лепо. - Здравље: Десна нога у куку ми страшно досађује. - У овом селу иза Ишме видех да цвета, свакако,

кајсија или бадем. Трава се зелени увелико. - Спавао сам као заклан и поред јаког ветра. - Видесмо на пучини у даљини лађу.

НЕПРИЈАТЕЉ НАС ПОЗИВА ДА СЕ ВРАТИМО СВОЈИМА

Пут Љеш-Драч, 11. јануар 1916.

Јутрос око 7 сати крећемо. Опет пењање и спуштање, све док се не спустисмо у долину код села Шкама. Овде командир купи сено и ми се подуже одморисмо. - Чује се да ћемо се задржати негде око куле. У овом је селу кућа и имање Есад-паше. - На путу наилазимо на партије пионира који оправљају, управо подижу овај назови пут. - С пута се виде поједина села као: Рези, Арабијек, Матале. Пролазимо кроз село Каџас и одмах иза њега, а до самог главног пута (правог), који води из Тиране за Драч, а испред места Шијак, улогорисмо се. - Време: јака врућина. - Здравље: како се сувише брзо ишло под овим теретом на леђима, а још по овој врућини, то сам се осећао готово болесним; једва сам догурао до овог бивака. - Подигосмо шаторе, набрах некакву бодљикаву суву траву и – вечерасмо с Банковићем пиринач укуван с конзервом, па заспах као јагње.

Пут Љеш-Драч испред Шијака на 10 минута, 12. јануар 1916.

Јутрос се чује јако грување топова. Кажу да то наши у Драчу гађају непријатељске аероплане који нам баш никако мира не дају. - Наш г. потпоручник Тасић оде до Драча да види где се II армија убиваковала, како би се њој приближили. - Чује се да је било подоста жртва од јутрошњих непријатељских бомби бацаних с непријатељских аероплана – погинуо и пуковник Андрејевић. - Сви су изгледи да се и овде, у Драчу, нећемо укрцавати, него да ћемо ићи за Валону. - Јутрошњи непријатељски аероплани поред бомби бацали су и цедуљице у којима позивају Србе да се не дају заваравати од својих савезника, који их гурају по овим албанским гудурама, већ да се врате својима, итд, итд. - Време: лепо; врућина преко даре, а ноћу хладно. - Здравље: избили ми мали чиреви на левој нози, два, и један на врату; осећам изнемоглост у ногама и болове у прстима. - Исхрана: што се тиче пак хране, пексимит са шећером, пиринач куван са шећером баш ми загрози.

СЛАДАК ЛЕЖАЈ ОД БОДЉИКАВЕ ТРАВЕ

Пут Љеш-Драч испред Шијака на 10 минута, 13. јануар 1916.

Надали смо се да ћемо јутрос кренути, па остадосмо. Отишло је само једно одељење за Драч да успостави телефонску централу. - Јутрос је поново летео непријатељски аероплан, али је враћен нашом артиљеријом. Кажу да се у Драчу укрцавају само болесни. - Чује се да се ноћас у Драчу

укрцава III армија. Изгледа да ћемо сутра кренути за Драч. - Време: дан леп, ноћ пријатна. - Здравље: досађују ми чиреви.

Драч, 14. јануар 1916.

Јутрос око 5 сати крећемо за Драч. Поред осталог, понесосмо Банковић и ја ону бодљикаву траву на којој смо спавали, јер веле да се у Драчу не може наћи ни прутић. - Тежак терет и јака врућина. Поред пута видех неколико мртвих војника. Сретох Живојина Тричковића из Беле Паланке, који иде из Драча за Тирану са Тимочком војском.

Престолонаследник Александар са Есад-пашом у фијакеру оде из Драча за Тирану. - На један сат испред Драча, а ево непријатељских аероплана, који и поред наше артиљеријске и митраљеске ватре, баца пет бомби на варош. - У 11 сати стижемо у Драч. Виде се у пристаништу лађе.

Допаде ми до руке плаката које су непријатељски аероплани јуче бацали. Ово је садржина: „Срби војници! Браћа Црногорци, увидјевши безуспјешност даљне борбе, замолили су за мир, те положили оружје. Преговори теку и за кратко ће време Црногорац у свом дому мирно обављати своје послове.

Срби војници! Угледајте се у Вашу браћу, те напустите узалудни бој, који не бијете више за Вашу груду, већ за крвопије, Ваше савезнике. Положите оружје и вратите се своме дому, гдје сад мир влада и ред, и где Вас Ваши жељно очекују.

Пролаз кроз Црну Гору Вам је слободан, и већ се многобројни Ваши другови онуда враћају“.- Ето такав плакатић штампан на црвеној хартији ћирилицом.

Како је време врло лепо, ево и непријатељских аероплана где нам и вечерас, по мраку, досађују. Пренусмо кој куда. Ја, и поред болова у нози, трчао сам, односно бежао као никада. - Чу се јак тресак- падоше неколико бомби у близини штаба наше армије.

Драч је на врло лепом месту. Варош нисам обишао јер је забрањен излазак из логора без дозволе. Скупоћа је неописана (хлебац 6 до 7 динара, пасуљ 5 динара, дуван 30 динара, итд). Наша банкнота 8 динара. - Наш је логор до саме вароши, у близини чесме (чија нам се вода јако допала). Ту је до нас и логор талијанске војске. Талијанске војнике налазимо одмах иза Шијака – где се обучавају.

ШТО НАС ТАКО ГНУСНО ЗАВАРАВАЈУ

Драч, 15. јануар 1916.

Јутрос је био лекарски преглед. Др Борисављевић је одвајао слабе који ће путовати лађом. Банковића одмах одвоји, али мене, и поред свих упињања и доказивања да имам чиреве и да ми је немогуће ићи, никако

није хтео да чује. Најзад, кад му и по трећи пут приђох „као студент“ и на речи мога командира да сам добровољац, па како нисам био у кадру, те да не знам за пешачење, једва се просто смилова. Тако сам и ја одређен за лађу. Одређено је из нашег одељења само 50 људи. С нама ће ићи и командир, који се због опасних крајника, од прекјуче никако добро не осећа.- Е, сад идемо да видимо шта ће бити. Страшно је негодовање међу војницима што нас наши овако гнусно лажима заваљају: хајде за Сан Ђовани где ћете се укрцати, па ништа; хајде у Драч, у Сан Ђовани прети опасност, па опет ништа; неко одвајање „од ока“; хајде сада – изгледа за Валону! Па зар то није неописано титрање с овим напаћеним народом!!

Од јуче се чује да се евакуише и Елбасан, а да су Немци већ у Љешу.- Изгледа да су Црногорци закључили мир с Немцима још пре неки дан.- Здравље: чиреви на нози а нарочито на врату страшно досађују.- Време: лепо; чудновато да још нема непријатељских аероплана! - Преправи Банковићев шатор, те је сад много виши и шири.

ОВО МИ ЈЕ ПРВИ ПУТ НА МОРУ

Драч, 16. јануар 1916.

Данас се Банковић и ја ни због чега исвађасмо.- У одељењу је куван само кромпир с водом, и ништа више, и то само за ручак.

Предвече сам добио дозволу за излазак у варош. Тек што сам био пошао, наредише да се ми, који путујемо лађом, спремимо за лађу. Око 7.30 увече смо на пристаништу. Том приликом сам и прошао кроз варош, чије ми се уређење допада. Око 10 сати увече укрцасмо се на француску лађу „Armenie“. Ово ми је први пут на мору.- Лађа креће у 12 сати ноћас.- Ево опет малер: тек што лађа крену, упаде један наш војник у море и на његово запомагање спасише га. (Лађа је била прилично удаљена од обале, те су нас барке одвукле од лађе).- На самој драчкој обали је двораци Есад-паше, и док смо се ми укрцавали свирала је његова музика Марселезу, Растанак и др.- Време врло лепо, ноћ на мору хладна.- На лађи се чује да ћемо око 7 сати ујутру бити у Валони, па ћемо прећи у другу већу лађу и ићи за Крф, где ће се болесни одвојити за болнице а здраве ће, по реорганизацији војске, послати за Солун. На Крфу, веле, добићемо одела и друго. На лађи се може купити хлеба, вино (2 динара), а, што је најглавније, нашу банкноту цене 10 динара.

На лађи „Armenie“ из Драча за Валону, 17. јануар 1916.

У Валонском заливу смо око 10 сати пре подне. Ту се искрцасмо из овог брода у велику француску лађу „Savoie“- Валонски је залив сав миниран и пун лађа разних величина и врста. Овде смо углавном прешли из лађе у лађу, дакле, нисмо се искрцавали.- Око 1 сат по подне лађа се крену.- На лађи нас је изненадила предусретљивост Француза; поред осталог -

што је најглавније - спремљен је ручак и тако је сваки војник добио трећину векне и по мало врло укусно спремљеног пиринча с месом. Официри су ручали одвојено, подофицири одвојено, и они су добили и вино. - Лађа је дошла у Крфски залив око 7 сати по подне, а искрцасмо се око 1 сат ноћас.

НА КРФУ ЗАГРЛИЛИ БЕЛЕ ХЛЕБОВЕ

На острву Крф, 18. јануар 1916.

Лађа је дошла у Крфски залив око 7 сати по подне, а искрцасмо се на Крф око 1 сат ноћас. Ту у близини преноћисмо, па се јутрос кренусмо за место Ипсос где се тек око 1 сат по подне одреди место за логор. Још логор није ни подигнут, а издаде се од стране наших официра најстрожа наредба да се не сме нико макнути из логора.- Ево где изигравам и амалина: вучемо на леђима армијске ствари, на шта смо с Банковићем протестовали.

Осећам се ко у Топчидеру, јер вам острво и није друго до велики уређени парк. Маслина- то вам је једино дрво овог острва. Од вароши „Крф“ удаљени смо четрнаест километара. Време: дању топло, ноћу хладно.- Здравље: чиреви на врату и на јајету (од куда па то?), а иначе се врло добро осећам.

На острву Крф, 19. јануар 1916.

Зора свиће-славуј пева-зеленило свуда. Напољу је још хладно (јер је изјутра обично доста хладно), али устајеш да уживаш у овој природној лепоти. Видиш војнике српске како проносе гранчице украшене помаранцама или лимуновима, друге пак како загрлили велике беле хлебова. Лађа свира – то јавља о свом поласку или доласку. Човек би рекао да су овде сви услови за један добар живот. Али- „курталисали смо се једва перпера“, кад гле- ево вам друге несреће од грчких „драхми“. Уцењивање од стране грчких ћифта! Банкноту вам мења за три и по драхми и то чини да вам је све апсолутно скупо, док за њихову драхму све је јефтино. Наполеон вам мења за двадесет драхми! - Очекивали смо да ће нам се бар данас доделити хлебац, јер видесмо како поједине јединице примају, али не добисмо: одговор командиров беше да нам још важи пексимит. Добисмо: по неколико кромпира, мало кафе пржене (нетуцане), соли, пиринча, шећера, врло мало сланине и по једну конзерву.- Е, сад би требало штогод скувати, али нема дрва: скупљам ситно пруже, које је пало од маслина, те ево скувасмо с Банковићем кромпир с пиринчем.- Шатор наш удесисмо „силно“.

Цвет нађен јануара 1916. на Крфу- љубичица између страна.

ВОЈВОДА ЉУТ НА САВЕЗНИКЕ

На острву Крф, 19. јануар 1916.

Данас долази и армијски штаб. Како је наш шатор био уз сам шатор

Војводе Степановића, то смо чули како и сам војвода протестује противу овог шиканирања од наших савезника: „Не дају нам хлеба, дају нам кромпира, не дају нам дрва – е, довели нас на поправку здравља,- све црње од црног!“ Купујем хлебац за три динара оку. Вина купујемо чутурицу – литар за два динара.- Нађох се с потпоручником Митром и Николом (Јовановим братом – Петровић Јована) из Мокре.

На острву Крф, 21. јануар 1916.

Премешта логор Армија, па се и ми крећемо за једно два-три километра. Вучемо и даље армијске ствари (истина, Банковић и ја смо поштеђени). Банковић купи у селу Шпартила две врсте хлеба домаћег за две драхме (тежина једнога- ока и по).- Логор подигосмо на врло лепом месту.

На острву Крф, 22. јануар 1916.

Данас нам је дато: велика кутија конзервисаног меса на десет, мало парче сланине, мало кромпира. Хлеба још никако нема, те се мора куповати. Зејтина купујемо врло финог – истина скупо- те се кува попара од пексимита (која добија укус наше јувке).

Пронеси се како је у Србији велика хладноћа и скупоћа. Шта ли је с мојима, а нарочито с Рајком? Сад ми је чисто жао што га не поведох са мном, јер ко зна где је отишао и како је уопште прошао. Ово ме страшно секира.

СУНЦЕ ПЕЧЕ, А ЈА ТУЦАМ ВАШКЕ

На острву Крф, 23. јануар 1916.- (приложен цвет)

На ливади препуној цвећа ево ме седим, сунце пече, а ја се раскомио, скинуо кошуљу и – туцам вашке. То чине и остали другови. „Е, ове ситне ми баш досадише“- вели један - „А, сад их мање“ - додаје други - „Марш, бре, Живко, видиш да си препун вашију, узми камен па их туци“- добацује поднаредник Драги.

А, ево нам се нешто додељује. Гле, парченце сланине, шољица непржене кафе, шака пиринча,- то вам је ради поправке здравља! Сад трчискупљај гранчице, како би се штогод скувало.- Они који су код реке Маће дали по 3 кг пексимита, сад добијају већ по пола хлеба; за остале још нема. Дан, па и ноћ, врло пријатни. Да ми не досађује чешће мокрење ноћу, спавало би се ко зна докле.- Здравље: на врату ми се од чира отвори читава рупа. Кад ли ће доћи и та дезинфекција, па да се једном курталишемо вашију.

Милина је погледати како вредне сељанке журе изјутра на посао; са корпицом у руци иду те скупљају маслинке. Како ме ово јако подсећа на мој крај!

ЗВОНА БРУЈЕ, У ЛОГОРУ ШАМАРИ КО КИША

На острву Крф, 24. јануар 1916.

Још спавам, а ево се чује звук звона.- Недеља. Побожни миран свет жури цркви. А ти, војниче, далеко од твојих, у земљи окруженој дубоким морем, на цветној ливади затвореној стражом да не би – зар – кварио спокојство овог народа,- изнемогао, испијен под ударцима глади и гади, мислим – ако си за то способан – и очекујеш твоју судбину! - Звона брује, а у логору шамари ко киша! То г.капетан Коваловић – наш командир, шамара три војника због учињене погрешке у стражарској дужности! Звона звоне, а гле, пред шатором армијским, где пљуште батине! Ту, пак, жандармеријски мајор, г. Венчевић, батина читав ред војника зато што их глад нагнала-отерала ван логора да купе хлеб.

Данас добијамо по пола хлеба за сутра и парче добре говеђине за данас. - Прноси се да Грчка мобилише војску. А противу кога? - Време: дан леп, ноћ кишовита.

Острво Крф, 25. јануар 1916.

Како је дан кишовит, то се готово целог дана лешкари у шатору. Разговарам са Банковићем о нашимана дому. Преносимо се у прошлост и тужимо на садашњост; а шта ли ће тек бити у будућности? - Време се полако разведрава – ајде да се кува месо, јучерање следовање.- Ево нас зове капалар Миша, комесар, да нам да неко следовање. Добија се пола тајина за сутра, шољица и по пиринча, парченце сланине.

ЧАМОТИЊА НА УСКРСУ ЗЕМАЉСКОМ

Острво Крф, 26 јануар 1916.

Овакав живот- чамотиња- баш ми досађује. Где ли је бар каква књижица, да се крате овако тужни дани на овом украсу земаљском! Потражих од неких – све се побацало. Скуписмо се нас неколицина и посматрамо Мићине фотографске радове – наше успомене из Младеновца. Гле ово, пази оно – и најмања те ситница побеђује.- Хајде да се руча. Куписмо и вина; ево Грка са поморанцама, узесмо пет за динар. - Предвече како се обрадовасмо: наше одељење пристиже. Изнуреност се код сваког опажа. Наш логор од (...) шатора, претвори се у логор од (...) шатора.- Одељење је путовало пешице до Валоне, а одатле енглеском лађом „Меридиана“ до Крфа. Пут до Валоне, за који се говорило да је страшно гадан,- они веле-да је био један од најбољих, али само благодарећи лепом времену. Туже се на потпоручника Митровића да је батинао и псовао „оца поганог“ уз пут, коморцији Божи Марковићу.- Што се тиче ситуације, чује се отприлике ово: изјава Поенкареова да су се Срби довољно одужили као савезници, зато се

неће даље употребљавати за операције, већ ће се цело време провести на одмору, па тек кад наступи моменат посела Србије – ми ћемо бити ти који ћемо је посетити.- Савезнички аероплани летели над Софијом и начинили грдну штету.- Турци послали читаву армију против наших савезника и то на Балкану.- Савезници просто натерали Грчку на мобилизацију (кажу-грчки краљ побегао из Атине). - Румунија против наших савезника.

Време: дању врућина, ноћу кишовито.

Данас је тражено из Армије коме позиву који војник припада.

Острво Крф, 27. јануар 1916.

Чује се да ћемо кроз неколико дана преместити логор на јужну страну острва. - Очекујемо да нас обиђе наш Престолонаследник. - Време кишовито, те се скоро целог дана седи у шатору.

Исхрана: пола хлеба, врло мало пасуља („60 зрна пасуља“), врло мало парче сланине. Ово за јуче. За данас: кромпира по неколико комада, кафе живе, шољица ситног шећера. - Време: ноћас и данас киша никако не престаје. - Море страшно узбуркано.

Острво Крф, 28. јануар 1916.

Киша никако не престаје. Лешкаримо Банковић и ја у шатору и разговарамо о појединим моментима – епизодама наше прошлости. - Исхрана: пола хлеба за сутра, две и по шољице пиринча, парченце сланине, парче мяса (100 гр), 200 гр дувана француског (од 1.50 фр килограм). - Очекује се долазак Престолонаследника, али га ни данас нема. - Здравље: једни чиреви пролазе, а други се појављују.

БРУТАЛНОСТ КОМАНДИРА: НАРЕДИТЕ ВУЦИБАТИНАМА...

Острво Крф, 29. јануар 1916.

Исхрана: пола тајина за сутра, мала пакла „potage sale” (конзервирани пасуљ), пола паклице кафе француске, кромпира, врло мало мяса. - Време: киша.

Острво Крф, 30. јануар 1916.

Бруталан израз нашег командира (г. капетана I класе Живана Коваловића): „Наредите тим вуцибатинама (тј. нама војницима) да калдрмишу поред шатора“.- Дежурни официр нам нареди те калдрмисасмо поред шатора.- Време: променљиво- већином кишовито.- Исхрана; пексимит за сутра, пасуља, кафе француске.

Острво Крф, 31. јануар 1916.

Жандарми, који су били придодати нашем одељењу још у Прокупљу, прекомандују се из одељења.- Наши другови који ступише заједно с нама

добровољно у друга телеграфска одељења, већ се виђају у чину наредника – кадровца и,бога ми, очекују и даље производство.- Ми, пак, запостављени од стране нашег командира, дочекасмо и ту славу да вучемо „ко сивоње“ армијске сандуке и пожарчимо код нужника (на пример Банковић). - Банковић наваљује на мене, пошто ћата Нићифор Сиђић не пристаје, да поднесемо рапорт поводом унапређења наших другова и да тражимо изравнање. Ја се колебам сматрајући да су „можда“ много важнија питања по дневном реду, те ће ово пропасти (признајем у души оправданост Банковићевог предлога и о томе размишљајам).

Од 27. овог месеца стално се чита предвече наредба и заповест нашег командира. - Исхрана: пола хлеба за сутра, 6 конзерви за дест, мало пиринча и сланине. - Време: променљиво.

СМРТ НЕМОЋНОГ СТАНОЈА

Острво Крф, 1. фебруар 1916.

Јутрос умре добровољац - ђак Станојло Милосављевић, из (...),који приликом нашег одступања ступи добровољно у одељење у Нишу. Цело га је готово одељење гледало с неким презрењем, избегавало и на његов се рачун понекад изводили нарочити вицеви. Изгледа да је и он сам то увиђао, па се обично „после примљеног следовања“ и сам клонио друштва, што се сматрало од стране претпостављених као избегавање дужности. Нико га није примао испод шатора, те је спавао више пута, и на јакој хладноћи и на ветру, под ведрим небом, иначе испод једног шаторског крила.- Види се да је био нежан, а и слабуњав – али то нико не чује!. Боже мој, какви смо ти постали људи без срца – да не кажем дивљаци!- Причају како га је приликом његовог ступања у одељење његова мати нежно испраћала и при спавању покривала и увијала шалом! Какав ли ће тек сад бол осетити то исто материнско срце! Она сад и не зна како је њен Станојло био осуђен да у кутићу једне мизерне шупице пуне набацаних дрва, шћућурен и увијен у белом ћебету, које је стално вукао превијено а невезано на рамену, поред једног парчета хлеба „баченог му следовања“, - овако јадно испустио душу. - Ето, сада, мртвог, обилазе га „чак“ и официри – његови претпостављени, док га у Балдрену – испред Љеша – нападаху „како је два пута примио следовање на казану а ништа не ради“.- Колико и колико ли је њих – наших војника - снашла иста и гора судбина!! Мора се заиста признати и то да је покојни Станојло био страшно неумешан.

СВАКОМЕ СЕ МОРА ОДАВАТИ ПОЧАСТ

Данас је купљено...кг сена по 0,50 динара, а раздато војницима за спавање.

Исхрана: пола хлеба за сутра, пакло француске кафе - „36 грама“, мало шећера, 250 гр вина.

У данашњој наредби и заповести забрањује се најстроже удаљавање из логора, скупљање суvaraка за кување пошто ће се сутра кувати у казану; за воду ће се ићи три пута дневно (у 7 и 11 пре и 5 сати по подне) и то са подофициром у строју; мора се одавати почаст сваком старијем; одавати пошту Французима који се брину о нама те заслужују сваку пажњу; бити пажљив према становницима острва јер не треба заборавити да нисмо у својој земљи; не ценкарити се приликом куповања ствари од Грка; на овом се острву треба опоравити и физички и морално, јер само као такви – дисциплиновани војници- можемо помишљати на повраћање наше изгубљене отаџбине; не треба дозволити да наши савезници промене похвално мишљење које су имали о нама; треба себе ценити, јер „ко себе поштује, заслужује да и од других буде цењен“.

Ноћас сам страшно немирно спавао – управо нисам ни спавао: досађивале ми и вашке, било ми је и врућина, јер се нисам баш најбоље осећао. Време: променљиво, веома кишовито.

Острво Крф, 2. фебруар 1916.

Јутрос смо се јавили на рапорт нашем командир у тражећи, управо молећи за објашњење да ли важе и за нас она наређења о унапређењу наших другова – ђака, који су били упућени у ђачку чету, пошто имамо све услове за то.- Командир није хтео да прими наш рапорт, вели да је то ствар његова. Мислили смо да поднесемо писмени рапорт. Рапорт смо хтели да поднесемо Никола Банковић и ја, док Нићифор Синђић није на то пристао изговарајући се да ће он тражити да га пребаце у пешадију.- Време врло топло те се приступа чишћењу од вашију: туцка се једна по једна али их, брате, има много.

Од јуче у једној оближњој шупи – кућици образована је наша телефонска централа. Има се веза са Шумадијском дивизијом II позива, Тимочком дивизијом I позива и штабом II армије.

Од данас се кува у казану. Ручак је био врло неукусан, - кувало се месо с макаронама без запришке. Вечера, пак, била је изврсна, кувало се месо с макаронама и пиринчем, али је било и запришке. - Добија се мало и шећера и француске кафе.

У наредби и заповести износи се: два расписа Министарства Војног упућени целој војсци, једним се иде на враћање морала и дисциплине у војсци, јер ће се овде војска реорганизовати, а другим на указ поште француским и грчким војницима, односно официрима; друго, наш командир наређује да и сви слободни официри присуствују делидби меса за казан и контролишу рад куvara при дељењу и кувању истог. - После вечере у логору се осећа веселост – игра се коло, свира Бркић кокорција на свирали (дудуку). - Дато нам је по мало ситног шећера и француске кафе.

КУРТАЛИСАСМО СЕ ВАШИЈУ

Острво Крф, 3. фебруар 1916.

Време: кишовито јутро, иначе дан топао. - Исхрана: кувано за ручак и вечеру месо с пиринчем (јело укусно). Добивено по пола хлеба за данас. После вечере коло, а преко дана бацање камена.

Острво Крф, 4. фебруар 1916.

Допадају ми до руку два грча листа „La Gayette” од 27. јануара и „Le Mes-sage” од 28. јануара, те их жудан новости с највећим интересовањем читам. - Данас дезинфиковасмо Банковић и ја све наше ствари од вашака, како би се једном курталисали тога зла. - Исхрана: кува се за ручак и вечеру пасуљ с месом (врло укусно јело). Интересантна ствар да је месо страшно масно и по укусу, рекао бих, да је свињетина, а никако говеђина. Овакво месо добијамо од како су почели да нам дају месо на Крфу. - Добијамо по пола хлеба за данас, мало шећера и француске кафе. - Време: пре подне мутно, по подне врло лепо, ноћ кишовита. - Здравље: чир на нози ме страшно боли кад ходам. - После вечере коло се игра, нарочито су интересантне влашке игре, преполион и шокец. - Ноћас – курталисани вашију - спавам ко убијен - „ни да ме пецне“.

Острво Крф, 5. фебруар 1916.

Јутро, киша још никако не престаје. Уопште, целог дана пада киша, а око подне и ситан град, а поред тога је и врло хладно. Овакву хладноћу од како смо на Крфу нисмо имали. Каква ли је тек хладноћа у Србији? Требало је да се добије данас одело и цокуле, те су наши војници ишли до слагалишта, али није било још дошло. - Исхрана: пола хлеба за данас, кувано месо с пиринчем за ручак и вечеру (јело укусно).

У шатору седим с Банковићем, начинили смо карте „тридесет две“ од обичне хартије и учимо санса. - Из одељења нам одоше у телеграфско одељење Моравске дивизије I позива наредник Ђорђе Јанић и каплар Мојсило Деспотовић, који су били из Моравске I придодати нама на рад, мислим, још у Младеновцу. - Ноћас се мало разведрило и није баш тако хладно, те се спава добро.

ПРВА ПИСМА НА КРФУ

Острво Крф, 6. фебруар 1916.

Рече ми г. Терзић из армијске поште да се може писати војницима на Крфу, те ћу данас писати Драгутину. - Спрема се списак оних који нису лекарски прегледани приликом ступања у одељење, а налазе се сада у одељењу. - Здравље: осећам да ми је боље нози, јер чир је провалио. - Јутрос

командир ишамара редова – кадровца Николу Бераха, из Пирота, због изгубљене француске пушке коју је примио у Љешу и нареди да се саслуша како би потужио њега и каплара Јефтића – изгледа због неке ствари. - С Банковићем смо поправљали шатор и око шатора, а после подне играмо санса с „нашим картама“ - Добија се: пола хлеба за данас, француске кафе и шећера ситног. Исхрана: кува се пиринач с месом за ручак и вечеру. - Данас је Банковић начинио домаћу алву на зејтину- с брашном. - Време: облачно. - После вечере – коло.

III. МЕМОАРСКИ ЗАПИС¹

Како је каплар српске војске заробио 58 бугарских војника и добио Карађорђеву звезду

Бела Паланка, 14. марта [1971]

У Белој Паланци живи Мита Јованић сада осамдесетогодишњи старац ратник из Првог светског рата чије груди красе многа наша и француска одликовања, која је добио за показану храброст у бојевима за време Балканског и Првог светског рата. Иако ће скоро у деведесету годину стари ратник из минулих бојева сећа се до детаља свих појединости у којима је учествовао: у борбама, прешао Албанију и 1916. године обрео се са својим пуком на Солунски фронт.

Највећи подвиг је постигао тадањи каплар 1. чете 2. батаљона 3. пешадијског пука, када је за показану храброст и пожртвовање одликован Карађорђевоом звездом с мачевима.

Мита је још свеж старац, лако покретљив, добар пољопривредник и када смо га замолили да нам понови своја сећања на догађај који је претходио да добије, за оно време, највише војничко одликовање, казао је – „Било је то једног дана негде у пролеће 1917. године. Наш 3. пук налазио се на положају на коти 12-12 код села Груништа. Ми смо имали добро утврђене положаје

¹ Мемоарски запис сачинио је вероватно око 1971. Милутин Поповић, учитељ и управитељ основне школе у Белој Паланци. Био је неуморни сакупљач народног блага, бележећи за потомство народне изворне песме, предања и обичаје из белопаланачког краја. Сакупљени вредни етнографски материјал највећим делом похрањен је у Етнографском институту Српске академије наука и уметности. Задужио је археолошку науку проналаском чувене бронзане коринтске статуе *Ковач* из Враништа, датоване 700 – 600 г. пре н. е. која се данас чува у Музеју Понинишавља у Пироту.

пролећна јутарња свежина била је веома пријатна, иако око нас не беше много шуме, свуда го камен. Наш положај налазио се на једној узвишици и доминирао је бугарским положајима који су били у долини, ниже нас. Ја сам био те ноћи на предстражи. Пред само свануће Бугари почеше нагло да нападају митраљеском ватром која није престајала. И ми ступисмо у дејство. Борба се водила скоро цео дан. Негде пред вече Бугари почеше да одступају. Ја сам се тога момента налазио на једном крилу потпуно сам. Видим како се Бугари долином у паничном бекству провлаче кроз некакво шибље и јаругом, брзим корацима одступају. Паде ми мисао како би било да ове бугарске војнике заробим. Али како; и они су наоружани под пуном ратном спремом. Нисам много размишљао. Пречим путем, трчећим кораком, заобиђем њихову колону од 58 бугарских војника, узмем заклон и викнем им да стану. Истога момента одшрафим бомбу и бацам је испред бугарске колоне. Бугарски војници избезумљени и уплашени стадоше. Право да кажем и мени није било лако, толики непријатељски војници, а ја сам. Поновим још једну бомбу и командујем да се предају или ће сви изгинути, јер су опкољени. Шта су могли уплашени људи, оних педесет осам један за другим прилазе к мени, бацају пушке и стају у ред. Командујем Бугарима да крену напред, ка нашим положајима. У том моменту однекуда придружи се мени још један наш војник, неки Михаило Станковић из Стрелца. Он напред, ја позади доведосмо све заробљене Бугаре у штаб дивизије“.

И за овај подвиг каплар Мита унапређен је у чин поднаредника, добио Карађорђеву звезду и писмену похвалу пред целим пуком.

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ СТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА БЕЛЕ ПАЛАНКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ (1918-2018)

Сто година је прошло од ослобођења Беле Паланке у Првом светском рату. Године Великог рата су за све грађане, српску и савезничку војску биле обележене великим патњама, жртвама и мукама. Са територије белопаланачког среза погинуло је 1287 људи у рову, не рачунајући жртве које су настале као последице болести и глади. Свака друга кућа у Белој Паланци била је обележена црним барјаком.

Сто година касније, 13. октобра 2018. године, општина Бела Паланка је на најсвечанији начин одала поштовање жртвама наших предака и жртвама савезничке француске војске. Обележавање стогодишњице ослобођења Беле Паланке протекло је у знаку међународне сарадње. Пример нераскидиве везе и вековног пријатељства српског и француског народа показала је Бела Паланка окупљајући представнике Француске амбасаде у Србији, Копнене Војске Србије, представнике Пиротског округа, полиције, локалне самоуправе, децу и грађане у порти Цркве Вазнесења господњег где су положени венци на спомен плочу, која је постављена у знак сећања на жртве приликом ослобођења у Првом светском рату.

13. октобра 1918. године коњичка јединица француске војске ушла је у Белу Паланку и ослободила је у Првом светском рату. Војска је била лоцирана испред кафане Српска круна која се тада налазила преко пута данашње цркве. Аустроугарска војска се повукла према селу Глама и одатле гранатирала Белу Паланку. Приликом гранатирања погинуло је 4 француских војника и 6 грађана Беле Паланке. Живот је изгубио мајор Алберт Фор командант француске јединице, 3 француских војника и грађани Беле Паланке: Косара и Добринка, Милорад Николић, Султана Живковић, Загорка Милошевић и Младенка Милошевић. Након ослобођења Белопаланчани су сахранили погинуле француске војнике. Мајор Алберт Фор је сахрањен на гробљу у селу Мокра а касније је његова породица преузела посмртне остатке и 1920. године пренела их у Француску.

Како би сачувала сећања на страдале грађане и француске војнике локална самоуправа је поставила спомен плочу у цркви Вазнесења господњег у Белој Паланци коју је освештао јереј цркве Немања Минић.

Уз интонирање химне, венце су на спомен плочу положили делегације Копене војске Србије, Француске амбасаде у Србији, представници

Министарства унутрашњих послова, Пиротског округа, општине Бела Паланка, Удружења потомака солунских ратника. Почасном паљбом почасног вода Копнене војске Србије увеличано је обележавање 100 година ослобођења Беле Паланке у првом светском рату.

„Данас одајемо највишу почаст храбрим јунацима наше историје који су били истински заштитници српског народа, који су се својом храброшћу, истрајношћу и одлучношћу одупирали јачем непријатељу и без икаквог страха одлазили у борбу за слободу своје отаџбине. Велику захвалност одајемо свим српским војницима и нашим савезницима, француској војсци. Слободу Беле Паланке, француски војници на челу са мајором Албертом Фором платили су својим животима.

Историја наше земље нас учи да је сваки рат веома скупо плаћен. Приче о погибији многих откривају се тек данас после једног века и зато сви ми морамо да пренесемо поруку са овог скупа да на данашњи дан Бела Паланка слави мир и слободу и право деце да одлучују о својој будућности.”- рекао је Горан Миљковић, председник општине Бела Паланка који је истакао да сви ми морамо тежити решавању конфликта мирним путем без примене силе. „Споменици наше историје пркос су свим временима и урезају нам у срца неизмерни понос припадности славним херојима прошлости. Данас се клањамо сенима оних који су своје животе уткали у нашу слободу и желим да више никада не буде потребе да се животи дају за слободу.”- рекао је Миљковић поводом обележавања 100 година од ослобођења Беле Паланке у Првом светском рату.

Потпуковник Филип Делсол, француски аташе за одбрану, који је испред Француске амбасаде у Србији присуствовао свечаности у Белој Паланци, истакао је дивљење српском народу на показаној храбрости у ратовима и похвалио иницијативу локалног руководства општине Бела Паланка за организовањем оваквих свечаности које чувају од заборавља историју Беле Паланке. „Српски и француски војници извојевали су заједничку победу у Првом светском рату. Упркос патњама, ранама и ратним траумама које ће многи носити у себи још дуги низ година, постигли су двоструки резултат на који имају право да буду поносни: ослободили су Србију и допринели коначној победи савезника.”- рекао је Филип Делсол.

Испред Копнене војске Србије обележавању стогодишњице ослобођења Беле Паланке у Првом светском рату присуствовао је командант Копнене војске Србије генерал потпуковник Милосав Симовић који је истакао значај обележавања историјских догађаја и изузетну сарадњу Копнене војске са општином Бела Паланка.

Током свечане академије приказан је филм о страдањима нашег народа у Првом светском рату и ослобођењу Беле Паланке. Ученици средње школе „Никета Ремезијански” читали су сведочења Белопаланчана, Солунаца, учесника Првог светског рата а ученици Основне школе „Љупче

Шпанац” певали су песме посвећене овом периоду. Са обележавања ослобођења Беле Паланке у Првом светском рату на симболичне начине послате су поруке мира и жеље свих да се сачува слобода као највеће право сваког човека. Деца, учесници програма су то урадила на свој јединствен, оригиналан начин. Уз песму „Да рата не буде”, сишла су са сцене и публици делила цвеће.

Бројни споменици, који се налазе на територији општине Бела Паланка, подсећају на страдања и херојство наших суграђана у Првом светском рату. Брига о њима је наш дуг према прецима. Ако заборавимо спомен обележја, сведоке херојства наших предака, заборавићемо нашу историју. Ако заборавимо нашу историју, изгубићемо будућност. Из поштовања према онима, који су несебично дали себе Белој Паланци и Србији и задужили нас својим херојским подвизима, Општина Бела Паланка је обновила спомен обележја из Првог светског рата. То су споменици у селима: Мирановачка кула, Дивљана, Доња коритница, Бежиште, Шљивовик, Бабин кал, Вргудинац, Топоница, Долац, Градиште, Мокра, Црвена Река, село Дол, као и споменици на месту званом Гладно поље и у Јанкиној падини. На обележавању стогодишњице ослобођења Беле Паланке у Првом светском рату, 13. октобра 2018. године у галерији Установе културе „Ремизијана” постављена је изложба фотографија обновљених спомен обележја из овог периода и солунских ратника из Беле Паланке.

Сл.1 Новооткривена спомен плоча у Белој Паланци

Сл. 2. Председник општине са високим гостима на откривању обележја

Сл. 3. Почасни плотун српске војске

Сл. 4. Спомен обележје у Мирановачкој Кули из Првог светског рата

Сл. 5. Спомен обележје у Дивљани из Првог и Другог светског рата

Сл. 6. Спомен обележје у Шљивовику из Првог светског рата

Сл. 7. Спомен обележје у Долу из Првог и Другог светског рата

Сл. 8. Спомен обележје у Вргудици из Првог и Другог светског рата

Сл. 9. Спомен обележје у Градишту из Првог и Другог светског рата

Сл. 10. Спомен обележје у Топоници из Првог и Другог светског рата

Сл. 11. Спомен обележје у Доњој Коритници из Првог и Другог светског рата

Сл. 12. Спомен обележје у Бежишту из Првог и Другог светског рата

Сл.13. Спомен обележје у Бабином Калу из Првог светског рата

Сл. 14. Спомен обележје у Мокри (у цркви) из Првог светског рата

Сл. 15. Спомен обележје у Долцу из Првог и Другог светског рата

Сл. 16. Спомен обележје у Црвеној Реци из Првог светског рата

ЦРКВЕНА ИСТОРИЈА

ЗАПИСИ НА ИКОНАМА ДИВЉАНСКОГ МАНАСТИРА (1820-1991)

Сажетак: Манастирски записи и натписи, као минијатурне књижевне творевине, расути по књигама, иконама, оковима јеванђеља, крстовима, звонима, надгробним и другим споменицима, сакупљени на једном месту чине специфичну врсту литературе и драгоценца сведочанства о манастирској историји. Тако и у Дивљанском манастиру св. Димитрије код Беле Паланке. Нажалост, записи и натписи из овог манастира још увек нису целовито саопштени.

Кључне речи: записи, иконе, Дивљански манастир

О ЗАПИСИМА И НАТПИСИМА ИЗ ДИВЉАНЕ

Интересовање за старе записе и натписе у Дивљанском манастиру појавило се тек по ослобођењу Понишавља од Турака 1877. године. Учинак је међутим био скроман: објављено је између 1884. и 1910. године, само 13 записа и натписа: код М. Милићевића¹ и Ф. Каница² по један непотпун натпис са уломака римских споменика; код Љ. Стојановића два записа из рукописног апостола (који је пренет из Дивљане у Пирот, а одатле 1878. г. у београдску библиотеку);³ код К. Костића један натпис и 7 записа прибележених у манастиру;⁴ и код Б. Цонева један запис из рукописног пентикостара (који је из Сињца преко Дивљане доспео у Софију).⁵

Табела објављених ЗИН 1884-1910. г.

Објављено		Број	Време настанка
Аутор	Год.		
М. Милићевић	1884	1	III-IV век
Ф. Каниц	1892	1	III-IV век
Љ. Стојановић	1902/3	2	1699. г.
К. Костић	1909	8	1670-1846
Б. Цонев	1910	1	1699

¹ М. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд, 1884, 180.

² F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, Wien, 1892, 151.

³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд, 1902, бр. 2064; књ. II, 1903, бр. 4332; Љ. Стојановић, *Каталог народне библиотеке у Београду*, Београд, 1903, бр. 113.

⁴ К. Костић, *Прилози старим српским записима и натписима*, Извештај Пиротске гимназије за 1908-1909. г., Београд, 1909; исти, *Историја Пирота*, Пирот, 1973, 53-54.

⁵ Б. Цонев, *Опис на рукописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*, София, 1910, 145, 146; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. г.*, Београд, 2014, 225-226.

У наредних 88 година (до 1998) није објављен ни један нови запис или натпис из Дивљанског манастира. А покушаја је било. Нишки прота и црквени писац П. Гагулић припремајући 1956. г. рукопис о Дивљанском манастиру није стигао да препише манастирске записе и натписе. Враћајући се недовршеном рукопису поново 1983. г. дописао је: „Нисам преписао записе из књига. Али их има доста. Треба их преписати“. Није стигао да их прибележи, као ни да доврши и објави поменути рукопис.⁶

Прикупљање грађе о Дивљанском манастиру отпочели смо и сами крајем студија 1972. г., али бележење манастирских записа и натписа обавили смо према приликама, знатно касније и етапно: новембар 1979, фебруар 1981, мај и јул 1990, август 1999. г. Поред великог броја записа и натписа (144) нашли смо у манастирској архиви и драгоцене податке о манастирској цркви, земљи, објектима, сасудима, моштима, реликвијама, библиотеци и др. о чему смо сачинили 10 исписа, дакле укупно 154 јединице. Записа и натписа је највише у старим богослужбеним књигама и на надгробним споменицима, у временском распону од три столећа (1720-1999). Као подлога за исписивање записа коришћене су књиге, иконе, фотографије, а за урезивање натписа метални предмети, камене плоче, дрво и текстил (за вез).

Табела прикупљених ЗИН 1979-1999. г.

Записи и натписи		Време настанка	По вековима		
Подлога	Укупно		XVIII	XIX	XX
Записи					
- На књигама	95	1720-1927	17	36	42
- На иконама	11	1820-1991	-	4	7
- На фотогр.	1	1936	-	-	1
Натписи					
- На металу	7	1797-1936	1	3	3
- На камену	28	1763-1999	2	1	25
- На дрвету	1	1994	-	-	1
- На текстилу	1	1931	-	-	1
Исписи					
- Из манаст. архиве	10	1936-1940	-	-	10
Свега:	154	1720-1999	20	44	90

Инвентарисањем манастирских записа и натписа наишли смо само на два раније објављена записа – из 1798. г. о копању бунара и из 1827. г. о

⁶ П. Гагулић, *Опис манастира св. великомуч. Димитрија у Дивљани*, рукопис, Ниш, 1956.

повезивању књиге. Први је у пентикостару штампаном 1777. г., а други у октоиху осмогласнику из XVII века.⁷

Део прибележених записа и натписа смо већ користили, а 26 (19 записа и 7 натписа) и у целости објавили у нашим тематским радовима о: манастирским школама,⁸ манастиру као здравственом центру,⁹ манастирској библиотеци,¹⁰ старијим манастирским здањима,¹¹ о цркви,¹² архимандриту Агатангелу,¹³ белопаланачким насељима.¹⁴

Описе старих богослужбених књига, које носе свих 95 записа, дали смо у раду о манастирској библиотеци.¹⁵

У овом раду биће саопштени записи (12) који се налазе на манастирским иконама,¹⁶ док ће записи из књига (95) и натписи (37) бити објављени на другом месту.

ЗАПИСИ НА ИКОНАМА

О средњевековном иконостасу Дивљанског манастира не знамо ништа. Јер, манастирска црква је у време првог српског устанка 1809. г., после привременог ослобођења Беле Паланке и околине од војске Хајдук Вељка Петровића, запаљена и похарана од Турака пред Чегарску битку. Горели су и иконостас и живопис.¹⁷ Када су после седам деценија манастир посетили изасланици Српског ученог друштва записали су: „Изнутра је црква украшена живописом, испод којег се виде трагови другог, старијег. Овај доњи живопис је боље цртан, брижљивије и топлије бојадисан. Његове су се боје боље сачувале, но у оног новијег живописа, који је пожутео ваљда од некаквог пожара у цркви...“.¹⁸

Обнова цркве извршена је 1820. г. када је уграђен и нов иконостас, широк колико и црква: 3,16 м. Како је црква била ниска, 3 м до врха свода,¹⁹

⁷ Објавио их је К. Костић, *Навед. дело*, без назнаке књига у којима се записи налазе, већ их збирно одређује као „старе црквене књиге“.

⁸ Ж. Јоцић, *Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века*, Пиротски зборник (ПЗ) бр. 23-24, Пирот, 1998.

⁹ Ж. Јоцић, *Дивљански манастир као здравствени центар*, ПЗ 25-26, 2000. г.

¹⁰ Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, ПЗ 27-28, 2002.

¹¹ Ж. Јоцић, *Старија здања Дивљанског манастира*, ПЗ 29-30, 2004.

¹² Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, Белопаланачки зборник (БП зборник), бр. 2, Бела Паланка, 2006.

¹³ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820-1891) духовни вођа белопаланачког краја*, БП зборник 3, 2007.

¹⁴ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. г.*, Београд, 2014.

¹⁵ Ж. Јоцић, *Библиотеке*, 196-200

¹⁶ Један је на зидној фотографији владике Јована.

¹⁷ Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, 194.

¹⁸ Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Извештај Уметничком одбору Српског ученог друштва*, Гласник СУД, књ. 48, Београд, 1880, 455-456.

¹⁹ Димензије средњевековне цркве дате су у: Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Свети Димитрије код Беле Паланке*, лист вел. 27,5 x 40,2 cm на коме су: изглед цркве у боји (акварел) и план цркве – основа са мерима, подужни и попречни пресек (1878. г.). Историјски музеј Србије, Београд.

Дивљански иконостас из 1932. године

то је овај иконостас понео само четири престоне иконе: Богородица с Христом, Исус Христ, св. Јован Претеча и св. Димитрије, све вел. 50 x 60 cm, рад цариградских или солунских мајстора. Све четири иконе су сачуване до данас.²⁰ О икони Благовести која је сигурно била на царским дверима, незнамо ништа.

Други иконостас, за новоподигнуту велику цркву св. Димитрија на месту средњовековне која је порушена, уграђен је 1902. г. , широк је 7,20 м и, као привремени, имао је само један ред икона, укупно 9, од којих су четири старе из 1820. г. и пет нових: св. Ћирило (на јужним дверима), св. Методије (на северним дверима), архангел Гаврило (благовести на царским дверима), св. дева Марија (благовести на царским дверима) и Тајна вечера (изнад царских двери), све рад српског мајстора; вел. икона Ћирила и Методија је 71 x 87 cm.²¹

²⁰ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*, 114-115. Ове четири иконе су од 1932. г. ван иконостаса, на посебним носачима у цркви св. Димитрија.

²¹ Вероватно рад пиротског иконописца Ристе Јанковића Дебрије (в. даље). Овај иконостас је 1932. г. пренет из цркве св. Димитрија у новосаграђену трпезарију – капелу св. Серафима Саровског, с тим што су из њега извађене четири иконе из 1820. г. (в. претх. нап), а уместо њих уграђене четири нове: Богородица с Христом, Исус Христ, св. Јован Претеча и св. Серафим Саровски, вел. 58 x 73 cm, руски рад. Све четири ће бити пренете 2010. г. на нови иконостас.

Трећи иконостас (данашњи) у цркви св. Димитрија уграђен је 1932. г., широк је 7,20 м, носи 20 нових икона у три реда, висок уметнички рад руских мајстора. Први ред, с југа: св. Димитрије, архангел Гаврило (јужне двери), Исус Христ, арханг. Гаврило у Благовестима, св. дева Марија у Благовестима, јеванђелист Матеј, јеванђелист Марко, јеванђелист Лука, јеванђелист Јован (свих шест на царским дверима), Богородица са Христом, архангел Михајло (северне двери) и св. Никола. Други ред, с југа: силазак св. Духа, вазнесење Христово, васкрсење Христово, Тајна вечера (изнад царских двери), крштење Христово, преображење Христово, рођење Христово. Трећи ред: св. Тројица (изнад Тајне вечере).²²

Четврти иконостас је у новосаграђеној цркви св. Серафима Саровског у склопу новог манастирског конака, уграђен је 2010. г. и на њему су четири престоње иконе: Богородица са Христом, Исус Христ, св. Јован Претеча и св. Серафим Саровски, рад руских иконописаца из 1932. г., све пренете са старог иконостаса.²³

Дакле, од 1820. г. до данас четири дивљанска иконостаса носила су укупно 33 појединачне иконе. Али, осим на икони св. Димитрија из 1820. г., на њима нема никаквих записа.

Записа, међутим, има на покретним иконама, ван иконостаса, које су од разних дародаваца поклоњене манастиру у истом периоду (1820-1999). Из ових записа сазнајемо понешто о дародавцима, времену и разлозима учињених поклона, мајсторима и др. Већи део ових икона и данас је изложен у манастирским здањима, а део се чува у манастирској архиви.

У манастирској архиви се чува и једна лепа икона Петозарних мученика (сти петіз ... мнїці) вел. 59 x 38 x 4 цм, на једноделном храстовом дрвету, без записа, а припада времену обнове манастира око 1820. г. када је и дарована, јер припада истој радионици из које је и датовани св. Спиридон.

²² Величина икона је следећа: I ред 67 x 146 цм, две иконе из Благовести на царским дверима су 34 x 51 цм, а јеванђелиста у круговима R=23 цм; II ред 60 x 100 цм, а Тајна вечера 120 x 100 цм; III ред – св. Тројица 110 x 90 цм. Све мере су наше из 1989. г. Види фотографију.

²³ О мајстору овог иконостаса из 2010. г. види Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 92.

Икона св. Спиридона, 1820. г.

Сигнатура, у висни свечеве главе, је на словенском: *стыи спїрїдонъ трїмїфїйскї чудотворецъ*. Грундирано платно на једноделној храстовој дасци, вел. 57 x 70 x 4 цм. Допојасна фигура свеца. Преовлађује зелена позадина. У горњим угловима су две рупе за вешање на ексерима. Чува се у манастирској архиви. Поклон еснафа ткачког.

Запис је изведен лепим црним словима од леве ивице иконе до надлактице десне свечеве руке, у три реда, чија су почетна слова оштећена. Запис гласи:

„Помени г(оспо)ди еснавъ ткачкї. 1820.”

Икона св. Спиридона (фот. 1989. З. Величковић)

Еснав ткачки из нашег записа је неумњиво пиротски еснаф, где су се занатлије струковно организовале још у XVIII веку. Посебно ткачи, који су имали обавезу још тада да за потребе турске војске израђују, по утврђеној цени, по неколико хиљада малих ћилимова годишње.²⁴ Извесни Крста ткач из Пирота поклонио је јеванђеље 1760. г. Темском манастиру.²⁵ Пиротски еснафи су помагали цркве и манастире у пиротској нахији и митрополији, а неки су имали обавезу да се старају о појединим манастирима, као њихови тутори. Тако су манастирски патрони били еснаф терзијски над Темским

²⁴ Д. Стојановић, *Пиротски ћилими*, Београд, 1987, 7-9.

²⁵ Л. Павловић, *Манастир Темска*, Смедерево, 1966, 20-21.

манастиром, бојадџијски над Погановским, ткачки над Дивљанским, бакалски над Расничком црквом.²⁶ Еснаф ткачки је имао у Дивљанском манастиру кроз цео XIX век и у првој половини XX века своје посебне просторије, тзв. „Пиротске конаке“, у згради која је порушена 1931. г. због изградње трпезарије-капеле за руско сестринство. У овим „конацима“ су пиротски мајстори боравили и држали робу за време манастирских светковина.²⁷

Св. Спиридон је еснафска слава грнчара, мутавџија, ткача и ковача, а његов календарски дан је 25. децембар.²⁸ Вероватно је икона предата манастиру 25.12.1820. г., на дан св. Спиридона, и то би могло да буде и време када је Дивљански манастир обновљен, после десетогодишње девастације. Јер и суседни Погановски манастир је запустео у исто време и од исте војске (1809), а обновљен је до краја 1820. г. Обнову је извршио поп Јанићије, рођен у Петрлашу у поповској породици, и о томе оставио запис 13.1.1821. г. у рукописном октоиху: „... како беше манстир запустел, те покри цркву, заправи ходаје и направи ахор и направи поље и (доведе) два свештеника“.²⁹ А Дивљански и Погановски манастир су тада, као и пре и после тога, били у истој нахији и у истој митрополији, под истим владиком, који је без сумње, надгледао и координирао обнову оба манастира, с тим што је обнову Поганова извео поп Јанићије, а Дивљане поп Стеван, по предању.

Под којим владиком је извршена обнова Дивљанског манастира 1820. г. када је и поклоњена икона св. Спиридона? До 1815. г. Нишка и Нишавска (формални назив пиротске) митрополија биле су самосталне, са посебним архијерејима – Макаријем II у Нишу и Самуилом у Пироту, обојица Грци, које је поставила Цариградска патријаршија под чијом су јурисдикцијом митрополије биле. Из једног старог записа сазнајемо да је код митрополита Самуила долазио неки протосинђел Данил и предао му на потврду, или за издату потврду, исправу (темесук), 5000 гроша,³⁰ што је велика сума.

Те 1815. г. дешавају се важне промене: уместо Макарија нишки митрополит постаје Мелетије, Грк, а нишавски (пиротски) митрополит

²⁶ В. Николић, *Стари Пирот*, Пирот, 1974, 42.

²⁷ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатањел*, 119. У „Пиротским конацима“ су поред еснафија ткача и платнара одседали и други мајстори и трговци. Груја Миленковић (р. 1892) из Дивљане био је манастирски слуга од 1903. до 1906. г. и упамтио је извесног Косту Стакларију из Пирота, који је редовно, о сваком празнику, продавао робу у манастирској порти, измишљао шаљиве песме и изводио ђаволије, јер је био велики шерет. О новој манастирској цркви је певао: „Овај црква нова, ал није готова,/ и на њој је тешано камење,/ сва Паланка стење“, а о започетој белопаланачкој: „И ете, да им се име знаје,/ решили Паланчањи цркву да праје./ Сви докарали по једна кола песак,/ колико да и' не бије тресак./ Па обрнули врата куде седи Бљата,/ а Бљата се љути, оче врата да искрути“, а о себи: „Коста Стакларија много песме износи, ал' голо ду.. носи“. Две његове песме, под именом Грује Миленковића као казивача, штампане су у збирци *Ђул девојче*, 1979, на стр. 163 (Дај ми мале) и 165 (Воденица златна жица).

²⁸ Д. Антонић – М. Зупанц, *Српски народни календар*, Београд, 1988, 181.

²⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. V, Ср. Карловци, 1925, бр. 9109, (по Б. Цонеу, 119).

³⁰ Сеј настојашчеј темесук, како аз Данил придох при Самуила деспотија гро... 5000 и по словом, аз протосингел Данил... Самуил митрополит (у В. Николић, *Народне школе у Пироту и округу пиротском до ослобођења 1878. г. са старинским записима и белешкама о Пиротској епархији*, Ср. Карловци, 1924, 124.

Самуило је свргнут због „прекорног живота, разузданог и неприличног владања“ и што је „у епархији Нишавској наопако архијерејствовао“.³¹ И како је у биткама српских устаника и Турака Нишка епархија „због несрећа које је тамо донело наше време, као и због силне навале оних неподношљивих и свима познатих напасника, готово сасвим опустела, те се показала немоћном и за најнужније издржавање свога поглавара, а Нишавска, ма да је за то кадра, и ма да је или мало или ни мало захваћена оним несрећним приликама, али је запала у велику незгоду...“ због Самуила, то су цариградски синод и патријарх одлучили да Нишавска епархија буде „сједињена са светом митрополијом Нишком и припојена њој заједно са свим својим поседима, стварима и завештањима, како покретним, тако и непокретним, тако да тамо од сада па у будуће постоји, и да се од свију признаје, само једна једина епархија која ће стајати под господарством садашњег њеног поглавара... митрополита Нишког и Нишавског господина Мелетија“.³² И даље каже синодска одлука да је митрополит Мелетије „властан пасти тамошње словесно стадо, спасилачки га водити путевима јеванђелске благодати, благосиљати га и свештати га, и све архијерејске дужности тамо вршити, које обухвата служба његовог положаја“, а с друге стране „дужни су сви хришћани, свештеници и световњаци, у самој епархији Нишавској, онако исто као и у епархији Нишкој, од сада па убудуће признавати његово високопреосвештенство као свога правог и законитог архијереја и поглавара, бити му послушни и покоравати му се...“.³³

Овакво стање, спојене нишке и пиротске епархије у једну јединствену под митрополитом Мелетијем, трајало је шест година, до Ускрса 1821. г. када су Турци обесили владику Мелетија на мосту испред нишке тврђаве због веза са Хетеријом и грчким устанком, а цариградски синод опет раздвојио нишку и пиротску епархију и за нишког митрополита поставио Венедикта, а за пиротског Јеронима, обојица Грци.

Као митрополит обе епархије Мелетије је столовао и у Нишу и у Пироту, зависно од посла. Тако је 26.4.1819. г. у Пироту, одакле је са бумбаширом отишао у Лесковац (припада нишкој епархији) да казне и отерају у сургун (прогонство) неког свештеника, да би осам дана касније, 3.5.1819. г., у митрополитовом конаку у Пироту („господинов конак“) запопио Петра Николића.³⁴ Овај „енергични и мудри владика“ стекао је одмах по устоличењу наклоност нишког Марашли Али паше те га је паша водио са собом, средином 1815. г., у Ћуприју на преговоре са српским

³¹ Одлука синода и патријарха Цариградске патријаршије из 1815. г., објављена у целости (3 стране) у Д. Анастасијевић, *Кроз једну збирку новијих аката Цариградске патријаршије о њеним епархијама*, Богословље, г. VIII, св. 2, Београд, 1933, 111-114. Одлуку су, између осталих, потписали и епископи скопски Антим и босански Калиник.

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ В. Николић, *Народне школе у Пироту*, 124.

устаницима. Следећих година Мелетије је успео да од турских власти прибави сагласност за обнову нишке саборне цркве св. Аранђела (која је изгорела 1814. г., одмах по изградњи), те је обнову започео 14.10.1819. г. и исте године завршио и освештао.³⁵ Очито је уз сагласност турских власти за обнову нишке цркве митрополит Мелетије прибавио и дозволе за обнову два манастира у пиротском делу своје митрополије – Дивљанског и Погановског, јер без дозволе обнове није могло да буде. А да су по обнови нишке саборне цркве 1819. г. обновљена 1820. г. и ова два манастира несумњиво показују сачувани записи, како смо напред навели.

2.

Икона св. Димитрија, 1820. г.

Сигнатура, у горњим угловима, је на грчком: Агјос Димитријос. Леп уметнички рад грчких мајстора на дводелној дасци вел. 50 x 65 x 3 цм, повезаној са две пречанке позади да би се спречило увијање. Преовлађује зелена позадина, а на уобичајеној фигури свеца на коњу који убија цара Калојана пред зидинама Солуна, има позлате, као и на коњској опреми. На коњу иза свечевих леђа, досликан је минијатурни лик манастирског старешине. Метални сребрни ореол око свечеве главе уграђен је око 1880. г. Икона је била на иконостасу из 1820. г., затим од 1902. г. на новом иконостасу, а од 1932. г. је ван иконостаса, на дуборезном наслону у наосу цркве св. Димитрија. Очишћена је и заштићена 2006. г.

У доњем левом углу иконе исписан је црним словима на белој подлози ктиторски запис на грчком језику:

„Денсеџ ту дулу [...] Панагјоти Јовану.“³⁶

Икона св. Димитрија (фот. 1989. З. Величковић)

³⁵ П. Гагулић, *Мали нишки саборни храм*, Ниш, 1961, 7-8.

³⁶ У преводу: „Молитва/поклон слуге (христовог?) Панајота Јована“.

Обнова манастирске цркве у Дивљани 1820. г., у време митрополита Мелетија, обухватила је и израду иконостаса, јер је стари изгорео, а нови је био неопходан за обављање богослужења. О његовој конструкцији не знамо много, јер није сачуван. Из Милутиновићеве/Валтровићеве скице видимо да је олтарска преграда била дрвена, широка 3,16 м и да је имала царске и северне двери.³⁷ Вероватно је рад локалних или пиротских занатлија. Али иконама које је овај иконостас носио поклоњена је велика пажња.

Све четири престоне иконе у Дивљани из 1820. г., па и св. Димитрија на којој је запис, су рад цариградске или солунске радионице, о чему сведоче поред квалитетног рада и њихове грчке сигнатуре.³⁸ Из ових радионца су поручиване и иконе, датиране са 1824. г., за поједине цркве око Београда,³⁹ али дивљанске су квалитетније. Готово је сигурно да је избор радионице и наруџбину извршио владика Мелетије, и сам Грк, отпослат из Цариграда, као што је и пет година раније, 1815. г., његов претходник Макарије II прибавио иконе за нишки саборни храм.⁴⁰

Запис на икони св. Димитрија помиње само име ктитора – Панагиоти Јоан, без других података, што отежава идентификацију. Свакако га треба тражити међу члановима грчко-цинцарске заједнице у Пироту, међу пиротским првацима и занатлијама, и међу богатијим појединцима из манастирског окружења. Можда га крију и ретка сачувана акта и записи из тог времена. Тако се у три писма упућена 1836. г. од пиротских првака и старешина српском кнезу Милошу помиње (27. јуна, 9. августа и новембра) као потписник и Панајот поп-Јовин, а у писму из новембра Јован от Калуђерево коџабаша Лужничког кола (=старешина Лужничког среза, коме су тада припадали и Дивљански манастир и Бела Паланка);⁴¹ пиротски терзија (абација) Јован Панајотовић потписивао је уредбе Еснафа терзијског 26.10.1846. и 23.4.1848. г.;⁴² а извесни Панајот Јован, члан грнчарског руфета у Пироту, поклонио је са осталим члановима 31.8.1859. г. један минеј од 200 гроша Суковском манастиру.⁴³

Ликовна представа игумана Дивљанског манастира на икони св. Димитрија, која је ваљда досликана приликом уградње иконе у црквени

³⁷ Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Свети Димитрије код Беле Паланке*, план.

³⁸ Све четири иконе имају грчке сигнатуре, запис је на грчком, али цитат из св. Писма на икони Исуса Христа је на словенском, а Јована Претече на грчком. Иконе Исуса Христа и Богородице је радио бољи мајстор, на једноделној дасци од густог дрвета (брест, крушка), ликови су лепше цртани, боје пријатније, преовлађују плава и црвена. Друге две иконе, Јована Претече и св. Димитрија, је радила друга рука, на дводелним лакшим даскама, преовлађује тамнија, зелена боја. За све четири је изречен суд: „Дивне, старе иконе, на уметнички израђеним постољима“ (П. Гагулић, *Опис манастира у Дивљани*, рукопис, 1956.).

³⁹ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848. г.*, Београд, 1986, 261-264.

⁴⁰ За нову нишку цркву св. Аранђела урађено је 13 икона на Светој Гори или у Солуну 1815. г. (П. Гагулић, *Мали нишки саборни храм*, 5, 22).

⁴¹ М. Милићевић, *Краљевина Србија*, 207, 213, 215.

⁴² М. Николић, *Пирот и срез нишавски, Грађа I*, 110, 113.

⁴³ Исто.

иконостас 1820. г., односи се, наводно, на чувеног манастирског старешину Поп-Стевана. Илустрацију (у боји) смо објавили на другом месту.⁴⁴

3.

Икона-поменик из 1873. г.

Сигнатура око лика Христа Сведржитеља је на словенском: ІС ХС Вьседеръжителъ. Икона је вел. 43 x 62 x 2,5 цм, на јеловој дводелној дасци са две пречанке позади за ојачавање. Прву трећину одозго захвата допојасна фигура Христа раширених руку, у златном кругу на плавој позадини. Друге две трећине иконе припадају поменику са четири вертикална бела поља, одвојена дуплим црвеним линијама, за исписивање имена дародавца. Поменик почиње записом о ктиторима и времену израде иконе (11.5.1873.), а онда, по тражењу благослова („Помени господи раб твојих ...“), теку имена приложника (најмање 141) за нову манастирску цркву коју је отпочео старешина Агатангел, првоуписани у поменику. Са горње стране иконе укуцан је ексер за канап, да би се икона качила на згодно место ради читања имена на богослужењу. Сада у манастирској архиви.

Запис и поменик су изведени црним словима и гласе:

„Сїю їкону приложи аз Станко терзіа изъ Пиротъ и Дїмїтріа Георгїи из Паланку 11. маїа а.ѿ.з.г.

Помани господи рабъ твоихъ АгаѠангела їеромонаха, Георгїа, Їѡанна, Адама, Паула, Григорїа, Раденка, Захарїа, свашченїковъ.

...⁴⁵ Алезїа, Стамена, Елена, ... Їѡвана, Цака, Велка, Димїтрїа, ... Живана, Стоана, Їѡанна, Цвета, Їѡанна, Стергїа, Мика, Цвета, Ангелка, Илїа, Петра, Гога, Кира, Минча, Ига, Живка, Ана, Васїлїа, Анна, пресвитера Никола, Стефана, Георгїа, Живка, Мита, Мана, Ли́ла, Анта, Стоана, Здравка, Мита, Тоша, Пеша, Їѡванка, Ека, Раденка, Крста, Живана, Таса, Спира, Гога, Стана, Жика, Їонка, Ѡеодора, Їере(миа), ... Младена, Анта, Марїа, Ѡеодора, Георгїа, Ми... .. Лилана, Тричка, Таса, ...ца, Георгїа, Рангела, Три..., Видена, Вида, Цветка, ...ана, Ні́ко(ла), Тоша, Ста..., ...нка, ...ока, Стоина, ...ка, Кошута, Дафину, ...нїна, Маринка, Веселина, Златко (?), Велка, Стоана, Ні́кола, Константина, Пенча, Цу(риа), Їѡсифа, Наїа(?), Вучко, ... Жика, Пенча, (Ми)лен(ко), ... Младена, ... Їѡсифа, Магдалину, Кошута, пресвитера Стоана, Спасенїа, Їѡанна, Крста, Видена, поклонїкъ Петка, Живка, Бона, Ми..., Гога, Стоан, Гога Савика, Ш..., Елена, А...

Помани господи руфета таатъва (?)

Савва, Мана, Коца, Стефан, Георгїа, Їѡсиф, Петеръ, Спаса, Ваца.“

⁴⁴ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, БПз бр. 7, (2011), 103.

⁴⁵ Почетна слова у многим редовима су оштећена (палцем) због честог држања иконе за време службе.

Икона – поменик из 1873. г. (фот. 1989. г. З. Величковић)

Икона је урађена у Пироту, четири године пре ослобођења Понишавља од турске власти. Иконописац је Павле Стојановић (1839-1904) из Галичника код Дебра у Македонији, који је око 1870. г. добегао, са старијим братом Михаилом, у пиротски крај.⁴⁶ Овај дебарски зограф преписао је 1869. г. у родном Галичнику за своје занатске потребе Ерминију (зографски приручник) на 384 листа (вел. 24 x 18 cm) користећи за предложак рукописну ерминију из 1818. г. Христа Константиновича из Прилепа, који је опет препис извршио са старијег предлошка монаха Илариона из Зографског манастира на Светој Гори. Павлова ерминија је допуњена светим српским просветитељима, царевима и архиепископима.⁴⁷ Бежећи од дебарских Турака и Арнаута у Пирот, зограф Павле је донео и своју ерминију и користи је за израду и осликавање цркава и икона у новом завичају. Користили су је и његови синови Драгомир (1882-1954) и Борисав (1884-1916 у рату) Стојановић.⁴⁸ Тако је „Павле најпре сам, доцније са

⁴⁶ Искрпно о зографу Павлу и синовима Драгомиру и Бориславу, такође живописцима, в. у одличном раду: И. Николић, *Дебарски зограф Павле Стојановић на територији југоистичне Србије 1870-1904. г.*, Пиротски зборник 21, Пирот, 1995, 249-256.

⁴⁷ М. Георгиевски, *Опис на новооткривената Ерминия од досега непознатиот македонски зограф Павел Стојановић од Галичник од 1869 година*, Културно наследство X-XI, Скопје, 1987, 123-130.

⁴⁸ Павлова чукунунка Светлана Стојановић из Пирота, за време студија на Вишој педагошкој школи у Скопљу, око 1980. г., предала је дедину Ерминију Универзитетској библиотеци „Климент Охридски“ у

својим синовима Драгомиром и Борисавом зидао цркве, градио иконостасе, живописао их и малао иконе“ у широком кругу од Пирота до Цариброда, Лужнице, Беле Паланке, Власотинца, Сврљига и Соко Бање.⁴⁹ Наша икона из 1873. г. била би један од првих радова ових зографа Дебарлија⁵⁰ по доласку у пиротски крај. Али у Пироту је у то време живела још једна дебрлијска породица: иконописца Ристе Јанковића (први писани траг 1884 – умро 1911).⁵¹ Долазак ових црквених мајстора и зографа у Пирот је у директној вези са постављењем 1869. г. за пиротског владику митрополита Партенија, родом из дебарског краја. Вероватно су по његовом позиву и дошли и од њега добијали препоруке за посао.⁵²

Икону је наручио манастирски старешина Агатангел, пред отпочињање радова на изградњи нове (данашње) манастирске цркве, да би се на њој исписала имена приложника.⁵³ Најпре су уписана имена пиротског терзије Станка и паланачког трговца Димитрија Ђорђевића, званог Цинцар Мита, који су платили израду саме иконе. После њих су уписана имена осам свештених лица – дивљанског јеромонаха Агатангела и седам свештеника из паланачког и лужничког краја.⁵⁴ Затим следе имена осталих дародаваца из

Скопљу, где се и данас чува.

⁴⁹ И. Николић, *Дебарски зограф Павле*, 251, где је побројан део објеката по местима рада. Многи се не помињу, па ни наша икона, али ни црква у Клисури код Беле Паланке која носи натпис на мермерној плочи: „Овај храм св. Илију подиглоше сељани села Клисура, за време владе Краља Петра I, под епархијом Никанора Нишког, парохијани попа Давида Ђирића, мајстора Борисава П. Дебронца. 1907. г.“

⁵⁰ Из натписа у претх. нап. видимо да се Павлов син Борислав на клисурској цркви потписао као „Борисав П. Дебронца“, а не Дебрлија, како су их у паланачком крају звали.

⁵¹ Као „Риста Јанковић молер“ уписан је у списак дародаваца 1884. г. (И. Николић, *Пирот, грађа II*, 84), а као „Риста Јанковић иконописац“ на надгробном споменику из 1911. г. (И. Николић, *Дебарски зограф Павле*, 255). Жена Сара умрла 1936, син Лазар столар 1976, други син Војислав 1980. У белопаланачком крају се знало за Ристу Дебрлију живописца из Пирота. Доводи се у везу са Дивљанским манастиром 1902. г. вероватно радио и осликао иконостас.

⁵² Партеније је био владику у Пироту 1869-1872. г. и први је прекинуо столетно постављање Грка на пиротску владичанску столицу. Родом је био Србин из околине Дебра, школован у Русији, али је заврбован од бугарских егзархиста и по довођењу у Пирот „све ондашње стање и у школском и у црквеном погледу преокренуто је у чисто бугарском правцу“, а што ће наставити његов наследник Евстатије до српског ослобођења 1877. г. (В. Николић, *Народне школе у Пироту*, 129).

⁵³ О томе в. у: Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*, 115-117.

⁵⁴ Поменути свештеници су:

Георгије – у то време су била тројица: Ђорђе Јовановић (од 1879. Поповић) парох мокрански 1858-1890; Ђорђе Бошковић парох стрижевачки 1847-1894; Ђорђе Поповић, син поп Раденка стрелачког, парох студенски 1872- после 1900. г.

Јован – Јован Тодоровић парох осмаковски око 1870 – после 1900. г.

Адам – Адам Јовановић старешина Дивљанског манастира 1845-1852; парох злокућански (драгиначки) 1852-1877; убијен од Турака пред ослобођење, о чему у Дивљанском манастиру у триоду посном има Агатангелов запис: „1877. године погинуо је хаџија Адам Јовановић свештеник, бивши старешина“.

Паул – Павле Ђорђевић парох пајешки 1859-1890 г.

Григорије – Григорије Раденковић (касније Поповић), син поп Раденка стрелачког, рукоположен 1856. г., парох стрелачки, студенски, љуберађски и злокућански до иза 1900. г.; народни посланик 1880-1882 и 1887-88. г. У Дивљанском манастиру има јеванђеље (донето из љуберађске цркве) у коме има запис: „1881. године посланик поп Григорија поп Раденковић из Стрелаца, испросио од Госпођу Томанију Књаз Милошеву снају једне одежде које стоју у Светога Илију у Леборажду, а од митрополита Го(сподина) Михаила јеванђеље и следовини псалтир и осам гласова октој(и)ка. После живота кажите: Бог да

манастирског окружења, међу њима и два свештеника - презвитера Никола и Стојан⁵⁵ и један хаџија-поклоник Петко.⁵⁶ Међу 140 лица на овој икони јавља се и један руфет (еснаф) чији назив није разумљив, а можда се односи на струковно удружење пиротских табака (кожара) или тахта-папуџија (кожне папуче са јаким ђоном).

Две до краја непопуњене и једна потпуно празна колона у поменику, као да су остављене за накнадно уписивање имена приложника, током изградње цркве, али се то, због заустављања радова по избијању српско-турских ратова (1876-78) није десило.

4.

Икона св. Архангела Михаила, 1899. г.

Икона мањег формата, простије израде, на меком дрвету, с краја XIX века, када је исписан први запис (1899). Знатно касније икона је поклоњена Дивљанском манастиру када је настао други запис (1969). Данас у манастирској архиви.

Записи гласе:

„Тодор Рачић остава спомен сина Вукашина на 1899.“

„На поклон манастиру 1969. год. 8.XI.“

Презиме Рачић није из белопаланачког краја. Можда је икона и настала даље од Дивљане, нпр. у сестринским манастирима Наупари или св. Роману код Ђуниса, али и на другом месту, а тек 1969. г., на дан манастирске славе Митровдан донета у Дивљану.

5.

Икона Богородице с Христом емануилом, 1903. г.

Сигнатуре, изнад ореола светих, су на словенском: Мтръ бжѣа ЇС ХС емануила. Икона је вел. 38 x 50 x 2,5 cm, једноделна даска од лаког дрвета, са две пречанке позади за ојачавање и рамом. Допојасне фигуре Богородице и малог Христа. Позадина плава. На полеђини запис из 1903. г. Сигнатуре и запис извела иста рука, иконопишчева. Икона је на зиду манастирске трпезарије.

прости“.

Раденко – Раденко Гмитровић, рођ. 1811. г., у Стрелцу, чувени парох стрелачки 1831-1879. г. Подигао (обновио) прву цркву у Лужници 1838. г. у Стрелцу и саградио цркву у Студени 1867. г., поред које је сахрањен 1879. г.

Захарија – пиротски хаџи поп Зарија чија је парохија била око Доње мале и циганске чесме.

⁵⁵ Презвитер Никола се јавља 1851. г. у паланачком селу Моклишту, док је презвитер Стојан можда пиротски свештеник Стојан Цветковић (држи парохију и 1881).

⁵⁶ Не знамо да ли је овај посетилац Христовог гроба у Јерусалиму, Петко из Паланке, Пирота или неког села око манастира.

Запис изведен црном бојом гласи:

„Приложниц(и) на 1903. г. синови Саве Манића браћа Ђорђа, Ћосив и Ћован из село Клисуре”

Икона је рад младог пиротског иконописца Борисава Стојановића (1884-1916), сина зографа Павла који је осликао помињану икону из 1873. г. за Дивљански манастир. Борисав је четири године по изради ове иконе озидао клисурску цркву 1907. г.

Отац приложника иконе, браће Манић из белопаланачког села Клисуре, Сава Манић био је угледан клисурски домаћин и председник Клисурске општине 1881. г.⁵⁷

Икона је поклоњена манастиру убрзо по изградњи и освећењу нове велике манастирске цркве на Митровдан 1902. године.

6.

Икона Христ и св. Петар на мору, 1932. г.

Уље на платну, вел. 40 x 85 цм. У горњем левом углу је потпис аутора. Верује се да је икона насликана у манастиру 1932. г. када су руски мајстори живописали нову цркву и нови иконостас.⁵⁸

Икона је на зиду трпезарије – капеле св. Серафима Саровског.

Запис (потпис) гласи:

„О. Вјазматинова“

7.

Икона св. Ђорђа, око 1935. г.

Уље на платну, вел. 53 x 75 цм. Урамљена. Делимично оштећена. Има запис дародавца – руске породице Филонов. Сада у капели св. Серафим.

Запис је у доњем десном углу, на белом пољу и гласи:

„Прилаже Ђоја и Митрофан Филонов грађевинар из Ниша.“

8.

Репродукција иконе, 1936. г.

Застакљена и урамљена репродукција иконе у старом конаку.

Запис на икони гласи:

⁵⁷ Државни календар Кнежевине Србије за 1881. г., Београд, 1881, 158, где је презиме погрешно уписано као Малић (које не постоји у Клисури).

⁵⁸ Вероватно је реч о истој особи која је даровала 1926. нишку цркву, односно „г-ђи Олги супрузи инжењера г-на Вјазматинова, која је поклонила њеном руком уметнички израђен покров за свети престо за нишку Саборну цркву а за здравље њено и за покој душе матере њене...” (Преглед цркве епархије нишке, бр. 7-8 за 1926. г, Ниш, 312.)

**„Манастиру св. Димитрију Дивљане прилажу Марица и хаци
Јордан Н. Цветковић, индустријалац из Ниша. 1936. г.“**

9.

Фотографија владике Јована, 1936

Велика урамљена зидна фотографија епископа нишког Јована, рад
нишког фотографског атељеа Васиљевић. У старој капели св. Серафима.

Испод фотографије је запис:

**„Манастиру Дивљанском св. вел. муч. Димитрија с благословом.
8/21 август 1936. Епископ нишки Јован.“**

10.

Репродукција иконе, 1938

Урамљена застакљена репродукција иконе у старом конаку.

Запис на икони гласи:

**„Манастиру Дивљанском св. Димитрија прилажу тужни
родитељи за покој душе свог јединца сина Божидача Божиновића
матуранта, Даница и Станимир рентијер из Пирота, 1938. год.“**

11.

Репродукција иконе, око 1939. г.

Урамљена застакљена репродукција иконе у старом конаку.

Запис на икони гласи:

**„За спас душа своје породице поклањају Даринка и Тодор Ј.
Манчић са синовима Велимиром, Станимиром, Јованом и Миодрагом,
трговац из Пирота. Ман. св. Димитрија Дивљанског крај Беле
Паланке.“**

12.

Икона Новгородског манастира, 1991. г.

Уље на лесониту, Новгородски манастир у Русији, поклон руског
брачног пара који је две године долазио у посету Дивљанском манастиру. По
казивању јеромонаха Тимотеја дародавац Виталиј је „бивши грдоначелник
Москве, пре страдања Бакуа“(?!). У цркви св. Димитрија.

Запис је на руском језику:

**„Манастиру Св. Дмитрия от русских православних Виталия и
Светлани. 7.9.1991. Новгородский Св монастырь.“**

МАНАСТИРСКЕ СТАРЕШИНЕ У ДИВЉАНИ 1737-1862 г.

Двомесечни аустријско-турски рат од јула до септембра 1737. године био је разоран за Понишавље: спаљено је преко 140 села Пиротског кадилука, масакрирано и одбегло према Србији и Аустрији преко 2000 домова, порушене су и спаљене све хришћанске цркве, у белопаланачком крају једина два преживела верска објекта били су Дивљански и Сињачки манастир. Темски манастир код Пирота остао је пуст три године, а Сињачки знатно дуже.¹

У овако девастираном окружењу Дивљански манастир је у наредних сто година био једина жива богомоља и средиште верског, просветног и културног живота средњег Понишавља.² Дивљански калуђери су свакодневно држали службу божију у манастирској цркви; чували и набављали богослужбене књиге; поправљали и чували манастирски живопис и иконостас, једина преживела уметничка дела; ширили писменост међу искушеницима и лаицима; образовали и обучавали будуће сеоске свештенике; држали парохију од 10-ак села крштавајући, венчавајући и опојавајући парохијане и режући славске колаче; обрађивали манастирску земљу од 320 хектара; чували манастирску стоку; организовали панађуре у манастирској порти и примали паству и намернике у цркви и конаку. Манастир је био и храм и школа и музеј и галерија, божија и народна кућа. И светилиште и уточиште.

Али, о манастирским старешинама, монасима и свештеницима у Дивљани од аустријско-турског рата 1737. г. до доласка чувеног протосинђела Агатангела 1862. г. до сада није писано, те се и ништа не зна. Стога, овај рад треба да попуни ту празнину и на основу сачуваних материјалних остатака и писаних извора из самог манастира, службених турских аката, манастирске топонимије и сачуваног предања у селима око манастира, пружи поуздану информацију о манастиру и његовом братству у овом периоду. У материјалне изворе иду најпре монашки надгробни споменици, у писане изворе манастирски записи и натписи, у турске изворе државни попис из 1844. г, у манастирске топониме Поп-Стеванов гроб, а у локална предања породичне приче о поп Димитрију из Мокре и поп Миши из Дивљане, некадашњим манастирским ђацима.

¹ Опширније у: Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, БП зборник 2, 2006, 58; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. г.*, Београд, 2014, 227, 194.

² Прва црква у белопаланачком крају обновљена је 1838. г. у Моклишту, затим 1869. у Шпају. Сињачки манастир је „оживео“ око 1830. г., а Ветански обновљен 1869. г. (в. *Белопаланачка насеља*).

Од посебног значаја за дивљанско манастирско братство у овом периоду било је оснивање посебне, новоотворене Нишавске (=пиротске) митрополије, одељене из Софијске митрополије, 1761. године.³ Територија Нишавске митрополије подударала се са територијама пиротског и трнског кадилука (округа).⁴ Тиме је престала јурисдикција софијског митрополита на територији пиротског и трнског кадилука, од Сићева на западу до Драгомана на истоку и од гребена Старе планине на северу до Власинског језера и Трна на југу, а успостављена надлежност Нишавске митрополије са седиштем у Пироту. Као и вековима раније софијски, тако су и пиротски митрополити, сви од реда, били Грци, постављани од патријарха и синода цариградске Васељенске патријаршије. Од 1761. до 1878. г. све свештенике у селима и варошима пиротског кадилука (округа) рукополагали су, и синђелије издавали, пиротски митрополити у владичином конаку („господинов конак“) у Пироту, као што су по манастирима монашили искушенике и постављали манастирске старешине, па и у Дивљанском манастиру.

Сва имена пиротских митрополита нису позната.⁵ О митрополитима од 1761. до 1790. г. нема других података, осим да су 1776. г. пиротског митрополита опљачкали Турци у селу Кутини код Нишке Бање, вероватно на друму за Пирот.⁶ Запис из Темског манастира саопштава да је „у време архиепископа Серафима са Козлија“ постављен 1790. г. темски игуман Козма,⁷ а недатирани запис с краја XVIII века из Дивљанског манастира помиње „високо преосвештеног господина арх... Сериктарија“.⁸ Цариградски синод је 1815. г. свргао због прекорног живота и што је „наопако архијерејствовао“ пиротског архиепископа Самуила, а нишавску и нишку епархију спојио под управом нишког митрополита Мелетија, да би их по убиству Мелетија 1821. г. поново раздвојио.⁹

³ Е. Голубинский, *Краткий очерк истории Православных церквей болгарской, сербской и румынской*, Москва, 1871, 147 (из цариградског патријаршијског архива). Нишавска епархија се до 1815. г. званично водила као архиепископија, а њени архијереји као архиепископи (в. даље).

⁴ *Архив Србије (АС), ПО-64, бр. 114* – Извештај пиротског митрополита Евстатија српској Влади од 14.01.1878. г. („Нишавску епархију чине сва насеља пиротског и трнског округа (казе), односно, истим насељима којима је управљала турска цивилна власт из Пирота и Трна, управљала је и духовна власт пиротске митрополије...“).

⁵ Преглед митрополита од 1821. до 1878. г. в. у: В. Николић, *Народне школе у Пироту и округу пиротском до ослобођења 1878. г са старинским записима и белешкама о Пиротској епархији*, Ср. Карловци, 1923, 123-135.

⁶ Р. Тричковић, *Ниш у XVIII веку*, у: *Историја Ниша I*, Ниш, 1983, 231.

⁷ Л. Павловић, *Манастир Темска*, Смедерево, 1966, 20-21.

⁸ Запис у Пентикостру штампаном 1777. г. В. даље.

⁹ Д. Анастасијевић, *Кроз једну збирку новијих аката Цариградске патријаршије о њеним епархијама*, Богословље VIII, св. 2, Београд, 1933, 111-114.

Преглед пиротских митрополита је следећи:

1761 – 17...?
17.. – 17..?
17.. – 1790	архиепископ Серафим, Грк, са Козлија.
17.. – 180..	архиепископ Сериктарије, Грк.
18.. – 1815	архиепископ Самуило, Грк, свргнут одлуком сабора.
1815 – 1821	митрополит Мелетије, Грк, погубљен 1821. у Нишу.
1821 – 1836	митрополит Јероним, Грк, протеран из Пирота 1836.
1836 – 1853	митрополит Нектарије, ¹⁰ Грк са острва Митилене (данас острво Лезбос), није научио српски, умро и сахрањен у Пироту.
1853 – 1860	митрополит Антим, Грк, протеран из Пирота.
1860 – 1868	митрополит Софроније, Грк, обогатио се у Пироту.
1869 – 1872	митрополит Партеније, Србин из Дебра, егзархиста, довео две породице „Дебрија“, градитеље цркава и живописце, у Пирот. ¹¹
1872 – 1878	митрополит Евстатије, Бугарин из Момине, егзархиста, протеран из Пирота 1878. г.

Пиротска митрополија је укинута 1.11.1878. г. и припојена нишкој.

Још једна појава је значајна за Дивљански манастир у овом периоду, ближе за прву половину XIX века. Када је у Првом српском устанку 1809. г. манастир запаљен и опљачкан од турске војске, а калуђери побијени или се разбегли, манастир је привремено запустео, а манастирска парохија од четири села (Дивљана, Ореовац, Доња и Горња Коритница) је остала упражњена. Како у манастиру није било јеромонаха¹² који би њиме управљао и опслуживао парохију, то је на манастирску (дивљанску) парохију рукоположен свештеник који је истовремено постављен и за манастирског старешину (игумана), а за пребивалиште му је одређен манастир, чија црква је коришћена као парохијски храм. Тако су у Дивљанском манастиру у наредних пола века, од 1809. до 1862. г. уместо монаха живели свештеници (Петар, Стеван, Стамен, Адам, Станко) који су држали манастирску парохију и били у исто време манастирске старешине. Када је 1855. г. укинута манастирска парохија и припојена мокранској, у наредних седам година привремене (в.д.) старешине манастира¹³ били су мокрански свештеници

¹⁰ Код В. Николића (*Нав. дело*, 127) погрешно да је Нектарије умро 1855. г., јер Антим је владика у Пироту од 1853. г. (в. И. Николић, *Тевтер Нишавске митрополије*, фототипско издање, 1976).

¹¹ Види у: Ж. Јоцић, *Записи на иконама Дивљанског манастира 1820-1991. г.*, у штампи.

¹² Јеромонах може вршити све свештеничке обреде у храму и ван храма, па и држати парохију. То не могу јакон и монах.

¹³ Свештеника као в.д. старешина Дивљанског манастира било је и касније, на кратко: 1908-1910 парох мокрански Димитрије Поповић; 1910-1911 парох шпајски Илија Поповић; 1917-1918 окупациони бугарски поп Михаил Попов из Радомира; 1918-1921 парох белопаланачки Сретен Поповић.

(Никола, Коста), до 1862. г. када је за старешину постављен протосинђел Агатангел. Манастирска парохија није обнављана.¹⁴

Преглед монаха који су живели у Дивљанском манастиру и управљали његовом имовином и парохијом између 1737. и 1809. г. није потпун, јер нема довољно валидне грађе. Али је готово извесно да су у манастиру истовремено живела по двојица и више калуђера,¹⁵ и већи број манастирских слугу, поједини са породицом, с обзиром на величину манастирског поседа (320 хектара) и затечено стање у време српског ослобођења. С друге стране готово је потпун преглед свештеника који су живели у манастиру и држали манастирску парохију од 1820. до 1855. г.

Тадашња манастирска црква, која је била и парохијски храм,¹⁶ је стара средњовековна црква коју су чинили наос са тространом олтарском апсидом и припрата над којом се дизао висок троспратни пирг (кула) са капелицом на врху. Унутрашњи зидови су били осликавани два пута (два живописа, стари и нови преко њега).¹⁷ Од богослужбених књига у цркви су чувана и коришћена два пергаментна рукописа из XIII – XIV века, рукописани апостол из XVII века, рукописна „оштећена“ књига, два штампана октоиха из XVII века са записима, друге рукописне и штампане књиге. Прва већа обнова богослужбених књига била је око 1780. г.¹⁸

¹⁴ Манастир је поново држао парохију тек 1956. г. када је остала упражњена мокранска парохија те ју је преузео и држао Дивљански манастир до 1987. г. а онда је укинута и припојена белопаланачкој (в. у: Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, 61-62).

¹⁵ По турском попису из 1545. г. у манастиру је живео само (јеро)монах Максим Дабижив (Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 95); немачки свештеник С. Герлах бележи 1578. г. да у манастиру живи „пет калуђера“ који држе школу (*Исто*, 96); натпис из Дивљанског манастира из 1670. г. помиње „попа Стојана Вују из Сурачева“ (*Исто*, 96); по запису из 1699. г. у манастиру су живели јеромонаси Стефан Изугравац и Висарион и поп Нефтарије (*Исто*, 96), а 1719. г. по белешкама Аустријанца К. Дриша у манастиру „живе калуђери по правилима св. Василија, најугледнији ред духовника“ (*Исто*, 97).

¹⁶ Дивљански манастир је служио околним селима и као парохијски храм континуирано до 1925. г. када је саграђена мокранска црква, па и касније при обнови манастирске парохије (1956-1987).

¹⁷ О средњовековној цркви в. у: Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820-1891) духовни вођа белопаланачког краја*, БП зборник 3, 2007, 112-115. Црква је порушена фазно: 1873. (припрата) и 1902. (наос).

¹⁸ О старим рукописним и др. књигама у Дивљани в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, ПЗ 27-28, Пирот, 2002, 197-198.

Преглед манастирског братства у Дивљани:

ЈЕРОМОНАХ Н. Н. (17... – 1763)

О овом дивљанском калуђеру нема сачуваних записа и других трагова, осим дела надгробног споменика са урезаном годином упокојења: „З.С.О.А.“ (=1763).¹⁹

Као и они пре њега и овај јеромонах је држао парохију од 10-ак села, тада, после страдања у аустријско-турском рату 1737. г, још увек малих (Г. Коритница, Д. Коритница, Дивљана, Ореовац, Мокра, Ново Село, Вргудинац, Паланка, Крменица...). Касније, када су се дечаки Димитрије и Миша описменили у манастиру и стасали, рукоположени су за свештенике и преузели део ових села у своје парохије.

Под старешинством овог калуђера примљен је у манастир око 1760. г. дечак Димитрије из чумом захваћеног паланачког села Дола, и ту као манастирски слуга и ђак одрастао. Касније се запопио, напустио манастир и добио парохију (в. даље).²⁰

У време овог монаха основана је 1761. г. Пиротска митрополија и тиме престала надлежност софијског митрополита над Дивљанским манастиром. Од 1761. до 1878. године манастирске старешине и монахе у Дивљани ће постављати и искушенике монашита искључиво пиротски митрополит, а од 1878. г. до данас нишки епископ.²¹

ЈЕРОМОНАХ Н. Н. (1763 – 1777)

И о овом јеромонаху нису сачувани други записи у манастиру, изузев дела каменог надгробног споменика са уписаном годином смрти: „1777“.²²

И са њим је у манастиру живео Димитрије из Дола и његовим заузимањем као манастирског старешине и пароха над околним селима, млади Димитрије око 1770. г. буде ожењен девојком из рода Огњановци у суседном селу Мокра, а у Пироту рукоположен за свештеника, те постављен за пароха мокранског од четири села изузета из манастирске парохије (Мокра, Ново Село, Вргудинац, Паланка). Његови потомци су држали парохију до 1894. г.²³

¹⁹ Овај споменик са уписаном годином уграђен је 1874. г. у јужни зид нове манастирске цркве, на висини од 1,5 м (в. Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*, 117; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 97).

²⁰ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 102-103.

²¹ О црквеној организацији в. у: Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, 78-80.

²² Споменик је уграђен у северни зид (у висини прозора) нове (данашње) манастирске цркве (Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*, 117).

²³ О попу Димитрију в. у: Ж. Јоцић, *Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века*, ПЗ 23-24, Пирот, 1998, 132, и у овом раду даље.

Одмах по одласку попа Димитрија, овај старешина узме за манастирског слугу и ђака дечака Мишу из Дивљане, кога такође описмени и припреми за свештенички позив (в. даље).

ЈЕРОМОНАХ МАКСИМ (1777-1798)

На почетку старешинства јеромонаха Максима, око 1780. г, манастир је прибавио три нове богослужбене књиге, а свог питомца Мишу из Дивљане преко пиротског митрополита довео до свештеничког чина и постављења на новоотворену дивљанску парохију коју су чинила преостала села бивше манастирске парохије (Дивљана, Ореовац, Д. и Г. Коритница). Када се поп Миша из породичних разлога одрекао свештеничког чина (распопио) око 1796. г,²⁴ ова четири села дивљанске парохије поново је преузео манастир и парохијално водио, преко јеромонаха и попова до 1855. г. (в. даље).

Новоприбављене манастирске књиге биле су: Минеј празнични штампан 1776. г. у Москви, Службеник штампан 1777. г. у Москви, Пентикостар штампан исте 1777. г. вероватно у Москви, а нешто касније и Јеванђење штампано 1789. г. у Москви. Дакле, све четири из времена руске царице Катарине II Велике.²⁵ У књигама су сачувани записи које је, или бар део, исписао јеромонах Максим остављајући трага о дародавцима парохијанима. Тако у Службенику стоји: „Сиа кн(и)га лет(у)р(г)иа прав мрѣ Димитрѣ пи(с)а Йшван Елена“;²⁶ или у Пентикостару: „Сиа книга пендикостарѣ ѿ свети Димитерѣ Илиа Тодорѣ Живко“²⁷ и други „Сиа книга ѿ Мокру чорбация Петрѣ“²⁸ и трећи „Високо преосвѣштеному Господину аридиури (?) енашему (?) Сериктариу (?)“²⁹ или у Минеју: „Да се знаеть сей минеј празнички ѿ село Мокру поклоні га Миша Мутафичѣ у св(е)ти Димитриа родители Илиа мати Цвета син Никола Стефанѣ Джурджа Петко Цветко да служи за душѣ и за здравие и кои купи и кои продаде и кои украде да нее просто ѿ триста и ѿ (о)смѣнадесет ѿтци и ѿ с(ве)ти Димитриа # А.Џ.П.Е.“ (=1785).³⁰

У старој „рукописној црквеној књизи“ остављен је 1796. г, несумњиво испод пера јеромонаха Максима, драгоцен запис о крѣпалијама – турским разбојничким гомилама које су починиле велике зулуме у Понишављу: „Знато буди всякомѣ братѣ како излезнаше краѣтали та хопленише и их

²⁴ О попу Миши Распопу из дивљанског сеоског рода Распоповци в. у: Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, БП зборник 10-11, Б. Паланка, 2015, 237.

²⁵ О књигама в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, 194.

²⁶ Страна А првог празног листа Службеника.

²⁷ Страна А првог празног листа Пентикостра.

²⁸ Страна А последњег празног листа Пентикостара.

²⁹ Испод претходног записа.

³⁰ На доњој маргини Минеја, закључно са стр. 23 (к.г.).

изгореше много градове и села. 1796“.³¹

Јеромонаху Максиму се тих година придружио у Дивљанском манастиру и монах Арсеније, те су њих двојица „Арсения монах и Максим еромонах“ ископали манастирски бунар 1798. г. и о томе оставили запис (в. даље).

МОНАХ АРСЕНИЈЕ (1796-1809)

Монах Арсеније је, изгледа, дошао у Дивљану 1796. г., у јеку крџалијског зулума и безвлашћа, и као да је његов запис остављен те године у поменутом јеванђељу: „1796. Да се знае у манастир у с(ве)ти Димитрија“.³² Почетак овог записа је исти као оног о копању бунара две године касније, који је такође писао Арсеније и себе потписао пре остарелог старешине Максима: „Да се знае како направимо бунар 1798 Арсения монах Максим ер(о)монах“.³³

Нема података до када је Арсеније остао у манастиру, али је вероватно био до 1809. г. када су се устаничке борбе из Шумадије прелиле и у Понишавље. У мају 1809. г. пре чувеног Чегарског боја код Ниша, српски устаници под Хајдук Вељком Петровићем ослободили су превој Плочу и Белу Паланку са околином, и изградили одбрамбени шанац „четворострани редут ... са укупном дужином ватрене линије око 250 м“ изнад села Тамњанице, поред цариградског друма, близу Плоче. Пред великом турском ордијом Карафејзијиних крџалија из Софије и Трна, устаници са околним народом почињу повлачење према Нишу, да би на Плочи (изнад Тамњанице) били разбијени и исечени, са око сто жртава.³⁴ Тада су Турци разорили и попалили многа понишавска села, манастире (Дивљански, Погановски) и цркве, многе монахе и свештенике побили, а у Пироту су само у једном дану обесили седам попова и калуђера.³⁵ Вероватно је и дивљански монах Арсеније тада скончао или одбегло, а манастир запустео.

³¹ Запис је преписао 1909. г. проф. К. Костић и објавио га исте године (К. Костић, *Прилози старим српским записима и натписима*, Годишњи извештај Пиротске гимназије, Београд, 1909); Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, 59.

³² Запис није објављиван. У истом јеванђељу је и други недатирани запис из тог времена: „Дванка (?) ношћ д ника летъ“ чији смисао нисмо разумели.

³³ Запис је саопштио К. Костић 1909. г. не наводећи да је у пентикостару штампаном 1777. г.

³⁴ В. Стојанчевић, *Ниш 1804-1878 године*, у *Историји Ниша I*, Ниш, 1983, 267; Г. Маринковић, *Куновичка висораван – Плоча у првом српском устанку*, БП зборник 2, 2006, 12, 16-20.

³⁵ В. Николић, *Из живота наше цркве под Турцима*, Преглед цркве епархије нишке, бр. 6-7, Ниш, 1934, 211-214.

О манастирском животу у Дивљани између 1809. г. када је манастир запаљен и 1820. г. када је манастирска црква обновљена, не знамо готово ништа. Нема сачуваних записа, натписа и поузданог предања. То је и иначе време немира и нередовног стања у Понишављу због зулума крџалија, српских устанака, избијања куге 1814/5 г. од које су страдала многа села (Дивљана, Дражево, Сињац) и због прекорног живота и владања пиротског владике Самуила, због чега је свргнут 1815. г. У оваквим неповољним околностима најбољу манастирску земљу од 30-ак хектара око реке и друма, на Игришту, узурпирали су Турци и на њој формирали свој чифлик са стамбеном кулом и другим зградама.³⁶

Када је 1809. г. манастир опљачкан, попаљен и остао без калуђера, бригу о њему преузели су привремено свештеници, који су преузели и манастирску парохију, али су и после обнове манастира 1820. г. остали у њему, до 1862. г. када је обновљен монашки живот.

Од 1809. до 1819. г. у похараном и попаљеном Дивљанском манастиру као да је живео бивши погановски поп Петар, звани Ћинђулски, родом из Одоровца. По једном предању из белоаланачког села Шљивовика,³⁷ када је запаљен и похаран Погановски манастир побегне оданде поп Петар са ћерком и још двојицом бежанаца у село Шљивовик и ту се настани. Касније пређе у Дивљански манастир. Од њих води порекло шљивовички род Срндаци.³⁸

Поп Петра је могао да постави на манастирску парохију и за манастирског старешину само пиротски владика Самуило. Како је пак он „прекорно живео, разуздано и неприлично се владао и наопако архијерејствовао“ цариградски патријарх и синод су га свргли 1815. г.³⁹ Овај несрећни лихвар и деспот Самуило је после 1809. г. када је манастир запустео, истрговао са спахијом Халилом део манастирске земље, те је на њој формиран турски чифлик. И док се чифлик увећавао заузимањем земље околних сељана, манастир је све више сиромашао и пропадао. Поп Петар је живео од прихода са манастирског поседа и свештеничког бира који је доносила манастирска парохија (Дивљана, Ореовац, Д. и Г. Коритница).

³⁶ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, БП зборник бр. 7, Бела Паланка, 2011, 101-105.

³⁷ Б. Вељковић, *Белешке о родослову*, рукопис, 1985. Аутор живи у Параћину, пореклом је из Шљивовика, од рода Срндаци. Штампан чланак о Дивљанском манастиру у београдској „Политици“ 22.07.1981.

³⁸ По проучавању М. Костића (*Коритница, антропогеографска испитивања*, САН, Сез, књ. 67, Београд, 1954, 270) шљивовички род Срндаци је досељенички, непознатог места исељавања, слава св. Параскева, презиме Вељковић, у селу их је 1950. г. било 9 кућа. По проучавању Љ. Ћирића (*Ономастика белоаланачког краја*, САНУ, Оноματοлошки прилози, XIII, Београд, 1997, 261) девојка из Шљивовика је „мужа довела из неког пограничног села Лужнице, али није имала деце, па је њен муж довео неке своје рођаке. Од њих су постали данашњи Срндаци.“ Да ли је поменута девојка поп Петрова ћерка?

³⁹ Неки протосињел Данил предао је Самуилу на потврду 5000 гроша, о томе и свргнућу Самуила в. у: Ж. Јоцић, *Записи на иконама Дивљанског манастира* (у штампи).

Велика обнова Дивљанског манастира извршена је 1820. г. под владиком Мелетијем, Грком. По предању тада је манастирски старешина био поп Стеван. Поправљена је црква, урађен нови иконостас са четири престоње иконе високог квалитета рад цариградских мајстора. Манастиру су поклоњене и покретне иконе, међу њима св. Петозарни мученици и св. Спиридон коју је поклонио еснаф ткачки из Пирота о чему има запис: „Помени г(оспо)ди еснавѣ ткачки. 1820“. На престоној икони св. Димитрија, из исте 1820. г. је запис на грчком: „Деисеѣ ту дулу (...) Панагіоти Ћоанну“ (Молитва/поклон слуге (христовог) Панајота Јована), а иза свечевих леђа је насликан манастирски стерешина, наводно поп Стеван.⁴⁰ Тада је поправљен и манастирски конак, тзв. Поп-Стеванов конак,⁴¹ манастирска воденица и друге зграде.

Поп Стеван је држао и манастирску парохију од четири села, а манастирска црква је служила и даље као парохијски храм свим селима манастирске (дивљанске) парохије (Дивљана, Ореовац, Д. и Г. Коритница) и мокранске парохије (Мокра, Ново Село, Вргудинац и Паланка). Парохијани су помагали манастир на разне начине: добровољним радом (косидба, жетва, врша), у ситној стоци, новцем за куповину или поправку богослужбених књига, црквених ствари и др.

Тако су 23.05.1826. г. парохијани из Мокре платили поправку (повезивање) једне манастирске књиге о чему је, вероватно, поп Стеван оставио запис: „1826. мај 23 день. Да се знае ова книга повеза се у Пиротъ за 20 гр(ош)а, ѡткупише христiane ѡт село Мокру, по имени писамо ги да се поменѹю: Станко, Игнатъ, Велко, Павель, Йоана, Стоянь, Живко, Йоанъ, Божица, Кира, Недела“.⁴²

Следеће 1827. г. парохијан Богдан из Паланке платио је 8 гроша за поправку манастирског октоиха, а поп Стеван о томе у истој књизи исписао црним мастилом следећи запис: „1827. Јуни 24. Да се знае ѡвѹ книгѹ рекоми октои(х) ѡт стаго Димитрију ѡткупи ю и повеза Богданъ ѡт Паланкѹ. Даде 8 гр(ош)а за своју душѹ да работи и приложи имена сѣа да се поменѹю: Богданъ, Ана, Димитрия, Елена, Аѡанасъ, Неделко, Велика, Пенча, Џурѡа, Велика ѹ покой, Цветко, Неда.“⁴³

Око 1830. г. парохијан Тодор из Паланке дао је прилог („откуп“) на исти октоих, а запис о томе оставио Ђора из Вргудинца: „Сѣа книга октоика на светога Димитрију откупи га Тодор ѡт Паланкѹ за своју душѹ да се спомена

⁴⁰ Ж. Јоцић, *Записи на иконама Дивљанског манастира*.

⁴¹ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатагел*, 119.

⁴² К. Костић, *Прилози старим српским записима*, 54. Књигу су опљачкали Бугари у I св. рату 1918. г. (в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке*, 194).

⁴³ Исто. Октоих је и данас у манастиру (запис је на страни А првог празног листа).

у света литургија. Писа га Ђора ѿт Воргенац што седи“.⁴⁴

Око 1835. г. Паланка је са Крменицом образовала посебну парохију и било је покушаја да се обнови паланачка црква на гробљу код Врела,⁴⁵ вероватно по угледу на Пирот који је обновио (саградио) прву градску цркву 1834. г. Али паланачка парохија је 1835. г. још увек користила Дивљански манастир као свој парохијски храм те су парохијани из Крменице платили поправку (откуп) манастирског службеника и о томе је остављен, свакако поп Стеванов запис: „Село Крменица. Стефанъ, Хранча, Петкана, Гмѣтаръ, Пеѣа, Тодоръ, Марко, Цветко, Игнат, у Никола, у Илија, у Миша, у Ковинка, у Спаса, ...ѣва, Млаинъ (?), Станика, Ђована, Петкана, Цвета, Стефана, 3 гр(о) ша, 2 пл. Цурца, Велика, Стамена, Велко, Сава. За повезиу 183(5 ле)т(о).“⁴⁶

Због зулума и глоба пиротских Турака и владике Јеронима букнула је 1836. г. позната Пиротска буна, када су се узбунила сва села пиротске нахије. Због тешког стања и личне несигурности први пребези, све виђенији људи, из пиротске нахије у Србију (сврљишка села и Гургусовац) почели су да прелазе границу („плот“) већ 27. јануара 1836. г. Тада их је прешло 5, затим од 31. јануара до 6. фебруара – 36, од 8. до 15. фебруара – 47, од 19. до 26. фебруара – 59, дакле за месец дана укупно 147 људи, међу њима и пиротски прваци Хаџи Неша и други.

У групи од 36 пребега између 31. јануара и 6. фебруара, 11 су били из белопаланачких села, а међу њима и поп Стеван из Дивљанског манастира. У српском службеном извештају од 10.02.1836. г. између осталог стоји: „Изъ пиротске нахије 31. јануаріа и 6. февруаріа побегли су следуюћи у Гургусовац: (...) и поп Стеванъ Здравковићъ изъ Лужнице; (свега 36) люди ови предъ мајоромъ Антоніемъ Пећаниномъ изъяснили су се да због великогъ данка, глоба и зулума беже.“⁴⁷ По смиривању буне и оглашавању амнестије

⁴⁴ Ж. Јоџић, *Белопаланачка насеља*, 41 (запис је на страни А последњег празног листа.)

⁴⁵ М. Костић, *Белопаланачка котлина, друштвено географска проучавања*, Београд, 1970, 148.

⁴⁶ Ж. Јоџић, *Белопаланачка насеља*, 170-171.

⁴⁷ *Архив Србије, АС КК-ХІХ, 301*. Објављено у: И. Николић, *Пирот и срез нишавски, Грађа I*, Пирот, 1981, 31. Ово одређење попа Стевана и Дивљанског манастира са Лужницом није упитно, и за оно време је једино логично. Јер *Лужница* је одувек била географска целина и административно-територијална јединица у пиротској жупи, касније кадилуку, данас округу. У XVI веку у Пиротском кадилуку постоји нахија Доњи крај с Лужницом која је обухватала сва лужничка и белопаланачка села. У XVIII веку Коритничка река, која протиче поред Дивљанског манастира и кроз Паланку називана је Лужницом. Тако аустријски дипломата К. Дриш на путу за Истанбул 1719. г. стојећи пред Белом Паланком пише: „Река Лужница извире у планини десно од Паланке (Сува планина – Ж. Ј.) протиче кроз село истога имена и кроз Паланку и с великим шумом слива се у Нишаву. У брдима овим овде има један манастир у коме живе калуђери...“ У првој половини XIX века пиротску нахију чине три кола (среза): нишавски, лужнички и височки, а по окончању Пиротске буне 1836. г. за коџабашу Лужничког кола (=старешину Лужничког среза) постављен је Јован од Калуђерева, за коџабашу Височког среза Младен Ђурин од Изатовци, док је велики Нишавски срез на десној обали Нишаве, од Сићева до Драгомана, подељен на два дела те је коџабаша у доњем био Никола Ценин од Сињац, а горњег Стамен Станулов од Цариброд (М. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд, 1884, 215). Још тада су сва белопаланачка насеља јужно од Нишаве припадала Лужничком срезу – Лужници (па и Дивљански манастир и Бела Паланка), а северно од Нишаве Нишавском колу – Нишави. Та административна подела важила је до протеривања Турака

бегунаца, поп Стеван се вратио у манастир и на своју парохију. Као народни вођа и хајдучки јатак и даље одржава везе са хајдучким дружинама на Сувој Планини, која је наткриљивала манастирски посед.

И у новој народној буни, тзв. Нишкој, априла 1841. г, поп Стеван је имао удела. По предању, покушао је у то време да са парохијанима из села Дивљане обнови цркву св. Тројице на сеоском црквишту, али их буна омете.⁴⁸ У исто време, пре буне, платио је парохијан Миленко из Дивљане 8 гроша за поправку манастирске књиге, а књигу је повезао књиговезац Адам из Горчинаца, каснији поп и манастирски старешина у Дивљани. О свему је сачуван запис: „Сѣа кнѣга повеза Адамъ ѿт Горчѣнци, за 8 грош(а) откупѣ Миленко ѿт Дивлану, да се поменѹю имена непрестано.“⁴⁹

У овој буни, на месту Ждрело између села Горње Коритнице и Бежишта, на друму, одиграо се одлучујући бој између устаника и Турака у белопаланачком крају, 5 км далеко од манастира, те су после слома устанка турски одреди попалили, опљачкали и масакрирали ова два села (Коритница је била парохијско село поп Стевана, односно Дивљанског манастира). Сачувани запис о овом крвопролићу и несрећи казује: „1841 прво показуем А... Георги Еленѣнъ, априла дењъ 10 петокъ ... Ига одъ Орлу село и други погинуше 67 души и деца на ножеве дизаше и жене побише у Црноклище, а у Бежище и у Коритницу исьтрепаше люди 11 априли у неделю 86 човека и тај села исьгорише и плачку по пазаръ продаваше и у теа кѹке толко теца погореше и толко малъ плачку учинише и каравѹле сами погорише па на насъ ивтирь врлише.“⁵⁰ Потере за вођама и устаницима трајале су до краја године и настављене су у 1842. г. По једном документу из бечког државног архива, крајем августа 1842. г. „на Сувој планини један одред од 3000 Турака гонио је до уништења једну банду од 300 људи махом устаника из 1841. године. Они су били снабдевени, наводно, са 100 пушака са бајонетом које су биле руског порекла и овим устаницима су достављене

1877. г. У јануару 1878. г. новопостављена српска управа за Ак-Паланку и околину обавештава српску Владу, у вези с формирањем белопаланачког среза и пописа становништва: „... да је изаслала била у Пирот свога члана г. Јована Стевчића, да тамо у споразумлењу са онамошњом управом сазна, који простор под собом обухвата Ак-паланка, те да се после према томе предузме нуждан попис. Г. Стевчић је у Пироту од онамошње управе и по забелешкама онамошњег Владике сазнао и овој управи јавио, да је Ак-паланка са још 75 извесних села сачињавала такозвани срез Лужнички, који је заједно са срезом Нишавским и Височким спадао под нахију Пиротску...“ (*Архив Србије, ПО-64, 80, од 13.01.1878.*).

⁴⁸ Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 245. Две године раније обновљена је црква у селу Моклишту (в. Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 195).

⁴⁹ К. Костић, *Прилози старим српским записима*, 54. Књигу су опљачкали Бугари у I св. рату 1918. г. (в. Ж. Јоцић, *Библиотеке*, 200).

⁵⁰ Т. Ђорђевић, *Неколико старих српских записа и натписа*, Старинар, III, Београд, 1908. Запис је у књизи из Беле Паланке. Писац записа је пиротски првак Гога (Георги, Ђорђе) Еленин (Јеленић) који је са Хаџи Нешом и другим представницима пиротске општине потписао писмо српском кнезу Милошу 27.06.1836. г. по окончању Пиротске буне (М. Милићевић, *Краљевина Србија*, 207). Не зна се како је књига доспела у Б. Паланку.

из Влашке помоћу бившег агента кнеза Милоша Д. Мустакова.⁵¹

По предању, у једној од ових потера погинуо је, пружајући отпор, храбри поп Стеван. Место погибије је високо над манастиром, на Сувој планини, у једном вртопу поред Манастирске падине. Ту је поп Стеван и сахрањен а место се зове, и данас, Поп-Стеванов гроб.⁵² Када је по ослобођењу од Турака српска власт пописивала манастирску земљу и уводила је у катастар и пописну књигу, пописала је и овај манастирски топоним, на следећи начин: „Село Дивљана. Притежаоц манастир св. Димитрија, парцела бр. 15: утрина код Попа Стеванова гроба – до имања манастирског, крчимирског, Синора, мокранске и дивљанске утрине. Тапију има. Земљиште зиратно 193,20 хектара, од тога IV реда 100 хектара, V реда 93 хектара и 20 ари.“⁵³ Тако је чувени старешина Дивљанског манастира, Поп-Стеван, легендарно ушао и изашао из манастирске историје.

ПОП СТАМЕН (1842-1845)

После поп Стевана старешина Дивљанског манастира и парох манастирске парохије био је поп Стамен. Први поуздани, писани, траг о њему сачуван је у турском државном попису Пиротске нахије 1844. г.⁵⁴ Село Дивљана је пописано под именом „село Дивљан“, како га турски пописи службено воде још од 1525. г, вероватно и раније, и исказано је под три подналова (само село, манастир, чифлик) на следећи начин:

„Село Дивљан

Само село – где је пописана имовина и утврђен порез свих девет сеоских домова (старешине домова су: Анђелко син Мијалков, Спаса син Крстин, Игњат син Петров, Јован син Петров, Тодор син Пешин, Ђорго син Мишин, Миленко син Богданов, Павле син Стојанов, Живко син Игњатов).

Манастир који је у вези са реченим селом⁵⁵ – где је пописана имовина три пореска обвезника: поп Стамена, Маринка сина Стаменовог и Крсте сина Петровог, обојица манастирске слуге.

Чифлик спахије Халила“ – где је пописана имовина четири чивличанина (чифличких упошљеника и резидената): Миленко син Петров,

⁵¹ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. г.*, Београд, 1971, 169.

⁵² Љ. Ђирић, *Ономастика белопаланачког краја*, 200, 202.

⁵³ *Пописна књига села Дивљане*, од 11.02.1885. г. О књизи и попису види више у: Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 233-236.

⁵⁴ Т. Катић, *Село Дивљана у турском попису 1844. г.* (у припреми за штампу).

⁵⁵ У потврди о плаћању данка манастирског слуге Крсте по овом попису, коју је издала турска државна (нахијска) благајна 1847. г. манастир се службено води као: „Санџак Ниш, Кадилук Пирот, Манастир Дивљана“ (в. фотокопију документа и превод у: Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, 107).

Павле дошљак, Миленко син Ђирин, Златан син Сајчов (?).⁵⁶

Манастир, односно поп Стамен као манастирски старешина, дужио се годишњим порезом од 1350 гроша на име прихода од житарица, воћа, поврћа, лана и др. Манстир је чувао од крупне стоке коње и биволице а од ситне стоке овце и козе.

Манастирске слуге, који обрађују манастирску земљу, чувају манастирску стоку и врше друге послове, били су попов син Маринко и Крста син Петров из Дивљане, вероватно с породицама. И три деценије касније манастирски слуга Тоша Ристић живео је са женом и децом у манастиру док није прешао у село Дивљану.⁵⁷

У време поп Стамена парохијан Анђелко из Дивљане подигао је 1845. г. на сеоском црквишту код столетних миросаних храстова, оброчни камени крст сеоској слави (сабору) св. Тројици, који је свакако освештао парох Стамен. Натпис на камену гласи: „ІС. ХС. Соборъ света Тр(ои)ца. Ангелко, Крста, Віда, Стана. 1845.“⁵⁸ Вероватно је поп Стамен исписао текст овог натписа а парохијан Анђелко га предао каменоресцу при погодби о изради споменика.

Исте 1845. г. поп Стамен је отишао из Дивљане, вероватно и његов син Маринко, док је слуга Крста остао у манастиру и наредне две године, можда и дуже, док није прешао у село Дивљану и засновао род Кулеђије. Док је био манастирски слуга Крста (р. 1818) је у манастиру живео са супругом и сином Адамом (р. 1839).⁵⁹

ПОП АДАМ ЈОВАНОВИЋ (1845-1852)

Поп Адам је преузео управу над Дивљанским манастиром и његовом парохијом 1845. г. о чему сведочи запис у манастирској књизи: „Словеснѣйшій читателіе, извѣствуемъ: аз бл(а)гоговѣннѣй поп Адамъ повезахъ ѿвѣ книгу за тѣлесно здравѣ и дѹшевно спасеніе, найвыше за грѣхъ ѿпущеніе. Тако, кои прочита да ме помене и на свѣту летѹргію. 1845. Аминѣ“.⁶⁰ Вероватно га је те, или претходне године, пиротски митрополит Нектарије рукоположио у свештенички чин, јер пре тога, у запису који смо

⁵⁶ О сеоским домовима и чифлику опширније в. у: Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, и Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*.

⁵⁷ В. у: Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 257.

⁵⁸ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 98.

⁵⁹ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, 106-112. Овде је, из потврде о плаћеном данку за 1846/47 г., име Крстиног оца погрешно читано и саопштено као Шпира, уместо Петар како је уписано у пописној књизи 1844. г.

⁶⁰ К. Костић, *Прилози старим српским записима*, 54. Проф. Костић је преписао запис 1909. г. у Дивљани, а књигу у којој је био запис однели су Бугари у I св. рату 1918. г. (в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, 200).

напред навели (в. поп Стеван), укоричивши књигу Миленку из Дивљане себе не назива попом већ само „Адам ѿт Горчинци“.

Адам је рођен у Стрелцу, али после смрти оца Јована мајка му се преуда у Горчинце где и њега одведе и где одрасте. Школу је учио код попа и даскала Раденка у Стрелцу, код кога изучи и књиговезачки занат. Одлазио је више пута у Србију, а једном и на хаџилук у Јерусалим, те је носио име хаџија, хаџи, до краја живота. По једној оцени „био је добар Србин, живог и немирног духа“, због чега су га Турци редовно надзирали, више пута хапсили и на крају и убили.⁶¹

Парохијан Ђора из Вргудинца платио је 1846. г. поправку манастирског триода, а поп Адам је о томе у истој књизи оставио запис: „1846. 29 јунѣ. Сеи триодъ стаго славнаго вели(ко)мученика Димитрія мироточиваго ѿкупи за повезијоту (sic) Ђорго ѿт Вругудинци за душевно спасеніе и телесно здравѣ“. ⁶²

А већ следеће 1847. г. купили су парохијани из Вргудинца богослужбену књигу Службеник мали, штампану 1845. г. у Београду и поклонили је манастиру као свом парохијском храму, а запис о томе оставио је поп Адам: „1847. го пѣтка ноемвриа 20. ѿт село Вругудиць поклонилъ тази литургиа за вѣчний помен за гро(ша) 22: Сава, Никола, Митрь, Младенъ, Џурџа, Ћоан, Кера, Недеља, Кана, Мариа, Станойка, Тодора, Дена, Борина, Аница, Цана, Митра, ...оз, Неша, Недеља, Виден, Ћована и Цана, Цвета, Пена, Кана.“⁶³ Те 1847. г. још увек се у манастиру води и порез плаћа слуга Крста из Дивљане.

Поп Адам је из Дивљане отишао за пароха злокућанског (драгиначког) најкасније 1852. г. Злокућанска црква је саграђена 1847. г. као парохијски храм за 10-ак лужничких села,⁶⁴ и у њој има апостол са два записа из 1850. г.⁶⁵ који стилски не одговарају поп Адамовим записима из Дивљане. Али је запис у драгиначкој цркви из 1852. г.⁶⁶ сигурно поп Адамов у коме су буквално поновљене (и правописно са јат-ом) фразе из 1845. и 1846. г. „за телесно здравје и душевно спасење“. Поп Адам је био парох злокућански до краја живота 1877. г. У Горчинцима је саградио друмски хан на путу који води из Лужнице у Власотинце и Лесковац, познат као Хаџи поп Адамов хан.⁶⁷

⁶¹ Више о попу хаџи Адаму в. у: В. Николић, *Из живота наше цркве под Турцима*, 217.

⁶² К. Костић, *Прилози старим српским записима*, 54.

⁶³ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 72.

⁶⁴ Злокућани (од 1901 Драгинац), Извор, Сурачево, Бабушница, Горчинци, Стол, Калуђерево, Проваљеник, Радошевац, Вава.

⁶⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, V (1925), бр. 9280, 9281.

⁶⁶ Исто, бр. 9284.

⁶⁷ У том хану су ноћили српски добровољци (војска) 08.01.1878. у време српско-турског рата (А. Книћанин, *Ратни дневник*, 2, Београд, 1881).

Поп Адам је као приложник изградње нове манастирске цркве у Дивљани уписан на икони – поменику из 1873. г. чију је израду наручио и послове око изградње цркве организовао старешина манастира Агатангел, лични пријатељ поп Адама.⁶⁸

Септембра 1877. г. три месеца пре ослобођења од Турака, убили су поп Адама у његовом хану у Горчинцима Арнаути по налогу пиротских Турака.⁶⁹ О томе је одмах протосинђел Агатангел из Дивљанског манастира, где је раније службовао и био старешина и поп Адам, оставио запис у Триоду посном: „1877 године погинуо је хаџиа Адам Јовановић свештеник, бивши старешина.“⁷⁰

ПОП СТАНКО (1852-1855)

После попа Адама као да је старешина Дивљанског манастира и парох манастирске парохије био „егумен“ Станко, о коме мало знамо. Јер, у запису који је остављен 1854. г. у старом манастирском пентикостару видимо да је књигу повезао Станко из Стола, да је за поправку (откуп) приложено 60 гроша, да се манастир поред „свети Димитрије“ означава и као „на овој место светиња“, те да се помиње „Станко егумен“. Из записа је нејасно да ли су Станко књиговезац и Станко игуман исто лице. Запис, по местимично несигурном читању (које смо означили знаком питања), гласи: „Сиѧ кнѧга ѡт свѧтаго Димитриѧ повеза у Станко ѡт Столу за своју душу и за то ласно здрав(и)е. Помажи Господи наша братѧ свему нашиѧма (?) Станка – егумену светому Димитиру (?) изасе (?) апођач (?) на ѡвой место светињу за грешно спасение ѡткупиу за 60 гроша месеца⁷¹ 15 день сене 1854.“⁷²

Станко од Стола је свакако отац свештеника Тодора Станковића из Стола. Тодора је, пошто је учио школу у Пагановском манастиру и четири године код даскал Пејче у Пироту, рукоположио 1852. г. пиротски владика Нектарије за пароха столске парохије (села Стол и Вава са 51 домом) и за то наплатио 2.500 гроша.⁷³ Парохијски храм столске парохије била је црква у Злокућану, где је за пароха злокућанског дошао исте 1852. г. поп Адам из Дивљанског манастира. Није искључено да се управо трудом поп Адама и поп Тодора, временски „Станко од Стола“ нашао у Дивљани где је кратко био „егумен“ манастирски и парох манастирске парохије (Дивљана, Ореовац, Д. и Г. Коритница). На писменост кандидата за добијање парохије тада се није гледало строго, било је довољно да зна наизуст „Оче наш“, а „главно је било

⁶⁸ О икони и запису в. у: Ж. Јоџић, *Записи на иконама*.

⁶⁹ В. Николић, *Из живота наше цркве под Турцима*.

⁷⁰ Ж. Јоџић, *Записи на иконама Дивљанског манастира* (у штампи).

⁷¹ Име месеца није написано.

⁷² Запис није објављиван.

⁷³ Т. Ђорђевић, *Нешто о народном школовању за време Турака у Пиротском округу*, Учитељ, 1896, 42-43. Поп Тодор је 1896. г. још увек био парох столске парохије (села: Стол, Вава, Дучевци).

да се плати парохија и то је био сав испит⁷⁴ пред митрополитом да би се добила синђелија. Можда је горњи запис исписао Станков син поп Тодор при посети манастиру.

Из овог времена је и недатирани запис у истој књизи: „Саса, Стоань, Илија. Манастир“, свакако о приложницима парохијанима или манастирским гостима.⁷⁵

19. и 20. марта 1854. г. била су у манастиру и ту ноћила, три пријатеља, можда трговци, Нишлије Тодор Митачин и братанац Никола Коканов, и Софијанац Димитрије Стоименович. Одвојене записе о томе оставиле су две руке у манастирском пентикостару: „Знати се кага Тодоръ Митачинъ изъ Ниш с братанца лежа у Свети Димитрију. На мартъ 20 день. парица 20 шкал артник (?)“ и „Будетъ известно дохожданието ни тримо братическо сиргоч Нѣколай Кокановъ, Теодоръ Митичин изъ Нишъ и Димитрия Стоименовичъ люкаръ отъ София. Въ манастиръ Светаго Димитрия на поклоненіе, кой то да буде намъ заступникъ и помощникъ. Амин. 1854. г. марта 19.“⁷⁶

Априла 1855. г. Станко из Стола сигурно није парох дивљанске парохије, а сва је прилика ни „егумен“ дивљански.

ПОП НИКОЛА (1855-1858)

У XVIII и XIX веку Дивљански манастир је био парохијски храм за манастирску парохију (Дивљана, Ореовац, Д. и Г. Коритница), мокранску парохију (Мокра, Ново Село, Вргудинац, Паланка), белопаланачку парохију (1835-1882. г. – Бела Паланка, Крменица) и ореовачку парохију (1873-1890. г. – Ореовац, Шљивовик, Бежиште, Ресник). Парох манастирске парохије био је истовремено и старешина (игуман) манастира и у њему је живео.

Када је априла 1855. г. манастирска парохија остала упражњена, мокранску је држао поп Никола, унук чувеног попа Димитрија, манастирског ђака. И тада се десила значајна промена: мокранска и манастирска парохија су спојене и од њихових села су формиране две мокранске парохије: I (прва) од пола Мокре, Дивљане, Новог Села и Вргудинца, са старим свештеником Николом, и II (друга) од пола Мокре, Ореовца, Доње и Горње Коритнице, са свештеником Костом, сином поп Николе, који је управо тада и за ту прилику рукоположен од владике пиротског Антима. Како су оба пароха живела у својој кући и на свом имању у селу Мокри, а манастир још није био настањен монасима, то је поп Никола постављен за привременог манастирског старешину.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Запис у Пентикостару. Није објављиван.

⁷⁶ Исто. Нису објављивани. И сада у манастиру.

Поп Никола је преузео мокранску парохију око 1820. г. од деде попа Димитрија који се тих година упокојио, а у мокранском гробљу је подигнут надгробни споменик са урезаним ликом покојника.⁷⁷ Први писани траг о Николи као свештенику, оставио је 1847. г. његов син Коста потписујући се као „син поп Николин“.⁷⁸ Прву мокранску парохију (од априла 1855) поп Никола је држао до априла 1858. г. када је парохију преузео његов братанац Ђорђе рукоположен 17.14.1858. г. од владике Антима.⁷⁹

Како је живео у Мокри поп Никола је као манастирски старешина манастир само обилазио и надгледао, препуштајући стварну свакодневну контролу манастирским слугама, који су у манастиру и живели. Управо тада је отпочела највећа девастација манастира, јер је био без правог домаћина.

Два недатирана записа из тог времена, прибележена у манастирском псалтиру, вероватно су поп Николина: „Никола“ и „Да се знае Гога има да давсе (?) на ...“.⁸⁰

ПОП КОСТА ПОПОВИЋ (1858-1862)

После поп Николе дужност старешине Дивљанског манастира вршио је његов син поп Коста, парох друге мокранске парохије. Коста је рођен 1830. г. у Мокри, у свештеничкој породици, син је попа Николе и праунук попа Димитрија. Образовао се у кући, поред оца свештеника и о томе је у породичном псалтиру (касније у мокранској цркви) сачуван његов запис: „Кађ сам я учил у овом псалти(р)ѣ биле су 1847 године. Я сам Костадинѣ Николинѣ. Я од Мокру синѣ попа Николинѣ. Сий псалтирь на Косту Николинога, купи га за 6 гроша.“⁸¹ У 25. години живота, 1855. г. рукоположен је за свештеника II мокранске парохије коју је водио до смрти 1894. г. (у исто време I је водио његов отац Никола до 1858. г, а затим брат од стрица Ђорђе до 1891. г, када је и њу преузео поп Коста).⁸²

И поп Коста је живео у Мокри, у својој кући, а у манастиру по потреби чинодејствовао, надгледао имање, организовао рад слугу, плаћао порез. Тиме је пропадање манастира настављено. Од 1855. до 1862. г, када у манастиру није живео његов старешина, већ само манастирске слуге, а управљало се споља, манастирска земља се харала и осипала, нарочито рубне њиве, ливаде и шуме уз приватне сеоске поседе и чивличке (турске)

⁷⁷ О споменику М. Костић, *Коритница*, 252.

⁷⁸ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 207.

⁷⁹ Поп Ђорђе је рођ. 1831. г. од оца Јована, рођеног брата попа Николе, школу учио 1853-55. г. у Мокри. Парохију преузео од стрица Николе и држао је до смрти 1891. г. (АС, МПС-ц, Цбр. 534/1892, од 15.02.1892.).

⁸⁰ Псалтир је штампан 1830. г. Записи нису објављивани.

⁸¹ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 207.

⁸² Архив Србије (АС), МПС-ц, фХП, р. 162/1878 од 15.01.1878; АС, МПС-ц, Цбр. 537/1886 – Кондуит листа од 23.05.1886.; АС, МПС-ц, Цбр. 534/1892 од 15.02.1892.; АС, МПС-ц, Цбр. 651/1895 од 26.05.1895.

земље. Као бивши в.д. старешина манастира поп Коста је знатно касније (1887) на позив среске власти сведочио о границама манастирске земље. Када је калуђер Агатангел код полицијске власти у Белој Паланци покренуо поступак враћања заузете шуме „више манастира“ од стране сељана из Дивљане и Мокре, доказано је да је заузета шума „манастирска по имајућој тапији и објаснењу на лицу места г. Косте Поповића свештеника из Мокре, Ранђела Митића из Горње Коритнице и Марјана Ранђеловића из Беле Паланке, који знају да су границе ове шуме биле обележене дрвима и на истим урезаним иконама, па су дрва и иконе поништене а шума заузета.“⁸³

ДОЛАЗАК КАЛУЂЕРА 1862. г.

Да су у ово време „поповске управе“ манастиром манастирска црква и зграде пропадале, шума сечена и развучена, њиве и ливаде запуштене, показује затечено стање у време примопредаје манастира 1862. г. између поп Косте и протосинђела Агатангела, коме је управу над Дивљанским манастиром поверио пиротски митрополит Софроније. По приспећу Агатангеловом у манастир, „по причању његових савременика, ту не беше ништа до пустоши и развалина. Тада прегне он свом снагом, те искрчи њиве и ливаде, засади винограде ... озида ћелије и снабде кућу са свим потребама и посуђем. Кад је имање и кућу довео у ред, онда обрати сву своју снагу, да и цркву обнови“.⁸⁴ А да је пространа манастирска шума од близу 100 хектара немилице сечена и харана за време в.д. манастирских старешина, сведочи посредно и изјава Агатангелова дата нишкој Конзисторији 1888. г.: „Шума манастира св. Димитрија, где сам ја старешина, доста је стара и густа, и ја живећи на томе месту преко 30 година може се рећи и подигао сам је.“⁸⁵

О протосинђелу/архимандриту Агатангелу као врлом и изузетном старешини Дивљанског манастира (1862-1891), који је овај манастир, после педесетогодишње поповске управе, економски консолидовао и „подигао на степен богатства“, а његову верску, духовну и културну улогу и значај коренито изменио и реафирмисао, писали смо на другом месту.⁸⁶ Овде само износимо Агатангелово поимање улоге манастирског старешине, као домаћина, које је изнео као старешина Дивљане пред нишким духовним судом: „Ја држим, да је мени као старешини манастирском, поверена управа над имањем његовим, па кад је тако, онда држим да имам права урадити све оно што се на корист благостања манастирског клони, а за доказ да не

⁸³ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*, 125.

⁸⁴ Т. Урошевић, *Архимандрит Агатангел, старешина манастира дивљанског*, Весник српске цркве, бр. 6-7, Београд, 1891, 648-652.

⁸⁵ *Архив Србије (АС)*, МПс-ц, Цбр. 711/1887.

⁸⁶ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*.

радим на упропашћење манастирског имања, нека послуже моји досадањи исправни рачуни које сам већој власти подносио, а као најглавније моје тридесетогодишње старешинство, за које сам време и стекао манастиру мојом увиђавношћу прилично имање.”⁸⁷ Дакле, све оно што се у претходних пола века, док су попови управљали манастиром, није могло да запати и развије у Дивљани.

⁸⁷ Архив Србије (АС), МПС-ц, Цбр. 711/1887.

ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ У ГОРЊЕМ СТРИЖЕВЦУ (1830-2017)¹

У славу, изузетно поштованог архиепископа мирликијског и чудотворца, светог Николе, у хришћанском свету је подигнуто мноштво цркава и манастира. Ова религијска светилишта углавном су посвећена дану његовог успенија, које се обележава 6. децембра по старом, или 19. истог месеца по новом календару. Међутим, поред овог датума, а у складу са великом популарношћу овог светитеља и његовој заштитничкој улози у религиозном свету, хришћанска црква је установила још један дан славља посвећеног њему, а који се односи на пренос његових посмртних остатака (моштију) из града Мира (данашњи Демре) у Малој Азији у италијански град Бари, који се догодио 9. маја по старом, односно 22. истог месеца по новом календару, 1087. године.

Сл. 1 Успеније светог Николе Чудотворца

Пренос моштију светог Николе из поменуте вароши изнуђен је ратним догађањима на том простору. Према научним истраживањима, св. Никола је најпре сахрањен на острву Гемиле, недалеко од града Фетхе (антички Телме, од 8. века Анасисиополис, а потом Макри), где су мошти светитељеве почивале до половине седмог века, одакле су због опасности од веома агресивних неверника Сарацена пренете у Миру, место његовог епископског столовања.

Међутим, 809. године Мир су најпре освојили исламски Абисиди, чија владавина није дуго трајала, а онда се појавила нова опасност по овај град, која је долазила од Турака- Селџука, са којим су Византинци водили одлучну

¹ С обзиром на ванредне околности под којима сам радио на тексту који је објављен у монографији: Негован Тодоровић, Векослав Пејчић(2018) *Црква Пренос моштију светог Николе у Горњем Стрижевцу(1857-2017)*, Бабушница, Народна библиотека Бабушница, као и немогућности његовог преиспитивања и непосредног увида у организацију текста и фото прилога, односно њиховог уређивања, овде, на предлог уредника Животе Јоцића, објављујем делове, које сам унеколико употпунио и кориговао, као и нове фотографије.

битку 1071. године код Манцикерта(сада Малазгирт на истоку Турске)². Том приликом Селџуци су потукли Византинце, након чега је дошло до велике прекретнице у историји Византије (источног римског царства), јер су Селџуци заузеле велики део њене територије, што је касније, у више наврата, подстицало такозване Крсташке ратове.³

Сл. 2 Базилика св. Николе у Барију

После битке код Манцикерта, Селџуци су заузели град Мир, па су и у њему, као и на целој заузетој територији, почели са прогоном хришћанског становништва рушењем храмова и др., након чега су се многи становници из ове вароши иселили. Тако су мошти св. Николе остале у потпуно небезбедној средини. Али, догоди се, у то време, – у периоду владања грчког цара Алексија Комнена, да се једном свештенику из града Барија⁴, у чудесном сновиђењу

обратио свети Никола, речима: „Иди, јави народу и освећеном сабору, да моје тело из Мира у Ликији пренесе, јер није угодно Господу да остане у пустом и безљудном граду.”⁵ Вести о свештениковом сну су се брзо прошириле међу грађане Барија и наишле на велико њихово одобравање, са жељом да удовоље молби светог Николе. При преносу светитељевих моштију, грађани Барија су се послужили лукавством. Калуђери прерушени у лађаре су натоварили лађе житом за продају и кренулу у правцу малоазијске вароши Мир. Како извор притом преноси, лађари су у својој идеји имали доста среће. По продаји жита, пронашли су саркофаг са телом светог Николе у мирској цркви, одакле су га натоварили у лађу и кренули натраг. У Барију су пристигли 9. маја 1087. године, којом приликом су светитељеве мошти уз велику свечаност и литију положене у цркви светог Јована Претече. Сазнавши за овај догађај, мноштво болесних, слепих, глувих, душевно болесних су нагннули у цркву, очекујући исцељење и, како извор преноси, многи су га добили. После три године, Барани су подигли велелепну цркву светом Николи (завршни радови окончани тек 1197. г.) где су пренели његове мошти, које се и данас ту налазе.⁶

² Берец Н. (2017), *Житије светог Николе* (стр.10), Београд, Дневне новине Ало.Д.о.о.

³ *Војна енциклопедија, књ. 5.* (359) (1962), Beograd. Redakcija Војне енциклопедије Beograd.

⁴ Град Бари, у покрајини Апулији, је онда био под грчком управом и под православном цариградском патријаршином, чији је патријарх онда био Никола Граматик.

⁵ Поповић Ј. Сп. *Житије светих* (222-226) (1974) Београд, Манастир Св. Телије. Види и: Грубичић Б, Томић М. *Српске славе* (134) (1988), Београд, Литера .

⁶ Грубичић Б., Томић М. Исто. Стр. 134.

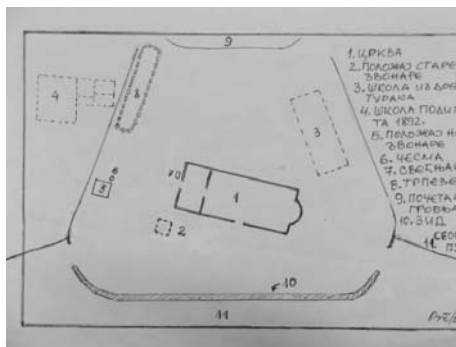
У знак сећања на овај догађај, поред установљеног дана слава(празновања) по црквеном календару, хришћански народ га је обележавао и подизањем светилишта - цркава и манастира. И преци Стрижевца, као и преци насеља која су у XIX веку формирала стрижевачку парохију, су подигли храм у овом селу, који је управо посвећен том догађају, тј. преносу моштију св. Николе. Отуда 22. мај, по новом календару, дан, када је 1087. године обављено преношење светитељевих моштију, црква и цело село славе као „преславу“ под именом „Летњи Свети Никола“, а обележавао је са свим одликама породичне славе.

Подизању цркве у Стрижевцу је умногоме погодовао његов географски положај, пре свега као средишњег села у односу на остала насеља овог дела Лужнице. Од не мање важности је била и његова скрјанутост, јер је увучен у удолини изван путева којима су Турци пролазили, који према верским окупљањима становништва нису благонаклоно гледали. У одлучивању о изградњи цркве у Стрижевцу нису учествовали само мештани овог села већ и Братишевца, Проваљеника, Горњег и Доњег Крњина, изузимајући Ресник, Бежиште и Шљивовик, уколико су они припадали ореовачкој парохији и свештенику Кости Поповићу, како преноси Живота Јоцић у својим истраживањима⁷.

Према натпису на меморијалној плочи, која је уграђена изнад јужних врата Цркве, њена градња је обављена 1857. године. Поред овог податка, на њој, у доста неразговорном тексту на његовом почетку, стоји и то да је посвећена светом Оцу Николи („СГО WЦА НАШЕГО НІКОЛАМКИ...“), а текст пре тога, по свему судећи, потврђује народно знање да је посвећена преносу моштију овог светитеља. У наставку се наводе имена вероватно најважнијих ктитора, где се разазнају ова имена: П: ГЕУРА (поп Ђорђе), П: ЖЅВКО (поп Живко), К Р: ГОГА(кларисар (?))

Сл. 3 Стање Цркве и звонаре 1996.г.

Сл. 4 Распоред бивших и садашњих објеката у црквеној порти

⁷ Јоцић Ж. О цркви белопаланачког краја(2006), Белопаланачки зборник 2,67.

Гога), ЖЋВКО (Живко), 8СТА (Коста), КЋРА (Ћира), СТОАН (Стојан), ЋЦАЋ (Јоца) Г: П ЦЋВКО (господин(?) поп Цветко) и ТОША. Кад су ктитори и приложници у питању, овом списку свакако треба додати и извесног Живка из Братишевца (по свему судећи из фамилије Жагарци⁸), који је због важних заслуга у изградњи цркве сахрањен са њене источне стране: „ОДЋ БРАТЕШОВЦЋ ЖЋВКО”, како стоји на споменику, а који је умро 1867. године.

Међутим, историја религиозних светилишта, – цркава, у овом селу је много дужа од године наведене на зиду садашње Цркве у Горњем Стрижевцу. Она је зачета у средњем веку на простору северног подножја узвишења са религиозним називом Петров крст, где је по народном предању, али и

Сл. 5 Фрагмент опеке од старе Цркве (Петров крст)

археолошким остацима постојала црква, или како је народ често склон да каже манастир. Судбина овог објекта није поуздано позната; она се унеколико поклапа са писањем Милана Ђ. Милићевића, да је у сваком селу око Беле Паланке била лепа црква, које су подигнуте у време владавине цара Душан (1331-1355), који је за њихову изградњу поклатио три годишња данка. У седамнаестом веку Мустафа-паша (Муса-паша)

је 1639. године одлучио да утврђење у Белој Паланци, (ондашњем селу Мехмед-пашиној Паланци) саграђеног од земље и балвана, замени каменим утврђењем. Том приликом је срушио 12. сеоских цркава, чији камен је користио за изградњу замишљене тврђаве⁹. Није искључено, да је једна од тих порушених цркава била управо постојећа црква у подножју узвишења Петров крст, пошто су онда још малобројни мештани ондашњег Стрижевца засељавали удолину, југоисточно и подале од те локације, која им је пружала већу сигурност својом неупадљивошћу, од потпуно отвореног простора на коме се налазила црква.

Да је традиција цркве у Стрижевцу дужа од године њене изградње, открива и чињеница да је са њене источне стране поред сахрањеног ктитора и дародавца Живка из Братишевца сахрањен 1866. и поп Цветко, који је

⁸ Тодоровић Н.(2012), *Горња Лужница* (стр.240). Бабушница, Народна библиотека Бабушница. Напомена: Стрижевац се у то време мора препознавати као насеље из околине Пирота или Беле Паланке, јер је његово садашње административно и природно средиште – Бабушница, формирано тек крајем XIX века.

⁹ Милићевић М.Ѓ. (1884) *Краљевина Србија-Нови крајеви* (стр.231-232)..Београд Краљевинска-српска државна штампарија(Фототип.издање 1973.). Види и: Каниц Ф.(1986) *Србија-Земља и становништво*2. књ.(стр.203.) Београд, Српска књижевна задруга, ИРО “РАД”; такође: Јоцић Ж. В. (2014). *Белопаланачка насеља* (стр.31,32,34.) Бела Паланка, Народна библиотека “Вук “Крапић”

као времешан свештеник умро девет година после подизања цркве. Тиме се намеће питање - где је он обављао свештеничку службу и обреде : да ли код постојећег Светониколског крста, на отвореном простору, или у цркви коју су Турци срушили у време познатих буна у пиротском крају 1836. и 1841.¹⁰, па је те 1857. обновљена на старом темељу. А управо о таквој судбини многих цркава пише у извештају Архијерејском сабору владика Нишке епархије Димитрије, након визитације Пиротског округа 1886. године, којом приликом је навео да су цркве у пиротском округу подигнуте на темељима или рушевинама старих цркава, при чему су многе само обновљене.¹¹

О дугој традицији цркве у Стрижевцу сведочи и постојање фамилије, која је по четири своја свештеника у лози, оправдано прозвана “Поповци”. Дуго се знало да их је у овом роду било три, и то: поп Цветко, поп Живко и поп Јован А. Поповић. Међутим, у биографији Јована Поповића, објављеној у Алманаху српске цркве 1933. године, стоји да је он четврти свештеник у свом роду, чиме се сазнаје да је један од предака поп Цветкових такође био свештеник, а који је живео вероватно крајем 18. и почетком 19. века, што додатно продубљује традицију цркве у овом селу. И свештенички рад поп Ђорђа-Ђорђе Бошковића доноси извесне вести о организованом црквеном делању у првој половини 19. века. Архивски извори преносе да је он рукоположен 9. маја 1842, што је у супротности са датумом на његовом печату, којим је оверавао захтев стрижевачке и крњинске општине да учитељ Стојан Крстић остане на рад у стрижевачкој школи и по ослобођењу од Турака, јер је на њему изгравирана 1840. година.¹² Овим је потврђено да је те године црква постојала у Стрижевцу и да је поп Ђорђе наставио рад у стрижевачкој парохији заједно са знатно старијим поп Цветком, и да је онда, вероватно, преузео део парохије коју је опслуживао непознати четврти свештеник из фамилије “Поповци”, а који је у то време преминуо. Да је црква у овом селу постојала и пре 1840. године потврдили су чланови Школског одбора стрижевачке Школе, ресничке општине, 1892. године, када се одлучивало о месту подизања нове школске зграде за потребе стрижевачке школске општине. Залажући се за подизање школе у Стрижевцу на састанку, одржаном 4. октобра 1892. године у Стрижевцу, чланови овог Одбора : Ђира Јовановић(1838-1930)¹³ из Шљивовика, Јоца Голубовић(1838-1930) из Бежишта; Виден Ђирић из Братишевца; Мијалко Стојановић из Проваљеника и Нака Костић(1850-1920) из Стрижевца, су изјавили: *„Ми, у име наше Ресничке општине, сагласни смо са Општином горњокрњинском желимо да и даље опстанемо као једна школска општина,*

¹⁰ Лилић Др.Б.(1994) *Историја Пирота и околине 1.део. (стр.78.).*Пирот, НиП Хемикалс

¹¹ АС. МПС – Ц, Ф. II р.10./ 1886.

¹² АС.МПС,ф. I,р.154/1879.год.

¹³ Датовање животних периода преузето из студије: Тодоровић Н.(2012). *Горња Лужница* , Бабушница Народна Библиотека Бабушница.

дакле, ове две политичке општине, да сачињавају једну школску општину, а школа да буде у Стрижевцу, код наше Цркве заједничке, где смо од **пре 60. година имали школу у црквеној згради.**“ Овом тврдњом они су одредили постојање цркве у Стрижевцу почетком тридесетих година (око 1830.г.). Како на овај њихов став није било примедби, њихова тврдња се може узети као поуздана, утолико пре што и године рођења неких од чланова могу бити извесна гаранција.

Сл. 6 Печати поп Ђорђа и поп Живка из 1878.г.

У прилог дугој традицији цркве у Стрижевцу може се узети и презиме породице Клисаревић¹⁴ која се из Стрижевца, незнано кад у XIX веку, преселила у Пирот, а које је одређено према занимању неког од њених предака који је био клисар, тј. црквени послужитељ, црквењак.¹⁵

Мајстори који су радили на изградњи и обнови цркава у доба Турака у јужним српским областима, према писању владике Нишке епархије Димитрија,

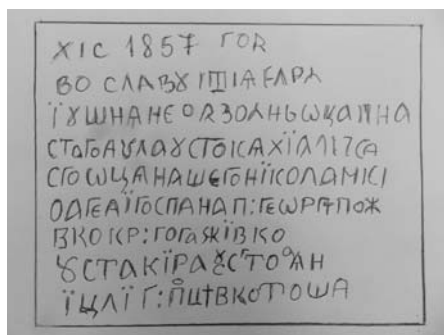
били су углавном из Дебра. Са њима се изградња погађала у целисти, што је значило од грубих грађевинских послова до израде иконостаса и израде фресака.¹⁶ Такав је случај по свему судећи био и са Црквом у Стрижевцу. То открива натпис на црквено-словенском на меморијалној плочи која је уграђена изнад јужних врата Цркве, а која почиње карактеристичним македонском лексиком: ВО СЛАВ8...., а потврда је и само име главног мајстора –Јуко Пепески. Он је изнад јужних врата цркве, на лучном камену, оставио податке о себи где је исписао своје име, а то је учинио овако: 8КО ПЕПЕСКЪ КОЇ 8 ПРГАВЇЛЛ – што дословно значи: - ЈУКО ПЕПЕСКИ КОЈИ ЈУ ПРАВИЛ . Црква није фрескописана, већ је око 1900 године, по казивању Драгољуба М. Костића, молерисана молерском шаром у плавој боји¹⁷, ова декорација је нестала са архитектонским пропадањем објекта, тако да је након обнове 2009-2010 само окречена белом бојом. Поред иконостаса, једине зидно фрескописане илустрације су фреска са ликом св. Николе на улазу у наос, која је донација Снежане Јоцић из Братишевца, чији отац Александар

¹⁴ Николић В. М.(1974) *Стари Пирот*(стр.15) Пирот, Музеј Понишавља.Види и: Николић.И.(1982) *Пирот и срез Нишавски књ.2. 1883-1893 (стр.84,517.) и књ.3.1894-1918(стр.14.,46.,187.,190.,...),* где се спомиње познати пиротски кројач Ставрија-Ставра Клисаревић.

¹⁵ *Клисар* – црквени послужитељ, црквењак ; Речник српскохрватског књижевног и народног језика књ.ІХ Београд 1975.Институт за српскохрватски језик.

¹⁶ А.С. МПС-Ц (1886) *Несређена грађа, кутија Б. 3212.*

¹⁷ Плава боја и овални, полукружни облик плафона–свод, симболизују небо, јер храм је небо на земљи. Види: Јевтић А.(1997) *Српски православни буквар*(стр.16)Србиње; Београд;Ваљево;Минхен:Универзитетски православни богослови: Хиландарски фонд: Задужбина “Николај Велимировић и Јустин Поповић”.

Сл. 7 Текст на меморијалној табли (В.П.)

њеног улаза са источне стране: припрату, наос, иконостас, олтар са апсидом¹⁹, часну трпезу и проскомидију. Од неопходног црквеног инвентара постоји само аналог²⁰иј, постоје и две певнице хексагоналног облика, међутим, оне су доста трошне и нису у употреби. На јужној страни олтара је дрвени орман-ђаконикон,²⁰ за одлагање и чување свештених ствари: одежде, свештене сасуди, престога јеванђеља, крстови, дарохранилица и др, који такође није у употребљивом стању.

Код последње обнове (2009/2010), **стари иконостас**, који је имао доста поједностављену форму, је замењен преносом старог иконостаса из белопаланачке Цркве, која је посвећена Вазнесењу Господњем, и који није у потпуности, према сценским приказима, прилагођен Цркви која је посвећена Преносу моштију св. Николе. Стари иконостас је имао два реда фресака од којих је у деластираном објекту била сачувана само фреска св. Димитрија, која је била последња у првом реду на јужној страни. Те фреске су биле знатно веће од оних у другом реду.

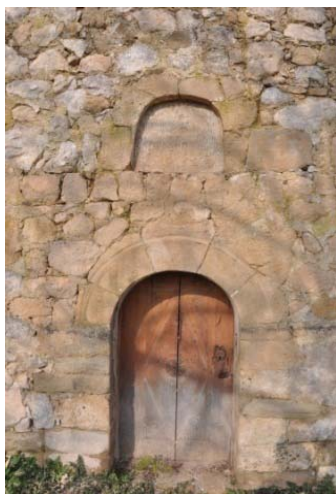
Сл. 8 Проскомидија

Време изградње камене оgrade до сеоског пута, којом је формирана **црквена порта**, Драгољуб М. Костић повезује са временом изградње бетонског моста преко потока који тече поред Задужног дома, затим изградњом бунара са бетонским зидовима и чесме „Гушевице”, која је

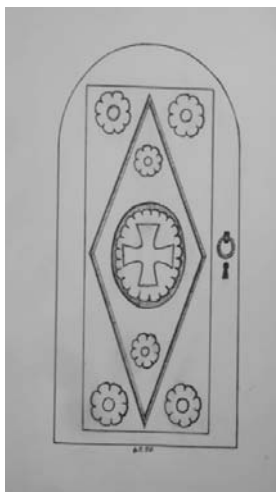
¹⁸ Стошић Љ.(2006) *Речник црквених појмова*(157.) . Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

¹⁹ Апсида - спајање, додиривање, али и лук и свод.Симболише пећине у којима је Христос рођен и сахрањен.

²⁰ Стошић Љ.(2006) *Речник црквених појмова* (стр.61.). Београд, Завод за издавање уџбеника.

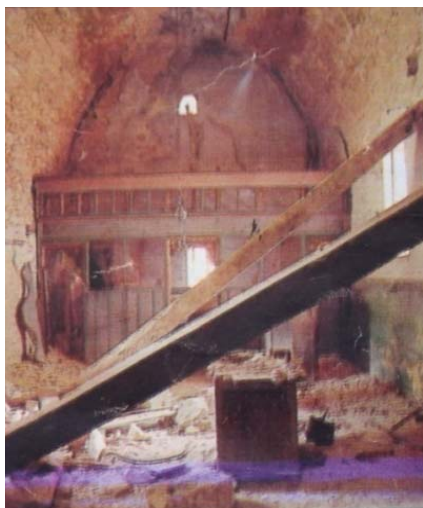
Сл. 9 Меморијална табла и јужна врата (Ђорђевић А.)

Сл. 10 Дуборез на јужним вратима (В.П.)

порушена у периоду 1947-1949. године. Уколико је тако, онда је то било око 1927. године када је сеоски кмет Боривоје Стојановић погодио изградњу моста преко потока, "код Тозини", и када је платио 105 динара за пројекат инжењеру за изградњу, вероватно, и поменуте чесме "Гушевице", код Задружног дома - "на Срецело".

Обнова Цркве 2009/ 2010. До Другог светског рата као и после њега, до седамдесетих година протеклог века, Црква је редовно одржавана, и то како она као грађевински објекат, тако и њен унутрашњи инвентар. О њој

Сл. 11 Стање наоса и старог иконостаса 1998. (с. Синобад Ж.)

Сл. 12 Фреска св. Димитрија са старог иконостаса (Синобад Ж.)

је водио бригу свештеник и посебно Црквени одбор, који су чинили свештеник и најмање још два лица парохијана. У послератном комунистичком периоду, доста дуго дужност председника је обављао Душан Поповић (1889-1978), из Братишевца (р.Кокошкари), учесник Солунског фронта и витални старина. Брига о Цркви била је видљивија до краја седамдесетих

Сл.13 Милорад Поповић, у средини, и свештеник на путу ка Цркви

година, а онда је дошло до наглог осипања становништва пресељењем у градове. Стари свештеник Радисав Аранђеловић се као пензионер био давно повукао(1963), а они који су га наслеђивали нису му били дорасли у том односу према Цркви и њеним потребама. Атеизам који је већ био овладао становништвом као да се преносио и на само свештенство у некој мери. Па се на стрижевачку Цркву и њено одржавање све више заборављало, у одсуству свести и покретачке снаге. Али то је био одраз општег стања тог времена: демографско осипање, биолошко и миграционо, довело је пре свега до смањења броја ученика у Школи, која је једва таворила до 1993. кад се угасила, што је најнепосредније водило до пропадања села, које је дуго, по својој организованости, било једно од водећих у Бабушничкој општини.

Том стрмоглавом пропадању села држава је почела да предузима подстицајне мере, кад је за то било сувише касно, да оне имају спасоносни ефекат за опстанак села . Тако је Горњи Стрижевац уз организационо ангажовање преосталог становништва и саме Општине, најпре, 1992. добио водовод са прикључком на регионални водовод Љуберађа- Ниш, затим је 1996. године од Песка до Задружног дома –”Сречала” изграђен асфалтни пут и најзад 1999. године, упркос срамној интервенцији НАТО снага те године, село је добило и линијски телефон. Овим револуционарним, остварењима у периоду владе Слободана Милошевића, су најзад сторени основни услови за опстанак и развој села, али кад се број становника и даље незауоставиво смањује.

Црква је у том периоду била по страни било каквог интересовања, а на њеном крову је из године у годину растао све већи жбун багрема, а северни део крова над припратом се потпуно урушио. Тек крајем тих деведесетих година стрижевачки ентузијаста, професор Христивоје Пејчић,

Сл. 14. Радови на обнови 2009.г. (Ђорђевић А.)

је индивидуално покушавао да покрене тај проблем са мртве тачке. Он је у сарадњи са ондашњим свештеником Сретенком Вељковићем 2000. г. организовао Црквени одбор, у који су поред њих двојице још били изабрани кмет села Драгољуб Стојановић, Станко Вељковић, економиста; Жељко Ристић, учитељ и Бобан Ђођевић, мештанин. Овај одбор је оживео, иницирао,

Сл. 15. Обновљени Храм Преноса моштију св.Николе

покренуо активности које ће 2009. године довести до рестаурирања и обнове запуштеног Храма Преноса моштију св. Николе.

Те 2009. године се у самој идеји обнове Храма интензивно укључио Милорад Поповић, онда, председник Удружења Стрижевчана у Бабушници, родом из угледне стрижевачке фамилије "Поповци", иначе, дугогодишњи радник Бабушничке општине на више важних функција, али и страначки припадник и политички активиста, који је дао одлучујући допринос његовој обнови. Систематске грађевинске радове на обнови Храма обавила је књиговодствено-грађевинска фирма "Проксима" из Бабушнице чији

власник је Србислав Јовановић, а у складу са захтевима Завода за заштиту споменика културе у Нишу, пошто објекат има такав статус. Радови су почели 21. маја 2009. г. а освећење обновљеног објекта извршено је 19.12.2010. г. на дан Св. Николе и тиме је Црква предата парохијанима на јавну употребу.

У донирању изградње највећим делом су учествовали Стрижевчани из села и својих места пресељења са укупно 161 донацијом, у новцу и разном материјалу и радном учешћу. Том приликом, су се, поред Општине Бабушнице са 200 хиљада динара, посебно истакли Томислав Д. Пејчић²¹ из фамилије „Ђогановци”, пореклом из Доњег Стрижевца, агрономски техничар у пензији, из Новог Бечеја, са износом од 100 хиљада динара, и у изради крова звонаре који је урадио Славољуб С. Пејчић, који живи у Кладову, у вредности од 55 хиљаде динара.²²

Звонара. Црква у доба Турака и читаву деценију по ослобођењу није имала звонару. У том периоду је коришћено клепало - сува даска у коју се ударало неким металним предметом. Прва звона су мештани купили од сопствених средстава 1887. године, у време владе краља Милана. Звона су свакако изливена у Нишу, у ливници „Ђорђа Боте и синова”, познате ливнице звона у то време за потребе цркава у Србији.²³ Њих је два, једно веће - мушко и друго мање - женско. На њиховим спољним површинама пише: *За владе његовог величанства краља Србије Милана I приложише ово звоно Цркви стрижевачкој храма Св. Оца Николаја. Сељани Стрижевца 1887. године.*

Сл. 16. Нова звонара

Звона су тада подигнута на дрвеним стубовима, препознаљивог стила за то време. Звонара је била постављена са јужне стране, пар метара удаљена од Цркве и у нивоу припрате; њен приземни део био је ограђен тарабама. Ова конструкција је била дуго у употреби. Тек је 1971. године, у време кад је председник Црквеног одбора био Душан Поповић из Братишевца, констатовано да је склона паду и да се најскорије поправи²⁴. Од тих одлука и каснијих, ако их је било, није урађено бог зна шта. Она је

²¹ Из телефонског разговора са Томиславом Д. Пејчићем, који сам обавио средином септембра ове године (2018), сазнао сам да се он писмено обраћао ондашњем владци Нишке епархије Иринеју као и преседнику Владе Војиславу Коштуници да својим предузимањима спрече даље пропадање Храма у Гоњем Стрижевцу.

²² Тодоровић Н. Пејчић В. (2017) *Црква Пренос моштију св. Николе у Горњем Стрижевцу*, Тодоровић Н. *Обнова Цркве 120-122. и 125-131.*.. Бабушница, Народна библиотека

²³ О звоноливници у Нишу: Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820-1891) духовни вођа белопаланчког краја*, Белопаланачки зборник 3, 2007, 122.

²⁴ Тодоровић Н. Пејчић В. (2017) *Црква Пренос моштију св. Николе у Горњем Стрижевцу*, Тодоровић Н. *Исто. 120.* Бабушница, Народна библиотека

у склопу обнове Цркве 2009/10, годину дана касније 2011. премештена до западне ограде црквене порте кад је постављена на бетонским стубовима. Иако је направљена на стабилним стубовима, њеним премештањем на новој локацији звонара је изубила свој ранији домет звука необично усаглашених звона. Повлачењем у само подножје Рида, он својом стрмином спречава продор звука ка Горњој махали, где он више не допире.

Парохија стрижевачке цркве

Захваљујући својој цркви и свом централном положају у односу на остала насеља Стрижевац је постао пре свега парохијски центар што му је због значаја који је црква у прошлости имала, обезбеђивало и позицију школског као и административног и политичког центра. Подела парохија у такозваним новоослобођеним крајевима, по ослобођењу од Турака, је извршена 1883. године. Међутим она није извршена по онда важећем црквеном закону већ према наследном праву самих свештеника, који су они остваривали приликом рукоположења код ондашњих владика, које је било импровизовано и формалног карактера, при чему је владика уступао одређен број села („да попује до краја свога живота”) рукоположеном свештенику према новчаном износу који му је том приликом исплатио.²⁵

У непотпуним архивским изворима прва подела по парохијама се среће тек 1890 године када је стрижевачка парохија имала једну цркву у парохији и то у Стрижевцу, а којој су припадала девет села: Стрижевац, Шљивовик, Ресник, Бежиште, Братишевац и Проваљеник која су припадала ресничкој општини, Горње и Доње Крњино горњокрњинској и Извор бабушничкој општини²⁶. Према писању Животе Јоцића, од 1873. до 1890. г. Шљивовик, Бежиште и Ресник су припадали ореовачкој парохији коју је опслуживао поп Коста Ђорђевић, који је умро 1890. године.²⁷ Дакле, припадност ова три села ореовачкој парохији, која није поседовала своју цркву, већ користила Дивљански манастир, потицала је из периода турске управе када је Ресник имао 17 домова, Шљивовик 74 дома, Братишевац 31. дом; Бежиште 31. дом, што се укупно свело на 182. дома са 1358 душа. Од 1890. г. ова четири села су чинила парохију која је била поверена Ђорђу Бошковићу²⁸, који је умро 1894. године, па је надаље стрижевачка парохија постала јединствена са девет села, коју је опслуживао поп Живко Ристић.

1899. Стрижевачку парохију чине 6 села: Стрижевац 70 домова, Шљивовик 70 д. Бежиште 36.д. Ресник 19. Д. Крњино 35 д. и Горње крњино

²⁵ АС МПС –Ц 1886. *Несређена грађа*. Кутија Б-3212. *Извештај епископа Нишке епархије Димитрија Архијерејском сабору*.

²⁶ АС МПС-Ц, ф. VI р. 23/1892.

²⁷ Белопаланачки зборник, бр. 2/2006 Живота Јоцића *О цркви белопаланачког краја*, 67, Бела Паланка, Народна библиотека „Вук Караџић”,

²⁸ Јовановић (Митрополит Михаило)(1895) *Православна српска црква у Краљевини Србији*. (стр.168.) Београд.

са 30 домова. Цела парохија 260 домова. Други део Горњег Крњина од 30 домова припадао је злокућанској парохији, а Проваљеник са укупно 30 домова је био у саставу горчиначке парохије²⁹.

1907. Стрижевачка парохија: У Стрижевацу је те године било 78. домова, у којима је живело 392. мушкараца и 336. жена, што је износило укупно 728 душа, а просечан број чланова по једном дому био је 10.71. Шљивовик 80 дома, 355 м., 344. ж., укупно 699 душа, 11,44 члана по једном дому.; Ресник, 16 домова, 75.м, 80 ж., укупно 155. душа, просечно 10,32 душа по дому. Бежиште, 40 дома, 204 .м. 190.ж., просечно 10,15 по дому.; Братишевац 40. дома 198 м. 188.ж. укупно 386. душа. просечно 10.36.; Доње Крњино³⁰ 37. домова, 220 м., 200 ж. Укупно. 420. душа, просечно 8,80 душа. Свештеник Јован А. Поповић³¹

1912. Стрижевачка парохија : Стрижевац 92 дома, 421 мушких и 430 женских; Шљивовик 94 дома, 401 м. и 365 ж.; Бежиште 49 домова, 225 м и 188 ж. Ресник 27. домова, 118м и 105 ж; Братишевац 48. домова, 224. м. и 193. ж. Проваљеник 40 домова 210 м и 116 ж; Доње Крњино 47. домова, 224 м и 188 ж; Горње Крњино³² 34 дома и 192 м и 195 ж. Те године у стрижевачкој парохији било је 431 дому живело је 3843.душа што је у просеку износило 8,9 чланова по једном дому. Свештеник Јован А. Поповић.³³

Поменута осам села су била у саставу стрижевачке парохије и 1921. године, а по новој подели унутар Нишке епархије она је сврстана у I. класу са 3713. душа. Те године парохију је водио парох Александар Милић, рођен 1900. г., који је у чин свештеника рукоположен управо те 1921. године.³⁴

Историја стрижевачке парохије није у потпуности истражена у једном дугом периоду; она више не постоји. Зна се да је постојала 1970 године када је јереј Сретен Вељковић, свршени ученик Двогодишње богословије у манастиру Крки (у Хрватској) постављен за привременог пароха драгиначке и вршиоца дужности пароха упражњене стрижевачке и столске парохије у архијерејском намесништву лужничком.³⁵ Потом су стрижевачка и столска парохија припојене драгиначкој. Међутим по најновијој подели драгиначка парохија припада белопаланачком намесништву.

²⁹ Глас, црквени календар са шематизмом Нишке епархије за 1900. (1899.). Стр. 120-121. Духовни суд Нишке епархије. Ниш

³⁰ По тадашњој подели парохија Горње Крњино је са 33 дома у којима је живело 319. душа припадало драгиначкој парохији у којој је служио свештеник Славко Поповић, док је Проваљеник са 40. домова и 313. укућана припадао горчиначкој парохији. АС,МПС – Ц 1908. *Несрећена грађа. Кутија Б-3296*.

³¹ АС, МПС –Ц, 1908. Б- 3296. *Несрећена грађа*. Проваљеник припада горчиначкој парохији са 40. домова у којима је живело 159. мушких 154. женских душа, што је укупно било 313. Просечан број чланова по једом дому био је 12,77. Овој парохији је припадала и Бабушница са 14. дома у којима је живело укупно 185. душа(95. м и 90. ж) са просеком од 7,52. члана по дому и т.д.

³² Остали део Горњег Крњина, вероватно махале преко реке или с леве стране пута, је те године припадао драгиначкој парохији.

³³ АС.МПС-Ц.1912.

³⁴ *Шематизам Српске патријаршије*, 1921.стр.205.Београд.

³⁵ *Глас Православне Епархије нишке бр 4(стр.1)1970*. Ниш, Епархијски управни одбор.

Црквено имање

1885. Стрижевачка црква је имала њиве у Шумју и Нерезини у укупној површини од 1 хектара и 40 ара друге класе, које су давале приход од 3 динара и 40 пара а плаћале су данак од 6. динара и 65. пара. Плац на коме је црква је површине од 15 ари.

Према списку непокретног имања цркава и манастира Нишке епархије из 1902. године, стрижевачка црква је поседовала 70. ари земљишта на које је плаћала државну порезу од 2,80 динара.

Црквена библиотека

Пракса је и добра традиција свих наших цркава, које су у функцији и постоји нужна брига о њима, да поседују веома богате библиотеке са књигама и периодиком религиозног садржаја, али не само њих већ и других области. Поред тога, по црквеним правилима свака црква мора да поседује неколико обавезних књига. С обзиром на судбину стрижевачке Цркве, и њеној препуштености небризи у периоду комунистичке владавине, али и вроватно услед ратних догађања, она тренутно располаже само са пет књига. Сачуване су и сада су део црквеног инвентара: два Псалтира, затим Србљак, Нови завет и Свето јеванђеље. Најстарија књига од њих је Псалтир штампан 1830. године у Букурешту, према московском издању, а највреднија, са луксузном опремом је Свето јеванђеље из 1890. које је издато у Москви. Њене корице су у рељефној металној облози, на седефу и подлози од дрвета, на ободу склопљене књиге декорисана је златотиском. Књига се након затварања додатно закопчава са две металне копче.

*Сл. 17. Наличје корица
Светог јеванђеља из 1890.г.
штампаног у Москви*

СВЕШТЕНИЦИ

Поп Цветко (†1866)

Крајем 1991. године своју истраживачку радозналост посветио сам и Цркви Пренос моштију Св. Николе, у мом родном Горњем Стрижевцу. Тада сам забележио податке и са два споменика који су постављени са источне стране Цркве, скоро до самог зида, при чему ми је посебну пажњу изазвао споменик који је израђен од доста некавалитетног и трошног камена али на коме је још увек могло да се прочита: Ц В Е Т К О Ћ Е Р Ћ Ћ. Испод поп Цветковог имена сачувана су и преостала пет слова другог записа, који читамо као ...С А П Р Е. У приземном делу крста је јасно исписана година

његове смрти 1866. Споменик је потом зуб времена додатно оштетио у делу исписаног имена па се сада његово име више не може прочитати, а година његове смрти је остала и даље неоштећена. Његово сахрањивање поред саме Цркве, са њене источне стране, потврђује да је поп Цветко био заслужни свештеник стрижевачке Цркве и њене парохије у доба Турака и један од иницијатора за њену изградњу и ктитор, што потврђује и његово име на меморијалној табли.

Сл. 18. Остатак поп Цветковог споменика (2018.)

Ђорђе Бошковић (1818-1894)

Прве конкретније информације из живота свештеника после ослобођења од Турака налазе се у такозваним Кондуит листама мирског и монашког чина. Једна таква листа формирана је 1885. године, према подацима из 1884., а која преноси драгоцене биографске податке о свештеницима, као што су: име свештеника, место његовог рођења, године старости, назив парохије, када је свештеник рукоположен, да ли поседује синђелију, о свом рукоположењу, какву је школу завршио, каквог је здравља, какве је способности и прилежности у раду, колики је његов годишњи приход; а током година у овим листама било је и других података. Ево шта је у тој листи, те 1885 године, забележено о Ђорђу Бошковићу:

Јереј Ђорђе Бошковић, рођен у Стрижевцу. Има 67 година. Парохија стрижевачка. Рукоположен од 9. маја 1842 године као свештеник. Има синђелију. Свршио основну школу. Приличне прилежности. Годишњи парохијски приход 400. динара.

У Кондуитни списак свештенства мирског и монашког чина у Епархији нишкој формираном почетком 1886. а према подацима из 1885. године, поред већ забележеног у предходној години, стоји још и ово: да је јереј Ђорђе Бошковић доброг здравља, да није остајао без службе, да пише и говори српским језиком, да није ништа досад скривио и није био осуђиван. У посећивању цркве и у знању чинодејствија прилежан и приличан. У владању и обхођењу према старијима, себи равнима и млађим парохијанима у свему добар; а његов годишњи парохијски приход је остао непромењен.³⁶

Ђорђе Бошковић је умро 1. децембра 1894. г. у 76. год. живота.³⁷

³⁶ АС, МПС – Ц 1886. *Кутија Г-3210. Несрећена грађа.*

³⁷ АС, МПС-Ц ф.Ш. р. 118/1895. Према годинама живота које овај докуменат преноси, поп Ђорђе Бошковић је рођен 1818. године.

Казивање Славка А. Јоцића (1899-1985) о поп Ђорђији. „Поп Ђорђија је бил пољопривредник, прирабочувао си, неје живел само од поповску работу.”³⁸

Живко Ристић (1828-1907)

У Кондуит листи из 1885. о поп Живку је забележено: Јереј Живко Ристић доброг здравља, рођен је у Стрижевцу, има 58. година. Парохија стрижевачка. Рукоположен 13.априла 1855 године³⁹. Има синђелију. Свршио основну школу. Приличне способности и прилежности у дужности . Његов годишњи парохијски приход био је 500 динара.⁴⁰

У Кондуит листи за 1886. поред података који су наведени у предходној листи наводи се и: да говори и пише српским језиком, да није осуђиван, да је у владању и опхођењу према старијима и себи равнима и млађима парохијанима у свему добар.⁴¹

Министру просвете и црквених послова поп Живко је 1. маја 1899. године поднео жалбу због злоупотребе у прикупљању свештеничког бира, из чијег износа се надокнађивала пореза оних обвезника који нису били у могућности да га измире. По Закону о уређењу свештеничког стања који је донешен 31. децембра 1882. године , свака пореска глава на име бира свештеника плаћала је по 2 динара годишње. Бир се прикупљао уз државну порезу под свим условима за наплату као и државна пореза. Његово прикупљање се обављало заједно са порезом полугодишње а прикупљена сума се одмах издавала дотичним свештеницима. Поп Живкова жалба је била оправдана, јер је бир био једини сигуран извор за издржавање свештеника. А злоупотребу са биром је једино могао да учини председник општине, чије име он не спомиње, а којим је, очигледно, председник чинио уступак својим политичким истомишљеницима и тиме обезбеђивао, како би се садашњим речником рекло, „сигуран глас”.⁴² Како је његов син Алекса Поповић био један од радикалских вођа у срезу, па и самој стрижевачкој општини, то је ова жалба била усмерена према Видену Станковићу , либералу, који је тада

³⁸ Са Славком А. Поповићем (1899-1985) ,познатијим у селу као “Славко бобо Танин” или “Славко Танин”, разговарао сам јануара 1985. године, у његовој кући , која се налазила изнад куће Светомира Јоцића, на ободу “Тресја”. Његова супруга Тана(1904-1972) је била већ поодавно умрла, а он је без деце остао усамљен. Водила је рачуна о њему,“називала га” је Перса Митић Рицоњинска, по међусобном уговору. Без игде икога , тешко је подносио усамљеност и не видевиши никакво светло на крају свог животног тунела , једног дана у лето те године, Перса га је испред свог дома нашла обешеног о чврстој грани крушке, коју је у младости окалемио .

³⁹ И код поп Живковог печата, и године исписане на њему, и године рукоположења, је евидентна разлика: на печату стоји 1861. година, што се такође може оправдати тиме да је од 1855 до 1861 био капелан код свог деде Цветка и да није имао право печата. Додатну забуну намеће тврдња да је 52. године био свештеник што време његовог рукоположења помера на 1845. годину.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ АС МПС –Ц 1886.Кутија Б-3250. Несрећена грађа.

⁴² АС, МПС-Ц ф.3. р.70-4/1899.

био председник стрижевачке Општине а који је на тај начин учвршћивао своју власт.

Да би се министар уверио у исправност поп Живкове жалбе тражио је од надлежне власти да му се достави информација о томе колико му је на име свештеничког бира исплаћено у 1898. години. А одговор је био: “На име свештеничког бира 1898 Живку Ристићу је преко пореског одељења исплаћено 700. динара.”⁴³ Да ли је овим демантовано поп Живково право на жалбу, из постојећег извора није видљиво, поготово што није познат његов одређен годишњи приход за ту годину.

Н е к р о л о г. Поп Живко Ристић је умро 25. априла 1907. године. На вест о смрти поп Живка појавила се кратка нота у “Пастирској речи” од 13. маја 1907. године, у којој се каже: *Живко Ристић, свештеник стрижевачки, у срезу лужничком, умро је 25. априла текуће године у 78. години своје старости. Покојни свештеник није учио богословске науке, али је ипак пуне 52. године послужио у винограду Господњем као примеран свештеник, никад ни зашто није опоменут. Код својих парохијана био је цењен и поштован. Бог да га прости!*⁴⁴

Знатно дужи текст тим поводом, који је потписао Славко Ђ. Поповић, ондашњи драгиначки свештеник, објавио је “Глас Епархије нишке”, који такође преносим у целости:

*† Јереј Живко Ристић – парох стрижевачки
Још један свештенички ветеран подлеже
неумитном закону смрти заменивши овај пролазни,
варљиви живот вечним животом. 25 априла т. г. 10
½ часова пре подне у Господу Живко Ристић, парох
стрижевачки, у својој кући у Стрижевцу окружен
својом многобројном честитом породицом.*

*Пок. Јереј Живко родио се у Стрижевцу
око 1826.⁴⁵ године у старој свештеничкој кући. Дед
његов, свештеник, за ране младости његове поче
га спремати за свештеника да би га по смрти у
дужности свештеничкој заменио. Школа у то
време, разуме се није било, те се пок. Живко учио*

Сл. 19. Поп Живков надгробни споменик

⁴³ АС, МПС-Ц 1899. Кутија Б-3249. Несрећена грађа.

⁴⁴ Пастирска реч; Београд 1907. Бр. 20. Стр 160.

⁴⁵ На поп Живковом споменику у стрижевачком гробљу стоји да је он рођен 1828. Овакве разлике у датумима из тог времена нису реткост, јер је евиденција била неуредна или непостојећа, па се такве тврдње заснивале на памћењу појединаца, које свакако није увек поуздано. Дословни текст на споменику гласи: „Овде почива Живко Ристић, свештеник стрижевачки, рођен 1828. год., умро 1907 год. Спомен овај подигоше му синови Алекса, Петар и Јанко Поповићи.“ Тај споменик је у то време био убедљиво најлепши у ондашњем стрижевачком Гробљу, урађен машинском обадам. Он је најављивао преокрет у изрази надгробних споменика, који ће бити потом видљивији између два рата.

писмености, као и знањима из вере, по манастирима, код калуђера, по највише код свог деде.

Свештенички чин примио је 1. маја 1856. г.⁴⁶ и добио стрижевачку парохију, где је до смрти остао вршећи службу Богу и народу скоро 52 године, веома марљиво и савесно.

Што је најважније, са парохијанима врло лепо се слагао и опходио као пастир и као суграђанин; свагда весео, разговоран, насмејан, освајао би својом појавом срца и најогорченијих противника својих. Поштован вољен и приман од свакога, пок. јереј Живко почео је дубоку и срећну старост.

Вреди споменути да је пок. јереј Живко, поред редовне свештеничке дужности, био веома марљив пољопривредник, чему се највише има и захвалити, што је колико толико материјално осигурао чељад своју, држећи се старе народне: „Попуј, попе, али и приоруј!”

И пок. јереју Живку, поред осталих, припада део заслуга што је у Стрижевцу подигнута црква, још за турске владавине, а по ослобођењу и школа крај ње. Тиме је у парохији стрижевачкој, заузимљивошћу његовом и осталих, а прегнућем и добром вољом свесних парохијана, подигнута кула светиља, одакле се просипљу златни зраци вере и просвете, задахнути светитељским духом првог српског просветитеља Св. Саве.

Помажући морално и цркву и школу и учитеља, пок. јереј Живко врло се радо дружио с овима и сво слободно време у њиховом друштву проводио и призивао их у свој гостољубиви дом; од учитеља се много које чему и научио.

Благи Бог обдарио га је лепом природом. Три његова сина, многобројни унуци и унукe, прауници и праунике узор су побожности, честитости и вредноће у целој околини иако обични земљоделци.

Да би свештенство продужио у свом потомству, пок. Живко школовао је унука свог Јована, сада учитеља у Белој Води, који је пре месец дана примио свештенички чин у намери да буде његов капелан, те ће га сада заменити.

У опште, пок. јереј Живко правилно је разумео задаћу живота. Дужност своју као свештеник и као Србин и као човек и као родитељ лепо је извршио и спокојно је погледао смрти у очи.

На глас о смрти његовој искупила су се ова браћа свештеници: Х. Григорије Поповић, стрелачки; Панајот Павловић, столски; Атанасије Поповић, горчински; Ђура Вељковић, љуберађски; Славко Ђ. Поповић, драгиначки и Алекса Поповић в. боњински, да га до вечне куће отпрате. Опело је извршено у стрижевачкој цркви, где се с покојником опростио Ђура Вељковић. На гробу пак г. Милан Петровић там. учитељ дирљивим говором, а потом Славко Ђ. Поповић свешт.

⁴⁶ Разлике које су евидентне у поп Живковом примању свештеничког чина (рукоположен у чин ђакона 1855, свештенички чин 1856, година на печату 1861).

Нека је блажен кога је изабрао и примио Господ!

*Бог да прости јереја Живка!*⁴⁷

Овде треба додати да је поп Живко сахрањен у стрижевачком Гробљу Поп Живко и ђаво . Изнемогао од старости, а вероватно се борио и са болешћу, задњих дана свог живота поп Живко је седео на трonoшцу поред зида и близу кубета. Како се онда живело у приземним кућама са земљаним патосима, догоди се да кртица пробије патос баш испод трonoшца. Видевши како се испод трonoшца земља котрља према његовим ногама са уздигнутог кртичњака, суморно је погледао неочекивани догађај, па се невољно осврнуо унаоколо у соби да погледа да ли су то видели и остали чланови, па како му се учинило да нико није видео, позвао је Јеленка и шапнуо му на уво: „Сине, иди у Драгинац и окни поп Славка, да дојде да ме исповеда“⁴⁸, дошл је загњи д'н. Еве ђавол је дошл по мене, поитај, да ме не превари!“ Јеленко се брзо опремио, узјахао коња и у галопу отишао до Драгинца, да позове поп Славка. Поп Славко је тог дана стигао и исповедао поп Живка, који је још дан или два боравио на овом свету, а потом се одазвао позиву Господа и преселио у вечност.⁴⁹

Поп Живково предвиђање о „барли и кајици“. Поп Живко је био уверен да је човеков живот подложен променама, колико год је то било у супротности са конзервативним принципима цркве.

У његовом времену развод брака је био тешко допуштена појава, против које се црква борила. Говорећи на ту тему, поп Живко није директно говорио као о мушкарцу и жени већ се користио њиховим метафорама “барлом”⁵⁰ и “кајицом”⁵¹. Севда Поповић је у вези с тим запамтила предање својих родитеља, да је поп Живко овако предвиђао промену у брачним односима и појаву неморала у породици: “Че дојде време кад че барла и кајица да се растављају, а брат и сестра нече да знају да су род.”

⁴⁷ Глас. (1907). Стр. 294-295. , Ниш

⁴⁸ По правилима васељенске цркве прописано је да свештеници , као пастири стада Христовог, воде бригу о томе да ни један од православних хришћана не умре, док се предходно исповешћу не измире са Богом и са овим светом а да не умре неутешен и неохрабрен надом на вечни живот, примивши тело и крв Господа Спаса нашег Исуса Христа. Глас, црквени календар са шематизмом за 1900. Духовни суд Нишке епархије Ниш. 1899. Стр. 161.

⁴⁹ Из разговора са Вером Јоцић, ћерком Јована Поповића и поп Живковом праукуком, 25.09.1996. год , у њеном стану у Бирчаниновој 37. у Београду. Вера Јоцић је иначе несудђена вереница Јосипа Броза Тита, који јој се удварао и чак желео да је проси. Било је то око 1935. године, када је овај човек, невероватне биографије, који је оставио дубок траг у историји југословенских народа, путовао за Цариград као наводни индустријалац, и који јој се представљао као Валтер. Како њен отац, поп Јова, који је службовао у Цариграду, није дозволио просидбу, Јосип Броз није заборавио Веру Поповић из Цариграда: јер је она, у времену после Другог светског рата, када се наметнула идеја његове женидбе, ушла у најужи избор жена потенцијалних за избор његове супруге, иако је већ била удата. (О томе више на другом месту.)

⁵⁰ Барла је стара мушка капа од овчје коже, налик на шубару, али без централног концентричног испупчења. Употребу барле као одевног предмета после Другог светског рата потиснула је шубара.

⁵¹ Кајица је свечана овална женска капа од вуне – сукна, која пријања уз главу а преко ње је ношена марама.

Време и промене које су потом долазиле у брачној заједници умногоме су потврдиле овакво поп Живково размишљање. Разводу не стоји више на пут као препрека ни закон ни црква, а у штампи често читамо о згражавајућим сличајевима силовања и других примера породичног неморала.

Поп Живково скровиште. Мало је познато, мада су и сами чланови породице поп Живка и касније његови потомци чували тајну о његовом скровишту из доба Турака, које је до данас сачувано. Њега је поп Живко саградио на ондашњем гувну, преко пута заветног крста посвећеног Успенију Пресвете Богородице. Ово гувно је у породичној подели три поп Живкова сина : Алексе (1860-1923), Петра (1865-1944) и Јанка (1866-1967) припало Петру, где је он подигао кућу коју је касније његов наследник, син Александар, преиначио у помоћну зграду. Петар је кућу подигао над самим скровиштем па је оно тако постало подрумски простор али и даље као тајно скровиште породице од опасности које су ратови доносили.

Изградња скровишта сведочи да је поп Живко био на удару турске власти и да му је оно у нужди служило да се у њему прикрије, јер положај ондашњег гувна није био на путу турских наметника и бојовника. Да је у те намене саграђено сведоче његове релативно скромне димензије, као и то да је укопано у земљу и да се у њему улази мердивенима са кровног простора. Отвор је по уласку било могуће прикрити даском, а потом је неко од чланова породице додатно закамуфлирао тај простор сеном, грањем или сноповима кукурузовине („шашњем”).

Сл. 20. Део зграде пок. Александра П. Поповића у коме се налази поп Живково скровиште (В. П. 2018)

Зидови скровишта су саграђени од камена, а плафон полукружно од цигала. Када је Петар над њим саградио своју кућу, највероватније почетком деведесетих година XIX века (такву старост открива и стара лучна керамида („ћеремида”) и садашњи изглед те зграде у помоћној употреби) он је отвор скровишта подесио у простору собе поред зида одакле је у њега улазио и користио га као подрум.

Кад је дошао дуги период ратова, најпре Балкански а потом и Први светски рат, и када се појавила велика опасност од Бугара, Петар је преко тог отвора поставио кревет, па је поп Живково скровиште поново добило стару улогу, у коме су се мушки чланови његове породице прикривали кад год је за то било потребе. Тридесетих година његов син Александар је подигао нову кућу, надовезавши је на ову стару с њене јужне стране. У току изградње и он се досетио могућности тајне употребе скровишта па је у просторији

која је била одмах до њега направио подесан отвор кроз који се могло сићи у скровиште. Када је дошао Други светски рат, поучен искуством породице из невоља и опасности протеклог светског рата, овога пута од Немаца и Бугара, и он је над отвором поставио кревет па је скровиште овој породици поново било од помоћи: тада су се, према речима моје саговорнице Севде А. Поповић, у њему сакривали и комшије.

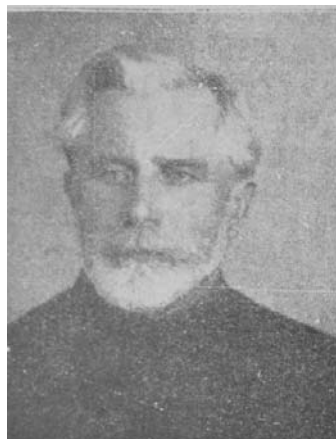
Међутим, прича о поп Живковом скровишту се овде не завршава. Други светски рат се завршио победом комуниста, а послератне године су обележене општим друштвеним сиромаштвом. Да би се постигло какво такво социјално уравнотежење градског и сеоског становништва, поуздано обезбедило снабдевање војске и ојачале остале државне институције, комунисти су 1945. увели најпре реквизицију, а убрзо потом и принудни откуп: пшенице, кукуруза, меса, масти, млечних производа и друго. Принудни откуп сиромашни сељак је веома тешко прихватао, при чему је морао да се сналази и избегне озбиљну тортуру комунистичке власти (финансијске казне, затвор и тежак принудни рад, физичко злостављање и сл.). Многи су прикривали своје вишкове производа, закопавали их у земљу, а Александар Поповић је имао своје тајно скровиште, које као да му је остало у аманет и за такве прилике од његовог деде поп Живка Ристића. Он је у њему скривао месо, маст, сир и остало, док је за пшеницу и кукуруз направио скривени простор саградивши паралелни зид у једној од својих кућних просторија, где је житарице сипао из таванског простора.⁵²

Јован А. Поповић (1879-1937)

Рођен је 28. децембра 1879. године у Стрижевцу, од оца Алексе и мајке Цане. Основну школу је завршио у свом родном селу, а гимназију у Пироту; потом је уписао богословију у Београду, коју је завршио 1903. године.⁵³

И ако се усавршавао за богослова, Јован је свој радни век почео као учитељ. У првој молби министру просвете и црквених послова 14. априла 1904. је писао:

„Најпонижније молим Господина министра, да ме изволи поставити за учитеља, пошто сам свршио богословију, као што под % приложена Сведоџба тврди, а рок сам као војни обавезник, одслужио.

Сл. 21. Јован А. Поповић

⁵² Из разговора са Севдом А. Поповић 2005. године. Напомена: С обзиром на улогу овог скровишта у својој дугој историји оно заслужује да се стави под заштитом државе.

⁵³ АС, МПС 1903. Кутија Б-3266. Несређена грађа

Понизно молим за учитељско место: у Сукову (ок.пиротски), Савинцу (окр.руднички), или ма где у нашој милој домовини.

Адреса ми је: Алекси Поповићу, председнику општине стрижевачке, Бабушница, ок.пиротски.

Понизан, Јован Ал. Поповић,свршени богослов”

На полеђини молбе се налази службена белешка из Министарства просвете у којој стоји: Поставити га кад ступи у живот нови закон.⁵⁴

У међувремену је нови Закон о народним школама ступио у живот, а Јован је добио претпис из Министарства 1. јануара 1905. године да је на основу чл. 30. Закона о народним школама постављен за привременог учитеља Основне школе у Бабушници с годишњом платом од 600. динара⁵⁵. У Бабушници је радио и наредне школске године, а у школској 1906/07 је постао учитељ школе на Белој Води, чији рад као Одељења стрижевачке школе се је тада усталио, јер почетак у школској 1897/98 није имао свој континуитет.⁵⁶ Као учитељ ове школе је, на Благовести, 25. марта 1907. у Ћурлинској цркви⁵⁷, рукоположен за ђакона а 8. априла у чин свештеника.⁵⁸

Смрћу његовог деде поп Живка Ристића, априла 1907. године, стрижевачка парохија је остала без свог свештеника, чиме му се указала прилика да поред учитељског посла, а након рукоположења, обавља и дужност свештеника. Зато је 7. августа 1907. поднео молбу министру просвете и црквених послова, да му дозволи да врши и свештеничку дужност.⁵⁹ Постављењем за пароха стрижевачке цркве, те године, Јован Поповић је дужност учитеља у школи на Белој Води обављао по потреби и наредних година до Првог светског рата. Краће време дужност учитеља обављао је и у Стрижевцу, крајем школске 1907/08., пошто је 20. марта 1908. године умро ондашњи стрижевачки учитељ Милан К. Петровић. У молби министру просвете да га постави за учитеља те школе је писао:

„Што као свештеник тражим ово место а разлози су ови:

1. Црква, мој стан и школа су у једној авлији.

2. Пре примања свештеничког чина био сам учитељ три године, и радио на просвећивању подмладка са успехом, а у последњој години(1906/07) као учитељ оцењен сам одличном оценом, и ако сам већ био свештеник.

3. Млад сам човек, а ђаке које би учио сви су из мог села(Стрижевца) где и ја живим и где ми је парохија, то се уздам у Бога, да ћу савесно обе дужности отправљати као што има случајева и по другим местима

⁵⁴ АС. МПС 1904ф. 11.р.46/1904.

⁵⁵ АС МПС ф.11.,р.156/1905. Види и : Величковић Б.и В. Пејчић В.(1986), *Основна школа у Бабушници*(81), , Бабушница, Основна школа “Иво Лола Рибар” у Бабушници.

⁵⁶ Школа на Белој Води је као Одељење Стрижевачке школе почела са радом 1897. године , чији први учитељ је био Петар Ристић , касније први поштар Поштанско – телеграфске станице у Бабушници.

⁵⁷ Ћурлина је село код Дољевца.

⁵⁸ *Глас Епархије нишке*. 198. (1907) Ниш.

⁵⁹ АС, МПС ф..30. р.65./1907.

где свештеници то исто врше. Понизан Јован Поповић, свештеник стрижевачки.”

Претписом од 21. априла 1908. министар је удовољио молби поп Јовану Поповићу и поставио га за учитеља сва четири разреда Основне школе у Стрижевцу, са месечном платом од 50 динара.⁶⁰ У Стрижевцу је радио као учитељ и наредне школске године (1908/1909.) у којој је је радио до доласка учитеља Михаила Потића, а онда је у фебруару 1909. године наставио рад као учитељ Основне школе у селу Клаићу, у ондашњем врањанском округу, где је остао до краја те школске године, јер Одељење стрижевачке школе на Белој Води те године није радило. У беловодској школи је наставио рад наредне школске 1909/10 где је, упоредо са опслуживањем стрижевачке парохије, радио у овој школи до 1914. године.⁶¹

Заједно са учитељем Михаилом Потићем, 1909. је основао Земљорадничко – кредитну задругу у Стрижевцу и био њен први председник Управног одбора.⁶²

Поред констатација да прилежно обавља свештеничку дужност и да је врло добре способности, у његовим кондуит листама до Првог светског рата стоји и да је био члан Црвеног крста, члан Српске књижевне задруге, члан Земљорадничке задруге и да ради на књижевном пољу.⁶³ У то време био је и редован читалац и претплатник “Пастирске речи”, недељног листа религиозно – моралне и поучне садржине за свештенство и народ.

У Балканским ратовима 1912-1913 распоређен је за свештеника трећег позива Трећег пешадијског пука⁶⁴. Учествовао је и у Првом светском рату када је био мобилисан од почетка рата и налазио се на дужности свештеника другог позива Другог пука.⁶⁵ Према казивању његове ћерке Вере Јочић, поп Јова је у току овог рата водио дневник који је изгубио у последњим ослободилачким ратним операцијама, за чиме је дуго жалио.

Био је ожењен Видосавом Милојковић, ћерком проте Милојковића, председника Касационог суда у доба краља Милана, родом из војвођанске Беле Цркве и блиског рођака песника Војислава Илића.

Живот и рад у Цариброду. – По завршетку Првог светског рата Јован Поповић је наставио рад као парох стрижевачке цркве и истовремено у свом родном селу био учитељ. Одлуком Архијерејске власти од 26.11.1921. постављен је за пароха царибродског и намесника среза царибродског.⁶⁶

⁶⁰ АС, МПС. Ф 19 р.111/1908

⁶¹ Војчић Д. (2003) *Народне школе у Пиротском округу 1878-1914*, (стр. 229., 232., 235., 238.) Пирот, Виша школа за образовање и васпитање –Пирот

⁶² Види Белопаланачки зборник, бр. 8-9.2012/13). Векослав Пејчић *Земљорадничке задруге белопаланачког и лужничког среза (1894-1946)*, 198 Бела Паланка Народна библиотека “Вук Караџић”.

⁶³ АС МПС –Ц 1913. *Несређена грађа*, кутија бр.1.

⁶⁴ *Гласник православне цркве*. Београд 1913..394.

⁶⁵ АС, МПС 1915. *Несређена грађа*. Кутија бр.2.

⁶⁶ *Преглед цркве Епархије нишке*, Ниш 1921. Бр. и 2. стр. 61.

Пре ове архијерејске одлуке, према казивању његове ћерке Вере, одлуком престолонаследника Александра Карађорђевића поп Јован Поповић је одређен за првог намесника за срез царибродски, који је одлуком Нејског уговора потписаног 27. Новембра 1919., поред Босиљграда припојен територији Србије у ондашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Ова тврдња његове кћерке је потврђена чињеницом да су 6. новембра 1920., поред војске, на коњима у Цариброд дошли: Коста Алексић - срески начелник, Јосиф Динчић и Богдан Недељковић- полицијски писари, Михајило Милићевић –пуковник, командант пука и Јован Поповић – свештеник. Исти извор преноси, да је Јован Поповић, потом, стекао велики ауторитет у овој варошици, и да је користећи такву позицију, диктирао политички живот у њој, и да срески начелник ништа није предузимао без његове сагласности.⁶⁷

На дан Св.Саве 14. Јануара 1923. нишки епископ Доситеј одликовао је Јована Поповића, намесника царибродског, протском камилавком и црвеним појасом.⁶⁸ У периоду његове намесничке дужности у Царибротском

Сл. 22 Поп Јован Поповић и владика Јован са Цариброђанима (Из албума Вере Јоцић)

срезу подигнута је у Доњој Невљи црква и школа 1930. године, које је на дан Покрова Св. Деве Марије осветио епископ нишке епархије Доситеј.⁶⁹

1. августа 1931. осветљена је и нова црква у Смиловцима, након тог догађаја, сутрадан, 2. августа епископ Нишке епархије Доситеј је на

⁶⁷ Златковић С., Васев др Ц., Видановић др Г. (1989)., *Димитровград 1877-1945*.(стр. 71.) Београд, Институт за савремену историју.Види и: *Српске новине бр.172.(1919)* Београд.

⁶⁸ *Преглед цркве Епархије нишке* Св. 1. и 2. Стр.30, (1923) Ниш..

⁶⁹ *Преглед цркве Епархије нишке бр.12.* Ниш 1930.391.

Светој литургији у Цариброду Јована Поповића произвео у чин протојереја. Предајући му набедреник владика је похвалио Поповићев рад у том крају и пожелео му да и даље настави свој рад у корист цркве и државе.⁷⁰ У Цариброду је био веома друштвено ангажован, поред рада на подизању нових цркава предавао је веронауку у Основној школи и гимназији, био је председник Женске занатске школе, подстицао рад Друштва Црвеног крста и Соколског друшва. У приватном животу био је веома педантан и уредан, бавио се пчеларством, бавио се резбарењем при чему је вешто израђивао рамове за слике, али и лигенштуле које је веома богато украшавао резбаријом. Изванредно је свирао виолину, окарину и гајде. Поседовао је веома обимну библиотеку и био познаник Бранислава Нушића. По казивању његове ћерке Вере, Јосип Броз Тито и Георгије Димитров су кришом навраћали код поп Јована и да су се једном приликом из страха од полиције сакрили у горњем делу звонаре царибродске цркве, што је сведочио да је гајио извесне симпатије према ондашњој комунистичкој партији. Решењем од 25. маја 1935. године је пензионисан, а уместо њега је постављен Василије Јањић.⁷¹ Умро је 2. X. 1937.⁷²

У Алманаху Српске православне цркве 1933. појавила се његова до тада најсадржајнија биографија коју овде преносим у целости:

Поповић А. Јован, протојереј, архијерејски намесник, парох царибротски у Епархији нишкој. Црква у Цариброду Рождества Пресвете Богородице.

Јован Поповић рођен је 28.децембра 1879. године у Стрижевцу Среза лужничког. Основну школу свршио је у свом родном месту, гимназију у Пироту, а богословију у Београду као завршно коло старе богословије 1902/03 год. По одслужењу војничког рока, у ђачкој чети, учитељује 1904-1907 г. у Бабушници, Стрижевцу и Белој Води, 8. 4 1907 г.

Прима свештенички чин и постаје свештеником у свом родном месту Стрижевцу, заменивши свог старог деду јереја Живка Ристића, као четврти свештеник из породице. У светском рату учествује као војни свештеник 2. пука другог позива, који је ратовао на свим фронтима са Аустријанцима, Немцима, Бугарима и Арнаутима, где се при повлачењу пробија под најтежим околностима све до Скадра. На Крфу по новој формацији постаје војни свештеник и коњичког пука "Обилић", са којим учествује у свим бојевима а при освајању Битоља као вођа бојне коморе.

По свршетку светског рата добија за пароха царибродског и намесника Архијерејског, где се и данас налази. Сав свој рад посветио је Цркви и народу. Основао је Друштво Црвеног крста и Сокола, чији је старешина већ осам година. По жељи пастве постаје бански већник и ради

⁷⁰ Исто. 1931.бр. 8. Стр. 260.

⁷¹ Исто. 1935. Бр. 6 и 7. Стр. 219.

⁷² Исто. 1937. Бр.12. Стр. 353.

неуморно на добро целокупне му пастве у срезу. Одликован је од стране црквене власти протским чином, а од државних признања орденом Св. Саве 4. реда за ревносну службу и Југословенске круне 4. реда.⁷³

ЧЛАНЦИ И ЗАПИСИ ЈОВАНА ПОПОВИЋА

Сл. 23 Прота Јован Поповић са владиком Јованом и хором цариградске Цркве (Из албума Вере Јоцић)

У кондуит листама Јована Поповића поред осталих биографских података могао се пронаћи и податак да се он бави књижевношћу. И доиста, у црквеној периодици, према досадашњим истраживањима, налази се неколико његових радова. Први чланак је по свему судећи објавио 1909. године у Гласнику православне цркве под редакцијским насловом „Једна примерна реч свеш. Јов. Поповића”, када је као прави свештеник, задојен вером у Бога и родољубљем, дигао глас противу заблуда и сујеверја коме су подлегли неки Стрижевчани 1908. у атмосфери ратног ишчекивања са Аустро-Угарском. А како је до тога дошло: На Берлинском конгресу 1878. године велике силе су дале мандат Аустро-Угарској да уз њихово одобрење изврши анексију (припајање) Босне и Херцеговине својој територији. Међутим, прогласом цара Фрање Јосифа Аустро-Угарска је извршила припајање Босне и Херцеговине 7. X 1908. године без сагласности и одобрења великих сила, што је довело до великог заоштравања односа између Србије и ове царевине. У народу се због свега тога ширила несигурност а проносио се глас и о неминовном рату са Аустро-Угарском, што је довело до пометње и страха

⁷³ Алманах Српске православне цркве за 1933. (1932). Стр. 61-62 .Београд.

код појединаца од угрожавања сопствених живота у евентуалном учешћу у рату са тако великом и моћном државом каква је онда била Аустро-Угарска. Неки су у страху од учешћа у рату и опасности губитка живота прибегавали сујеверју и трагању за амајлијом која би их на чудесан начин заштитила од сваке опасности. То је била управо тема првог поп Јовиног чланка.⁷⁴ Потом, тек у 1933. г. налазимо његова три чланка, које је као намесник среза царибродског, објавио у Прегледу цркве епархије нишке. Први, који овде доносимо, је посветио манастиру Св. Јован Богослов у Поганову путописно историјског карактера, након тога у мајском броју Прегледа објавио је чланак о Манастиру Св. Кирик и Јулита у Смиловцима⁷⁵, а о Манастиру Св. Аранђела у Изатовцима писао је у августовском броју овог епархијског месечника.⁷⁶ Сва ова три чланка потписао је као Јова Царибротски.

Манастир у намесништву царибротском Св. Јован Богослов (погановски) од Јована Царибротског.

Међу многобројним споменицима негдашње српске славе и културе и највећег религиозног заноса, поред толиких задужбина краљева и велможа спада и манастир Св. Јован Богослов. Подигнут је од велможе Константина Драгаша и жене Јелене 1394 год.

Кад се од Белог поља пође рударском жељезницом уз реку Јерму и прођу села: Суково, Држина, Власи; прође дивна Влашка клисура, појављује се манастирка шума. И баш где се река Јерма скљештена планинама Влашком и Гребеном са огромним тешкоћама извлачи из чељусти Одоровачке клисуре, налази се манастир Свети Јован Богослов, а то је таман тринајестом километру од главне жељезничке пруге станица Суково.

Горостасном стењу, које се вертикално спушта према манастиру чинећи раскош природе и вечиту заштиту манастира, има се захвалити, што се до данашњег дана одржао.

Подигнут је у византијском стилу, са једним кубетом и једном кулом. Зидан је од обичног речног камена, бигра прошаран печеном цигљом. Заузима мали простор око 13 метара дужине и шест ширине, али ипак вешто озидан, те је јако примамљива изгледа.

Када се кроз аркаду, која је доцнојег порекла, уђе на тешка храстова врата у манастирску припрату и храм, на први мах ова тескоба и мрак учине као да сте упали у какву гробницу. Но кад се очи привикну, погледате око себе, горе, лево и десно видите целу унутрашњост храма обложену фрескама и иконама, тако да нема празног простора ни за милиметар.

Међу многобројним ликовима старог и новог завета, одмах од северних олтарских врата налази се лик Светитеља Саве, Архијепископа Сербског и Св Симеона Мироточивог.

⁷⁴ Гласник православне цркве 1909. (10. Јун) 186-187. Београд.

⁷⁵ Исто. 1933. Бр. 5. 87.

⁷⁶ Исто. Бр. 8. 177.

Пада свакоме у очи и то што иконостас према старини манастира не одговара, а то је због тога што је оригинални иконостас пренет у Софију и налази се као старина у музеју. На изласку, више западних врата налази се натпис који казује када је подигнут и малан. У припрати према тавану види се један отвор, који води осмоугаоној кули, где су постојале покретне лествице, које су се могле спуштати и подизати. Кула је служила као скривница и одбрана када је то било потребно. И припрата и Храм затварају се тешким вратима од храстовине, која се забрављују четвртастом гредом, тако да је тешко обичним оруђем отворити и ући.

На западном зиду споља, скоро под кровом, падају у очи три округла пештер камена, постављена као три тачке једног троугла. На горњем је урезано у виду ребуса „Јован Богослов” на десном „Константин” а на левом „Госпа Јелена”. Кад обиђеш манастир, према отвору јужне певнице споља, пада у очи један стубић, који дели отвор прозора на два дела. На том стубићу опет у виду ребуса урезано је „Јоан Теолог”. На северном зиду према левој певници споља постоји исто такав стубић, на коме је исто тако урезано име: „Константин”.

Још две грађевине постоје из тог доба у порти манастирској, а то је „мађерница” на десет метара од јужних врата у којој има озидана пекара за хлеб и оцаклија за кухање. Један натпис такође је ту био узидан но и он је уништен. Друга грађевина је подрум озидан на свод, према северу, а над њим је конак. Мислило се да је то прва богомоља, али није тачно, јер нема никаквог знака ни трага да је опште служила за храм. Остале грађевине, које тамо постоје доцнијег су порекла и зидане просто и по потреби.

Поред самог манастира протиче река Јерма, која се пробија кроз две врло романтичне клисуре: Одоровачке и Влашке, а с једне и друге стране поред реке, пружа се манастирска шума са ливадама и попашом у простору од 200 хектара.

Од свог настанка манастир је три пута пропадао и подизао се. Прича се да је три пута пустошен тако да живе душе није било у њему, сем што су се звери склањале. У таквом стању затекао се од прилке пр крају Европског рата, када је овај крај присаједињен Југославији. Благодарећи добрим људима и трудом татора Михаила и Милије и заузимањем намесника из Цариброда оправио се толико, да је могао примити госте из даље и ближе околине које је привлачила ова богомоља, потребно је много смишљеног рада и паметног газдовања, у чему овај манастир раније није имао среће.

Народно предање говори да је манастир подигла сестра Драгашева Јелена, а да је Драгаш зидао други манастир Св. Јован Крститељ са оне стране планине Гребена, нешто више од села Одоровца. Брат и сестра договорили се да себи зидају задужбне. Што су наумили то су и остварили. Једнога дана пошли су један другоме у госте и сретну се на врх планине Гребена, на месту, које се од тада прозвало „Крстато дрво”. Тад ће сестра

Сл. 24. Прота Јован Поповић са ћерком Вером, са његове десне стране, и фолклорном групом из Цариброда (Из албума Vere Јоцић)

рећи брату: „Сазда ли брате себи задужбину и хоће ли ти колико трајати?” „Да саздах, сестро, и надам се да ће трајати до прве силе”. Тада брат упита сестру: „Јеси ли ти саздала манастир и колико ће ти трајати?” „Саздах брате и трајаће ако Бог да до Божје воље”. Тако је и било, манастир Св. Јован Богослов, по Божјој вољи и данас постоји, а манастир Св. Јоаван Крститељ, приликом прве турске најезде и варварске силе, срушен је до темеља. Прича се, да су га Турци спалили на са дан Ускрса када је маса света била дошла на св. Причешће, и да је сав народ са калуђерима заједно у манастир сагорео. Приликом откопавања налазило се таквих знакова. Благодарехи Богу и побожном свету овамошњег краја, на истом месту од стране вредних грађана општине одоровачке, уз помоћ намесништва, подигнута је лепа црквица која ће служити као парохијска. Још не достаје иконостас, па да се освети.

Да манастир добије назив Погановски, свакако је дошло од заосталих незнабожаца „пагана”, што се потврђује и тиме, што се у старом селишту Поганова нашла ископина у виду замка која представља домаћег бога и заштитника. Предње пак, вели, да је назив села дошао на овај начин: старешина манастира намисли да посади виноград, позвао је мобу да му помогне. Сељану, бојећи се да им виноград не пречи у погледу попаше стоке, окретали су саднице наопачке. Кад је дошао старешна приметивши ово, рече: „погани једни” и од онда се село назва Поганово. Приликом

заузећа 1877. године и ослобођења овог краја од Турака, Срби, у чијем власништву цео овај крај тада био, назив „Поганово” су изменили и дали му име „Добрушево”. Са таквим именом налази се и у старим генералштабним картама. Не би било згорега, да му се то име – Добрушево обнови. Иначе било како било народ овог краја није рђав, напротив: религиозан, вредан, поштен и задовољан с малим. И данас кад год је потреба да се што манастиру помогне и уради, они се одазивају. Прота Јов. Царибротски.⁷⁷

Сећање Младена Тошића (1907-1995 - „Чолеинци”) на поп Јована Поповића. *Моја мајка је из Поповци, сестра на деда Јеленка⁷⁸ Поповског, а поп Јова је Јеленков син. Поп Јова је био поп у стрижевачку парохију од 1919. до 1921. и после се негде изгуби, где је био не знам. Кад сам полагао малу матуру у Цариброд, он је онда био у Цариброд поп. Био је веома отресит човек, био је то „ватра поп” – веома способан говорник. Кад он говори има да седнеш! Овим - има да седнеш, Младен је хтео да каже, да је поп Јова, својим беседама и говорничком вештином изазивао велику пажњу слушаалаца - верника.*

Александар Т. Милић (1900-1991)

Сл. 25 Свештеник
Александар Милић
(Из албума Добриле Бркић)

Александар Милић, познатији у народу као поп Лека, рођен је 1900. године у Камбелевцу, у фамилији Знепољци, чији отац се звао Тодор. Александар Милић се завршетком призренске богословије сврстао у ред малобројних високо образованих Камбелевчана генерација с краја 19. и почетка 20. века.⁷⁹ Иако је завршио богословију и поп Лека је свој радни век почео као учитељ и то у Студени, где је био први учитељ ове школе после Првог светског рата. У студенској школи је радио до 8. марта 1920. године када је отишао на одслужење војног рока у сталном кадру.⁸⁰ По повратку са одслужења војног рока рукоположен је у чин ђакона и свештеника и постављен за пароха стрижевачког ср. лужничког 23.8/5.9.1921.⁸¹ У стрижевачкој цркви Пренос моштију Светог Николе службовао је до 1925. године у то време је станао у школској згради. Био је

⁷⁷ Преглед цркве Епархије нишке Исто.1933. бр.1-3. Стр. 22.

⁷⁸ Јеленко је друго народно име за Алексу. Тако је народ звао и Алексу Даспасинског, Алексу Банског и др.

⁷⁹ Божидар И. Здравковић, *Камбелевац беше село*. Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2016. 88.

⁸⁰ А. Ј. МПС. Фонд . 66. Ф.1790.

⁸¹ Преглед Епархије нишке 1921. бр. 9, 10, 11. Стр. 264.Ниш.

ожењен Јованком са којом је имао Славољуба, Михајла и Добрилу. После службовања у Стрижевцу Алекса је службовао у црквама у Столу (1928-29), Црвеној Јабуци (1929-32), Љуберађи (1932) и Драгинцу.

Према непотпуним истраживањима, из живота овог угледног лужничког свештеника треба навести и то да је седиште лужничког намесништва 1964 и касније било смештено у Великом Боњинцу, и да је јереј Александар Милић, као пензионер, био је вршилац дужности архијерејског намесника, када је намесништво имало 10 цркава исто толико црквених општина и 12. парохија.⁸²

Поп Алекса је Лужничанима, као пензионер, остао у сећању са својим зеленком, на коме је долазио сваког понедељка када је пијачни дан у Бабушници, као и на вашарима, и њиме се надмоћно пробијао кроз мноштво народа, који се тих саборних дана у великом броју окупљао. Та позиција свештеника на коју који отмено иде кроз масу била је пуна симболике и одговарала његовом свештеничком чину, да као божји посредник надгледа своју паству са те висине, иако је религиозно расположење, тих седамдесетих година 20. века, у народу умногоме било пољуљано и потиснуто атеизмом који је ондашње коминистичко уређење наметало.

Сећање поп Алексе о освећењу куће Ђорђије Пејчића Џогановског и испаду учитеља Мавре Ђуровића

„Било је то крајем јесени 1923. године. На освећењу куће по правилу је требало да буду седам свештеника, али нас је тада било тријица и појац. На освећењу куће био је присутан велики број људи. Када смо завршили са освећењем у дворишту се развило коло. Међу присутнима је био и учитељ Мавро Ђуровић. (Привремени учитељ са неодговарајућом стручном спремом) Мавра је био склон алкохолу па је и у тој прилици био припит, а како је био опозиционар у односу на ондашњу краљевску власт почео је да виче: Доле Никола Пашић! Доле Краљевина! Након оваквог узвика поп Урош му је пришао и тако га јако ударио штапом да се овај поломио.”⁸³

Након овог испада председник општине је пријавио учитеља Мавру Ђуровића полицији која га је ухапсила, како се сећао његов ученик Ратко В. Пејчић (1914-1988), за време школског часа, када је своје ђаке поздравио речима: „Збогом децо моја!” По Ратку Пејчићу, Мавра је на поменутом скупу викао: „Живела Комунистичка партија! Живела Република!” Мавру Ђуровића је потом школски надзорник Коста Јовановић затекао у истражном затвору у Бабушници, где је од полицијских власти сазнао да је учитељ Мавра држао говор на освећивању куће поменутог Ђорђије, и да је на крају ускликнуо: „Живела Република! Доле Краљ!” Након изложене учитељеве кривице Министарству просвете и консултација, надзорник га

⁸² *Календар Црква* (1965). Свети архијерејски синод. Београд 1965. 41.

⁸³ Из разговора са поп Алексом Милићем 1985. у Камбелевцу.

је разешио учитељске дужности „јер је био дужан да чува углед службе и свој углед и да избегава све оно што може да науди угледу и поверењу које његов положај изискује” - како се каже у образложењу надзорника од 08. марта 1924. године.⁸⁴

О Маври Ђуровићу забележио сам и казивање Стојана Д. Поповића (1904-1986) и Срећка Ристића (1914-1988) који су сведочили да је био Мађар по националности, да није најбоље познавао српски језик и да је часове често држао најбољи ученик те генерације Бошко Костић (1910-1984).

Радисав Ђ. Аранђеловић (1900-1973).

Сл. 26 Радисав Аранђеловић

Радисав Ђ. Аранђеловић (поп Радисав) рођен је 1900. у Валнишу (од оца Ђуре и мајке Илинке). По завршетку Призренске богословије једно краће време службује у Звонцу а затим постаје парох стрижевачке цркве од 1925. до пензионисања 1960. године. После пензионисања активно ради као председник Црквено-општинског одбора до октобра 1967. када одлази из Нишке епархије. За време Другог светског рата сарађивао је са Југословенском војском у отаџбини. После конгреса Равногорског покрета у селу Ба изабран је за председника Среског Равногорског покрета за срез лужнички⁸⁵.

После рата био је на удару комуниста о чему је 1945 писала „Слобода” (из пера Станимира Ђирића), којом приликом је оптужен да је некада „скрушен богоугодник” постао индустријалац и велепоседник и да је уз помоћ власти бивше Краљевине купио циглану и млин. Овај иметак, уколико су тачни наводи, комунисти су тих година свакако одузели.

Како црквене власти нису биле одушевљене победом комуниста и сам се опортуно односио према позивима на учешће у послератној изградњи.⁸⁶

Међутим у народу ипак није остао омражен јер се према својој пастви односио достојанствено и с поштовањем – уважавајући надмоћ државне власти која је у својој идеолошкој суштини била велики противник цркве.

⁸⁴ Архив Србије и Црне Горе МПС Фонд 66/ОН Ф.511.

⁸⁵ Златковић Милић Ђ, *Зла времена*; 323. Бабушница

⁸⁶ Слобода, Пирот 2. јуна 1942. *Станимир Ђирић - Саботер и народни непријатељ поп Радисав Аранђеловић*

Радисав је живео у Реснику (засео Бела Вода) и са Драгињом (1893-1983) Јовановић из Стрелца, ћерком Стеве Јовановића „Газде“ из Стрелца, имају Мирка (1925, ветеринар), Смиљу (1927, административни радник), Видосаву и Љубинку медицинске техничаре. Сви су одсељени у Београд.

Сећања на попа Радисава

Беж! иде поп, че ти отсече уши!? Борба за ослобођење у Другом светском рату од фашистичке најезде се на јужнословенском простору претворила у истовремену и идеолошку борбу за промену друштвеног уређења. У тој борби коминисти су, са часним идеалима и трагичној идеолошкој подели у српском народу, као и немогућој политичкој кохезији више народа у ондашњој краљевској власти изашли као победници. Улога цркве по завршетку Другог светског рата је отуда од свог идеолошког противника постепено потискивана, у многим случајевима потпуно непотребно и неразумно. Тако су дочеци архијереја, који су били права свечаност у селу праћени мноштвом народа, затим свадбе и крштења у цркви, славе, бдења и остала народна религијска традиција која је вековима стварана, почели да нестају.

Свештеник Радисав Аранђеловић је долазио у село и цркву, али су га многи нерадо примали, посебно комунисти, чији број је био приличан. У нашој кући он је долазио до средине шездесетих, можда и коју годину касније, када је носио водицу, („светена водџа“) обично мали котлић за такву намену и то пред сеоску славу Летњег Св. Николу и у јесен пре породичне славе Св. Аранђела. Са њим је ишао обично биров или неко од чланова Црквеног одбора који је носио корпу за јаја, јер су му мештани у знак пажње и као малу надокнаду давали по које јаје.

Не знам одакле, и како је настала необична и лоша пракса старих људи, тек кад би се свештеник појављивао на капији деци је обично говорено: Беж! Иде поп, че ти одсече уши!? Наравно, да је то била шала, али ја сам дедине речи озбиљно схватао и брзо трчао иза куће и залазио испод снопова кукурузовине („шашње“), који су били поређани уз стог сламе („камара“). Одатле сам слушао поздрављање мог деде са поп Радисавом, који је потом уласком у велику собу певао молитву а до мене је истовремено допирао мирис тамјана. Са зебњом сам одатле вирио и с нестрпљењем чекао када ће свештеник да заврши

Сл. 27 Радисав Аранђеловић са породицом

с тим па да изађе из кућног дворишта. Кад је ипак завршио са молитвом, поп Радисав би нешто са дедом опуштено и у лепом расположењу о нечему причао и полако одлазио према капији. Ја сам их из прикрајка гледао и чудιο се: како може тако доброћудан човек да одсече детету уши, јер сам очекивао злог и озбиљног човека. Кад би се деда враћао са капије ја бих излазио из свог заклона и враћао се у собу која је сва била захваћена препознатљивим миомирисима тамјана и босиљка. Деда би ми онда прилазио и као озбиљно говорио: „Добро је, да се сакри, колћи си ножици попан носеше у крошњу!?” А ја сам га, док би ми он о томе причао, озбиљно и у врх очи гледао и осећао неко велико олакшање, јер сам успео да избегнем да ми поп не одсече уши.!

Много година касније размишљао сам о овој шали, која ми је уносила страх и која је утуцала да ја још као дете формирам одбојност и неку посебну резерву према свештенику, а сами тим и према религији и цркви уопште. А вероватно је то имало одраза и у ставовима друге деце, јер је та шала била опште позната и присутна у народу у то време, средином педесетих година прошлог века.

Богојављенска водица Љубисава Ђирића. У току дуге сарадње и дружења са проф. Љубисавом Ђирићем у време његовог рада на *Речнику лужничког говора*, било је разговора и о попу Радисаву, када је проф. Ђирић пренео следеће сећање: Кад неко говори о свом оцу, мени нешто задрхти у души, а и тло, као да ми се заљуља под ногама, јер ја не памтим свог оца, који је погинуо неколико месеци пред крај Другог светског рата, и то на супротној страни од оне која је тада изашла као победник. А ја сам се родио непосредно по завршетку тог трагичног догађања, када је рат био завршен. Тако сам од најранијих дана био препуштен мајчиној бризи и сопственом сналажењу кроз живот и може се слободно рећи Божјој помоћи. Често обесхрабреном, у дане детињства, ипак, благи осмех и подршка ми је стизала понекад и са друге стране.

Комунисти су победили и нерадо су гледали на наше старе религиозне обичаје, које ће касније почети и да забрањују, али независно од тога, ми смо још дуго славили у мојој доста побожној породици, посебно моје мајке и мог деде и бабе. Зато је поп Радисав долазио у нашу кућу, кад год је носио водицу пред нашу породичну славу Аранђеловдан и сеоску „преславу” Летњег Св. Николу”. Онда би ме он, вероватно знајући за моју судбину, обично благонаклоно гледао и понекад ме помиловао по коси, као да је хтео да ми каже : „Само храбро, и не брини сине, Бог је на твојој страни.” А ја бих тада осетио неку топлину у души и охрабрење, и стидљиво, и са благим осмехом, бих га погледао, а потом, кад бих завршио са молитвом и освећењем водице, са којом је мајка за славу припремала хлеб, ја бих ишао за њим све до капије, док је он са мојим дедом Доном о нечему причао.

Кад сам мало одрастао и пошао у школу, поп Радисав ме и онда није заборављао, али ни ја њега. Сва деца су се најрадије окупљала код

Задружног дома, где се смо играли лопту, а ја бих, кад год је било прилике, измакао њиховој пажњи и отрчао до Цркве. И ту бих нашао по неког другара и наставио игру са њим. Поп Радисав је редовно долазио у Цркву и обављао своју службу, а ја би му стидљиво прилазио, да му нешто дечачки кажем, или да га питам. Он би ме увек с великом пажњом саслушао и потом би ми о томе на дуго објашњавао и причао, и обично завршавао речима: „Тако ти је то, дете моје, то је Божја воља.” А онда би ушао у Цркву и убрзо ми донео невелику књигу, коју ми је поклањао, да из ње научим читање. Тако сам још онда читао о стварању света, о потоку и Ноји, о Мојсију, Христовом рођењу и његовом страдању и много чему другом. С радошћу сам узимао те књиге, кад год ми их он поклањао и увек га питао: „Требе ли да ти ју врнем?” а он би само одмахивао руком, и додавао: „Не, не, дете моје, теби је она много потребнија, него мени.” Ту би се често нашао и деда Драга Поповсћи, он је био црквењак, и стајао је увек на услузи поп Радисаву. Кад би ме видео са књигом у руци, обично би ме канио речима: „Де, де, да видимо да ли умјеш да читаш?” Ја бих, наивно, дечачки, да се не осрамотим, отварао књигу насумице и читао пред њим што год сам лепше могао. А он би ме при том прекидао: ”Добро, добро, че буде од тебе човек, али до човека требе много.”

Све то памтим, као да је јуче било, а толико је много година прошло. Али посебно памтим Богојављење и освећење Богојављенске водице на дан пре Св. Јована, које се обележава 19. јануара, кад зима бесни својим најоштријим зубима. Било је то 1952. или 1953. године. Тог дана се, колико год било хладно, окупи велики број мештана у црквеној порти, пред улазом у Цркву. Поп Радисав онда изнесе црквени барјак, а ми деца похрлимо ка њему да га неком од нас да. Ако ми не пође за руком да се ја први домогнем барјака, онда данима јадикујем и размишљам како у томе нисам успео. Кад барјак добије неко од нас, формирамо колону, па барјактар иде напред а поп Радисав и ми сви остали кренемо за њим, у опход око Цркве. Док ходамо, поп Радисав пева молитву, а ми се сви озарени крећемо и обично газимо велики снег, за какав садашње генерације не знају. Кад обходимо три пута око Цркве, онда заставник враћа барјак поп Радисаву, а деда Драга је већ донео велики котао са водом од сеоске чесме, коју потом поп Радисав освећује чинодејством са крстом, босиљком и молитвом. Сви то смерно пратимо, а свако од присутних држи у руци подесну флашицу у којој ће нам поп Радисав сипати свету водицу, коју смо касније користили у злим приликама, пошто се веровало у њену чудотворну моћ.

Кад бих се вратио кући, у друштву обично са деда Доном, и том флашицом свете водице, у топлем дому се ширио необично пријатан мирис од кувања пихтија. Помагао сам мајци у томе, доносио јој дрва, да их што боље скува. Кад је и то било готово, мајка би у тањире стављала саситњене ченове белог лука, а потом их је пихтијама залевала и тако у току хладне ноћи оне очврсну, а јели смо их сутрадан, на дан Св. Јована. То свето јело

се припремало онда само тада, а ручак који смо тим поводом приређивали ми је дуго остајао у сећању. Посебно памтим, кад смо преостале кости од куваних пихтија, сутрадан ујутру, ја и мој брат од стрица, Мића, у тепсију односили на дрвљаник, и ту их оглодавали од малих остатака меса на њима, јер тако је прастари обичај налагао... Ех, тако је то било. Само, кад би се сад то време некако вратило. О чему ли ће садашња деца, о тако нечем лепом из народног живота, причати својим потомцима?

КАНОНСКА ВИЗИТАЦИЈА ВЛАДИКА НИШКЕ ЕПАРХИЈЕ

Долазак владике у село и Цркву је била велика свечаност. Обично се тог дана из свих села парохије сјати у Стрижевац велики број народа. Владика је дочекиван са великим одушевљењем, радошћу и весељем, пуцњима из прангије, али и из пушака и звоњавом звона. Пред сам улазак у црквену порту владикау би дочекао свештеник са учитељем и општинским и месним челницима, којом приликом би му се један од њих, после поздрава, обратио прикладном беседом и добродошлицом. Након тога би му нека од девојака уручила букете или венац од свежег цвећа. При доласку владике у село као и при одласку народ би га раздрагано поздрављао бацајући букете цвећа испред његових кочија, којима је обично путовао. На путу где је пролазио ограде сеоских кућа биле су украшене храстовим гранчицама и цвећем а на капијама су домаћице постављале ћилимове и друге декоративне тканине. Пут који је пролазио био је потпуно очишћен од прљавштине а по њему је разбацивана трава и пољско цвеће. Народ је излазио у свечаној ношњи на улицу да би га поздравио а многи су га том приликом целивали у руку или његове хаљине, уручивали му букете цвећа или разно воће. На улазу у свако

Сл. 28. Посета владике Доситеја стрижевачкој Цркви 1927. г. Скуп је снимљен на Срећалу на месту садашњег Задружног дома.
(Из породичног албума Петра Мијалковића).

село, куда је владика пролазио, били су постављени славолюци, својеврсне тријумфалне капије од прућа, храстових гранчица и разног цвећа. Какав је то дочек био сведочи и податак да је епископа Јована 1938. године, који је долазио из правца Горчинца, на два километара од Бабушнице, сачекао срески начелник са 100 коњаника уз присуство огромне масе света.

По уласку у црквену порту владика би се упутио у цркву где је обавио најпре богослужење и осветио водицу, а потом је преносио народу разне поуке које је сматрао важним за очување хришћанских и грађанских врлина. Вршио је утицај на сузбијању безакоња и разних верских заблуда и изопачености – сујеверја, коме је народ био склон, а који су наносили велику штету и цркви и самој пастви, верницима.

Део владикиних обавеза у оваквим посетама је била и контрола управно-административних и канцеларијских послова тј. уређења. Вршио је увид у снабдевеност цркве обавезним црквеним утварима, какви су: престолни крст, Србљак, дарохранилица, плаштеница, петохлебница, звона и др.

Архивски и други извори о посети владика стрижевачкој Цркви нису нарочито издашни, али се зна да је владика Никанор 1900. године посетио све цркве лужничког среза, дакле и стрижевачку, осим великобоњиначку, брестовдолску и завидиначку. Утврђено је такође да је владика Доситеј долазио у посети стрижевачкој Цркви 1927. године, када је тај догађај овековечио непознати фотограф (вероватно из владикине пратње) фотографијом коју овде доносимо. И вериватно последњу посету цркви једног владике са таквом свечаношћу је обавио владика Јован 1938. године.

СТАРИ ЗАПИСИ

Од старих записа насталих у Цркви за ову прилику сам издвоио онај који се налази у проскомидији, на њеном чеоном зиду, који је исписан црвеном бојом у четири полукружна реда (види фотографију): Нажалост година није регистрована, или је оштећена, што је случај са већим делом текста:

(први ред) ...ВИЖИИ.....ГАРГИА....
(други ред) ...АПК... ..РЕНЧА АКЕ РЇСТА.....
(трећи ред) ...ВРАМЬ ИСАКЪ ВАСИЛКО СМИЛЕ.....
(четврти ред) ...ЕЈД..ПРЕЗВИТЕРА • ГЇРА МЇЛОШ.....

Остали записи се могу наћи на страницама сачуваних књига као и у породичним белешкама и дневницима.

Сл. 29. Текст у проскомидији

Сл. 30 Литургија у стрижевачкој цркви поводом Тодорице 2014.г.

ГРАДИТЕЉСТВО

НИШАВСКИ МОСТ КОД БЕЛЕ ПАЛАНКЕ ИЗ 1934. ГОДИНЕ

Данас га многи и не примећују од најновијег моста и саобраћајне петље у његовој непосредној близини. Ипак, преко њега свакодневно пређе око двеста тешких теретних и још више лакших возила возећи лагано, због лошег коловоза који подсећа на стари колски пут, док се са потамнелих бетонских лукова повремено одрони понеки комад тог истог бетона. Прилазне бетонске ограде су ту још само у назнаци, а боја гвоздене ограде се и не види од силних наслага прашине и блата. Све то није од година, направљен је он да траје барем један век без поправке, и блато није са суседних ориница јер их више нико и не оре, већ је то данак напретку – изградњи новог ауто-пута на Коридору 10. Кажу представници грађевинара да ће по завршетку радова „санирати девастиране саобраћајнице“ које су коришћене при изградњи ауто-пута, па и овај мост, и биће велика штета ако се то не догоди.

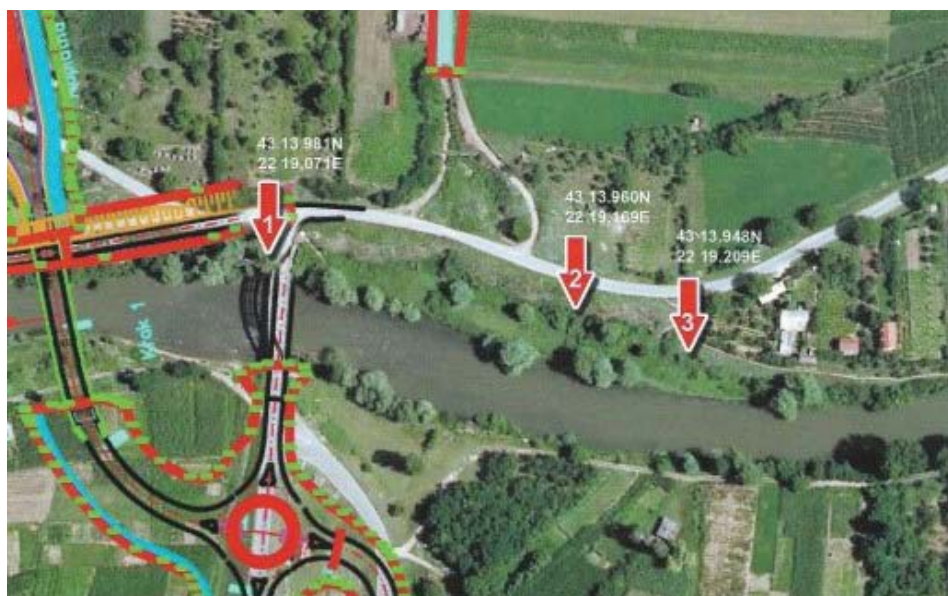
Генерације Белопаланчана одрасле после Другог светског рата памте, тада нови, мост не само као саобраћајни објекат већ и као место дружења, јуначења и одрастања. На јужним странама лукова лети су се сунчале девојке, а са моста младићи скакали у реку. Они храбрији су се тркали преко лукова, а најхрабрији возили бицикле па и моторе. Разне, најчешће љубавне поруке и имена су знала да освану са бетонских површина, после ноћи проведених на мосту, када није било саобраћаја. Испод моста се на баждареној шипки пратио ниво реке и окушавала риболовачка срећа. Причало се с поносом како је наш мост прављен као и чувени Жежељев мост у Новом Саду са луковима од пренапрегнутог бетона и „пливајућом“ основом. А онда је 2012. године почео да се гради нови пут. Колоне тешких возила свакодневно су превозиле камен из оближњег каменолома преко моста који није био предвиђен за ту врсту саобраћаја. Нашем мосту спремала се судбина античке базилике код Кладенчишта: затварање и заборав.

А прича о том мосту почиње још почетком првог миленијума када су поред *Via Militaris*-а постојале и локалне саобраћајнице које су у свим правцима полазиле и завршавале се у белопаланачкој котлини. Најважније су оне за *Turres* (Пирот) и *Timacum Maius* (Књажевац). Пут за Књажевац је природно морао прећи реку Нишаву а најпогодније место је било близу

Југоисточни стуб старог моста, непосредно уз данашњи мост

Локације Римских мостова на Нишави код Беле Паланке

данашњег моста. Ископавања 2002. г. су регистровала три локације на којима су се налазили стари мостови. Приликом рекогносцирања археолошких налазишта на траси ауто-пута Е-80, стручна екипа којом је руководио др Мирослав Лазић са Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду означила је те локације именом Римски мост 1, 2 и 3. (в. фот).

На локацији 1, непосредно уз данашњи мост, пронађени су остаци камене основе највероватније старог дрвеног моста који је саграђен после Првог светског рата и чији су се остаци могли видети дуго после изградње новог моста. Овај мост није уцртан у Генералштабну карту из 1893. године и Generalkarte von Mitteleurop-a из 1898. године, што нам говори да је изграђен почетком 20. века и био у употреби до изградње новог 1935. године. Код мештана је познат као дрвени али Политика 25. јула 1928. пише како је одобрено преко пола милиона динара за израду доњег строја, како је тада наведено, гвозденог моста. Приликом рашчишћавања речног корита лета ове 2018. године је пронађен сандук пун граната, претпоставља се одбачен приликом повлачења аустроугарске војске октобра 1918. године, када је мост оштећен, а могуће и миниран тим експлозивом који на срећу није активиран. Постоје приче да је и једна авионска неексплодирана бомба близу моста заглављена у кориту још од бомбардовања априла 1941. године, мада то није потврђено.

Генералштабна карта из 1893. године на којој се види позиција старог моста

Међутим, на преостале две локације које се налазе 150 и 200 m узводно од новог моста су били мостови за које има посредних индиција, као што је начин градње, да су грађени у античко доба. Такође се уочава на поменутих старим картама као стари мост из турског времена, а познато је да су Турци користили већину римских саобраћајница и објеката. На том простору је пронађено и много трагова из друге половине 19. века, као што су остаци грнчарије, пушчана зрна и чауре, ручна граната, што упућује на време борби за ослобођење од Турака 1877. г, којом приликом је мост вероватно и оштећен.

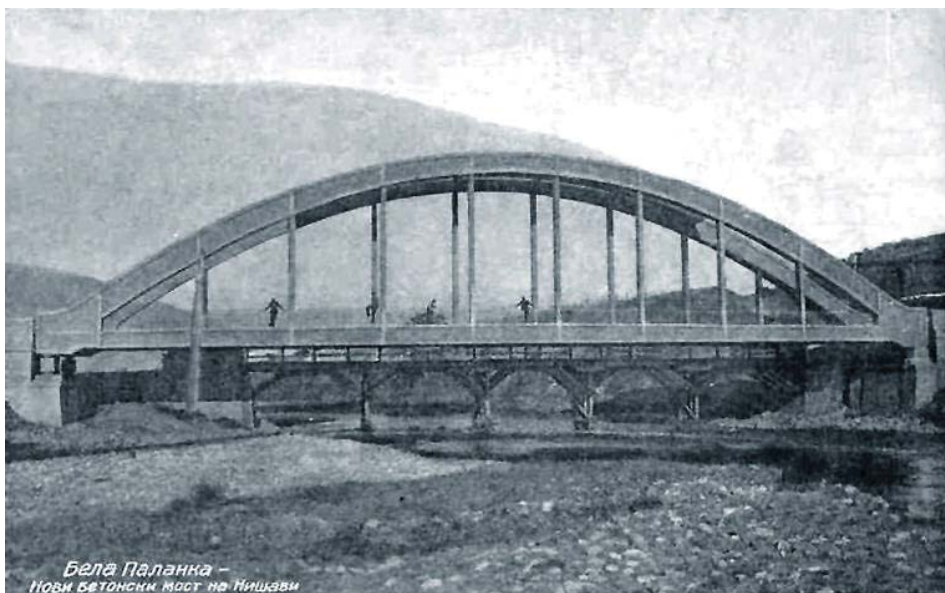
Али, вратимо се нашем мосту из 1934. г. док га још увек имамо. О томе како је и када мост изграђен казивао је Александар Јањић Бена (1922-2002), бравар из Беле Паланке, који је 1933. г. био ђак белопаланачке основне школе, када је Белу Паланку посетио краљ Александар Крађорђевић:

„Тог дана, после школског одмора, уђе учитељица Добринка Живковић, познатија као учитељица Бинка, и још са врата повика: „Децо, отварајте прозоре и вичите Живео краљ!“. Колико сам могао да приметим, прође један ауто без крова и стаде тамо где нам је зграда Поште, а некада стара општинска зграда. Наш учитељ и управник школе, Јован Живковић Јова Бљата, изашао је и дизањем руке зауставио возило. Вероватно је поздравио краља и замолио га да дође у нашу школу. Краљ му обећа да ће доћи, када се буде враћао. Краљ настави пут према железничкој станици, и тамо где је старо купатило, преко реке био је један стари, расклиматани мост. Краљев ауто пређе тај мост некако, па преко железничке пруге оде према Нишави.

И на Нишави је био стари дрвени, такође расклиматани мост, који су воловска кола са страхом прелазила. Тај мост није представљао препреку за краљев аутомобил, и он оде према Букуровцу до Гламе. Тамо стаде испред села, поприча са сељанима овчарима, и истим путем се врати натраг, у Белу Паланку и стаде испред школе. Ту господин Јова Бљата опет сачека Краља, а ми сви ђаци у учионице, у клупе, и чекамо краља. Он је почео да обилази ђаке, почев од првог разреда, па до четвртог.

Отворише се врата учионице, и уђе гос'н Јова, а за њим један господин у прашњавом црном оделу. Личио је на нашег апотекара. Поздравио нас је са „Здраво децо“, а ми сви у глас „Живео Краљ“. И замислите какво разочарење сам ја, дечко, доживео видевши таквог Краља. На слици, иза учитељчиног стола имали смо велику слику Краља Александра у боји. Каква дивна слика је то била, а какав тек човек је био на њој. Као да је њих десет у њему. На глави дивна шапка са перјаницом, обучен у црвени мундир, са плетеним златним нараменицама, лева страна груди пуна медаља и ордења, леп шарени опасач, са леве стране сабља, дивне чакшире, лаковане чизме... А овај чичица што уђе, у десној руци држи дрвени штапић, и то без оне кривине што штапови имају, у левој руци држи шешир, и како су му кола била отворена, прашина га је свег упрашила. Учитељица га је понудила да седне, почела је да испитује најбоље ђаке да се покажу пред њим, али после врло кратког времена, он устаде, поздрави се са нама, а ми за њим

Мотив са разгледнице која је продавана у књижари Џуне Антића у Белој Паланци. Фотографија је објављена и у „Политици“ 22. маја 1939. г. после поплаве Беле Паланке. У позадини се види стари дрвени мост.

„Живео Краљ“... Одмах после одласка за Београд, Краљ нареди да се у варошици Бела Паланка направе два моста: преко Мокрањске реке код купатила и преко Нишаве, на местима где су били стари дрвени мостови. Градња моста код купатила је почела крајем 1933. године и померен је тридесетак метара узводно (стари мост је био у правцу рампе, а нови у правцу железничке станице). То је био леп бетонско-челични мост, и био је узан, а и река је била узана. Почетком 1934. године почела је градња великог бетонског моста на Нишави, који и данас служи“

Документација о изградњи моста нажалост или више не постоји или још није пронађена, али према доступним сазнањима мост је једном ојачан у периоду око 1965. године и других података о поправкама нема, не рачунајући повремено бојење и ситне поправке гвоздене оgrade. Онда је са почетком радова на ауто-путу Ниш-Димитровград 2012. године, а на захтев Јавног предузећа за грађевинско земљиште и изградњу Општине Бела Паланка наручен Извештај о стању друмског моста преко реке Нишаве на регионалном путу Бела Паланка – Сврљиг. С обзиром да документација о мосту није била доступна, представници Института за грађевинарство и архитектуру Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу су посетили мост више пута током новембра 2012. и априла 2013. године и извршили су макроскопски преглед и снимање динамичких карактеристика како би стекли увид у стање моста. Тада су поред осталог и утврдили да је оправдана бојазан од даљег оштећења моста услед преоптерећења због радова на деоници пута Ниш – Димитровград, чија је траса у непосредној близини моста и отварања површинских копова у реону Бабин Кал и Крстовица одакле је довожен материјал на трасу. Поред утврђивања тешког саобраћајног оптерећења наведено је и стање оштећења бетона и арматуре, као и прекривеност коловоза и обалних стубова наносима блата и остале нечистоће... због чега су предложили да се привремено забрани прелаз возила чије је осовинско оптерећење преко 10 t, сигнализацијом смањи број возила која истовремено могу прећи мост, ограничи брзина на 10 km/h и одмах приступи санацији моста. Нажалост, и после 5 година ништа од овога није реализовало.

У Извештају је дат и стручни опис самог моста: **Мост се састоји од два паралелна лука на два зглоба са затегом и обешеном коловозном плочом. Распон лука је 48 m а стрела лука или свода је 10,5 m, висина свода у темену је 1 m а у ослонцу 1,4 m. Ширина коловоза је 5,3 m а мост нема пешачке стазе. Ширина лукова је 0,8 m а вешалке су на осовинском растојању од 5 m... Покретни ослонац је са пенделима 60 x 60 x 60 cm, обални стубови су такође бетонски. Такав тип моста је познат и као Лангерово гредо. Поред графичких приказа оштећења и фотографија моста на крају Извештаја је приложен и Извештај о фреквенцији саобраћаја тешких теретних возила на мосту који је потписао тадашњи директор ЈП**

06

У другом плану нови мост из 2017. г - прикључак на аутопут

ЛИТЕРАТУРА:

- Археолошка истраживања на аутопуту Е80, Београд 2017. Републички завод за заштиту споменика културе Београд
- Експертиза стања друмског АБ моста преко реке Нишаве на регионалном путу Бела Паланка – Сврљиг („Нишавски мост“), Ниш мај 2013. Грађевинско – архитектонски факултет Универзитета у Нишу
- С. Јањић, Посета краља Александра I Карађорђевића Белој Паланци 1933. г, Белопаланачки зборник бр. 2, 2006, 257
- „Политика“, Београд, 22.5.1939. г.
- „Гласник Ремесијане“, Билтен бр. 17, Бела Паланка фебруар 2015. Удружење Корени Ремесијане Бела Паланка
- Приватни албум, Милоша Цолића, Бела Паланка 2013.
- <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10210788478163580&set=pb.1099286430.-2207520000.1532020459.&type=3&theater> Валентина Фрушић Бела Паланка 2016.
- <http://www.radonnb.co.rs/sr/image-gallery/3-okolina-sicevacka-i-jelasnicka-klisura/detail/392-pa160064?tmpl=component>
- <http://www.tt-group.net/video/jesen-u-opstinama-jugoistocne-srbije-bela-palanka-i-babusnica/> Милан Тодоровић 2015.

МУЗИКА

МОЛИТВЕНА ХИМНА „ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО”
У ПОМЕНИМА И МЕЛОГРАФСКИМ ЗАПИСИМА
ПОЗНАТИХ И МАЊЕ ПОЗНАТИХ СРПСКИХ КОМПОЗИТОРА

На позорници светске историје у периоду 1521. до 1718. године воде се стални или повремени дуги ратови између турске империје и хришћанских народа у Европи. Турски *освајачки ратови* уперени су на освајање целе Европе и уништење хришћана и хришћанске вере, да би хришћанским народима, католичким, протестанским и православним натурали, по њима само једну исправну религију: ислам. Падали су градови, утврђења и државе под турску власт, а међу њима три најзначајнија: Београд (20. августа 1521), Будим и дошло се до Беча. Пред Бечом (1529), сломљена је турска војна сила. За разлику од муслимана и Турака, удружени хришћански народи су повели *ослободилачке ратове* у којима су сламали турску силу и од града до града, од земље до земље, враћали освојено и за сваку победу благодарили Богу. Са војницима измешаним по народностима, али у суштини једне исте хришћанске вере, увек је ишла и једна песма благодарности и данас позната свим европским хришћанским народима по почетном стиху: “Te Deum laudamus / Тебе Бога хвалимо!” Тако се певало приликом победе хришћанске војске под Бечом, тако приликом освојења Будима (2. септембра 1686), па тако и приликом освојења нашега Београда (22. августа 1717).¹

Неколико година после, неки путописац Дриш, пролазећи кроз Београд године 1720. присуствовао је свечаној миси на којој се “певао Те Деум уз свирку музике и уз учешће народа који је био присутан.”²

Опсада Београда покушавана је више пута, почев од 1521. године када је пао у турске руке, затим 1688.³ и 1716-1718. кад му је двапут враћен

¹ Видети: Ђ. Перић: *Белешке и коментари о “Поукама” и о песми св. Никете Ремезијанског “Тебе Бога хвалимо”*, “Белопаланачки зборник”, 10/11, 2014/ 15, стр. 52-53.

² Стана Ђурић-Клајн: *Историјски развој музичке културе у Србији*, Београд 1971, стр. 39.

³ О паду Београда 1688. године историчари су записали: “Победе ћесарског команданта, принца Лудвига Баденског над Турцима код Дервенте у Босни и с тим у вези: предаја Брчког и Шапца, са још неколико места уз Саву, изазваше велико одушевљење у Бечу. А када је изабрани кнез баварски Макс Емануило освојио Београд, не само Беч, него читава Европа с напрегнутом пажњом очекивала је даљи развој догађаја на истоку. 19. септембра 1688. стигао је у Беч млади победник, кнез Макс Емануило, дочекан с усклицима и поздравима. Сутрадан, 20. септембра одржано беше у *славу освојења Београда свечано благодарење* у цркви св. Стефана, на коме је учествовао читав двор с царем Леополдом на челу, а коме је присуствовао Ђорђе Бранковић. Све у Бечу прожето је било уверењем: да је стигао одлучан час да се енергично продири у унут-рашњост Турске...” (Јован Радонић: *Из историје северне Србије. Од прве опсаде Беча (1529) до Велике Сеобе*, Нови Сад [1939], стр. 56. (п. о.).

статус хришћанског града, а потом и 1789-1791. године, када је поново пао у турске руке. Коначно ослобођење од турске доминације хришћански Београд је дочекао на челу са српским устаницима и Карађорђем 1806. године. У свим тим великим хришћанским победама, над Београдом је лебдела ослободилачка песма, као застава победе целог уједињеног хришћанства, коју су певали војници, официри, команданти, главне војсковође и цареви: *Тебе Бога хвалимо*, свехришћанска химна благодарности Богу, великог светитеља и богослова хришћанске цркве, епископа Никите Ремизијанског. Већ сам наводио да је приликом освојења Београда, године 1718. певана поменута химна у част освојења Београда. Певана је и у време трећег освојења Београда 1789. године. И о томе постоји аутентичан историјски запис из онога доба: ‘‘30. септембра 1789. г. освојен је Београд, а 8. октобра иза великих напора и тврђава београдска, и освојење Београда опет се славило по целој ћесаревини као и оно 1717 г.’’, записао је историчар Никола Радојчић. ‘‘Јосиф II није имао речи да се захвали Лаудону, јер је за час помислио да је рат са Турцима завршен...У писму од 12. октобра 1789 г. јавља брату Леополду само радосну вест: да је Београд заузет, а 15. октобра већ му пише овако: ‘Јуче смо јавно прославили *Te Deum* за Београд у цркви св. Стефана. И ја сам тамо био у невероватно великој гомили и весељу коме ја још нисам равног видео. Веселење је трајало целу ноћ, све су куће готово биле осветљене, а музике су градом пролазиле’...’’⁴

Приликом освојења Београда српских устаника под Карађорђем 1806. године, нанет је велики пораз турској сили; тај догађај није само део српске, већ и светске историје. У ослобођеном Београду српски устаници певали су разне и многе песме. Певање химне св. Никите Ремизијанског *Тебе Бога хвалимо*, могло је тада знати и певати само свештенство и то само они свештеници из Србије који су своје богословске школе учили или завршили у српским центрима у Ћесарији на подручју данашњег Срема (Сремски Карловци, и у приватним школама). Па ипак, приликом победе код Алексинца, 22. августа 1806. године, певали су српски устаници, *по наредби* Светог синода, који је тада заседао у Смедереву, благодарећи Богу за победу над далеко јачим непријатељем, свету песму епископа Ремизијане, Беле Паланке, близу Ниша, песму *Тебе Бога хвалимо*, чији је аутор св. Никита Ремизијански некад у старини живео недалеко од места њихове победе. Другим речима, молитвена химна *Тебе Бога хвалимо* после толико векова и огорчене борбе хришћана и муслимана, дошла је својој кући, у Србију, своме епископу Никити, надомак његове епископије Ремизијанске, вратила се после толико векова, где је и први пут запевана на овим просторима и ту настала (око 400-405 године), да ту буде на хришћанској предстражи све до наших дана...

⁴ Н. Радојчић: *Из Повеснице Београда*, ‘‘Бранково коло’’, 5, 1909, стр. 94.

I.

1. *Српски композитори свехришћанске химне „Тебе Бога хвалимо”*

Поред највећег српског композитора XIX века, *Стевана Стојановића Мокрањца* (1856-1914), који је компоновао хришћанску химну оца Никите, епископа Ремизијанског *Тебе Бога хвалимо*, која се и у данашње време, у мешовитом хору, пева у свакој пригодној прилици пригодном српских православних свечаности и на духовним концертима у цркви и у дворанама, постоји још преко *двадесет* српских композитора који су у својим музичким опусима оставили компоновану или нотирану ову песму. Ту се мисли на период од 1845. до 1941. године. Њихове композиције духовне песме *Тебе Бога хвалимо*, данас је врло тешко пронаћи, јер се о њима никада није писало у једном заједничком напису, па је цела та тематика око песме пала у потпуни заборав. Прилике после Другог светског рата, материјалистичко-атеистичко схватање модерног друштва, одвајање цркве од државе, није им ишло у прилог, тако да су многе партитуре овог музичког дела пропале, неке су сачуване у понеком примерку, а за неке знамо само консултујући стару музичку литературу. Да би целу проблематику око историјата ове песме у историји српске музике боље разумели, морамо се упознати и са неким историјским догађајима из XIX века који нам дају потребан историјски оквир за боље упознавање тих српских композиција. У том погледу важно је истаћи историјску чињеницу, да је после Првог (1806-1813) и Другог српског устанка (1815) Србија године 1817. добила прве ознаке самосталности и да је постала кнежевина. Њени северни суседи били су Аустријанци, где се формирала Аустро-Угарска, звана од Срба као *Ћесарија*; природна граница је била река Сава и Дунав. На тој граници, *Ћесарија* је према Србији формирала своје војне гарнизоне у више градова: Славонски Брод, Сремска Митровица, Петроварадин, Земун, Панчево, Бела Црква, Вршац, Темишвар. У тим градовима живели су Срби у већини, лојални аустријском царском двору, током целог XIX века све до Првог Светског рата (1918).

Тај историјски оквир о стању Српства у *Ћесарији* и кнежевини Србији, утицао је да се и српски композитори који су у својим партитурама имали записану и свехришћанску химну *Тебе Бога хвалимо*, разматрају у два поглавља: Српски композитори: а) поменуте химне у *Ћесарији* и б) истог музичког дела у Србији.

II

2. Српски композитори свехришћанске химне „Тебе Бога хвалимо” из Ћесарије

Јаки војни гарнизони војске ћесарске царевине, стационарани у градовима дуж Саве и Дунава, нису више ратовали, па нису више ни певали ратни, ослободилачки *Te Deum*. У мирнодопским условима, један дан у години свечано су прослављали и тада је ова химна обавезно певана. Тај дан звао се у аустроугарској војсци – *Царев Дан*. Падао је 19. априла, док је владао ћесар Фердинанд, када је био његов рођендан.⁵ У гарнизонима је тога дана било свечаније. Главну свечаност, звану *благодарење* припремали су војни музичари, *капелници*, са својим музичким трупaма, распоређени по гарнизонима у поменутих градовима. Њима су се придруживали и војни све-штеници, звани *капелани*, који су у католичким црквама заједно са местним свештенством служили посебно, *црквено благодарење*. У срцу тих обредних и војних свечаности увек је стојала једна свечана химна: *Te Deum*, певана у изворном облику, на латинском или на немачком језику. Срби, којих је било у аустријској војсци, као и грађанство под јаким утицајем и вођством српских православних свештеника, знали су за тзв. Царев дан. И они су се одазивали тако што су га јавно прослављали у својој цркви и православној вери појући *Тебе Бога хвалимо*, али на свом црквенословенском језику (руске редакције). Српским свечаностима празника Царевог дана, у цркви и у за то одређеној дворани, пуној света, присуствовао је обавезно царски представник који је гледао да све прође у миру и примереном реду.

[1] Прве помене Царевог дана и његовог прослављања налазимо и код првог српског композитора, који је компоновао и извео песму *Тебе Бога хвалимо* 1844. године. То је било у Панчеву, “19. априла 1844. године, приликом прос-лаве рођендана цара Фердинанда I.”, а потом, истог датума 1845. Панчевачки грађани радо су долазили на те приредбе, јер су поред химне *Тебе Бога хвалимо* у програму биле и друге, српске музичке и рецитаторске тачке.⁶ Први српски композитор поменуте песме оца Никите био је капелник Панчевачког српског црквеног певачког друштва *Никола Ђурковић* (1812-1875), који је био хоровађа тог друштва у Панчеву између 1839. и 1852. године. У рукописној заоставштини хоровађе и композитора Н. Ђурковића налази се посебна обимна партитура са насловом: *Певања за разне прилике* [Отче наш, Преображење, Успење Богородице, Рождество

⁵ Српски песник из Лике, Никола Боројевић (1796-1872) написао је и објавио више таквих пригодница *На рођења данъ Њъговогъ Величества према лостивогъ цесара и краља Фердинанда I*, 191 7. Apr. [1840, 1841, 1843, 1844, 1845], објављених на видном месту у књижевном часопису “Сербскій народный листъ” из тих година.

⁶ У штампаним извештајима са тих беседа изостављен је помен о извођењу химне *Тебе Бога хвалимо*, иако се наводи датум када су се оне давале: на Царев дан. Види: Миховил Томандл, “Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва (1838-1938)”, Панчево 1938, стр. 40, 60.

Христово, Богојављење, Васкрс, Цвети, Вазнесење, Царев дан, Парастос, На Светог Саву].⁷ У посебној композицији за мешовити хор, *Пјније на Царевъ Данъ*, налази се и прва позната композиција *Тебе Бога хвалимо*.⁸ Композиција је у рукопису, недатирана, писана црквенословенским језиком и правописом; није до данас испитана њена мелодија и текст, која је очигледно оригинална, али се не зна: да ли је композиторова или само његова хармонизација за хор неке стране, аустријске химне *Te Deum*.

[2] У Панчеву је тада била и богословско-учитељска школа у којој је предавао црквено појање *поп Тодор Живковић* (+ 1845), отац чувеног песника и свештеника проте Васе Живковића (1819-1891). Он није прихватао да његови богослови певају *Тебе Бога хвалим* на композицију аустријских композитора. О томе је записано једно сећање: „у Панчеву, иницијативом Давида Рајића (1777-1840), поп Тоша, отац проте Васе Живковића из „Зборника” штампаног у Будиму, научио је препаранде да поју *Тебе Бога хвалим* на о с м и глас; но сад, где год се поји, поји се на шести глас.”⁹ Панчевачки поп Тоша је, дакле, преузео текст песме из црквених „Зборника”, будимско издање¹⁰, а напев сам ископоновао, каже се: „искројио”, „укројио” према осмом гласу из „Осмогласника”. Тај напев, нажалост, није нотно записан и не зна се како је изгледао.

[3] Из Панчева је родом и учитељ *Петар Димић*, „*чика Пера*” (1837-1898) који је и у свом родном граду и у Београду, где је рано прешао, 60-тих година, увек био сигурна замена, када хор напусти главни хоровађа. Неколико година, по доласку у Београд, ангажовало га је и Народно позориште, док није дошао за капелника Даворин Јенко, да пише музику за позоришне комаде, а запослило га на благајни да продаје карте за позоришне представе. Композиторски рад његов није велики, неколико световних и неколико духовних песама. Једна од његових нештампаних духовних композиција било је и *Благодарење*; у литератури се наводи да је компоновано за мешовити¹¹, а сачувано је за мушки хор.¹² У чину *Благодарења* налази се као посебна песма *Тебе Бога хвалимо*, коју би требало пронаћи и објавити са рукописа

⁷ Музичка заоставштина композитора Николе Ђурковића чува се у Архиву Града Панчева, као део нотне архиве Панчевачког црквеног певачког друштва.

⁸ Композиција „Пјеније на Царев дан” састоји се из три дела: (1) *Тебе Бога хвалим*, (2) Народная Царская пѣсна (Боже с неба возри штедро на аустријску државу), и (3) *Многая лѣта*. Занимљиво, да ову композицију Томанл не помиње у горе наведеној *Споменици*.

⁹ Тихомир Р. Ђорђевић: *Личности и прилике из културног живота Војводине: Тодор Димић и његове рукописне белешке*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, 1924, с. 211. Зборник који помиње учитељ Димић изашао је у Будиму 1797. године.

¹⁰ Године 1781. изашао је „Зборник” са напоменом: „напечатсја првје во Кијевопечерској Лаврје, а сада в Венеје.” Ова напомена указује на руско порекло црквенословенског текста химне *Тебе Бога хвалимо* као и могући одговор на питање: када је српска православна црква у потпуности прихватила ову химну?

¹¹ Тако је записао Владимир Р. Ђорђевић у *чика Периној* биографији: видети: В. Р. Ђорђевић: *Димић Петар*, у: „Прилози биографском речнику српских музичара”, Београд 1950, стр. 9.

¹² Партитура Пере Димића *Тебе Бога хвалимо*, за мушки хор, објављена је у зборнику Божидача Лукића „Партитуре национално-патриотских и верских песама”, мушки хорови, Београд 1928, књига I, стр. 463-465.

за мешовити хор, јер адаптација за мушки хор није његов оригинал.

[4] Један од најпознатијих хоровања Панчевачког српског црквеног певачког друштва током XIX века, био је *Мита Топаловић* (1849-1912), композитор великог броја како световних, тако и духовних песама. Постоје три списка његових композиција: један у наведеној “Споменици Панчевачког српског црквеног певачког друштва” и два пописа у рукопису: Бориса Матијевића, музичара из Панчева и професорке Факултета музичке уметности у Београду Иване Перковић. Писац “Споменице” донео је кратак попис музичких дела Мите Топаловића у коме нема партитуре *Тебе Бога хвалимо*. Приметио је да се у Певачком друштву не води рачуна о бројним Топаловићевим рукописима, додајући да би “ваљало сачинити једну потпуну библиографију Топаловићевих композиција”. У другом списку музичара Б. Матијевића нема композиције коју тражимо, док се у списку професорке И. Перковић наводи под бр. 286. *Тебе Бога хвалим*, деонице за сопран, алт, препис (Топаловић). Композитор Мита Топаловић је врло неговао духовну музику и од 1885. године приређивао серију чувених духовних концерата Панчевачког српског црквеног друштва који су били добро посећени. Он је изводио и химну *Тебе Бога хвалимо* још на Првом духовном концерту 1885. године, од руског композитора Давидова (Степан Иванович, 1777-1825), написану за мешовити хор. И док се у архиви Панчевачког српског црквеног певачког друштва, које је Топаловић водио, налазе још три композиције *Тебе Бога хвалимо*, две од знаменитог руског композитора Бортњанског (Дмитриј Степанович, 1751-1825), по списку проф. И. Перковић, (бр. 78 и 79), обе за мешовити хор, и једна од Архангелског (Александар Андрејевич, 1846-1924) (бр. 266), дотле се није могла наћи потпуна партитура овог дела Мите Топаловића.¹³

[5] У наведеној “Споменици Панчевачког СЦПД” од М. Томандла наводи се композиција *Тебе Бога хвалимо*, и име још једног композитора родом из Панчева. То је занимљив, али данас заборављени *Петар Кранчевић* (1869-1919), од кога је у архиви Певачког друштва било сачувано преко 50 његових композиција, “26 световних, а 25 духовних”, а међу њима и *Благодарење*, и посебно *Тебе Бога хвалим*, за мешовити хор.¹⁴ Као млад композитор напустио је Панчево, јер није хтео да буде галантериста, а отац стари трговац Атанасије га је на то присиљавао. Прешао је у Сремску Митровицу где је лепо дочекан и поверено му је вођење митровачких

¹³ Рукописни “Списак музикалија ПСЦПД-а”, саставила др Ивана Перковић-Радак у периоду: новембар 2001 – август 2004. године, наводи под бр. 139. партитуру Д. Бортњанског *Тебе Бога хвалим*, са напоменом: рукопис, деонице, препис ‘личи на Ђурковићев рукопис.’ (списак ми је уступио г. Љубиша Вечански из Панчева, на чему му захваљујем). Узгред бележим реченицу извађену из једног писма из 1829. године у коме се наводи: “Прошасте неђеље отпојали су Руси у овдашњој капели (у Бечу) један торжествени Те Деум. Од множества народа нисам се могао у капели наћи.” (Др Божидар Петрановић другу Спиридону Поповићу из Беча, 18. септембра 1829. године), “Бранково коло”, 42, 1909, с. 667.

¹⁴ М. Томандл, наведена “Споменица Панчевачког СЦПД”, стр. 242-243.

хорова; у Панчево се више није враћао. Његове композиције баштине архиве певачких друштава Панчева и Митровице; композиције које нас овде интересују засад леже у нотним архивама тих друштава и вредно би било да се објаве и проуче.

[6] Молитвена химна св. оца Никите Ремизијанског чула се и у Банату. У банатском месту Избишту, према Белој Цркви, служио је један музикалан и угледан свештеник српски, *Велимир Сперњак* (1870-1948), који се бавио компоновањем како световних, тако и духовних песама. После много година од смрти, његова музичка заоставштина дошла је у Музиколошки институт у Београду где је похрањена на чување и пописана. Из тог пописа видимо да је проти Велимиру била позната и свехришћанска химна *Тебе Бога хвалимо*; један примерак те композиције компонован је за мушки хор; рукопис је неда-тиран, има једну страну.¹⁵ У Банату је било још српских свештеника који су познавали ноте и аматерски се бавили композицијом.

[7] У српским православним црквама у Срему и Славонији у разним прили-кама појана је и свехришћанска молитвена химна *Тебе Бога хвалимо*. По селима Срема и нарочито у Вуковару, столовао је протојереј *Јован Козобарић* (1871-1959), архијерејски намесник Вуковарски, родом из Срем. Карловаца.¹⁶ Од малена он је појао духовне песме, тако да је добро проучио целокупно српско црквено православно појање. Пошто је био и музички описмењен, почео је да записује и српско народно црквено појање. Већи део тог појања остао је у рукопису. Једну књигу појања са насловом “Православно црквено пјеније” I књига: “Службеник и Требник”, издао је својим средствима у Осијеку 1935. године. Од стр. 195-204 налази се нотама, једногласно, за појца писано VII. *Благодареније*. У оквиру тог обреда, под бр. 37. записано је и *Тебе Бога хвалим*, на два начина: код првог начина није обележено по којем гласу из “Осмогласника” се поји, дакле *самогласно*. Други начин је означен: Глас 6. Оба нотна записа су једногласна и захватају мало текста Химне: *самогласан* два стиха, глас 6 такође само два; остали стихови морали би се “искројити” према датим напевима.

[8] Како у Срему и Славонији, химна *Тебе Бога хвалимо*, била је позната и у Бачкој, не само преко црквених и свештеничких кругова већ и у грађанству. У манастиру Бођанима рођен је један значајни српски свештеник, одличан познавалац целокупног српског црквеног народног појања. Од малена он је научио многе духовне песме у манастиру, где му је отац био архимандрит Георгије Видицки. То је прота *Ненад Барачки* (1878-1939)¹⁷, који је захваљујући том од детињства стеченом знању, написао

¹⁵ Видети: Романа Рибич: *Велимир Сперњак, протојереј, композитор, мелограф*, “Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, 18/ 19, 1996, с. 205.

¹⁶ Потпуну биографију са фотографијом видети: “Српски биографски речник”, Нови Сад 2011, књ. 5, 157-158

¹⁷ Потпуну биографију видети у: “Српски биографски речник”, Нови Сад 2004, књ. 1, с. 419

више значајних црквених књига посвећеним српском појању. У књизи проте Барачког “Нотни зборник српског народног црквеног појања”, по *карловачком напеву*, Нови Сад 1923, на стр. 358-359, налази се једногласно записан и напев химне *Тебе Бога хвалим*.

[9] Почетком XX века јавља се у Новом Саду веома плодан и врло популаран српски композитор *Исидор Бајић* (1878-1915) који је компоновао и световне и духовне песме. У Новом Саду основао је музички часопис „Српска музичка библиотека” у којој је објављивао многа музичка дела која су у том издању први и последњи пут објављена. Бајић се носио идејом да све оне вредне и ретке композиције које су изводила певачка друштва у Српству, а које су тавориле у архивама тих друштава препуштене забору, умножи издавањем у свом часопису и тако их спасе од пропадања. На пољу музичког издаваштва И. Бајић је веома заслужан, јер је донекле успео да кроз своја издања умножи и врло ретке партитуре које до нас данас не би ни дошле. Рана смрт спречила га је да у свом издавачком раду учини још многе преко потребне кораке. Иса Бајић није само био издавач, него и стручни при-ређивач музичке партитуре, композитор који је настојао да свако музичко дело саопшти у добром издању. Данас се и његова “Српска музичка библиотека” (1912-1913) тешко може наћи сачувана у целини. У њој је он објавио (II, 1913, бр. 1) циклус црквено-народних песама са насловом: *Божјиће песме*, бр. 1-8, а међу њима, под бр. 7. *Тебе Бога хвалим*, за глас уз пратњу клавира. Овде запажамо нов празник поводом кога се песма у грађанском српском друштву певала: *На ново лето*. Као добар музички педагог, Исидор Бајић је напев химне *Тебе Бога хвалим* унео и у своју “Теорију музике” (Нови Сад 1904²) међу примерима народних песама, као илустративни део своје књиге.

[10] У Срему је увек било добрих појаца и познавалаца српског црквеног појања. Ту се неговало појање међу монасима у Фрушкогорским манастири-ма и међу вишим и нижим свештенством у Сремским Карловцима. Многе духовне песме, нарочито из “Требника”, где се налази и *Чин Благодаренија* у коме је и текст песме *Тебе Бога хвалим* на црквенословенском записан, редовно су певане током године на литургијама недељом и празником. Један од особитих зналаца српског народног црквеног православног појања био је и протојереј-ставрофор *Бранко Цвејић* (1882-1951), који је записао целокупно у д е с е т књига, једногласно, чувено “карловачко појање”. Тај огроман руко-пис проте и професора Бранка Цвејића стоји у рукопису у Народној библио-теци у Београду и из њега је издата великим трудом само једна књига: “Србљак”, службе Србима светитељима.¹⁸ У другој књизи налази се рукопис “Требника” у коме је исписано и *Благодареније*, као и *Тебе Бога хвалимо*.

¹⁸ Видети: “Србљак”, ставио у ноте Бранко Цвејић, Београд 1970, приредио Д. С(тефановић), академик: *Уводна реч*, стр. I – IV.

[11] Из Чешке је у Вршац дошао за капелника Вршачког Српског црквеног певачког друштва Чех *Карел Направник* (1882-1968), врло образован и плодан музичким делима на пољу српске музике. Диригујући Вршачким хором, које је имало обавезу да пева и у својој катедралној цркви, он се заинтересовао и за српско народно црквено појање. На једну његову изузетно вредну композицију указао је проф. др Властимир Перичић. Он ју је овако описао: “композиција *Псалми Давидови* (псалми: 121, 42, 144 и 146), кантата за соло бас, квартет и мешовити хор, а *capella*” (компонована 1943), по текстовима псалама у преводу Ђуре Даничића. Поред тога, Перичић је додао: “у завршном делу композиције употребио је ‘српску народну духовну мело-дију’ *Тебе Бога хвалимо*.”¹⁹ Ова врло занимљива композиција није ближе позната, није чак ни површно анализирана у српској музичкој литератури, а недостаје основни податак: да ли је сачувана и где се налази? Њу би требало и посебно објавити.

[12] Из једне белешке у новосадском часопису “Бранково коло” сазнајемо о још једном свештенику из села Самоша у Банату, који се бавио компоновањем црквених песама. Звао се *Прока Т. Милошевић*. Нисам могао дознати његове основне биографске податке. После Другог светског рата поп Прока (Прокопије) прешао је у Србију и издао три књиге, од којих је једна “Светосавски бисер” (Ниш 1935). Друге две књиге (“Уједињење”, Београд 1920; “Наше коло”, Ниш 1927) односе се на пригодне “позоришне комаде с певањем” за школску децу и омладину, за које је поп Прока написао и компоновао неколико песама. У горњој белешки из “Бранковог кола” стајало је да овај српски свештеник поред других композиција има и у ноте стављену химну *Тебе Бога хвалимо*. О његовом опусу у рукописима ништа није даље познато.

[13] На крају овог прегледа познатих српских композитора свехришћанске молитвене химне *Тебе Бога хвалимо*, из Тесарије, треба поменути и једног значајног црквеног појца, родом из Чакова, из Баната, који је бележио црквено појање и снимио га на плоче. Подухват је изведен је између два светска рата 1935. године.²⁰ Тај појац био је учитељ *Лазар Лера* (1885-1966), који је захваљујући свом одличном познавању црквених мелодија био један од најпоузданијих записивача тог појања. Захваљујући тим својим одликама, после Другог светског рата, запослен је у Музиколошком институту у Београду као хонорарни сарадник и саветник на оделењу које проучава српску духовну музику. “Чика Лера”, кога су сви волели, у поменутој књижици је оставио наслове и многих других песама,

¹⁹ V. Peričić: “*Muzički stvaraoци u Srbiji*”, Beograd b. g., 340.

²⁰ Посебно је издата књижица: “РАСАДНИК српског православног црквеног појања, на грамофонским плочама”. 160 најпотребнијих црквених песама на 64 плоче. Поје: Лазар К. Лера, учитељ, Земун. Издавач: Чедо Димитријевић, Земун. Снимљено и израђено код: Edison Bell Penkala, Загреб (1935). У наведеној књижици дати су наслови песама.

надајући се да ће и њих снимити на плоче, али се то није остварило. Његова обимна заоставштина у Музиколошком институту сведочи да је до краја живота стављао у ноте српско црквено појање и да је по једном запису оставио још 2200 руком забележених мелодија. У његовој заоставштини налази се и литографисана композиција: „Благодарење”, *На рођен-дан Краљев* и “Благодарење” *На Нову Годину*, са ознаком: Мокрањац. Пошто у време после Другог светског рата, када је црква одвојена од државе, није могао да изда свој обиман опус српског црквеног појања, он га је завештао Светом Синоду српске православне цркве, о чему постоји акт. бр. 1484 / зап. 365, од 13. јуна 1958. године. Данас се о тој заоставштини не зна да ли још увек постоји.

3. Композитори „Тебе Бога хвалимо” из Србије

[14] Познати композитор и музиколог Владимир Р. Ђорђевић, у одељку своје музичке библиографије *Рукописне музикалије*, под бр. 1789. наводи да је неки *Нешић Дим.* оставио у рукопису химну *Тебе Бога хвалим*, компонова-ну за мушки хор.²¹ Осим тог податка, није навео ни где је видео ту рукописну композицију. То је створило забуну код историчара музике, јер је тај потпуно непознати Нешић Димитрије имао исто име са још двојицом других личности који се у прошлости помињу.²² Због тога морамо да решимо биографско питање овог Димитрија Нешића и ту ћемо се мало задржати. О Димитрију Нешићу било је једном речи на ванредној скупштини Београдске певачке дружине, држане 6. марта 1877. године, којој је присуствовао и млади Стеван Мокрањац са више угледних чланова тог Друштва. Главну реч узео је председник Београдског певачког друштва Стева Тодоровић, познати сликар. У дужем говору о хоровођама Друштва после смрти Корнелија Станковића (+1865), он наводи да га је наследио 1867. године Даворин Ленко. Затим каже: „У раду овом имам споменути једног ваљаног члана, именом *Нешића*, који показиваше талента у музици и много смо полагали на то да се овај младић *од стране цркве* пошаље на страну да изучи музику у нади: да временом добијемо наследника пок. Станковићу... Нешић буде послат у Праг да се образује. Није дуго трајало, само две године, а Друштво опет паде у апатију: Нешић у Прагу умре.”²³ То

²¹ В. Р. Ђорђевић: „Оглед српске музичке библиографије до 1914. године”, Београд 1969, стр. 217.

²² У монографији „Прво београдско певачко друштво – 150 година” (Београд 2004), један од аутора Даница Цревар-Петровић наводи на стр. 37 међу оснивачима Друштва 1853. године и *Димитрија Нешића*. На стр. 153, казује да је то Димитрије Нешић (1836-1903), проф. математике на Великој Школи, члан СУД итд. личност о којој је овде реч. Погрешно, јер је Д. Нешић који се овде наводи преминуо у Прагу, што је речено на седници Друштва држаној 6. марта 1877. године; потом је пренет у Пожаревац где је и сахрањен. Други Димитрије П. Нешић (Вршац, 1810-1857, Београд) такође није онај кога тражимо.

²³ Коста П. Манојловић: „Споменица Ст. Ст. Мокрањцу, Београд 1923, стр. 25; Исти: „Stevan St. Mokranjac i njegove muzičke studije u Münchenu”, Beograd 1938, str. 2 : „...srpska vlada poslala na muzičke studije u Prag

је био, дакле, први стипендиста кога је Београдско певачко друштво послало у Праг на музичке студије. Оставио је иза себе у рукопису само то једно музичко дело *Тебе Бога хвалим*, које је постојало у архиви Друштва где га је видео В. Р. Ђорђевић. Данас се не може ништа ближе сазнати о том рукопису, јер је архива тог Друштва у потпуности затворена. Нешто више података о правом Димитрију Нешићу оставио је књижевник Милан Ђ. Милићевић. О њему, записао је следеће: „*Димитрије Нешић*, рођен 23. новембра 1828 у селу Брадарцима, а умро 7. фебруара 1872. у Пожаревцу. Месеца новембра 1845. руски конзул у Београду г. Данилевски јави да ће шест младића Срба, по царевој заповести, примити у руски Духовни завод. Митрополит (Петар Јовановић) изабере шесторицу: Милоја Јовановића, Саву Сретеновића, Василија Николајевића, *Димитрија Нешића*, Милосава Протића и Гаврила Милићевића. Ове младиће одвео је месеца јула 1846. Сима Милутиновић у Кијев и сместио их у духовну ондашњу Семинарију. У јесен, године 1849. приспеше из Кијева двојица од оних младића који су били онамо послани 1846. То беху: Сава Сретеновић (1828-1893) и *Димитрије Нешић*.”²⁴ Према томе, богослов, студент Кијевске духовне академије и професор Богословије *Димитрије Нешић* био је и у духовну музику добро посвећен, па је компоновао и химну *Тебе Бога хвалимо* коју наводи В. Р. Ђорђевић у својој библиографији. Ту химну упознао је, вероватно, у рукопису и Стеван Мокрањац, који је једно време вршио дужност архивара, пре него што је као други стипендиста Друштва послат на музичке студије у иностранство.

[15] Химна *Тебе Бога хвалим* од 90-тих година XIX века чула се и на српској позорници. У Народном позоришту у Београду изведена је „слика из српске прошлости с певањем у стиховима *Задужбина*. Написао Милорад Поповић Шапчанин (1844-1895). Режија Милош Цветић. Музика Даворин Јенко. Премијера 23. III 1891. у Београду.”²⁵ Дело није објављено. Према „Великој српској народној лири” (са 2000 песама), Нови Сад (1903), на стр. 925 донете су све песме из овог позоришног дела које су се певале: *Тебе Бога хвалим*, наизменично поју „Кир Арсеније и збор”. Партитура песама које су се певале у „Задужбини” свакако је постојала и њу је саставио познати позоришни капелник *Даворин Јенко* (1835-1914). У монографији Д. Цветка о Даворину Јенку химна се и не помиње. Али, химну не заборавља приповедач и песник Милорад Поповић Шапчанин, који ју је знао из младости, јер је његов отац Сава Поповић био неко време професор црквеног појања у богословији у Сремским Карловцима, у првој половини XIX века. Песник наводи химну и у свом епу „Невеста Љутице Богдана” (1880) кроз стихове игумана: „Ил’ је тако, можда, Божја воља хтела / да служимо цркви... А ми

Dimitrija Nešića, koji je posle godinu dana studija umro.”

²⁴ М. Ђ. Милићевић: *Из својих успомена*, „Годишњица Николе Чупића, књ. XV, 1895, с. 25-26, 50-51, 54, 60-61. Ту има и више о проф. београдске Богословије Димитрију Нешићу.

²⁵ Видети: Sava V. Svetković: „*Repertoar Narodnog pozorišta u Beogradu 1868-1965*“, Beograd 1966, str. 12.

ћемо онда с нашим силам малим / запевати скромно *Тебе Бога хвалим.*”

[16] Занимљив је податак да је и угледни београдски композитор *Јосиф Маринковић* (1851-1931) компоновао химну *Тебе Бога хвалим*, за дечји хор. То је занимљива композиција и вредело би је видети, обновити, па и препоручити деци за поновно извођење. На жалост, аутор монографије о Јосифу Маринковићу, проф. В. Перичић само је кратко дописао: „*Тебе Бога хвалим*, дечји хор, дело чију егзистенцију сматрамо проблематичном.”²⁶

[17] Поред Стевана Ст. Мокрањца, који је компоновао свехришћанску химну *Тебе Бога хвалимо*, двапут, по 4-ом и 6-том гласу, наводим и његова три ученика, богослова, свештеника и композитора који у својим музичким делима имају и ово дело и то: химна као део црквеног обреда *Благодарења*. Први од њих је познати композитор и музиколог *Коста П. Манојловић* (1890-1949). Његова композиција *Благодарења* компонована је за мушки хор на Крфу 1916. године. Док је већину песама из *Благодарења* назначио да је напев преузео по Ст. Мокрањцу, једино је код химне *Тебе Бога хвалим*, на самој партитури оставио свој потпис. Композиција *Благодарења*, а у њеном склопу и *Тебе Бога хвалим* компонована је у току Првог светског рата када се и он налазио на Крфу, а за потребе војника и војних хорова. Његова партитура сачувана је у већ поменутом зборнику Божидача Лукића *Партитуре национално-патриотских и верских песама*, Београд 1928, мушки хорови, I књига, стр. 462-463. На овом зборнику за војне потребе, поред војног свештеника Божидача Лукића, анонимно је радио и сам Коста П. Манојловић, али се на њему није потписао.

[18] И други богослов коме је у богословији Св. Саве црквено појање предавао Стеван Мокрањац и улио му љубав за српску духовну вокалну музику, био је доцније познати протојереј *Миливоје Црвчанин* (1892-1978), композитор и професор на Конзерваторијуму у Прагу где је предавао на новоотвореном одсеку српско народно црквено православно појање. Поред духовних композиција, компоновао је и световне соло-песме које су изводили наши најпознатији оперски певачи (М. Чангаловић, Бисерка Цвејић). Још као богослов помагао је свом професору Ст. Мокрањцу у преписивању партитура црквеног појања и тај рад са својим професором у Богословији Св. Саве у Београду утицао је да и он остави неколико незаборавних композиција из те области, које је изводио са својим мешовитим хором у београдским црквама. Поред других духовних композиција познато је његово *Благодарење*, по српском црквеном појању, за мешовити хор и рецитатив, Праг [1923].²⁷ Композиција *Благодарења* подразумева да се у оквиру ње налази и химна *Тебе Бога хвалимо*. Ретко издање, објављено у Прагу тешко је доступно за посебно проучавање.

²⁶ В. Перичић: „*Јосиф Маринковић*”, Београд 1967, с. 240.

²⁷ Видети: Љубица Илић, Ђ. Перић: *Миливоје Мил. Црвчанин*, Београд 1981, стр. 3.

[19] Трећи ђак Стевана Мокрањца, који се у потпуности посветио свештеничком позиву и бележењу и компоновању српског црквеног појања, био је протојереј-ставрофор *Мирко Павловић* (1900-1977).²⁸ Прота Мирко спада у најплодније литургичаре српске цркве нашега времена. На пољу литургије много тога је оставио, али је до данас врло мало објављено. И оно што се рачуна да је објављено, углавном је литографисано у ретким и малобројним тиражима. Једно од старијих литографисаних издања проте Мирка јесте мала музичка нотна књижица „Молебно пјеније”, у ноте ставио Мирко Р. Павловић, свештеник, Битољ 1932. Садржи појање: *Призивање Св. Духа, у почетку школске године, Благодарене* (1) Ополученији прошенија, (2) На краљев рођендан, (3) На нову годину; и *Молебан а) во времја бездождија и во времја безведрија*. Цела нотна књижица исписана је за глас, дакле једногласно. Занимљив је чин *Благодарењу Богу* или *Благодарење* које се у време владавине краља Александра Карађорђевића (1921-1934) певало трипут годишње: у посебним приликама пригодом великих свечаности Патријарха, митрополита, епископа, на дан венчања Краљев, затим на Краљев дан и на дочек Нове године. Између духовних песама које су се по утврђеном реду тада појале, била је и молитвена химна *Тебе Бога хвалимо*. Прота Мирко нотно је записао два начина певања *Тебе Бога хвалимо*, како се певало у богословији: по четвртном гласу и по шестом гласу - једногласно. Код првог начина, као и његови претходници, није ставио ознаку да је то четврти глас, као што ни они пре њега то нису учинили. Тај начин певања, по четвртном гласу, или како сам га означио као самогласан, певао се у свим посебним приликама, док је друго *Тебе Бога хвалим*, по шестом гласу означено и певало се само на посебној свечаности, у склопу целог чина *Благодарења* – како је прота као савременик доба Александра Карађорђевића, када је та партитура написана и издата, назначио: „На рођен-дан краљев”. Протино *Тебе Бога хвалим*, по шестом гласу, (на рођендан Краљев) записано једногласно, од изузетног је значаја, када се врши музиколошка анализа исте химне коју је за мешовити хор компоновао Стеван Ст. Мокрањец, јер може да се запази однос између простог једногласног црквеног напева и Мокрањчеве а) хармонизације и б) његове композиционе компоненте које је употребио у својој истоименој композицији химне за мешовити хор. Јер, Мокрањец није оставио једногласан запис химне у шестом гласу. Из тог разлога једногласне записе проте Мирка Павловића химне *Тебе Бога хвалимо*, као занимљиве, а ретке прилажем овом огледу.

[20] Неколико година по свршетку Првог светског рата, када су се ујединили Срби из Тесарије (бивше Аустроугарске) са матицом Србијом бележим и једно врло ретко издање химне *Тебе Бога хвалимо*. У малој

²⁸ Живот и рад протин видети у чланку Животе А. Михаиловића: *Протојереј-ставрофор + Мирко Павловић*, „Весник” српске цркве, 1977, бр. 650, стр. 11.

књижици, облика данашње нотне свеске, изашла је из пера непотписаног педагога, учитеља „Дечја лира”, Нови Сад, < Издање „Просветног прегледа” > Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, [1920], свеска друга, стр. 32. На тој страни једногласно је записан напев химне *Тебе Бога хвалим* са потписаном првом строфом на црквенословенском језику. Издање је намењено учитељима који су имали и нешто музичког образовања, да поред других дечијих песама из ове песмарице науче ђаке певању и ове химне.

[21] У периоду владавине Александра и Петра Карађорђевића, између два светска рата, свехришћанска химна *Тебе Бога хвалимо*, певана у различитим приликама, на великим свечаностима у двору, у Патријаршији, под сводовима цркава и владичанским дворовима, као и у манастирима, била је добро позната свештенству и верујућој пастви. Један податак сам изнео који нам сведочи да је певана и у позоришном комаду “Задужбина” у Народном позоришту у Београду крајем XIX века. Молитвена химна оца Никите Ремизијанског, најстаријег Белопаланчанина за кога се зна, певала се и у учитељском сталежу, па су је и учитељи изнели на позорницу да је прикажу и школској омладини којима су највише намењени такви позоришни комади. Тако је химна *Тебе Бога хвалимо* певана и у позоришном комаду „Сеоба Срба”, историјска сличица у 3 чина, с певањем, написао учитељ Михаило Сретеновић. У комаду су глумила и певала деца, а музику за комад у коме су се певале световне и духовне песме па и химна *Тебе Бога хвалимо*, компоновао је други учитељ, књижевник, педагог и школски надзорник града Београда, *Драгољуб П. Илић* (1882-1941). Његова композиција поменуте химне за децу објављена је у књизи коју је издао, а наслов јој је: „Песме библиотеке Малог позоришта”, св. I-XV, Београд 1923, књ. I, бр. 10.

[22] У Музиколошком институту у Београду, у одељењу за проучавање српске духовне музике, налази се и скромна музичка заоставштина извесног *Василија А. Гаврилова* о чијем животу није познат ниједан податак. Једно од његових мелографских записа поменућемо и овде: „Света Литургија” (алт), б. м., б. г.; на стр. 31-33 нотно је забележена и химна *Тебе Бога хвалим*. О себи овај композитор није оставио податке, као ни шта је био по занимању и у ком месту је живео? Његови музички записи постоје са напоменом да су забележени „по српским народним (карловачким) напевима”. Једино што сам могао сазнати о њему јесте једна кратка notiца у црквеном часопису „Гласнику”, где стоји: „Оглас. Коровођа са вишегодишњом праксом предлаже подучавање и организацију певачких друштава. Има за продају рукописне ноте: за *Литургију*, *Вечерњу*, *Јутрењу* и специјално црквене концерте најбољих руских композитора. Упитати код *Василија Гаврилова*, Vinkovci, Јуришићева улица бр. 35.”²⁹ Непосредно после Првог светског рата, у Краљевини Југославији појавиле су се поворке руских избеглица, које су

²⁹ „Гласник”, службени лист Српске православне Патријаршије, 9, 1922, с. 144.

напустиле Русију јер их је као присталице царистичке Русије прогонила нова социјалистичка власт. Међу њима је било високо школованих људи разних струка, па и музички образованих Руса. Сви они распоређени су по целој Југославији у разним градовима. Тако је и Василије Гаврилов живео у Винковцима где је постојала православна црква и при њој певачко друштво. Да ли је у Винковцима водио хорове, да ли је био свештеник, шта му је основно занимање, о томе се ни данас ништа не зна. Остали су само ови његови музички записи из 1922. у Музиколошком институту, једна заборављена заоставштина, непознатог хоровође, мелографа и композитора.

[23] На крају овог прегледа српских композитора који су нотно записали и компоновали молитвену химну *Тебе Бога хвалимо*, коју је написао св. отац Никита из Ремизијане (Беле Паланке) почетком V века, споменимо име и значајног српског композитора и академика *Владе Милошевића* (1901-1990), који је компоновао поменућу химну. У попису његових композиција налази се наведено и ово музичко дело: *Тебе Бога хвалим* (Te Deum), датирано годином 1968.³⁰ Композиција овог истакнутог босанскохерцеговачког композитора, мелографа, музиколога и диригента није штампана и налази се у његовој заоставштини у Бањалуци. Више од тога није познато.

На горњем списку набројано је 23 српска композитора који су компоновали свехришћанску молитвену химну св. оца Никите из Ремизијане *Тебе Бога хвалимо*. Могуће је да неког нисам поменуо, а све из разлога што се српско народно црквено појање није систематски објављивало, па се већи део налази у рукописима до којих је понекад и тешко доћи. Остаје да се и даље тиме баве музиколози којима то треба да буде основна брига њихове и њима додељене, а заборављене области: историје српске духовне музике.

III.

4. Мелографски записи химне „Тебе Бога хвалимо” у рукописима Мокрањчевих ђака

О композицији свехришћанске химне св. Никите Ремизијанског *Тебе Бога хвалимо*, коју је по гласу 4 компоновао Стеван Ст. Мокрањац 1882. године и која је остала у рукопису, не зна се ништа поуздано. Ипак, неки подаци говоре нам да се она сачувала у неким бележењима Мокрањчевих ђака богословије, у којој је он био предавач црквеног појања 1901-1914. О томе је било говора приликом приређивања „Сабраних дела” Стевана Мокрањца крајем прошлог века. Суштина је у следећем.

У литографисаном уџбенику „Страно пјеније” (Београд 1914), које је једногласно у ноте ставио Стеван Мокрањац по певању црквеног

³⁰ Часопис „Путеви”, Бањалука, бр. 5, 1976, стр. 551; цео број посвећен је академику Влади Милошевићу.

појца Јована Костића (1845-1920)³¹ на самом крају налазио се записани и чин *Благодарења*, са молитвама и духовним песмама, а међу њима и молитвена химна *Тебе Бога хвалимо*. Тај део, *Благодарење*, па ни химна, није ушао у „Сабрана дела” Стевана Мокрањца. Напев ове химне *Тебе Бога хвалимо* није онај по 6 гласу, а није назначено ни који је то глас. Сад морам да одговорим на питање: зашто ова химна није објављена у „Сабраним делима” као мелографски запис Стевана Мокрањца, ни у оквиру чина *Благодарења*, нити самостално. Уредница духовне музике у „Сабраним делима” Стевана Мокрањца, др Даница Цревар-Петровић, музиколог, објаснила је свој став: прво, није сачуван ниједан примерак Мокрањчевог издања „Страног пјенија” из 1914 године; друго, Мокрањчев биограф и ђак Коста Манојловић приредио је литографисано издање исте књиге „Страно пјеније” (Београд 1920).³² И треће: „Дугогодишњи наставник богословије Св. Сава у Београду, протођакон Живадин Ђорђевић објавио је 1967 године „Страно пјеније” за своје ученике. И ова збирка не садржи све песме из Манојловићевог издања... Ђорђевићево издање, као и претходна два, рађено за школске потребе, без научне акрибије, нисмо узели у обзир припремања ове књиге.”³³ Дакле, у недостатку главног издања „Страног пјенија”, које је приредио Стеван Мокрањац, друга махом литографисана и „дивља” издања ове књиге: Београд 1920; Битољ 1927, Призрен 1932/33. изгубили су Мокрањчеву аутентичност.

Наравно, свако има право да изнесе и брани свој став. Али, због става (не)погрешног, изгубили смо и партитуру једног Мокрањчевог дела – *Благодарења*, односно, могућности да сазнамо како је Ст. Мокрањац записао мелодију химне *Тебе Бога хвалимо*, која је различита од оне друге по гласу 6, класичне. Овај оглед то захтева: да изнесем и своје мишљење, јер је цео посвећен управо молитвеној химни св. Никите *Тебе Бога хвалимо*.

Да је Стеван Мокрањац компоновао молитвену химну *Тебе Бога хвалимо*, 1882. године, када је био на музичким студијама у Минхену, то је он сам написао у библиографији својих музичких дела као дописни члан Српске краљевске академије. Помисао да је то могло да буде поводом проглашења за краља српског кнеза Милана Обреновића, утолико је тачна: да је та вест утицала на њега да ту у доброј мери краљевску, победоносну химну компонује. Биограф и ђак Мокрањчев, Коста Манојловић, написао је у тексту о свом учитељу да је то дело настало 1882-1883. Имао је разлог. У својој студији о музичким студијама Ст. Мокрањца у Минхену, на основу

³¹ Ђ. Перић: *Протођакон Јован Костић, знаменити појац и сарадник Стевана Ст. Мокрањца*, „Гласник” СлПЦ, 7, 2016, 318-325.

³² Ради се о издању: Ст. Ст. Мокрањац: „Страно пјеније”. – Београд, Литографија К[осте] М. Бојковића, [1920], стр. 331 нота са текстом + 1; 4-на. Примерак је оштећен: недостају стр. 1-4. Напомена: Ноте и текст писали: Милован Манојловић, Никола Поповић, Божидар Савић, богослови, у Београду 1919/ 20, за ученике Богословије Св. Саве.

³³ Ст. Ст. Мокрањац: „*Сабрана дела*”, том 8 а, Београд – Књажевац 1998, с. XV. Извори.

преписке са Министарством просвете 1882. и 1883. године види се да је Мокрањац целу 1882. годину провео у Минхену, као и добар део 1883. и да није долазио у Србију; дошао је тек половином августа 1883. Затим, да је у преписки са Министарством изјавио (30/ 18. јула 1883. из Минхена): „уграбио сам времена да штогод самостално у својој струци изградим”; поред световних композиција, он наводи „једну скицу за службу Божију, коју ћу преко ових ферија свршити.”³⁴ Не наводи *Тебе Бога хвалимо*. Зато се мора мислити да је он поменути химну датирао са 1882. годином када је започета и није у потпуности дорађена, а довршена 1883. године. Један недавно објављен акт, казује да је Стеван Мокрањац ставио свој потпис 20. децембра 1882 године, на правила друштва, као изабрани хоровађа београдског Певачког друштва „Даворје”.³⁵ Најзад, да је Ст. Мокрањцу било познато и то друго *Тебе Бога хвалимо*, види се из једне реченице у „Осмогласнику”: „још из свога детињства и дечаштва у оно време певао сам и старо *Тебе Бога хвалим* које се данас готово никако не пева.”³⁶ Ово своје запажање о певању химне „старо *Тебе Бога хвалим*” у Неготину, у неготинској цркви где је као мали псалт певао пред епископом неготинским Евгенијем Симоновићем (1815-1881)³⁷, изречено је 1905. године кад је „Осмогласник” већ био готов, а објављено 1908. године, када је у потпуности заживело његово н о в о *Тебе Бога хвалимо*, (6 глас), написано за крунисање новог српског краља Петра Карађорђевића (1904) године. Мокрањчево *Тебе Бога хвалимо* (4 гласа) пратимо кроз литературу у три временска периода, од 1882. до 1900. године у време када је Србијом владала династија Обреновића.

(1) *Тебе Бога хвалим* из 1882/83. као духовна песма из обрета „Благодарења” (по 4 гласу из „Осмогласника”), написана у години проглашења Србије за краљевину и кнеза Милана Обреновића за краља Србије.

(2) *Тебе Бога хвалим* из 1900. године као духовна песма из обрета „Благо-дарења” (по 4 гласу), на венчању и крунисању краља Александра Обреновића за краља Србије. Из литературе видимо да је мешовити хор Београдског певачког друштва певао две повезане песме: *Многаја љета* и *Тебе Бога хвалим*, хармонизоване за мешовити хор.

³⁴ К. П. Манојловић: „Споменица Ст. Ст. Мокрањцу”, Београд 1923, стр. 176, 194; Исти: „*Stevan St. Mokrajac i njegove muzičke studije u Münchenu*“, Beograd 1938, str. 2, 25, 32.

³⁵ Д. Медаковић: Прилог историји српских певачких друштава. Певачко друштво „Даворје”, „Митолошки зборник”, 16, 2007, с.тр. 205-212. (рукопис „Правила Певачког друштва „Даворје”, стр. 212)

³⁶ Ст. Ст. Мокрањац: „Осмогласник”, Београд 1964, треће издање, Предговор, с. 7. Упутство како појци треба да поју *Тебе Бога хвалимо* гласа шестог.

³⁷ Епископ неготински Евгеније Симоновић предавао је претходно као професор црквено пјеније у богословији београдској. Важио је за одличног познаваоца црквеног појања. Када је 1881. године у Београду основано Црквено певачко друштво „Корнелије Станковић” том друштву је завештан његов новчани поклон за неговање српског црквеног појања. Млади Стеван Мокрањац се помиње као хоровађа тога друштва 1884. године које је водио пре него је прешао (1887) у Београдско певачко друштво. Црквено певачко друштво „Корнелије Станковић” изводило је само духовне песме из српског црквеног народног појања.

(3) *Тебе Бога хвалимъ* (неозначеног гласа), као завршна духовна химна у чину обреда „Благодарења”, једногласно написаног и објављеног у „Страном пјенију” који је издао Стеван Мокрањац као уџбеник за своје ученике богословије Св. Саве 1914. године; издање је литографисано и није пронађен ниједан примерак. За овај обред „Благодарења”, у коме су нотно мелографисане све духовне песме, додаћу да је записан по певању протођакона Јована Костића, који је појао Стевану Мокрањцу, поред књиге „Осмогласника” (1905) и књигу „Страног пјенија” (1912) године.³⁸ Да је ово „Благодарење” у коме је и завршна химна *Тебе Бога хвалимъ* Мокрањац објавио у свом литографисаном „Страном пјенију” (1914), потврду налазимо код Мокрањчевог ђака, проте-ставрофора, записивача и зналца црквеног појања Мирка Павловића, који је то „Благодарење”, једногласно записано, у *потпуности* пренео у своју литографисану књижицу „Молебно пјеније” (Битољ 1932) на стр. 5-10. Код тог „Благодарења” стоји поднаслов „Ш полхченїи прошенїя” и није потписан Ст. Мокрањац. Из тог „Благодарења” прилажем једногласни запис молитвене химне *Тебе Бога хвалимо*. Та протина литографисана књижица намењена је била богословима у Битољској богословији где је он био наставник црквеног појања. Из ње сазнајемо да су у богословији постојала три различита обреда *Благодарења*: (1) „О полученији прошенија”, стр. 5-10, (2) „На рођен-дан краљев”, стр. 11-15, и (3) „Благодарење на Нову годину”, стр. 15-16. У првом „Благодарењу”, певаном углавном у цркви, налази се и једногласно записано *Тебе Бога хвалимо*, заједно са осталим пригодним тропарима и прокименом. У другом „Благодарењу” са промењеним тропарима чији текст долази иза формула „Слава”, „И ниње”, певало се краљу Александру Карађорђевићу, који је тада владао (1921-1934). Ту једногласну партитуру формирао је прота Мирко додајући на крају *Тебе Бога хвалимо* 6 гласа, коју је и Стеван Мокрањац компоновао за династију Карађорђевића. Ово „Благодарење” певало се и изван сводова цркве, на двору, у просторијама богословије и на пригодним свечаностима. И постоји, најзад, треће „Благодарење” које се певало „на Нову годину”, које је новијег постања, када је почетком XX века или нешто раније, у Београду Београдско певачко друштво заједно са својим хоровођом Стеваном Мокрањцем дочекивало ново лето уз пригодни музички и драмски програм. И у овој партитури тропари на „Слава” и „Ниње” промењени су, где се уопштено моли: „сохранија в мирје Краља и Град твој, молитвами Богородици и спаси ни”, али на крају нема молитвене химне *Тебе Бога хвалимо*. Ту једногласну партитуру такође је устројио прота. Овде ваља додати чињеницу да се и на ново лето певало у грађанству *Тебе Бога хвалимо* како је то уочио Исидор Бајић и објавио своју партитуру за глас и клавир, коју би такође требало пронаћи и посебно размотрити и умножити. А то значи:

³⁸ Видети о појању протођакона Јована Костића наводе у огледу Ђ. Перића, *наведени рад*, стр. 323-324

да је *Тебе Бога хвалимо* певано на ново лето, самостално и као део овог „Благодарења” и да тај испуштени део треба додати партитури овог трећег „Благодарења”. Овим завршавам преглед свехришћанске молитвене химне *Тебе Бога хвалимо* св. Никите Ремизијанског у историји српске музичке уметности, колико се могло и колико се знало. Да ли те партитуре химне *Тебе Бога хвалимо* могу да се нађу, да се умноже и тако спасу од пропадања, то је данас тешко рећи. Да ли ће српски напев ове химне Срби, музиколози, унети у историју српске музике као значајну чињеницу у развоју српске музичке уметности, остаје да се види. Овај преглед из прошлости могао би да послужи као полазна тачка химне *Тебе Бога хвалимо* у њеном српском музичком васкрсавању.

(на Петровдан 2018)

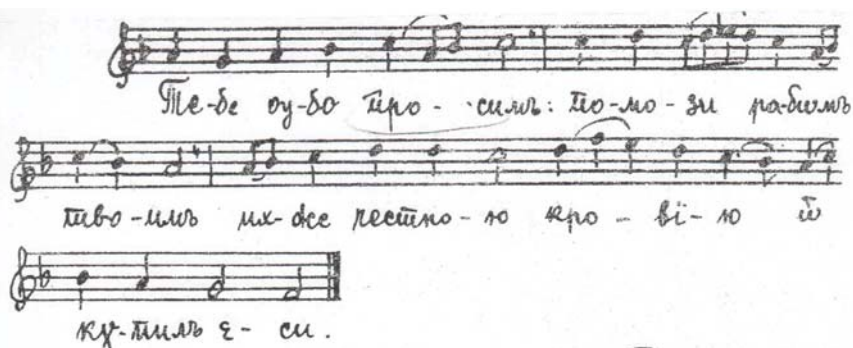
ПРИЛОЗИ:

Једногласни мелографски записи проте Мирка Павловића (по Ст. Ст. Мокрањцу) химне „Тебе Бога хвалимо” из 1932. године.

Ме-де бо-га сла- - мнѣ, ме-де Гостюга -
 мето-бѣ-гъ-емъ, ме-де тѣхъ-бѣ- - на-ш
 Оуца всѣхъ жн-ля ве-ли-чн-е-мъ..

Ме-бѣ вси ан-... те-мъ ме-бѣ не-бе-
 са и всѣхъ си-мъ ме-бѣ воз-вѣ-мъ —
 и се-ра-фѣ-мъ не-пре-сѣ-анъ ан-мъ гла-
 ры въз-ва-юмъ.

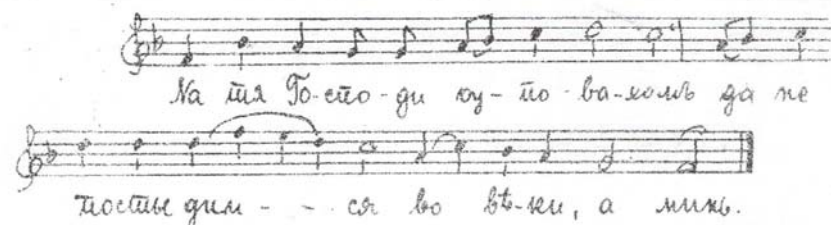
Святъ, святъ, святъ Гостюга бо-го са-ба-отъ
 паки свѣтъ не-бе-са и жн-ля ве-ли-ч-е-
 ства сла- - вы тво-е- - я.

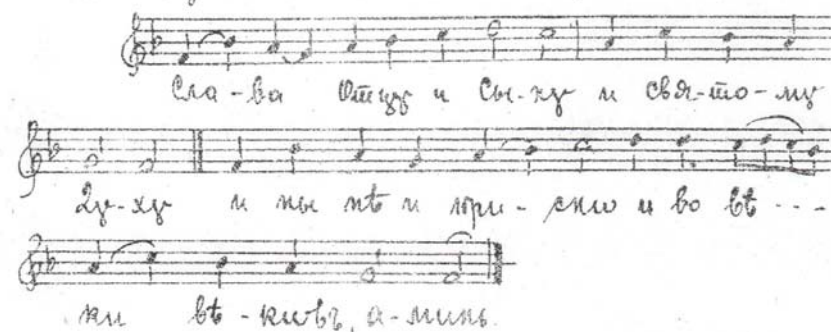
Не-бе оу-бо про-слав: Го-мо-зи ра-ди
 тво-мь ми-се не-сти-но-ю кро-ви-ю ѿ
 ку-пиль е-си.

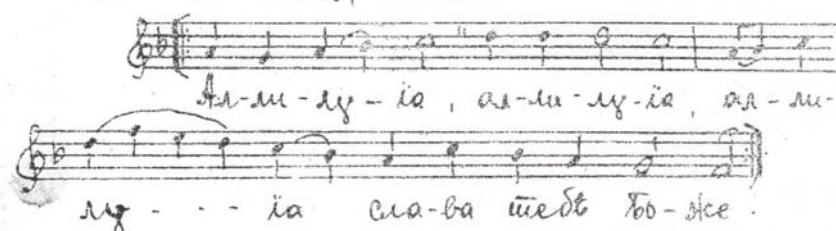
По-ми-луй насъ Гос-по-ди, по-ми-луй насъ
 ду-ди Го-спо-ди ми-лостъ тво-я на насъ ѿ...
 ко-дсе оу-по-ва-хомъ на шя.

На шя Го-спо-ди оу-по-ва-хомъ да не
 посты-димъ - - ся во вѣ-ки, а-минь.

сла-ва От-цу и Сы-ну и Свя-то-му
 ду-ху и ми-ръ и по-рѣ-шѣ-нъ и во вѣ-...
 ки вѣ-ковъ, а-минь.

А-м-и-у-и-а, а-м-и-у-и-а, а-м-и-
 у-и-а сла-ва шедъ Го-дсе.

Не-де-бо-га е-ва-ми
по С. Г.

Ме-де бо-га е-ва-ми, ме-де Го-спо-
да не-мо-же-му-емъ ме-бе-пре-бѣ-на-и-и-и
ца вся зем-ля ве-ли-па-а-а-а-а-а
Не-бо вси ан-гел-и ме-до-не-бе-са
и вси си-лы ме-до-херу-би-ни и сера-
фи-ми мле-чн-ны-и гла-голю-тъ въ по-
свѣтѣ, въ свѣтѣ, въ свѣтѣ, Господи Бо-же Са-ва-омъ пол-но-
есть ме-бе-са и зем-ля ве-ли-песѣ-на гла

ви ілю-е - - а .

Не-де су-бо про - сив : по-мо-зи рабамъ

ілю-мъ их же речѣно-ю кро-ві-ю ѿ - купимъ е - - си .

По-ми-луй насъ Госпо-ди по-ми-луй насъ.
 Буди Госпо-ди милость твою на насъ ка..
 ко-же оу-по-ва-хомъ на ширъ.
 На ширъ Го-спо-ди оу-по-ва-хомъ да не
 по-сѣмъ гнѣ-ся во вѣ-ки, а - - мнѣ
 Сла-ва От-цу и Сы-ну и свѣ-то-
 му - му
 и ны-нѣ и вѣ-ки и во вѣ-ки вѣ-
 кѣ, а - мнѣ.
 А-ли-лу-и-а, а-ли-лу-и-а, а-ли-лу-
 та, слава шедъ То- - же.

СЛИКАРСТВО

ЛИРСКА ПАЛЕТА СЛИКАРА МИРОСЛАВА ЖИВКОВИЋА

Мирослав Живковић, редовни професор на Факултету уметности у Нишу, 61. самостална изложба у земљи и иностранству (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Праг, Скопље, Софија, Бар) и преко 250. колективних изложби у земљи и иностранству. Од 1993-2002. ради са екипом нишког Народног музеја на конзервацији и рестаурацији покретних споменика у манастиру Хиландару, такође, као члан конзерваторског тима Покрајинског завода за заштиту споменика културе, ради на више локалитета и манастира на Косову и Метохији од 1994-1999. Учесник је на неколико научних скупова са радовима из области уметности. Водио је сликарску колонију у Дивљани од 2006-2012. г. Добитник је више награда за свој рад.

Реч о сликарству Мирослава Живковића

[Надреализам и лирска апстракција]

Сама промена предлошка са којег Живковић полази у процесу визуелног истраживања изазвала је, логично, консеквентне промене и у пластичном слоју. Изазвала је потребу да се успостави однос чврстог прожимања између цртачке нерватуре и хроматског слоја, потребу да се, заправо, читав исказ гради на додиривању између цртежа и боје, при чему ни једна и друга феноменолошка одредница не губе карактер, долазећи у подређен однос једна према другој. У томе односу линија има одлике аутоматског писања као благога облика надреализма који је иманентан стилскоме склопу какав је лирска апстракција. Ту наглашену каприциозност и ћудливост цртежа дискретно подупире хроматска структура, чија се снага манифестује у добро савладаним фактурама у којима је избегнута висока паста у корист рационалније, делекатније обраде, при чему не долази до губитка њиховог интензитета.

/ др Срђан Марковић /

[Слика сопственог бића]

(...) За Мирослава Живковића слика је самостални естетски предмет, али и могућност изражавања стања сопственог бића, унутрашњих немира и визија...

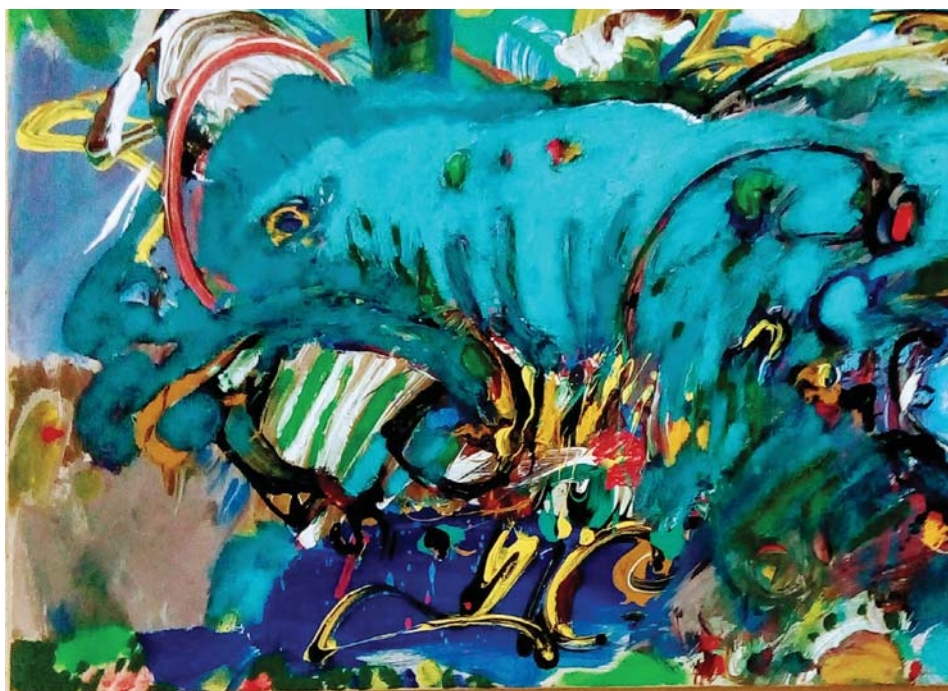
/ Милица Тодоровић, историчар уметности /

СЛИКАР И ПЕСНИК
ДРАГОЉУБ ИЛИЋ - ЏОНИ ДРАГИЧКА

БИОГРАФСКИ ПОРТРЕТ
СА ПАЛЕТОМ И ПЕРОМ

Песник

Драгољуб Илић Драгичка, сликар и песник, рођен је 18. фебруара 1949. године у Белој Паланци.

Активно слика од 1980. и записује стихове неколико деценија: старији је песник од сликара!

Драгичка је одувек био *poeta nascitur* – рођени песник; можда и „анархиста“ у поезији, као Буковски. До сада није објављивао своју интимистичку поезију, али његова прва, и за сада једина, збирка песама *Подивљала си у пролеће* као *самиздат* чита се у круговима његових пријатеља, у култном клубу уметника *Дантес*, годинама уназад. Доспела је фотокопија збирке и до престоног града српске поезије Београда, до женских срца и феминистичких кружока, и говори се на глас уз поподневне чајанке. Та поезија, више налик на лирске скице, филигранских осећања и предавања искушењима љубави, заиста зрачи својом искреношћу и болно, и радосно, понегде и декадентно, али надасве узвишено, како је само песник Драгичка могао да доживи и помеша свој живот као ковиталац магле и завичајне дуге у сувопланинско прозирно плаво лирско поднебље.

Упоредо, и сагласно његовом животном завету и посвећењу *Уметности*, са његове сликарске палете произашло је двадесетак самосталних изложби, а у више наврата излагао је на колективним изложбама. Учесник је десетак сликарских колонија.

Члан је Удружења сликара „Плави круг“ из Ниша, као и Удружења сликара у Белој Паланци.

Уметник у души

Сликар, али талентован и креативан у многим другим областима.

Џони пише поезију.
Џони је одличан фудбалер.

Џони живи живот сликара.

Погледајте његове слике и видећете његову
Биографију. Код њега су слика и живот исто.
Слике су слика његовог живота.
То исто радио је и Пикасо.

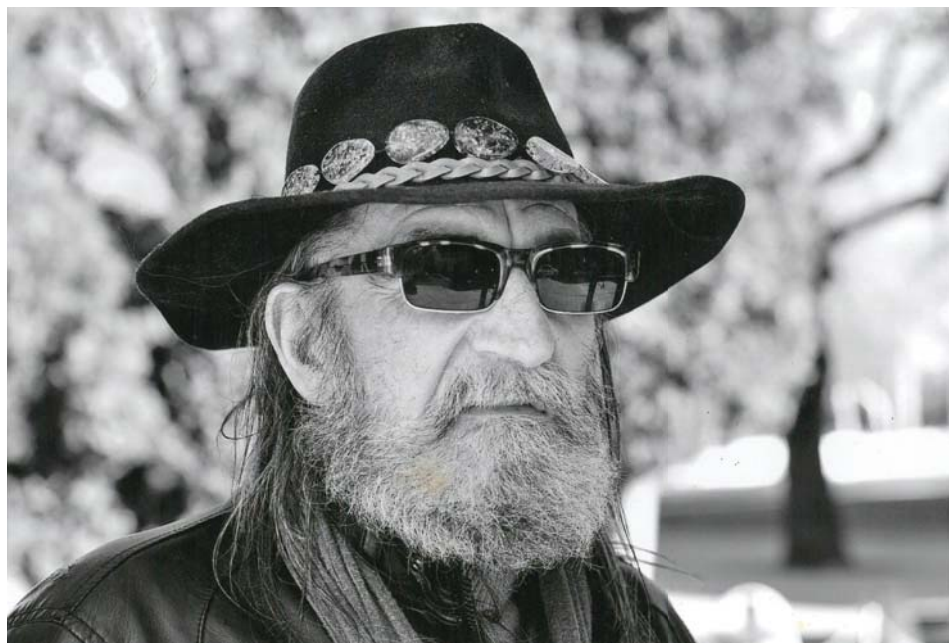
Џони тка огроман ћилим прича.

У Џонијевим сликама избија природа у многим варијантама.
Као дечак и младић лутао је природом и околним брдима.
Сада те запамћене слике слике избијају на његовим платнима.
И да не гледа успешно слика пејзаже.

Џонијево апстрактно сликарство препуно је симбола.
Џони слика и на кожи и на камену.
Џони има свој клуб.
Џонијева радионица је и место за дружење.
Џони није само уметник у души. Он живи животом уметника.

Тако се облачи, тако се понаша, тако говори. Уметник од главе до пете.
Хоби је претворио у професију, а професију у начин живота.
То је добра основа за срећу човека.
У овим годинама личи на чувеног Леонарда, наравно према цртежу
За који се сматра да је Леонардов портрет.

(Негован Јоцић, 2014.)

Драгољуб Илић Драгичка

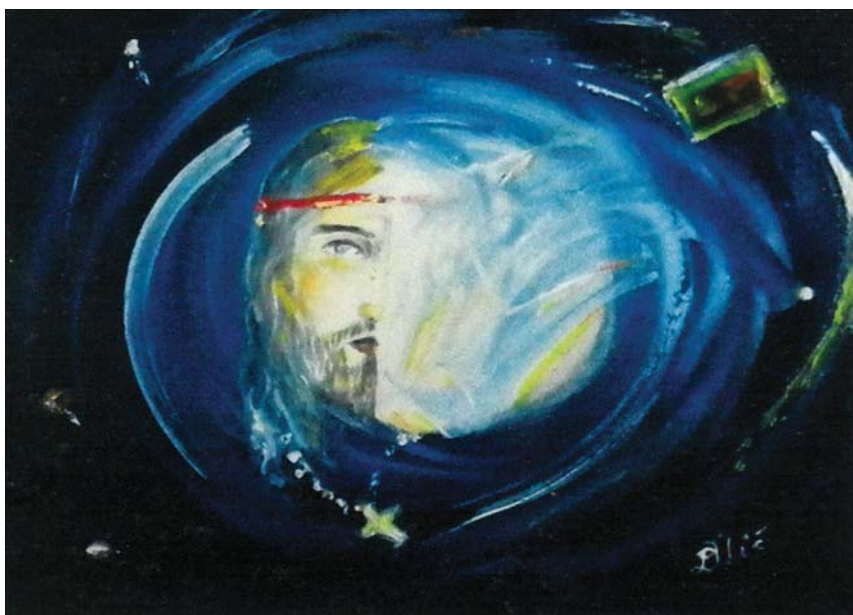
Сликар

У Илићевим сликама у односу на прве изложбе, осећа се помак у приступу реалном свету, који он све моћније посматра кроз призму духовних вредности и индивидуалне духовне реалности лишене фотографског имитирања стварности, где управо нестају све ликовне вредности, које код њега управо представљају његову индивидуалност и његов темперамент који ствара чисто спонтано сликарство који почива на снажном потезу четкице, слободно нанаошење боје, некад лазурно или пастозно. Понекад се игра необуздано у изливу емоција које бележи и ниже ликовним средствима независно од мотива. Мотив му није много битан, он је само повод и место где растрчава своју унутрашњу срећу и задовољство у стварању неке његове хармоније која и не мора увек да буде баш то, али чини ми се да носи његов рукопис у изразу који је препознатљив у начину како нанаоси боје, извлачи линије и гради слику. Често не поштује сва правила сликарства, што је можда и највредније у његовом сликарству.

(Иван Колев, академски сликар, 2011.)

Плавуша,
аутор Драгољуб Илић Драгичка

Исус,
аутор Драгољуб Илић Драгичка

Драгољуб Илић

Џони Драгичка

ПОДИВЉАЛА СИ У ПРОЛЕЋЕ

Људи без успомене, читајте мене !

ПРОЛОГ

ЗА СЛИКАРСКУ ПАЛЕТУ

На палети малој
са хиљаду боја
једна се истиче-
плава...

то је само моја
потезом нежним
умоченог киста
на платну се рађа
лице које блиста

РАЈ

Била си моја жеља
што је чудно желим
да те волим и поштујем
да се развеселим

да те искрено волим
и у рај преселим
да уживаш у рају
а ја одредим

да те душо моја
увек снажно
волим
и желим

ЖИВОТ

Живот је један
живот је страва
кад се живот појави
биће не спава

живот постоји
живот не гњави
живот се живи
у сну и на јави

живот се ипак заборави
живот се тражи ал тешко истражи
зато га
припази

ПЕСМА

Песма жубори

поток пева

ту песму пева

ожеднела шева

ти гледаш шеву

да будеш ко она

ал не може тако

то је од искона

ГЛАС

Глас ти је мио и драг
да не може бити дражи
подсећајући на птића
који мајчин загрљај тражи

Милују твоје речи бубњиће моје
с тешком муком разазнајем
речи твоје

Птић сада јаче се чује
осећајући немоћ
и долазак олује

Мисли се мали, бринуће мати,
где ће сад он?
Ко да га прихвати?
Да ли је ово крај?
Ко ће га знати?

ПТИЋ

Цвркуће птић мали песму своју
ублажавајући тугу моју
птић даље пева песму своју
да пробуди успавану љубав моју -
ко зна коју?

ПРОКЛЕТА БИЛА

С анђелима си се дружила
анђео ниси била.
тугу си сејала
јаде наносила.
проклета била

С анђелима више ниси
то од тебе
не зависи.
ђаволчић мали ти си
проклета била

ЖИВОТНИ ПУТ

Кроз животни пут када ходаш

не мисли...

И немој да се продаш. . .

Настави да ходаш у сусрет животу,

кораком часним докажи доброту!

НАДА

Поглед твој још почива на мени

корак твој, несигуран као да је снени

образи бели а не румени

ти мислиш идеш к мени

не, не чини то...

ми смо заувек изгубљени!

ПРСТЕН

Венерин прстен
скинућу с неба
теби да га поклоним
анђелу мој

Обасјана њиме
божанствена ћеш бити
сјај твоје лепоте
тугу ће скрити
мене ће усрећити
и човек ћу бити
за тебе живети
анђелу с неба

ВИЛА

Ти си ми била мала вила
која ме је успављивала
миловала и будила

Била си све лажно
зато смо се растали
није ни важно

ЖЕЉА

Милујеш ме погледом
додирујеш ме нежно
Знам! Припашћу ти ноћас,
чудно али неизбежно

Заслужујеш то
јер си ми драга и мила
чудан осећај ноћас
у мени си пробудила

Моје снове потврдила
моја драга
моја мила
увек си ми то и била

СЕЋАЊЕ

Слободно ходаш по небеском своду
а ја овде патим на дрвеном поду
стално те видим ноћима
чудна чежња ме обузима
да ћеш се вратити обећавам свима
ако можеш мила врати се
ускоро ће зима
а то одговара нама, одговара свима
добрима

ТИ

Ти много желиш
а мало дајеш
ти истину
мало познајеш

Ти желиш све
а то је далеко
ваљда ће и тебе
схватити неко

СРЕЋА

Суморно небо,
бездан велики
бездан што моју
звезду крије,
нешто моје најмилије

Бездан нестаје
звездица се помаља
туга одлази
осмех се јавља
и срећа што се никад
не заборавља

ПОДИВЉАЛА СИ У ПРОЛЕЋЕ

У пролеће када цвета цвеће
сматрајући да те нико неће
чини́ла си грешке
неке мање неке веће
подивљала си у пролеће

имала си жеље
неке мање неке веће
подивљала си у пролеће

Схвативши да те сви хоће
подсећала си на јужно воће
подивљала си у пролеће

Пробудила си се
нестало је пролеће
нестало је среће
дивљала си у пролеће

ТЕБИ

Да ти ниси шала
оста ми у срцу једна мрља мала
да ме сећа на тебе
пуно ти хвала
пуно ти хвала

Мислио сам да је то један излет
једна мала шала
ипак за све ово
пуно ти хвала
пуно ти хвала

Ти си немирна мрља мала
која је на мом срцу остала
мала, тек толико да би у мом срцу опстала,
ипак, пуно ти хвала,
пуно ти хвала.

КОСАЧ

Косачу не коси ми звездани свод
где ја живим је само земља
И усахли род
заштити дивне, небеске стазе моје
да шетњом разбијем тужне
мисли моје
да ме исте успокоје и од туге
раздвоје
Хвала косачу!

ЖРТВА

И ова ноћ долази
тајанствено и чудно
зар опет ја пред богом
да изгледам срамно и блудно
зар то није тешко и кудно
а можда и лудно!

СКИЦА ЗА ЕПИЛОГ

Корак по корак
остаје иза мене
испред се рађају
старе успомене

ФИЗИЧКА КУЛТУРА

СПОРТ У БЕЛОЈ ПАЛАНЦИ - „СПОРТСКИ ЦЕНТАР БАЊИЦА“

Значај и улога спорта у савременом друштву

Спорт данас има једну од најважнијих улога у савременом друштву кроз допринос социјалној кохезији, превазилажењу предрасуда, ширењу етичких принципа, као и кроз повећање позитивног утицаја на јавно мњење. Спорт повезује појединце, породице, заједнице, регионе и целокупни народ.

Сваки грађанин има право да учествује у спорту као пасивни посматрач, односно гледалац спортских догађаја, или као активни, непосредни учесник у спортским активностима, без обзира на друштвени статус, верску и сексуалну припадност.

У савременом друштву, односно у времену високог технолошког развоја, када се повећава слободно време човека, а истовремено човек одваја од своје природне средине, улога спорта постаје један од најважнијих фактора очувања здравог духа и тела самог човека.

Активности спроведене од стране Уједињених нација током Међународне године спорта и физичког образовања 2005. показале су да се спорт може назвати „школом за живот“ јер може допринети развоју личности и стицању основних друштвених вештина.

Спорт јача човека, нарочито оне најмлађе како са аспекта физичког здравља, тако и са стране психо-социјалног развоја, утичући на јачање особина попут самопоштовања, одговорности, истрајности, сарадничких вештина, као и усвајању позитивних вредности. Још једна од важних позитивних ствари, које са собом носи бављење спортом јесте и превенција ризичних понашања младих, попут злоупотребе алкохола, цигарета и дрога, као и малолетничке делинквенције. Бавећи се спортом, људи се једноставно играју, а игра као социолошки феномен који човека прати од његових првих корака, па надаље кроз цео живот, управо код човека буди његове најбоље особине попут другарства, тимског рада, лојалности, толеранције, посвећености, упорности, а с друге стране утиче на здрав развој тела и ума човека.

На нивоу локалне заједнице и друштва у целини, спорт може значајно допринети промоцији здравља и превенцији хроничних незаразних болести, развоју образовања деце и младих, родној равноправности, оснаживању

жена, може подстаћи инклузију особа са инвалидитетом и бити важан фактор у превенцији сукоба међу људима.

Спорт обогаћује човекову културу и економију, утичући на целокупан психо-физички развој деце и одраслих, чинећи људе бољим и спремнијим за изазове савременог света и потреба, и као заједнице и појединачно. Спорт доприноси и личном и друштвеном развоју, кроз креативне активности и рекреацију, који служе задовољењу човекове потребе за физичким вежбањем ради личног, физичког и менталног благостања.

Савремени спорт представља огромно достигнуће модерног друштва и важно друштвено благо. Он може да одигра важну и активну, конструктивну улогу у јачању физичког, интелектуалног и моралног здравља човечанства у 21. веку. Сразмерно значају спорта, његов развој мора бити подржан и охрабриван на свим нивоима друштва, укључујући и локалне заједнице.

Спортска политика Беле Паланке

Све погодности које са собом носи спорт препознате су од стране општине Бела Паланка, тако да се од 2012. године изградњом спортске хале „Бањица“ и оснивањем „Спортског центра - Бањица“ кренуло у омасовљавање спортских активности нудећи свим потенцијалним корисницима, нарочито младима, могућност потпуно бесплатног тренирања више спортова под руководством стручних кадрова.

У Белој Паланци је број оних који су се активно бавили спортом до 2012. године био око 160, како регистрованих, тако и нерегистрованих спортиста, да би у годинама које следе, закључно са 2018. број активних корисника услуга „Спортског центра - Бањица“ готово троструко нарастао, тако да данас имамо више од 450 регистрованих и нерегистрованих спортиста, од којих је највећи број млађих од 18 година.

Са отварањем спортске хале „Бањица“ и оснивањем „Спортског центра - Бањица“ 2012. године као покретача развоја многих спортова, Бела Паланка је у наредних шест година добила и нове спортске клубове попут Женског рукометног клуба „Ремесиана“, Клуба малог фудбала „Бањица“, Одбојкашког клуба „Бањица“ и Пауерлифтинг клуба „Кимит“. Такође, многе манифестације су почеле да се организују и данас постале препознатљиви део Беле Паланке попут Пливања за Часни крст, Кроса „Трка без точкова“ и Окружне забавне школе спорта, а сваки важнији датуми везани за спорт, физичку активност или уопште здрав начин живота обележавају се на јединствене начине од стране Службе за спорт и физичку културу при „Спортском центру - Бањица“.

У априлу 2015. године председник општине Бела Паланка Горан Миљковић формирао је тим за праћење стратегије развоја спорта Републике Србије за период 2015-2018. године, који је уједно био задужен и за израду Програма развоја спорта општине Бела Паланка за период 2015-2018. године. Формирана радна група имала је задатак да сакупи податке и анализе у областима значајним за спорт у општини Бела Паланка. Након

прикупљених емпиријских података приступило се анализи, планирању и изради детаљног плана Програма развоја спорта општине Бела Паланка на основу којег данас и функционише спорт у Белој Паланци.

Програм развоја спорта општине Бела Паланка креиран је на основу дијагностификованог тренутног стања, потреба и проблема у спорту за чије решавање су креиране смернице и акциони план, а у складу са републичком стратегијом развоја спорта и у складу са Законом о спорту, којим је предвиђено укључивање локалних самоуправа у планирање и развој ове важне области за све грађане, спортисте и спортске клубове.

Спортска инфраструктура у Белој Паланци

Основни услов за спровођење спортских активности је постојање спортских објеката, са неопходном пратећом спортском опремом, у зависности од спортске дисциплине. Спортски објекти могу бити затворени и отворени и у односу на намену могу се користити за тренирање, трчање, рекреацију и сл.

Анализа стања инфраструктуре у спорту је највише заснована на објективном и искуственом приказу постојећег стања, те на уоченим недостацима актуелне праксе у области управљања и коришћења објеката, посебно сала за физичко васпитање.

У Белој Паланци се последњих година велика пажња посвећивала управо спортској инфраструктури као темељу без којег је немогуће градити и развијати спорт. Значајна улагања општине Бела Паланка, као и средства међународних и државних фондова су инвестирана у спортске објекте на територији Беле Паланке.

У последњих неколико година Бела Паланка је добила модерну спортску халу „Бањица“, изузетно леп и функционалан Еколошко-рекреативни центар „Бањица“ са отвореним базеном на улазу у Белу Паланку из правца Ниша, теретану на отвореном у ширем центру Беле Паланке, мини пич терен у насељу Преко-рампа, отворени терен за мале спортове у насељу Нова мала, отворени терен за кошарку у склопу Градског стадиона, реновирану салу за физичко васпитање у Основној школи „Љупче Шпанац“, као и неколико дечијих мобилијара на различитим локацијама.

Према постојећим подацима, у Белој Паланци постоји 18 спортских објеката и то једна спортска хала, две школске сале за физичко васпитање и пет школских терена на отвореном при основним и средњим школама, један отворени базен, један фудбалски стадион и осам отворених објеката за спорт и рекреацију (теретана на отвореном, тениски терени на две локације, мини пич терен, отворени терен за мале спортове, отворени терен за кошарку, терен за одбојку на песку, бициклистички полигон).

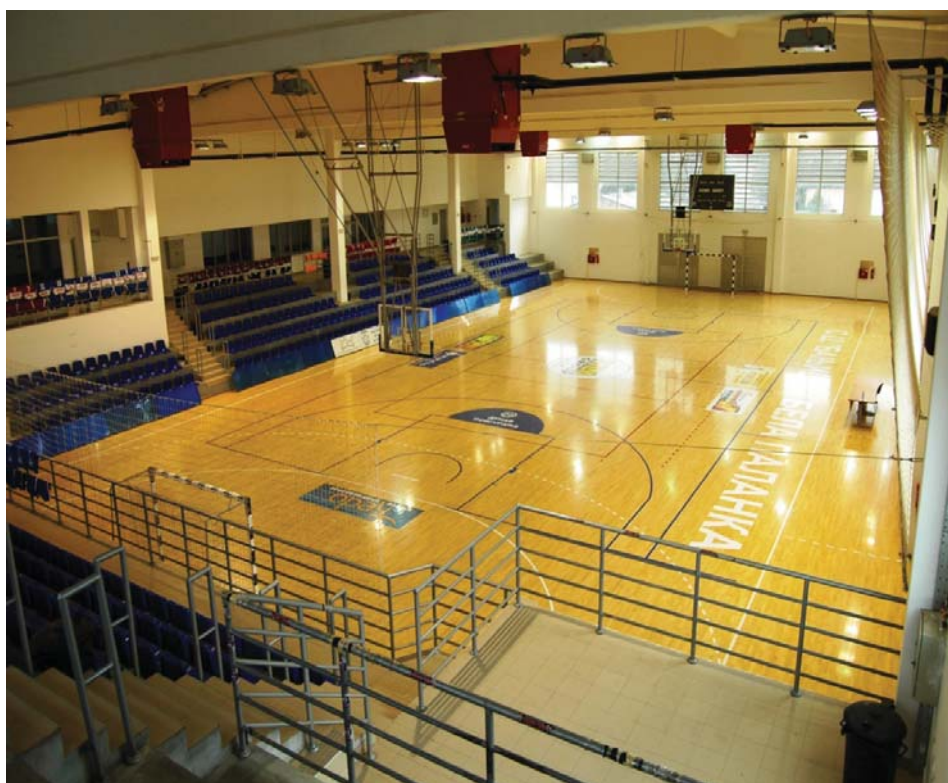
Сви спортски објекти су уписани у матичној евиденцији спортских објеката при Заводу за спорт и медицину спорта Републике Србије.

Објекти који су у добром стању, а спадају у област инфраструктуре у општини Бела Паланка су следећи објекти:

- ✓ Спортска хала „Бањица“
- ✓ Отворени базен у склопу Еколошко-рекреативног центра „Бањица“
- ✓ Мини пич терен
- ✓ Отворени терен за кошарку у оквиру „Спортског центра-Бањица“
- ✓ Отворени терен за мале спортове у насељу Нова мала
- ✓ Сала у основној школи „Љупче Шпанац“
- ✓ Сала у средњој школи „Никета Ремезијански“
- ✓ Тениски терени у дворишту средње школе „Никета Ремезијански“
- ✓ Терен за одбојку на песку у склопу Еколошко-рекреативног центра „Бањица“
- ✓ Тениски терени у склопу Еколошко-рекреативног центра „Бањица“
- ✓ Бициклистички полигон у склопу Еколошко-рекреативног центра „Бањица“.

Табела 1

Редни број	Назив објекта	Намена
1.	<i>Базен (отворени) у оквиру Еколошко-рекреативног центра „Бањица“</i>	Пливање
2.	<i>Бициклистички полигон у оквиру Еколошко-рекреативног центра „Бањица“</i>	Бициклизам, „Шта знаш о саобраћају“
3.	<i>Градски стадион</i>	Фудбал
4.	<i>Мини пич терен</i>	Фудбал, рукомет, одбојка
5.	<i>Отворени терен за кошарку у оквиру ОШ „Јован Аранђеловић“ у Црвеној Реци</i>	Кошарка
6.	<i>Отворени терен за кошарку у оквиру Градског стадиона</i>	Кошарка
7.	<i>Отворени терен за кошарку у СШ „Никета Ремезијански“ у Белој Паланци</i>	Кошарка
8.	<i>Отворени терен за мале спортове у насељу Нова мала</i>	Фудбал, рукомет, кошарка
9.	<i>Отворени терен за мале спортове у ОШ „Јован Аранђеловић“ у Долици</i>	Фудбал, рукомет
10.	<i>Отворени терен за мале спортове у ОШ „Јован Аранђеловић“ у Црвеној Реци</i>	Фудбал, рукомет
11.	<i>Отворени терен за мале спортове у ОШ „Љупче Шпанац“ у Белој Паланци</i>	Фудбал, рукомет
12.	<i>Отворени терен за мале спортове у СШ „Никета Ремезијански“ у Белој Паланци</i>	Фудбал, рукомет
13.	<i>Сала за физичко васпитање у Основној школи „Љупче Шпанац“</i>	Кошарка, одбојка, стони тенис, карате, спортска гимнастика
14.	<i>Сала за физичко васпитање у Средњој школи „Никета Ремезијански“</i>	Кошарка, одбојка, стони тенис, карате, спортска гимнастика
15.	<i>Спортска хала „Бањица“</i>	Рукомет, кошарка, фудбал, одбојка, стони тенис, карате, пауерлифтинг, шах
16.	<i>Тениски терени у СШ „Никета Ремезијански“ у Белој Паланци</i>	Тенис
17.	<i>Тениски терени у оквиру Еколошко-рекреативног центра „Бањица“</i>	Тенис
18.	<i>Терен за одбојку на песку у оквиру Еколошко-рекреативног центра „Бањица“</i>	Одбојка на песку

Спортска хала „Бањица“

Градски стадион

Отворени терен за мале спортове у насељу Нова мала

Мини пич терен

Тениски терени у дворишту СШ „Никета Ремезијански“

Дечији мобилијари

Некад

*Данас
(Еколошко-рекреативни центар „Бањица“)*

Некад

Данас (Отворени терен за кошарку)

„Спортски центар - Бањица“ - срж спорта у Белој Паланци

Јавно предузеће „Спортски центар - Бањица“ је основано на седници Скупштине општине Бела Паланка Одлуком о оснивању Јавног предузећа „Бањица“ Бела Паланка број 011-12/2012 - I од 13.7.2012. године, Одлуком о измени и допуни Одлуке о оснивању Јавног предузећа „Бањица“ број 011-21/2012 - I од 01.10.2012. године и Одлуком о измени и допуни Одлуке о оснивању Јавног предузећа „Спортски центар - Бањица“ бр.011-6/2013 - I од 29.01.2013. године. Седиште предузећа је у Белој Паланци, ул. Николе Тесле бб и уписано је у Регистар привредних субјеката код Агенције за привредне регистре под бројем БД 144977/2012 од 20.11.2012. године.

Као јавно предузеће функционише све до почетка 2017. године када одлуком Скупштине општине Бела Паланка мења правну форму и постаје Установа за спорт „Спортски центар - Бањица“. Брисањем из Агенције за привредне регистре 23.01.2017. године Јавно предузеће „Спортски центар - Бањица“ Бела Паланка је званично престало да постоји, а Установа за спорт „Спортски центар - Бањица“ Бела Паланка почела да функционише као правни наследник Јавног предузећа „Спортски центар - Бањица“. Седиште Установе је у Белој Паланци, ул. Николе Тесле бб и уписано је у Привредном суду у Нишу у судски регистар, у регистарски уложак број 5-177 дана 23.12.2016.

Први директор Јавног предузећа „Спортски центар - Бањица“ био је Мирослав Маринковић, професор физичке културе из Беле Паланке. Он је функцију в.д. директора, а затим и директора обављао у периоду од 06.12.2012. до 21.10.2016. године. Маринковића је на позицији в.д. директора Јавног предузећа „Спортски центар - Бањица“ наследио Синиша Ранчић, магистар физичке културе из Беле Паланке. Ранчић је тренутно на позицији в.д. директора Установе за спорт „Спортски центар - Бањица“ правног наследника Јавног предузећа „Спортски центар - Бањица“.

Актуелни органи управљања Установе за спорт „Спортски центар - Бањица“ (2018. године) су:

• Управни одбор

Далибор Маринковић – председник

Марко Минчић – члан испред оснивача

Сања Костић-Радовановић – члан испред оснивача

Младен Крстић – члан из редова запослених

Душан Илић – члан из редова запослених

• Надзорни одбор

Мирољуб Соколовић – председник

Властимир Милосављевић – члан испред оснивача

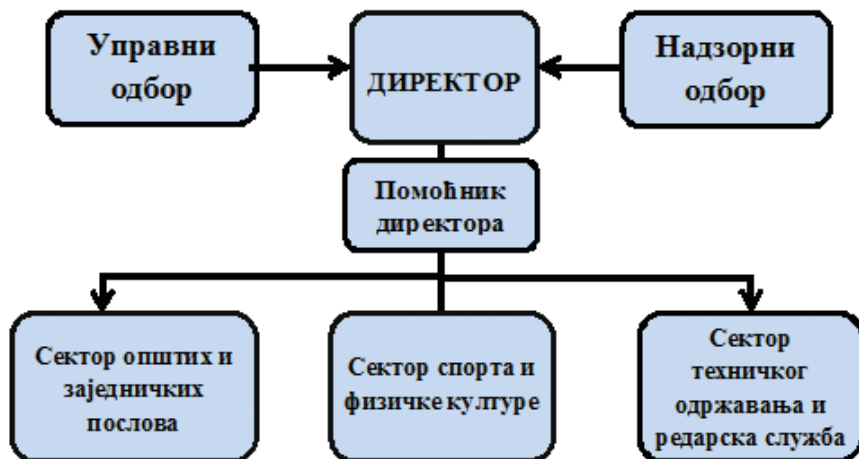
Бранка Ђурић – члан из редова запослених

- **Помоћник директора Установе**

Мики Златковић

- **Директор Установе**

Синиша Ранчић – в.д. директора

Установа за спорт „Спортски центар - Бањица“ има за циљ да стварањем нових и побољшањем постојећих услова омогућава свим категоријама становништва бављење физичком активношћу. Поред тога Установа пружа логистичку подршку свим клубовима такмичарског карактера на територији општине Бела Паланка. Брига о деци и омладини и помоћ у развоју школског и аматерског спорта кроз разна удружења (Савез за школски спорт, Спортски савез Беле Паланке) као и стварање адекватних услова особама са инвалидитетом и особама трећег доба (Спорт за све) су такође једни од примарних циљева у раду Установе.

Општи циљ Установе за спорт „Спортски центар - Бањица“ је повећање учешћа становника у спортским активностима, унапређење стања у погледу спортске инфраструктуре, одрживост постојећег стања у систему спорта на територији општине Бела Паланка, као и унапређење и развој спорта кроз системску, стратешку и организацијску бригу са јасно одређеним конкретним мерама за решавање проблема у свим областима спорта.

Ужи или основни циљ јесте да у свакој спортској грани анимира и активира што више младих на начин да сваком детету спорт и физичко вежбање учини доступним, притом им обезбеђујући најбоље могуће услове за развој њихових моторичких способности, истовремено стварајући услове и за развој врхунског спортског стваралаштва оних најталентованијих спортиста. Јер, спорт као здрав начин живота има велики значај у успостављању правог система вредности код омладине, социјализацију

кроз спортске активности, односно за квалитетно и креативно активно провођење слободног времена којег у савременом друштву има све више.

Између осталог, послове које Установа за спорт „Спортски центар - Бањица“ Бела Паланка обавља у оквиру своје делатности јесу:

- ✓ Подстицање и остваривање услова за унапређење спорта за све, односно стварање услова за бављењем грађана спортом, посебно деце, омладине, жена и особа са инвалидитетом,
- ✓ Одржавање и опремање спортских објеката и набавка спортске опреме и реквизита,
- ✓ Организација спортских такмичења и спортских приредби,
- ✓ Спортски развој талентованих спортиста и унапређење квалитета стручног рада са њима,
- ✓ Предшколски и школски спорт,
- ✓ Рекреативни спорт,
- ✓ Делатност организација у области спорта чији је оснивач јединица локалне самоуправе,
- ✓ Активности спортских организација, спортских друштва, удружења и др.
- ✓ Рационално и наменско коришћење спортске хале и спортских терена кроз одобравање њиховог коришћења за спортске активности и доделу термина за тренирање учесницима у систему спорта и обављања спортских активности под условом да су уређени, убележени, опремљени и одржавани у стању које омогућава одговарајући ниво обављања спортских активности и осигурања безбедности коришћења.

Спортска хала „Бањица“

Спортска хала „Бањица“ је центар спортских дешавања у Белој Паланци. Корисници спортске хале су: Кошаркашки клуб „Младост - Весна“, Омладински рукометни клуб „Бела Паланка“, Клуб малог фудбала „Бањица“, Женски омладински рукометни клуб „Ремесиана“, Одбојкашки клуб „Бањица“, Шаховски клуб „Јединство“, Карате клуб „Кимит - Омладинац“, Пауерлифтинг клуб „Кимит“, као и Фудбалски клуб „Рајко Митић“ који користи свлачионице и економат.

Хала пружа врхунске услове за одржавање тренинга и утакмица, а једино недостатак смештајних капацитета у граду представља проблем за организовање и већих спортских манифестација попут међународних турнира.

Еколошко-рекреативни центар „Бањица“

Еколошко-рекреативни центар „Бањица“ се налази на површини од око два хектара на самом улазу у Белу Паланку из правца Ниша. У склопу комплекса налази се отворени базен са главном управном и помоћном

машинском зградом, који заједно пружају све потребне услове за купање, рекреацију и одмор грађана у летњим месецима. Поред базена у склопу комплекса налазе се и два тениска терена са трибинама, терен за одбојку на песку са трибином, бициклистички полигон, мобилијари за децу, пешачке стазе и уређене зелене површине.

Због великог обима активности и недостатка простора за одржавање свих планираних активности Установа за спорт „Спортски центар - Бањица“, у договору са директором СШ „Никета Ремезијански“, користи салу за физичко васпитање у СШ „Никета Ремезијански“ у послеподневним и вечерњим часовима за одржавање тренинга у одређеним спортовима, док је такође са директором ОШ „Љупче Шпанац“ потписан споразум о коришћењу физкултурне сале без накнаде радним данима у периоду од 19.30 до 21.00h ради обављања активности са децом школског узраста.

Стручним радом дипломираних професора физичког васпитања и спорта са свим узрастним категоријама спортиста, позитивним ставом и односом према индивидуи од стране свих запослених унутар „Спортског центра - Бањица“, квалитетном инфраструктуром и спортским справама и реквизитима, као и могућношћу потпуно бесплатног тренирања и бављења физичким активностима у Белој Паланци дошло се до изузетно значајног обима спортских активности које се спроводе унутар Установе за спорт „Спортски центар - Бањица“.

Последњи актуелни подаци када је урађена комплетна анализа **обима активности у Установи за спорт „Спортски центар - Бањица“** јесу **из 2017. године** и они су следећи: у спортској хали „Бањица“, на градском фудбалском стадиону, сали за физичко васпитање СШ „Никета Ремезијански“, сали за физичко васпитање ОШ „Љупче Шпанац“ и тениским теренима при СШ „Никета Ремезијански“, као и тениским теренима на ЕРЦ „Бањица“, одржано је укупно **2532 тренинга** свих спортских клубова и секција, односно свих корисника у више узрастних категорија, затим **201 утакмица**, као и **24 спортско-културне манифестације (турнирска такмичења, фестивали, сајмови...)**.

Приоритет у раду Установе за спорт „Спортски центар - Бањица“ јесте спровођење што квалитетнијег тренажног процеса са најмлађима и он се реализује у више спортова и спортских секција попут кошаркашке, рукометне, одбојкашке, фудбалске, карате, тениске, као и секције спортске гимнастике. Улагање у спортски развој младих, јесте залог за здравију будућност Беле Паланке.

Млађе селекције - кошарка

Млађе селекције - рукомет

Млађи пионири - мали фудбал

Пионери - фудбал

Пионирке - одбојка

Млађе категорије - карате

Секција спортске гимнастике

Млађе категорије - тенис

Од многобројних спортских манифестација које организује Установа за спорт „Спортски центар - Бањица“ једна од најпрепознатљивијих и најуспешнијих је Пливање за Часни крст, једна од најмасовнијих је Крос „Трка без точкова“ која у осам узрасних категорија окупља више од 300 учесника из године у годину, Окружна забавна школа спорта која представља јединствену манифестацију коју заједно организују једине две несуседне општине пиротског округа, Бела Паланка и Димитровград, и која у четири дана одржавања у пет различитих спортова, укључујући и пливање, више од стотину дечака и девојчица млађег школског узраста учи техничким елементима одређених спортова и социјализује кроз дружење и игру, као и Дан изазова у којем је 30. маја 2018. у физичком вежбању учествовало чак 12,93% од укупног становништва Беле Паланке.

Пливање за Часни крст

Пливање за Часни крст

Крос „Трка без точкова“

Окружна забавна школа спорта

Окружна забавна школа спорта

Окружна забавна школа спорта

Окружна забавна школа спорта

Окружна забавна школа спорта

Дан изазова

Дан изазова

„Спортски центар - Бањицу“ за непуних шест година постојања посетило је више председника и потпредседника спортских савеза, неколико селектора и помоћника селектора репрезентација, затим државни секретар за спорт у Министарству омладине и спорта три пута, као и сам министар омладине и спорта Републике Србије и то у два наврата. Сви су били одушевљени оним што су видели, почев од хигијене објеката, опремљености, а нарочито бројем деце која тренирају и чињеницом да је бављење спортом у Белој Паланци потпуно бесплатно.

20.11.2015. године „Спортски центар - Бањицу“ по први пут је посетио државни секретар за спорт у Министарству омладине и спорта Републике Србије Предраг Перуничкић и том приликом свечано отворио терен за кошарку у склопу Градског стадиона чију си изградњу заједно финансирали општина Бела Паланка и Министарство омладине и спорта Републике Србије. Овом посетом државни секретар за спорт најавио је сарадњу свог Министарства и локалне самоуправе Беле Паланке у још већем обиму у будућности.

У својој другој посети Белој Паланци 25.8.2016. године државни секретар за спорт у Министарству омладине и спорта Предраг Перуничкић обишао је Еколошко-рекреативни центар „Бањицу“, отворени терен за кошарку, Градски стадион, спортску халу „Бањица“, као и Окружну забавну школу спорта коју су у том тренутку заједно спроводили спортски центри из Беле Паланке и Димитровграда. Државни секретар за спорт је овом приликом деци која тренирају у „Спортском центру - Бањица“ у Белој Паланци, односно белопаланачким спортским клубовима, поделио спортску опрему као поклон од стране ресорног министарства, притом истакавши да

је веома важно што општина Бела Паланка своје програме и активности који се тичу спорта спроводи на основу Стратегије развоја спорта Републике Србије и најавио помоћ Министарства омладине и спорта када је у питању постављања расвете у оквиру Еколошко-рекреативног центра „Бањица“.

Посета државног секретара за спорт Предрага Перуничића

Посета државног секретара за спорт Предрага Перуничића

Посета државног секретара за спорт Предрага Перуничића

Посета државног секретара за спорт Предрага Перуничића

Министар омладине и спорта Републике Србије Вања Удовичић најпре је у новембру 2015. посетио Еколошко-рекреативни центар „Бањицу” и отворени терен за кошарку у склопу Градског стадиона у Белој Паланци, да би 19. октобра 2016. године обишао спортску халу „Бањица“ у Белој Паланци и том приликом присуствовао бесплатним лекарским прегледима и моторичким тестирањима деце из Беле Паланке у спортској хали „Бањица“, а које су спровели радници Завода за спорт и медицину спорта Републике Србије, као и Јавном часу у оквиру програма „Спорт у школе“ који се потпуно бесплатно од 2014. године спроводи у Белој Паланци, а под покровитељством Савеза за школски спорт Србије и Министарства омладине и спорта Републике Србије. Заједном са министром омладине и спорта Вањом Удовичићем у посети „Спортском центру - Бањица“ били су и државни секретар за спорт у Министарству омладине и спорта Предраг Перуничкић коме је то била трећа посета „Спортском центру - Бањица“ у непуних годину дана, као и директор Завода за спорт и медицину спорта Горан Бојовић. Овом приликом министар је разговарао са председником општине Бела Паланка Гораном Миљковићем, замеником председника општине Мирославом Маринковићем и запосленима у „Спортском центру - Бањица“ о раду и активностима.

Министар Удовичић је тада рекао да Бела Паланка, која је у протеклих неколико година остварила завидан резултат кроз повећање броја регистрованих спортиста у свим спортским клубовима чиме је скоро три пута увећан број деце и младих који се активно баве спортом, мора да буде пример и осталим локалним самоуправама како се ради у области спорта. Министар је похвалио децу, изузетне вредности које негују, а посебно се захвалио на одговорном односу према опреми из пројекта „Спорт у школе“, која је и након три године очувана, што је показатељ посебног односа и одговорности према имовини.

Посета министра омладине и спорта Вање Удовичића

Посета министра омладине и спорта Вање Удовичића

Посета министра омладине и спорта Вање Удовичића

Посета министра омладине и спорта Вање Удовичића

Спортски клубови (удружења) у Белој Паланци

Закључно са септембром 2018. године у општини Бела Паланка постоји 12 регистрованих спортских клубова (удружења).

Табела 2

Редни број	Спортски клуб (удружење)	Грана спорта
1.	<i>Женски омладински рукометни клуб „Ремесиана“</i>	Рукомет
2.	<i>Карате клуб „Кимит-Омладинац“</i>	Карате
3.	<i>Клуб малог фудбала „Бањица“</i>	Футсал
4.	<i>Кошаркашки клуб „Младост-Весна“</i>	Кошарка
5.	<i>Одбојкашки клуб „Бањица“</i>	Одбојка
6.	<i>Омладински рукометни клуб Бела Паланка</i>	Рукомет
7.	<i>Пауерлифтинг клуб „Кимит“</i>	Дизање тегова
8.	<i>Планинарско-бициклистичко-скијашки клуб „Зелени врх“</i>	Планинарење, бициклизам, скијање
9.	<i>Спортско мото удружење Бела Паланка</i>	Мото спорт
10.	<i>Тениски клуб „Никета Ремезијански“</i>	Тенис
11.	<i>Фудбалски клуб „Рајко Митић“</i>	Фудбал
12.	<i>Шаховски клуб „Јединство“</i>	Шах

Последњих година евидентно је значајно повећање броја нових, активних спортиста, као и постизање значајних резултата у својим лигама рукометне и кошаркашке екипе. Кошаркашки клуб је најмасовнији клуб у Белој Паланци са рекордним бројем селекција у региону. Значајне резултате постиже и тениски клуб како на државном, тако и међународном нивоу, при чему је освојено Првенство Србије у дворани за јуниоре до 18 година, као и две титуле на међународним ITF juniors турнирима, а што је такође видљиво и кроз високи пласман на државној ранг листи, као и успех на међународној АТП листи професионалних тенисера, као и пауерлифтинг клуб који је дао балканског јуниорског рекордера.

Школски спорт у Белој Паланци

У неколико последњих година у школском спорту у Белој Паланци функционишу секције малог фудбала, кошарке, рукомета, стоног тениса и тениса.

Последњих пет година у Белој Паланци постоји одлична сарадња школа и „Спортског центра - Бањица“, при чему спортске секције користе спортску халу у припремама за такмичења, као и за организацију, окружних и међуокружних такмичења у малом фудбалу, кошарци и рукомету.

Локална самоуправа општине Бела Паланка организује и подржава такмичења у школском спорту на окружном, међуокружном и републичком нивоу, и учествује у организацији и спровођењу програма који су важни за подизање квалитета школског спорта на локалу, посебно у подстицању рада секција, те у промовисању концепта да се школска такмичења требају одржавати укључивањем што већег броја ученика из школских секција.

„Спорт за све“ у Белој Паланци

Бављење спортом мора бити хумано, слободно и добровољно, здраво и безбедно, у складу са природном средином и друштвеним окружењем, фер, толерантно, етички прихватљиво, одговорно, независно од злоупотреба и циљева који су супротни спортском духу и доступно свим грађанима под једнаким условима без обзира на узраст, ниво физичких способности, степен евентуалне инвалидности, пол и друго лично својство.

Редовна физичка активност је основ за очување и унапређење здравља, а „Спорт за све“ препознаје се као основно средство у реализацији тих циљева. Јавне здравствене активности у циљу промоције здравих стилова живота и пружање могућности свим грађанима да се баве спортским активностима један је од приоритетних задатака сваке државе, па тако и локалне самоуправе.

„Спорт за све“ као покрет цивилног друштва пружа могућност бављења спортом читавој популацији грађана и спроводи препоруке да се спортске активности реализују током целе године и то најмање два пута недељно. „Спорт за све“ је средство у стварању јаке и радно способне нације (смањењем трошкова лечења, смањењем одсуства радника са посла - „боловања“, продужетак радног века, бољег и задовољнијег радника и грађанина, ефикаснијег учинка на послу итд)

Прихватање здравог животног стила који подразумева физичку активност, здрав начин исхране и избегавање пушења, може превенирати појаву обољења или олакшати лечење. У промоцији физичке активности значајна је координисана акција свих сектора друштва.

Организоване спортско-рекреативне активности у Белој Паланци одвијале су се још од оснивања Соколског друштва 1910. године. Са престанком рада Соколског друштва после другог светског рата једно време у Белој Паланци је функционисао Спортски савез, који је почетком 2000. године обновљен, али након неколико година престао са радом. Спортски савез Беле Паланке је 2018. поново основан и на себе је преузео организацију свих значајнијих рекреативних активности у координацији са Установом за спорт „Спортски центар - Бањица“, као и координацију између спортских клубова с једне стране и општине Бела Паланка с друге стране.

Спортско-рекреативни програми и манифестације у Белој Паланци, који су се реализовали, углавном преко Установе за спорт „Спортски

центар - Бањица“ и преко осталих спортских и других удружења грађана у последњих шест година, а спроводе их углавном стручна лица у области спорта и спортске рекреације (дипломирани педагози физичке културе, односно дипломирани професори спорта и физичког васпитања), као и оперативни тренери, јесу: Пливање за Часни крст, Крос „Трка без точкава“, Отворена забавна школа фудбала, Окружна забавна школа спорта, Ускршња школа спорта, Улични баскет, Дан изазова, Такмичење у склековима и трбушњацима, Ноћни успон на Трем, Спуст на Нишави, Рекреативни турнир у тенису, Рекреативни турнир у стоном тенису, Рекреативни турнир у одбојци на песку, рекреативни турнири у малом фудбалу у месним заједницама Црвена Река, Долац, Мокра и Дивљана, хуманитарни турнир у малом фудбалу...

Спорт и туризам у Белој Паланци

Спорт и туризам су области које могу у узајамном односу да допринесу развоју и имиџу не само локалне заједнице, већ и целокупном развоју и промоцији спортско-рекреативних програма код шире популације.

Туризам и спорт су међусобно повезани и комплементарни и у стратешким документима општина, градова и република треба да заузимају важно место, посебно у планирању самоодрживих мера за даљи развој спорта.

Бела Паланка, са свим својим ресурсима, почев од „Спортског центра - Бањица“ у чијем склопу се налазе спортска хала „Бањица“ и Еколошко-рекреативни центар „Бањица“ са отвореним базеном, па до Омладинског рекреативног центра „Дивљана“ у селу Дивљана на обронцима Суве планине, има веома повољан географски положај са свим природним благодетима, све бољи углед све успешнијих спортских клубова и појединаца на државном и међународном нивоу, те развијену доступност и приступачност спортским објектима.

Тренутни проблем јесте недостатак већег смештајног капацитета у граду, који би омогућио већем броју спортиста, као и туриста- рекреативаца да одседну у Белој Паланци и уживају у свим благодетима природе која је окружује, као и саме спортске инфраструктуре.

Финансирање спортских клубова и спортских институција у Белој Паланци

Уређење система финансирања спорта је једна од најважнијих ставки у Републичкој стратегији јер је без финансирања немогуће обезбедити како материјално-техничке услове за рад, тако и мотивисати и задржати у спорту спортске раднике, као и саме спортисте у градовима и држави.

Општина Бела Паланка сходно буџету за сваку годину значајан део својих средстава издваја за финансирање спорта. Буџет за спорт у

себи обухвата између осталог: субвенције, дотације, накнаде за стручно-педагошки рад тренера спортских клубова, финансирање клубова, опреме за спорт и стручно усавршавање кадрова у систему спорта.

Општина Бела Паланка подстиче развој спорта на тај начин што субвенционише и финансира Службу за спорт и физичку културу при „Спортском центру - Бањица“ у којој су радно ангажовани дипломирани педагози физичке културе, односно дипломирани професори спорта, као и оперативни тренери, који раде са пионирским, јуниорским и сениорским селекцијама при матичним клубовима, а такође и већим делом из буџета финансира активности спортских удружења на територији општине Бела Паланка.

Према анализи пословања спортских клубова на територији општине Бела Паланка клубови се одржавају захваљујући управо дотацијама из буџета општине Бела Паланка.

Овим путем омогућено је потпуно бесплатно коришћење услуга „Спортског центра - Бањица“, односно свих спортских клубова регистрованим на територији општине Бела Паланка, што представља велики подстицај за бављење спортом и физичким вежбањем белопаланчана, а као најбоље превентивне мере у стварању што здравијег становништва.

Последњих година Бела Паланка себе с правом назива местом спорта, јер у односу на број становника има изузетно велики проценат, нарочито деце и младих, који су укључени у неком од спортова.

А што више деце на спортским теренима јесте знак да ће та иста деца бити мање времена у седалном положају, за рачунаром или пак да се одају неком од порока.

Ово је прави пут у стварању једне здраве средине.

Бела Паланка је на правом путу.

КЊИЖЕВНОСТ

ЧЕТИРИ НАГРАЂЕНА РАДА

ОКАЊЕ МРТАВЦА САС ВЛАШУ ВИНО

Сас вино се жеђ гаси, сас вино се деца крштевљу, сас вино се проси млада невеста, сас вино се праји свадба, сас вино се слава слави, сас вино се цареви дочекују, сас вино се лечи, сас вино се теши, сас вино се греши... Ал' сас вино се и и сас мртви вреви! Неје кад се пине, па се утенчи човек... Него изистинћи!

Ете, у мој крај верује народ да кад човек умре, може да га виде када пројду четиријес д'на, да повреве сас њег, да га питу како му је, он, тија мртав'ц додуше не мож да им орати, али по израз лица могу да га свате како му је на онија свет. А и они, вамилија, да му се пожале коме је ква мука на душу. Тај ората сас мртавца се успоставља у пуну влашу сас црвено вино коју донесу и туре ју на гроб. Па куји је бил најмил на тога покојнога, он почне да га ока да се појави. И, верују, да се утут'к мртавц'т појави у влашу сас вино и они си вреве.

И тека куде мен у село беше умрел Џурца. Од старос' си умрел, неје оди болес'... Легал нећи д'н, сабирал черће да на сваку даде по нећи савет и одапел краци. За живот си је Џурца бил арна пијаница. Волел је све да пије, а воду најмалко. Па кво че човек... Занатлија, колар, добар мајстор... Имал је радњу, али је највиш волел да работи и оправља кола по туце куће на лицу места. Теренска работа... У туцу кућу за убавог мајстора све има. И тека се Џурца одвикал оди воду. Как'в он, такве и черће! Како старејале све повиш и повиш у пијењето личеле си на башту.

Најстара Јованка, пивкала, а мужа си све кабатил да се не трезни. Средња Борика, удовица рано остала, и све си разлози за пијење тражила како је тешко без домачина у кућу. А најмладата Ђурђија исто си на башту тргла, а све изговор тражила како вој жељуд нече вари без ређију.

Џурца, јадан, се Богу представи б'ш на Крстовд'н. Голем јад и жалос беше у село, а на черћете највиш. Остале без убавог и доброг њинога башту. Најбољ на цел свет! И Јованка, најстара, а по годинће и најак'лна, некуде чула да се може сас вино вреви сас мртавци. Ђурђија била удата у богату кућу, у ништа не оскудеву, големо лозје... И реше оне да си сас башту на Четиријес д'на орате сас влашу вино. Четиријес двна се на Џурцу падали биш око Митровд'н.

- Ђурђијо! – вреви вој Јованка – Да наточиш влашу сас вино у подрум куде твојега Саву, никоме да не вревиш и че излезнемо порано да видимо како ни је башта. Има ли све кво му гор требе, ако некво нема да му донесемо на Задушницу.
- Очу сејо... Убаво смо грозје набрали, винце мој Сава оточил сас мерак. Башта има да вреви само тека...
- Немој да вревите на нићега у село, што че идемо да си видимо башту – саветувала и Борика.

Како се договарале, тека и уработиле. Пораниле черћете да си прво виде башту у влашу сас вино, да повреде сас њег, па да се врну дом да му спрему помен сас љуђи како и доликује на чувеног домачина. Ђурђија, али јадна, метнула се на башту, улезла у подрум, прво си частила душу сас винце, па наточила влашу, турила ју у крошњу и по договор отишла на гробишта. Јованка и Борика веч стигле, малко оплевиле Џурџин гроб, и кад виделе да нићега нема, реше да успостављу везу сас њега. Ђурђија извадила влашу сас вино, турила ју на гроб а она се навалила на крстачу. Јованка и Борика седле отуд и одовуд около гроб. Сл'нце шалнуло, море неје шалнуло, него арно упекло. Прекрстиле се, и почеле да си оку башту:

- Тате... Тате... Чујеш ли ни? – испол'к почека Јованка. А све три исц'клиле у влашуну.

Влаша убава, прозирна, па сас пампур затворена. Тићем че Борика:

- Ма... Виново ко да је узбучало... Неје ми прозирно.
- Ђути мори – задзрла се Ђурђија у влашу. – Са че башта...
- Он беше малко наглув пре него ли да умре – сетила се Јованка. – Де, појако да га окнемо!
- Не чепи се толко, че ни чује нећи! – саветује и Ђурђија.
- Башта ни је волел ређијицу... – сетила се Борика. – Како заборавимо да му понесемо. Са кад се појави, сас кво да га частимо?
- Па како че у вино да пије ређију? Ђути мори! – нервира се Јованка.
- Сл'нцево па б'ш упекло... – одбрацује шамиче Борика. - Ко да неје Митровд'н.
- Еве га! Еве га... Узбучује се виново...! – ока Јованка.
- Окај га Јованће, теб је башта највиш волел – ока Ђурђија.
- Неје мен, него теб! Најмлада си била... Истришче! – љути се Јованка.
- Тате! Видиш ли ни? – узрла се у влашуну Борика.
- Ђутите... Ете га... Ко да му чујем кораци... – ока им Јованка.

Како им тој Јованка рече, ућуташе се. Искоколиле у влашуну ко Лужничанин кад види воз и чеку да се Џурџа појави да почну да вреве. Али, Ђурђија погрешила кад је точила вино, неје оди ланско, него оди оној што

брали одма по Крстовд'н. А оно узбучало... Па запишено сас пампур...

- Ете га... Накашљује се башта! – чуљи уши Борика ко зајак у детелину.
- Ма че дојде башта да се видимо... – ш'пче Јованка, а глас вој трепери.
- Мора да је видел да сам му цигаре купила... – сама за себ' си орати Ђурђија.

Одједанпут... Што због сл'нце, а што због младо вино које неје до крај било прећипело...

- Плоп!

Виноно избило пампур... Јованка, Борика и Ђурђија ни капију нису потревиле на гробишта... После, кад дошли љуђи, и кад поп улезал у кућу да чине обичај на Цурцу, најстара Јованка саветувала сестре:

- Немој нека да се усудила некеме да прича ко смо си башту тражиле у влашу сас вино...!

(I награда на књижевном конкурс на тему „Вино“, ИК „Арте“, Топола, 2014.)

СТОЈКО ШУМАР НА ДИСЦИПЛИНСКУ

Малери свакакви има, ал' Стојко шумар је најголем! Ене га, јадан, на суспензију. А и голем доказ иму оди Стојка. Правницана из Шумску га не испушта изруће. А суспендован је само што, завалија, неје убаво знал да рукује сас новиви телефони. Кво че човек, прегазило га време... Него, че почнемо оди почетак сас његовуту суспензију:

Јесен'с, упекло Михољско сл'нце, Стојко сам гази по шумак да види неје ли га нећи покрал. Да му неје подвалил сас шибу. Че га директор протурчи ако му се нећи лопов уселил сас „демса“ у браниште. Гази, јадан, у гумене чижме кроз шибу, ал све некако шири нође. Опрудил се. Па голем рејон има, гоца одење. Ч'с, по ч'с, па застане, врцне се да види да га нећи не гледа, па се бркне и чеша се доле. Доле... меџу нође. Кад одједанпут напипа некто б'ш на ћесете... б'ш до корен'т... Ма неква вржица. Голема, а и прибољује га. Иде кроз шумак и мисли си оди тој, кво му се дигло б'ш туј на срамното место. Кад је човек сам он оди свашта мисли, па још кад је у шумак. „Да се бре неје неково опасно дигло и почело да расте...? Оди оној што се брзо мре...?“ - мисли си тека у себ. Б'ш га занима кво је а никако не мож да види. И досети се... Ама, вечито је бил ак'лан човек! Затој је и шумар сас највише уватени лопови. Директор им па са накупувал најнови мобилни телефони сас камере.

- Очу да ми свађега лопова сликате сас њи! Па после нека ми мрда судика у суд кад им и снимак дадемо – с'в срећан им директор орати.

Стојка деца дом понаучила како да рукује сас мобилан, ама, пај и неје сватил б'ш много, ал, че помине...

И досетил се како да види кво га тој срби и једе меџу нође. Врцне се лево, па десно, па кад видел да га нићи не гледа, муне се у јасењак, стурил бревенеци, гаче, понатртил се, мунул телефонан меџу нође и сликал си тој кво га глоце дол.

- Бре... Телефониви стварно чудо оди технику – сам на себ си дума.

Отворил снимак, и видел си све дргулије кво има мушко дол. Ал видел и б'ш јако уцрвенејалу вржицу.

- Чу сврнем куде бобо Госпаву, она има разни мелеми и маз за такве работе – сам за себ си оратил у шумак.

Тека и напрајил. А ли куде бобо Госпаву још човек неје излезал оди дом а да не поћисне оди рећију. Они па гоца добри другари. Па си почели по ред. А она га па утешила, кад вој објаснил кво га глоце меџу нође, да после треће мазање сас маз куји му дала, има да пројде.

Комат лебац, грукта сирење, полочке рећија.... Убава ората... и ете ти бељај. Теренска работа. У пола орату сас бобо Госпаву на Стојка зазвонил

мобилан. Он га извадил и видел да га ока директор. Јадан, грабнул шапку оди астал турил ју на главу, запекљал блузу и јавил се на директора:

- Изволте госпон директоре! Стојко шумар!

- Стојко... – отезал га директор'т отуд – куде мен је једна много убава наша муштерика... Госпа Смиља... Хоће опет да на викендици сади Златну тују... Молим те, иди одмах до расадник у Реку, имаш сада мобилни са камером, па сликај саднице и одмах ми их поруком пошаљи! Госпа Смиља ће чека код мене док фотографија не стигне. Али, молим те, пожури!

- Разумем директоре, јашам моторче и летим – Стојко све подрипкувал оди столицу док му вревил.

Тека и напрајил... Ујашил моторче, креснул га, чур се напрајил голем оди лошу мешавину и отиш'л у Реку у расадник. Стојко је вечито бил добар радник. Госпава га испрачује на порту и ока му:

- Баја Стојко, врни се, че турим неква док дојдеш да си мрсимо мешинку.

- Турај! Вртам се брзо – окал вој Стојко оди моторче.

У расадник у Реку, Стојко изабрал најубав ред сас тује, извадил мобилан и сликал и. Сам на себ се радувал како че да задовољи директора и да га обрадује, ама и госпа Смиљу, муштерику, сас убаву робу. „Кад овој види госпа Смиља, одма, без реч, има да купи цел камијон тује...“, - мислел и радувал се успут док јурил комто Госпавину кућу.

Госпава веч умирисала собу. Мирише мешчинка... Оладила и пивце.

- Госпаве, де да пратим прво сликуву на директора, па че мезнемо.

- Пожури, да се не слојани месиштево... Де још по једну ређијицу да мунемо, па че преодимо на пивце... Аооооооиии....!!!

Стојко мунул ређијуну одједанпут, па још му мило како че сас Госпавин мелем да си олечи онуја работу доле што му се дигла. Извадил мобилан и почел га чвака... Стурил шапку, распекљал блузу, почел се чеша по главу.... трља по ретку косу...

- Госпаве... Како ни па дадоше овој... сокоћалава.... Ма никако да сватим како се рукује... – јадувал Стојко док тражил куде су слиће.

- Баја Стојко, мен сестричина купила, ама ја само знам да притиснем кад требе нећега да окнем и да притиснем када мене нећи ока... Неје тој за нас...

- Јега пратим сликуву... – зева Стојко у мобилан. – Аха..! Еве! Оде... Сипуј Госпаве још једну. Са че се обрадује директор...

Директор се зајездил у фотелју ко Милан Обреновић. Глади си брци и поглецује у Смиљу ко маче у жежак чвар'к. Смиља убава... Расна... Напредна и назадна. Држи бели свет стоваришта, голема газдарица. Само

прекрштује ноће на фотелју. Како преврљи једну ногу преко другу, тека удари мириска директора през нос... Он ју кани сас Чивас... Радује се како че убаву работу да напраји, Смиља је за сва стоваришта оди њи купувала Златну тују. Суде уз ограде и је насадила.

- Директоре – усмивка се Смиља – хоће ли брзо тај ваш радник да пошаље фотографију?

- Госпа Смиљо, Стојко ми је најбољи! Кад он нешто ради, ми се просто зверимо... Бива га за све. Мало стрпљења, молим вас. Ево, гарантујем, има да будете презадовољни! Наше тује су највеће и најбоље!

У том моменту му на мобилни дојде порука. Директор узел мобилан оди астал, нетејал да тура цвикери. С'в сретан, да се повали на Смиљу сас големе и расне тује, отворил поруку, онака... и обрнул телефонан комто Смиљу:

- Ево, госпа Смиљо, уверите се сами!

Смиља, стурила цвикери за сл'нце да боље види, погледала у екранан, јер вој га директор б'ш преди лице турил, па кад избечила очи... Т'г у њој прорадело оној њојно сељачко, простачко, кад видела сликуну на екран, грабнула цвикери за сл'нце оди астал, дигла се, па кад креснула на директора:

- Мрш ђубре једно! Ја сам се овакви нагледала, те че гледам са на ваши шумари! Срам да је те! – дигла се, излезла из кацеларију, треснула врата замалко из футер да и избије.

Директоран с'в у чудо, погледал у екранан, па кад видел да не види добро, турил цвикери, кад има кво и да види... Стојкове дргулије оклембесене!!! Сас све вржицу.... Одма окнул правницу да му на компјутер стури сликуну и да ју одштампа и да ју приложи уз дисциплинску пријаву.

И, еве га Стојко, јадан, малер голем, седи и зноји се на дисциплинску... Правницана, ч'с по ч'с, а не испушта сликуну из руку, погледа у Стојка, па у сликуну... Стојко ју цени, једино она изгледа да је на његову страну... Че му даде, белћим, помалецку казну за поголем доказ...

(II награда на Фестивалу књижевног стваралаштва на народном говору „Преображењско појање 2016“, Ниш)

ЋУЛИНА ЧЕГРТАЉКА

Најубаво ми је кад си мрднем
у лозје да си чувам грозје.
Седнем на праг оди колибу
па цвркам на тичичи
која ме зрку из шибу.
Кад не помогне швикање
туј ми је оди Ћулу чегртаљка,
кад ју завртим, а она чегрта...
Еее... деца... жалејем...
Нема ју више Ћула у лозја
и у колибиву да ме пригрта...

Кад смо веч куде чегртање и пригртање,
да ви деда вреви кво је лозје било имање:
Цела овај страна поди тепенарав у ђиже:
На Бачовци... На Мишинци... На Срндаци...
Лозја, па колибе, а народ... Повиш оди врапци!
Девоће, расне ко буће а блаће ко шефтелије
размилеле се меџу редови у прекопи ко змије.
Заламу ђиже, песме поју, све тревљу онуј моју.
Млад... јак и убав! Меркам Ћулу из Бачовци,
мирашчика, а у лозје вој понајвиш тамњаника!
Свирим на колибу у двоће, збиру се девоће...
А Ћула ме одстран мерка, ко зајка дивља дзверка!
Кад остадомо сами, даде ми на дар њојну чегртаљку
повиш сам у њојно лозје, него у колибу на игранку.
Око Крстовд'н, мијемо буришта сас лисје ореово,
напрајимо работу сас Ћулу, узомо се... Готово!
Беремо грозје, журимо, иде Петковица слава,
врти Ћула муљачу, а радост... срећна је овај глава!
Постадо мирашчија, докупимо још једно лозје,
у Паланку на пијац сви оди Ћулу купују грозје.
А ја прајим вино, б'чва ко соба, радујемо се оба.
Сас комињак се целу зиму у друштво подгревамо
бело и црно вино у посебна буришта налевамо.
Паре, стодинарће само лете... Добимо и прво дете!
Пет годин у свако копање, закмечи дом још једно имање...
Лозја и деца никад несу на одмет, мушка сва пет!
Сас лозја и вино смо и сас Ћулу одшколовали
а сас вино смо много пут, под старос одболовали.

Деца си вануше свет... сви соколови моји, њи пет!
Сас лозја и вино смо им стварали куће и огњишта
а са у овој време... Деца, од лозја нема ништа...
Тега мојто, једино у тепенарав... ћосовци га обраше
беоше некада лозја и вина у оној убаво време наше
Ђула си оде... Сас куга више да се мучим и стварам?!
Више не свирим ни у двоће... сас моју Ђулу смо
небројено произвели вино... незнаје се колко оће!
Те... Излезнем на колибуву... да поседим, оно ми се вика...
душа нема, зуби испали, не мож се више ни швика.
Једино ми је овај чегртаљка на оној лозјарско време спомен
на лозја моја, на убава наша вина, на Ђулу домаћицу моју...
А скоро че, да ми ју деца чувате нече се забави, и на мен!

(I награда на „Винском балу“ у организацији Културног центра
Власотинце, 2018)

ПАЛАНАЧКА БАНИЦА

Још у кревет
У с'внушћу
Осетим ју
Мирише
Газдарица уздише
Док ју сас
Месаљ брише
Ништа на овија свет
Ко наша Паланачка
баница не мирише

Да ли је сас сирење
Да ли је сас вурду
Да ли је сас тикве
Да ли је сас месо
Да ли је сас зеље
Уз трпезу се
У сласт меље

Служи се дом
Служи се на госјањи
Служи се на свадбе
Служи се на славе
Служи се на цара
Служи се на краља
Кој каже да Паланачка
Баница не ваља!

Има ју Растрзана
Сукана
Сас коре
за Паланачку баницу
знају сви
ко за Јадранско море.

Ништа на овија свет
Ко наша Паланачка
баница не мирише
најубава је онај
од коју се наједемо
а брада се од маз обрише!

(Говорена на угоститељско-туристичким манифестацијама)

ПЕСМЕ

ВЕЛЕСОВ УНУК

Шта ми би да обећам ти
да портрет твој речима ћу насликати.
И као да Велес разлога за љутњу има
па унуку своме слова из руку отима.

Можда је са истока демон
у одежди црвено-златне боје
желео да поигра се са мном
па преко усана гурну речи своје.

И како знаш да веровати можеш
у оно што унук Велесов каже?

Ти крај њега лежала си
очију затворених,
усана у осмех извијених,
као да брига немаш.
А он будан остао је,
опијен надменошћу лица твог.
Дуго, да дуго,
поглед није скидао свој.

А када очи отворила ти си,
усудио се унук Велесов,
да преко силуете меке,
богиње Весне достојне,
пређе прстима
руке која ово пише.

Ипак, како знаш да веровати можеш
у оно што Велесов унук каже?
Како знаш да исти онај демон
ноћас га опет обузео није?

КОЛИКО КРАТКО

Кратко.
Само да кажем.
А не знам шта.

Колико?
Колико да кажем?
Да ли да ћутим?

Да ли да пустим глас?
Дао бих штогод само да могу.
Знам да удем.

Али као да не...
Шта је изнутра?
Нешто ми не да.

И тако увек.
Само осмех или два.
И ништа више?!

Иза зуба кључа јед.
У очима мешам чежњу и бес.
И ова хартија све трпи.

Жао ми графита.
Али лакше је њему бес пустити
него језик развезати.

И тако, кратко.
Шта и колико да кажем?
Да ћутим или пустим глас?

ДУХ ЉУШТУРЕ

Демон са истока увукао се у вене.
Прикривен одеждом црвено-златном,
капљу крви своје помутити мисли.
Узе тело на брод свој.
Преко мора немирнога,
на обале далеке, непознате
тело однесе,
а дух остави да чека.
Плима повлачи се
и тело са собом вуче.
Трагови у песку остају,
али ко да их види.
Дух пробудио се.
Дозива тело да врати се.
Друга плима брише трагове
тако да ни сећање не остане.
Годинама касније тело враћа се.
У песку тражи трагове,
обрисе, натписе,
о духу који оставило је.
Дух чекао је и питао се
да ли је вредело.
У очима његовим
тело је бледело.
Ту на песку тело пригрли дух
жељно да снагу му врати.
Дуго лутало је
дугином стазом златном.
Најзад вратило се
духу суновратном.

ЛОВ У МАГЛИ

Када уђеш у зачарану шуму
повратка нема.
Куд год да кренеш
на исто место враћаш се.

Бела копора свуд око тебе је.
Жеља да живиш води те,
али шума своју жртву тражи.
Из загрљаја свог не пушта, не.

Лов у магли.
Ловина близу је.
Понекад деси се
да ловац постане плен.

Заборави све што си знао.
Правила овде нема.
Дружина твоја не вреди.
У магли ниси сигуран.

Натежеш лук.
Стрела у прстима игра.
У магли чујеш јаук.
Свој циљ нашла је.

А то није месо ловине,
већ другог ловца врат.
Бела копора пуна обмана
свој данак узима.

Чујеш да с леђа прилази нешто.
Убод у плећку, крв низ груди.
Копора бела скроз обавија те.
Ловац постаде плен.

ЈОШ САМО ЈЕДАН

Изгнан од сопственог света
преосталу светлост прати,
али са пута скреће,
жељан да самоуништењем
у загрљај пакла падне.

На листу од ватре
последње своје стихове пише
док сузе од сумпора
прсте му нагризају.
Последње уздахе испушта
док у грло крв му навире
и гуши га.

Стрела пробада срце његово.
Бола нема.
Успева да се отргне
из тог хладног загрљаја
и наставља да те прати.
Своју једину светлост.
Водиш га до висина
да кроз облаке види тло које је газио...
Последњи пут.

Његова опсесија расте.
Боји се!
Не за себе.
За тебе!
Повредиће те ако ти се приближи.

Жели да одлети.
Ланци око срца му не дозвољавају.
Прати те до вешала.
Око врата омчу му стављаш.
Покушава последњи пут да те додирне.
Повлачи се.

Зна да си нежна попут папира.
Поцепаће те на комадиће
и ветар ће те одувати...
Далеко од њега.

Зна да овако мора.
Моли те да отвориш рупу
и одузмеш му тло.
Нема храбрости да то урадиш.
Остављаш га да чека
везан ланцима љубави.
И остаће заробљен...
Заувек.

Вене му се шире
док кроз њих протиче име твоје.
Очи затворене држи
да лик твој му не побегне.
Дира последњи пут хаљину твоју
и тоне у сан док ти одлазиш.

Буди се!
На врату му груба рука егзекутора.
У маси су они који су га прогнали.
Жарачем очи му ваде.
Скидају ланце и одећу.
На леђима бичевима
урежују име твоје.

Проклет именом твојим,
полунаг, слеп, слеђен,
док грозница тресе му тело,
Содомом лута.
Палих анђела место.
За лажове рај.
Где вавилонске курве шире ноге
и уз смех
улаз у своју пећину свима нуде.
Мирис трулог мяса разара ноздрве,
док звук мача,
који главу од тела одваја,
пара му уши.

Сећа се лепоте места овог.
Сада је само дестинација,
једна од многих,
источно од Пакла.

Мирис јоргована трже га из сећања.
Чује глас сличан анђеоском.
Поново те је нашао.
Једну од ретких која је сачувала
чистоту своју међу прљавим душама.

Жури до тебе...
Име твоје дозива...
Издају га ноге...
Изнурен на земљу пада...
Желиш да га подигнеш...
Не може да устане.

За последњи пољубац моли те.
Још само један...
Само још једном
да прстима кроз његову косу прођеш.
Да последњи пут чује
звук гласа анђеоског.
Још један пољубац.
Још само један...
Пре него што заувек предворје напусти
и у велику дворану Пакла закорачи.

ОРАО И МАНДОЛИНА

Сви дани су исти од када је отишла.
Снегови су црни к'о и очи њене.
Његова мандолина у углу још стоји.
Година је дана како жице њене
прсти његови не додирнуше.

Седи пред кућом и троши дане
гледајућ' у слику њену.
Пита се зашто више није ту.
Рекла је само „Вратићу се,
кад будеш нашао суштину.“

Полете тада орао с Кавказа.
Исти онај који Прометеју јетру кључаше.
Долете на лево му раме
и у њега своје канџе зари.

Бол је био јак!
Он се одмах прену.
Узе мандолину и окину жице,
запева тад песму о патњи и јаду.
У најближу крчму одмах затим крену.

А у крчми народ гледаше ту слику,
момак с мандолином,
орлом на рамену,
певао је песму његову и њену,
отворио срце тој групи маленој.

„Дајте сирوماху“ рече тада
„хлеба и вина да не буде гладан.
И хаљине нове нека се обуче.“
Извади тад кесу златника пуну.
Зазвеча тад злато и жица пуче.

Он замени жицу
и годину дана певаше у крчми
отварајућ' срце стотинама људи,
дајућ' сиромаху хлеба, вина,
хаљине нове и злато што сјаји.

Ал' орао никад с рамена не сиђе,
ко ни сећање на њу не хтеде да прође.
Баци мандолину и крену пут куће
кад га рука знана повуче у страну.

„Суштину си наш'о, ево ме сад овде.
Сиромаху дао ти си.
Отворио срце стотинама људи
што кроз крчму прође.
Да си такав био и раније, драги,
не бих никад отишла од тебе.“

И орао тада одлете с рамена,
ал' трагови канци осташе заувек.
Он сада знао је суштину живота
и певао свима у крчми о томе.
Отварајућ' свима и срце и душу.

ПОРТРЕТ ВЕНЕРЕ

Да нацртам портрет нове музе моје
пожелео сам синоћ,
док очима лик њен сна давао није.

Хартију уграбих
и оловку руком десном
а она, цртању невична,
укочена стаде.

Зна она
да хиљаду речи слика вреди
и као да живо је биће
други наум ми даде.

Слово по слово, поче она
речима да портрет ствара,
а реч по реч, портретом њеним
испуни се хартија стара.

Да сваки портрет од лица креће
то рука сликара умешног зна.
Као што рекох да рука моја
цртању вична није,
она од ногу мале Венере,
преко облина и руку мршавих,
до њезиног стиже лика.

Ту на позадини бледој
рука речима лик тај ослика,
од малене браде кренувши
и лица нежних црта.

Затим до душе додаде прозора пар,
што каткад к'о бунари сузама прелију
и међ њима, да раздвоји их,
брежуљак благи,
а над њима пијавица пар тананих надви,
и испод брега две румене црте,
поврх пијавица поље равно и бледо.

Са врха тог поља, како рука пише,
избледелог злата нити крећу,
које каткад скрију, каткада открију,
две малене шкољке, и крајевима својим
на рамена и врат бледи падну.

И тако рука портрет тај,
који само за се желим, заврши.
А бојим се да уста која говоре ово
на њега не плуну
и она иста хладна грешна рука
која речима га наслика
једнога дана
у заносу пакленом не поцепа.

ИЗБОР ИЗ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ¹

ЖИВОТ У МАГИЈИ ДЕТАЉА СВАКОДНЕВИЦЕ

Драган Великић : „Иследник“, Лагуна, 2015.

Вишеструко награђен роман „Иследник“ Драгана Великића (Нинова, Кочићево перо, Виталова за 2015), у препознатљивој поетици овог писца, овога пута и највише лична најинтимнија прича, приближава и чудесну магију приповедања: о детаљима свакодневице нанизаним у концу сећања које бира сам живот... Близак Џојсовом схватању приповедања као „златном предиву“ на селекцији детаља „који се памте управо зато што су за живот значајни“ као и Гомбровичевом да се прошлост чита из трагова и фрагмената, фабулом у којој неважно постаје важно, уз стално присуство нечег неухватљивог и једнако узнемирујућег, Великић гради роман и на основу сопственог аутопоетичког става: да се „кадрови свакодневице доведу у узрочно-последични след, да се ослободи прича као што постоји скулптура у комаду необрађеног камена. Свако у себи носи невидљиву библиотеку, хор ненаписаних романа“.

На оваквој поетичкој основи, писац „Иследника“, „копа“, „ислеђује“ две основне тематске линије у роману, дешифрујући знакове у њиховој појавности и правећи мозаик прича у различитим временима и простору, без хронологије, линеарности, кроз детаље који искрсавају и спајају неспојиво, често прошло и садашње, своје (породично) и туђе; а све то повезано у „бескрајној свили“ свакодневице. Као „позадине“ и суштине свачијег живота, као документе о остајању и трајању. А и писање је дешифровање филигранских детаља свакодневице свачијег живота: детаља који граде заправо суштину, мењајући често и смисао прошлости. Јер прошлост никада није завршена, увек се дограђује.

У главној линији романа је лична аутобиографска породична прича, као сећање после мајчине смрти о којој га је вест затекла у Будимпешти. (Умрла је у старачком дому на Карабурми у Београду, иначе оболела од Алцхајмерове болести.) То постаје и основни повод за понирање у прошлост њеног живота, своје породице (оца, сестре, бабе, деде, стрица) али и свој од првих година трајања. У другој линији је прича о Лизети Бенедети и богатој баронској породици Хитерот, прича пуна тајни и ребуса која се постепено и фрагментарно у роману разрешава.

¹ Из необјављене књиге књижевних критика.

А све те приче и ликове повезују детаљи као судбина. Са осећањем да је живот збирка артефаката, предосећања и опсесија, наизглед неважних тренутака упамћених хиром сећања, „иследник“ у наратору и писцу, у првом и трећем лицу, повезује детаље у бујању живота, гледајући уназад, од првих година детињства до својих шездесетих у трагању за језгром, суштином, различитим могућим верзијама. Са сазнањем да сећање чини минуле светове постојећим у њиховој одсуствости... Он упија интонације, гласове, гестове, осмехе, сенке, распоред ствари, погледе, мирисе, речи.

Као и облик клупе, подрум, прозоре и видике кроз њих и обрнуто, молове и тротоаре, фотографије, посебно у Лизетиној соби у најранијем свом добу...

Памти селидбе, путовања, градове, хотеле. И исписује, као и овај последњи, романе о градовима и хотелима, сеобама. Као и његова мајка која је целог живота патила због украдене свеске са списком хотела из вагона у Винковцима када су се селили у Пулу. И која је иначе сматрала да је лакше замишљати него живети. А целог живота трагала за домом као дете чији је живот започео у туђем дому, у интернату.

У суматраистичкој повезаности бића, ствари, појава, Великић оживљава догађаје и тренутке као најбоље сведочанство о људима и животу сажето у једном фрагменту као дијаманту. О баби која сваке ноћи под главу ставља прободен мецима прслук свог сина (пишчевог стрица) Радомира, команданта Сићевачког партизанског одреда, чији је крај остао нејасан: од метка непријатеља, својих, или љубоморног мужа... О деди, чувару пруге у Сићеву, који је пронашао бачен из воза новачаник свог сина (нараторовог оца) иначе официра југословенске ратне морнарице, са цедуљом да је жив, на путу, са заробљеницима – за Немачку. А у галерији и других ликова (Титовог урара Малеша, Веска Крмпотића, писца Тишме и других) на путу и сусретима, богатство свакодневице, која, заправо, чак и када је монотона, има право на свој живот...

У овој интимној повести, чије неке детаље има и у другим делима, због чега га сестра (као романескна личност) грди, Великић као писац заправо „води поступак и над самим собом“. Завирује у историју живота своје породице и своју, али и фрагментарно, историју друштва, па и садашњу, која је често отварала своју „црну кутију“ немилосрдно утичући на судбину човека. Али он је у овом роману писац који највише верује да се писањем може досегнути свакодневица и туђих живота (као и свог) у ипак вечитој и дивној потреби уметника који ствара и стално истражује однос живота и уметности. Уметника који призива и тражи истражног читаоца: оног који не жури тражећи одмах заплет, који застаје код избрушених детаља у бескрају свакодневице и прича испрличаних богатим језиком у којима, човеков живот добија пуни обрис и смисао. Људски и уметнички.

О ЧОВЕКУ И ЊЕГОВОМ УСУДУ

Владимир Кеџмановић: „Осама“, Лагуна 2015.

Нови роман Владимира Кеџмановића „Осама“ у својој најдубљој суштини је прича о биполарном свету (као иначе вечитој библијској теми) у једној босанској касаби у време нешто пре и после распада Југославије проширена, додуше, и до Америке. Тако се заправо и затворио круг о Андрићевој „Проклетој авлији“ у којој је не само та мала касаба и људи у њој, већ и читав свет: између добра и зла, љубави и мржње, ислама и хришћанства, трагедије и комедије, најчешће сурове стварности и сна. И у коначном између Бога и ђавола. У којем „ниједан инсан (човек) не зна истину“ и у којем „ти је шејтан (ђаво), после Бога највећи талент“.

У причи коју приповеда свом земљаку којег је срео у Америци где се доселио, стари муслиман (који само једном у роману каже своје име – Хајим), а сви га зову „писац“ јер „пуно прића“, сликовито и осећајно, босанским дијалектом у којем су изостављени вокали, приближава дубоку трагичност живота и његовог смисла отварајући, својим сећањем, и узлете и поноре човековог бића пред усудом судбине и вечите променљиве ћуди историје на овом простору. И у којем је и „мука и белај“. А наратор, који није много учио, нити имао сопствену породицу а ни неко имање, а иначе близак пријатељ главних јунака у роману, па и сам поставши књижевни јунак, као да највише од других осећа све крајности живота у касаби и разлике у људима. И покушавајући да их разуме, топло се опредељује за ону позитивну, најљудскију, и на жалост, трагичну страну.

У првом делу романа, андрићевски интонираној причи о судбини чувене беговске породице у касаби, Кеџмановић веома успело, кроз љубавне односе, слика заправо живот, атмосферу у касаби и двоструку призму која, као кроз увеличавајуће стакло, открива вечите крајности и супротности људског духа: оног који велича човека указујући на величанствену ширину његове душе обасјане светлошћу и оног који тоне у мрачне поноре бездушја. У галерији ликова заправо успостављен је такав однос: у њему су хероји и антихероји, великодушни и грабљивци, храбри и слабићи, добри и зли, интелигенти и глупи. Док старе угледне породице пропадају и страдају, уздижу се преваранти и лопови, озлојеђени мрзители, осветници и убице користећи историјске преломе, и светећи се онима који су увек били бољи. Тако Босна постаје и тамни вилајет потпомогнута и новом влашћу сфороваца и цихадиста јер победом балијске странке „власи посташе четници, шокци – усташе, а балије зелене беретке и муслиманска браћа“.

Тако и главни ликови израстају као антиподи. На једној страни Мурат, из беговске породице, шармантан и духовит, пун људске ширине која му омогућава да људе не мери по вери па се жени плавооком

влахињом Милицом; на другој страни Мунир, негативац, који се жени Емом (некадашњом Муратовом љубавницом) а обоје пуни зависти, злобе и мржње. Из тих бракова и деца другачија: један, Бајо, плавоок, паметан и склон сну и машти па ће у свету ругобе „уснути“ да је јунак Осама бин Ладен коме је одређено да спаси муслимански свет. Други, Златан Мехо, упловиће у очеву замку да је у животу најважније богатство и бити у власти за шта није потребан морал. Нити сан.

У другој линији романа, о потреби за сном у проклетој авлији живота, Кеџмановић иначе заокупљен овом андрићевском темом (и у „Каиновом ожилку“ заједно са Д. Стоиљковићем бави се настанком „Проклете авлије“) исписује причу у којој се његов трагични јунак Бајо поистовећује са Осамом, као Тамил са несрећним Џем-султаном. Трагајући за мисијом коју у лудилу и безумљу око себе нити препознаје нити правилно разуме, поремећеног ума живи у другачијем, сопственом свету, у којем терориста постаје јунак који треба да ослободи један део света. У трагичном неспоразуму и мисији коју је себи доделио, због чега нељудски страда изложен мукама и вечитој усмљености, у доживљају наратора, у туђем и страном свету, у сну у Америци, он васкрасава као анђео или Бог... У метафоричној, лепој слици, „под бјелим небом, из бјеле куће, у бјелој хаљини и са бјелом брадом и косом“ и мало зеленкастим очима (иако су му биле плаве), спушта се у чаршију и лебди над њом... А наратору, у поређењу са животом у Америци, па и познатом терористичком нападу, којима он посвећује један део свог приповедања, „некако топло око срца“... Јер ако у сну не видиш ниједног угурсуса већ само добре људе – онда је то ђенет (Рај). Или су људи који сновијају – сами собом рај. Или је опскурна прича о Америци одговор на питање из мотоа књиге, цитата Скендера Куленовића: „Како ли даљина свему дадне лепоту!“.

Отуда је роман Осама“ и роман о људској осами, усамљености у трагању са смислом. О тужној, трагичној и меланхоличној тежњи за сном... О величању живота у његовим двоструким дамарима. О трагичном и хуморном. (Дивна сцена у којој хумором Мурат надвладава Мунира - тера га да се са микрофоном попне на дрво и да пева четничке песме...) О вери и невери... О увек, у људској историји, трагичном сукобу вера... О усуду историје на овом простору у којој је прошлост (па и у овом роману) у књижевном смислу била инспиративнија, а садашњост, не само на босанским него и ширим просторима – до Америке, препознатљива, слична. (Јер преко скајпа, широм света, владају „бјелосветски Мунири“ – Поганци, какав је био његов надимак“.)

Иако се понекад учини да би неке странице на којима наратор говори о свом животу у Америци могле и да изостану, роман „Осама“, због вишеслојности заправо постаје и роман о меланхоличној, често трагичној прошлости посебно на специфичном босанском тлу... Али и прилично

баналној па и суровој садашњости изгубљених меридијана са питањем да ли, уопште, и временска даљина, некад касније, може томе дати лепоту... А Кеџмановић постаје писац који, највећма, лепоту тражи у потреби да разуме човека и његов усуд верујући да је смисао у човекољубљу.

ОД КЛАСИКА ДО ПРОСЕКА

Харпер Ли: „Иди постави стражара“, Лагуна, 2015.

Издавачка кућа „Лагуна“ објавила је као другу књигу, роман „Иди постави стражара“ америчке књижевнице Харпер Ли која је недавно преминула у деведесетој години. Њена прва књига, дебитантски роман „Убити птицу ругалицу“ (објављен још 1960. године), за који је већ наредне године добила Пулицерову награду, постао је класик модерне америчке књижевности и највољенија књига многих генерација. Прича о одрастању девојчице Скаут (Џин Луиз) и породици адвоката Финча, топла, занимљива и узбудљива, уз аутобиографске детаље, приближила је поред чари детињства кроз игру и тајне и атмосферу живота на америчком југу, у градићу Мејкобу у Алабами. Кроз основну тему дискриминације, због боје коже или специфичног живота у потпуној отуђености од других људи, у роману израстају ликови хероја: оца адвоката који брани недужног црнца оптуженог за силовање белкиње и суседа који тридесет година није изашао из куће али који воли децу и спасава их од напасника. То су ликови који постају борци за основне принципе света у којем би морали да владају истинољубље, правда и човечност.

Други роман „Иди постави стражара“, знатно слабијих књижевних вредности, може у временском и садржајном смислу да представља „наставак“, додатак и доградњу првог романа, нудећи неке нове контексте из другачије визуре и временске дистанце. Истоимена јунакиња, Џин Луиз, враћа се као одрасла девојка из Њујорка у завичај, својој кући, да би открила велике промене у друштву, односима људи, али и код својих ближњих, посебно оца адвоката. То је време законског нарастања већих грађанских слобода црнаца, на једној страни, али и негативних промена у односу према њима у страху да они могу да надвладају и угрозе положај белаца. Тако јунаци из прве књиге, првенствено отац и нова личност, Хенри Клинтон, могући будући супруг главне јунакиње, постају чланови Већа грађана Мејкома, које заправо треба да спаси Југ – да црнци, којих је много више, не завладају округом... Зато установљују нове „норме“ које могу да угрозе не само права црног човека, већ и сваки смисао правичности и недискриминације. Дубоко разочарана због тога, сећајући се очевих, човечних и праведних, у ствари нормалних односа са људима другачије боје коже, које је дирљиво и поносито спознавала у

детињству, Џин Луиз сматра, растужена због својих успомена, да је то „грозно и штетно“. Она „пролази“ пут од беса, када се чини да је разлаз и раскид неминован – до прихватања стричевог (доктор Џек у роману), објашњења да ће у томе, о избору пута у коначном, бити најважнији „стражар“ – заправо савест сваког појединца. Те странице, као затим и објашњења оца, адвоката Атикуса, као једна од најбитнијих линија романа, немају књижевну уверљивост и остају само бледа слика сличне теме у књизи „Убити птицу ругалицу“. У недужном свету детињства – уместо наизглед разумног оправдања у свету одраслих да треба првенствено бринути о себи (својој раси) па онда о другима – преовладала је књижевно и уметнички снажна прича о потреби за једнакошћу и правдом међу људима, у веровању детета да птица дрозд која пева људима на радост не може бити штетна и да је грехота убити је... У другој књизи, као поента, је спознаја и о могућој неправди (чији је узрок и у боји коже) коју треба да спречи веровање у властиту савест као сопственог стражара. Ова, иначе и библијска мисао („иди, постави стражара“) говори о човеку пред којим су увек два пута: према добру или злу, правди или неправди... у зависности од властите савести... У умешности писца да боље сагледа противуречности живота кроз једноставност и недужност детињства и његову чаробност, него кроз сложеност света одраслих увек изложених биполарности – можда и лежи одговор о разлици двају романа. И њихове пријемчивости у приповести која узбуђује и оплемењује у првом роману. И мање књижевне убедљивости у другом роману о свету одраслих у којем се руже и руше илузије а прави људи, некадашњи хероји, губе ореол херојства, правдољубивости и човекољубља. На тим „теоријским“ странама „другог“ романа изостале су узбудљиве, занимљиве, упечатљиве приче пуне неочекиваних обрта, дијалога, психолошких нијанси, у којима је преплитање света деце и света одраслих нудило разноликоост људских судбина и карактера – као изванредне одлике књиге „Убити птицу ругалицу“. Чак су и сећања главне јунакиње на детињство у новом роману губила чар и магију надахнутог естетичког доживљаја у првој књизи.

Остала је, такође, не само због разлика у књижевним вредностима, и двострука верзија о времену настанка двају романа. Харпер Ли је изјављивала да пише споро и много преправља, а када је објавила први роман, рекла је да пише други. Тада је изјавила да је за тему поново одабрала амерички Југ као „последње уточиште истинских ексцен-трика“. Али се након такве најаве, роман појавио тек после више деценија. Постоји и верзија да је други објављен роман заправо био први, понуђен издавачу, који га је вратио на „преправку“. Тако је настала врхунска књига „Убити птицу ругалицу“. Роман „Иди, постави стражара“ подсећа помало на она књижевна дела која настају надограђујући Сремчеву „Зону Замфирову“ или чувени роман „Прохујало са вихором“ – као серију „Скарлет“... И, по неписаном правилу, веома „заостају“ за оригиналом...

Али за Харпер Ли и за њен опстанак у вечности времена добрих књига довољна је само „птица ругалица“. А прича о временском настајању два романа, блиска и њеном крају на овом свету, можда је и потребна да би се подгрејала чудесна магија стварања и потребе да се и писац повеже са животом – који и сам пише романе...

ЧАРОБНИ ПЛЕС ЖИВОТА

Алис Манро: „Плес срећних сенки“, Агора 2015.

Превод са енглеског Анђелка Цвијић

Нова објављена књига „Плес срећних сенки“ канадске нобеловке Алис Манро је заправо њена прва књига која се појавила још 1968. (У издању „Агоре“ пре ове књиге објављено је пет од иначе укупно тринаест збирки приповедака ове једне од највећих савремених књижевница.) И у овој књизи препознатљив је књижевни рукопис који је невероватно, убедљиво и фантастично, најавио не само о каквом се великом таленту ради већ и оригиналност и специфичност приповедања, његове смерове и видокруге и ретку књижевну магију која осваја читаоце.

И у петнаест прича у овој књизи је чаролија приповедања о обичном животу и обичним људима на фармама, градовима и новим предграђима западног Онтарија. У неким од њих (Каубој браће Вокер, Утваре, Дан лептира, Плес срећних сенки, Дечаки и девојчице...) су топла и узбудљива делом аутобиографска сећања, као прича о деци али и из дечије визууре спознаја о свету одраслих у којима су отац, мајка, брат, сестра: отац који се некада бавио узгајањем сребрних лисица, а потом продајом за браћу Вокер; мајка коју најчешће памти како јој шије хаљинице, достојанствено, горко и не мирећи се због „судбе која их је бацила на стратиште сиромашних“. Заправо слика провинције „за коју је и Бог рекао лаку ноћ“. У причама о одрастању, затим и зрелости, могућност да писац, зналачки и узбудљиво, још дубље закорачи у своју прошлост али и живот својих суседа, са најчешће два пола: деликатни тренуци у којима се разоткривају доброта и равнодушност, мирење и побуна, очекивање љубави и њено изостајање, жртвовање и казна, у коначном живот и његов смисао. А све то и наизглед у обичној причи која не претендује да „искочи“ из обичног, а онда, као наговештајем, одведе у тренутак просветљења; детаљ, који да пуноћу, нову књижевну стварност којој се верује и која одушевљава својом истанчаношћу и продорношћу. (Блиставе куће, Време смрти, Дан лептира, Утрехтски мир, Плес срећних сенки...)

Алис Манро припада оним писцима који су од прве књиге успоставили поетичке вредности свог дела, „каноне“ од који се не одустаје.

Један од њих је приповедање у садашњости у којој васкрсава прошлост не само као „допуна“ већ и као дубоки смисао целине приче, психолошког одређења јунака и откривања, открочења, оних дубоких, жестоких тренутака у животу који најупечатљивије, чинећи дубоки преокрет, карактеришу човека и укупну атмосферу. Који су ти епифанијски тренуци?... У причи „Плес срећних сенки“ остарела госпођица Марсалис, која мисли да „је музика потребна сваком детету“, а немајући више могућности да учи обичну децу, приређује концерт са децом заосталом у развоју. Они свирају „Плес срећних сенки“ док су им „лица обележена инфантилном отвореношћу и спокојем, као нешто крхо, кратко и радосно“. У причи „Утрехтски мир“, док јој из руке испада стаклена посуда, постаје јасно осећање главне јунакиње да не може да напусти кућу у којој је неговала болесну мајку од Паркинсонове болести а коју је, пред смрт, сместила у дом. А она је болесна, „без стида и разума“ у ствари је само тражила љубав... Или у причи о девојчици која је случајно полила малог брата врелом водом (да би изрибала прљав под) а он умро; па се сви чуде што то она прима наизглед мирно јер не плаче. А која заплаче и завришти када види оштрача маказа кога је њен брат обожавао... (Време смрти). А у „Блиставим кућама“, док комшинице (њих девет док седе у салону једне од њих), које иначе живе у лепим белим кућама, спремају петицију за изградњу пута који би порушио оронулу кућу остареле госпође Фукертон – Мери одбија да то потпише... Свесна да ће оне победити и да ту, заправо, ништа не може да се уради, „сем да останете верни побуњеном срцу“.

У „Обсерверу“ анонимни критичар је записао: „Читајте само једну причу дневно, и допустите да вас оне омађијају: оне су створене да трају“. Њеним причама и када их прочитате, треба се враћати. Са сваким новим читањем као да се отварају и нови видици једне дубоко самосвојне, оригиналне и узбудљиве литературе која оплемењује, пријатно узнемирава, надахнује... А њени јунаци у чаробном плесу сенки као да заправо откривају чаробни плес живота, његовог богатства у уметности која га на најбољи начин разоткрива. И очарава магијом захваљујући оваквом писцу...

МЕДАЉОНИ ЉУБАВИ ЗА МАЈКУ

Љубиша Митровић: „Молитва за матер“, СКЦ Ниш, 2016.

После збирке песама „Брегалничке кише“ посвећене својим дедовима, слободарским ратницима у којима је кроз родољубиво осећање испевана „сага“ о недужним страдалницима, песник Љубиша Митровић у новој књизи исписује „Молитву за матер“, песничке белеге љубави за мајку и о мајци. Социолог, научник и песник са двадесетак збирки песама, Митровић и у овој последњој открива колико је заправо велики простор на

којем, трагајући за богатством живота и човекових осећања, могу да се крећу и песнички немири. Много је песама у свету литературе посвећених мајци а ипак мало целовитих књига о јединственом осећању према јединственом бићу са којим се самерава укупан смисао живота и односа са људима. А и није једноставно целу књигу посветити једном бићу и једном осећању а при том избегнути понављања, стандарде, опште слике. Песник се у овој књизи у најуспелијим стиховима „определио“ за исписивање медаљона и белега посвећених мајци, у „опроштајном венцу“ када ње више нема трагајући за специфичностима сопственог доживљаја. Јер тај трагични тренутак и у свету литературе (песме о мртвој мајци) увек је био песнички изазов: песме су сећање, као доживљај, нераскидиве везе са мајком у којем је читав космос људског живота, и радости и туга, и срећа и несрећа, и пролазност и трајање. Свестан сродности тог осећања, уз мото књиге „Свака је мајка Богомајка“ Тина Ујевића који је певао и „срце је мајке срце Богомајке“, градећи са мајком универзум, и Љубиша Митровић у овој књизи, своје стихове највише посвећује својој мајци Дукатинки (какво дивно име!) али и свим другим мајкама као универзалном симболу једне од лепота света заснованог на обостраној љубави: „Од њене љубави / Или бриге / За сваким дететом / По један цвет се расцвета“. Или: „Без њене љубави / Планета би се заледила / А људска врста окаменила / Свака је мајка Богомајка“.

Али најбоље стихове у књизи, песник је заправо посветио личној породичној историји у времену пре и после мајчине смрти као „панораму“ различитих сећања, емоционалних нијанси од радости до туге, заправо живот у свим његовим дамарима. О времену пре трагичног удеса, а мајчина смрт је увек то, песник пева о дивној чедности детињства у којем су заробљени снови: „Срце мојих снова / Заробљено је У зеленој долини / Одбеглог детињства“. Тада су настајале и идиличне слике о прозирности јутра када сунчеви зраци силазе низ Суву планину и милују и топле његов дом. „Под седином година / Лутајући шумом сећања / Прелиставајући сваки лист белег“ песник разоткрива идиличну слику села, игре лептира и вилин коњица у дому у којем расте петоро деце „у потрази за својим звездом“. Песник носи у себи завичај као „пужеву кућицу“, чује мајчин глас „Љубе, бре“ и свој „Нане, бре“, док на пијаци иде за њом у страху да је међу корпама и људима не изгуби...

У сећањима после њене смрти за коју је сазнао у туђини, у Русији, та слика страха да мајку на пијаци не изгуби, васкрсава као злослутни сан... У опроштајном песничком венцу тада настају стихови у којима се меша лелек тужбалица и цвркул пробуђених птица. И ту метафору односа смрти и живота песник исписује и провлачи у више песма: „Из тог тужног мелоса / Плете се / Опроштајни венац“. Песник изједначава умрлу птицу лабудуцу са умрлом мајком, а сопствену тугу пореди са сликом из природе: „Јутро је / Плави облаци / Постају бакрени“. У лепим стиховима у којима осећање

„сраста“ са сликом, Митровић прави „Запис“ о мајчином опраштању са животом док се под старим дудом ваља златно лишће. (Тај дуд и у другим песмама постаје метафора напуштеног дома, али и „временом трајања“.) У овој песми „Старица мајка / Несигурним ходом / Стиже / До прозора“ када, погледом кроз њега, почиње и њен опроштај са животом. У наративном исказу, о опроштају и последњем поздраву упућеном небу, сунцу, дуду, мачки, кућном прагу као да је садржан цели живот који престаје... Али постоји и „Оставштина“. Она је у снажном осећању и дивном сећању али и у „посмртном поклону“: у бакином забуну, кецељи и марами којима се, облачећи их, унука Александра радује... Тако (песма) „Запис“ емоционално и филозофски спаја и заокружује живот и смрт.

У најбољим стиховима ове збирке заправо васкрсавају такви детаљи људских сећања: они и највише оживљавају лични живот у бескрајној траци различитости али и пролазности, сведочећи и о песничком умећу да њима обликује, додирујући и друге (читаоце), свој доживљај света. У специфичној наративности неких, као да нас песник Митровић уверава да се заправо живот са свим његовим радостима и трагичностима – увек наставља... У безименој минијатури, у метафизичкој спознаји, песник признаје: да „Пепео није мртав / У недрима својим / Скрива тајну ватре / Моћ обнове живота“. Али невернике призива: „Ако не верујете / Позовите у помоћ / Ветар“. Док ветар разноси пепео, као да му заправо дарује и нови живот. А он је, вероватно у доброј мери, у лелујавој слици живота, насталој и у пронађеној правој песничкој речи. У стиховима и у овој књизи...

МОЗАИК НА ЗИДУ СЕЋАЊА

Иван Ивањи: „Мој лепи живот у паклу“, Лагуна, 2016.

Књига „Мој лепи живот у паклу“ Ивана Ивањија, писца, преводиоца, дипломате искрена је, лична и интимна повест о сопственом животу настала на мозаику сећања упркос сумњама, како и сам признаје, у све и свашта, чак и неверовању у снагу сећања. Парадоксалног наслова, чија се суштина разоткрива трагом скоро четири стотине страница, настао на основама претходног објављеног на немачком језику, али написан наново (нешто дописано, нешто обрисано), овај роман открива занимљив и богат живот аутора као исповест „самом себи“. На тој основи је и једна од главних карактеристика ове књиге: у „каменчићима сећања“ писац успоставља увек занимљиву релацију између стварног и измишљеног, документарног (доживљеног) и романескног, правећи рукавце приповедања и размишљајући о могућем другачијем развоју догађаја, што не умањује језгровиту суштину истинитог у нечијем животу. А „играјући се“, он пита:

„Кад би се романописац усудио да измисли све што се стварно догодило?“

У центру романа је мозаична нехронолошка прича приповедача, Ивана Ивањија: из перспективе скоро деведесетогодишњака, разоткрива се његова животна прича у јеврејској лекарској породици у Бечкерек (Зрењанину) која пролази пут од идиле до трагичног краја у Другом светском рату: родитељи страдају, а петнаестогодишњи дечак доживљава стравични удес боравка у концентрационим логорима Бухенвалду и Аушвицу. Тај доживљај о породичном страдању и сопственом искуству, као трајна и дубока прошлост, у сећању приповедача који у садашњости има свој другојачији живот (породицу, вољену жену, децу и унуке који представљају „лепи“ живот, успешну каријеру преводиоца, дипломате, писца), чему се најчешће враћа и обиласком некадашњих логора – постаје најприсутнија романескна одредница. У њој је прича, као нека врста лајтмотива, заправо питање, да ли га је рођени стриц, код којег га је породица послала у Нови Сад да би га спасила од фашистичког прогона Јевреја – заправо изручио Немцима, предао, а стрина га у марвени воз за логор испратила са теглом слатка? Ова „епизода“ је заправо нудила и највише могућности за романескну обраду као трагична слика породичне „издаје“ да би се спасила сопствена кожа, али је у богатству сећања на протекли живот писца, остала је само као једна од бројних о трагичном удесу човековом због којег зло, у Времену зла, надвлађава добро. А писац закључује да су га Аушвиц и Бухенвалд излечили од вере у јеврејско-хришћанског-муслиманског бога...

У богатом мозаику сећања писца је историјско време на овом простору, заправо трагични догађаји и политичка превирања. Напореда са сопственим одрастањем, школовањем, каријером, он постаје и блиски сведок (као Титов преводилац на немачки језик) једног историјског времена и људи у њему. Отуда је ово роман са двоструком основом: једна је лична, породична, друга је историјска. У разноврсној слици у сећању васкрсавају многе познате личности из политике (Тито, Милошевић, Туђман, Александар Вучић, и други као и немачки политичари) у различитим контекстима, понекад и анегдотским, али и из културе, највише писци. Ивањи „убацује“ и понеку „независну“ причу (некад и раније објављену), често се у приповедању везује и за своје претходне романе, прави игру између истине и романескне „измишљотине“ (Васкрнуће својих родитеља), желећи да животу и његовим истинама придода неку, другачију димензију. Понекад се и благо иронично, пита да ли својим писањем оживљава бројне јунаке (рецимо своје родитеље) или их накнадно убија? А свестан богатства живота, па и сопственог, „играјући се“, моли да му се подари још један живот како би написао роман о још понеком ко то заслужује...

У широком географском распону (Зрењанин, Београд, Берлин, Беч...) градова у којима је текао његов живот, највише везан за своју жену, балерину, Драгану – због тог богатства он и закључује да живот може да

и у паклу буде леп. У симболичном виђењу возова, од марвених који су га водили у логоре, до оних луксузних у каснијим временима – као да траје животни пут човека и писца у чијој глави је живело и живи више од стотине ликова којима је даривао, свим срцем желећи то, и овај живот у наставку – живот у двадесетак књига узимајући их из историје цивилизације или из сопственог окружења. Као тумач или сведок различитих времена у којима је човек покушавао да опстане.

ТАНГО ЉУБАВИ И СМРТИ

Ивана Димић: „Арзамас“, Лагуна, 2016.

Нова књига Иване Димић „Арзамас“ о основној теми људског постојања, односу среће и смрти, „арзамаском удесу“ (о чему пише и Виктор Шкловски што је и мото књиге) или тачније, како и сама књижевница одређује, „љубави наспрам смрти“ приближава, самосвојно и истанчано, преко односа ћерке и болесне мајке, заправо вечиту запитаност о биполарности света и човековог удеса због тога. И тематски и композиционо Ивана Димић „тумачи“ чудесност тог света „растрзаног“ човека. Иза односа болесне мајке код које је деменција на помолу и ћерке, посвећене и литератури и позоришту, који делује толико искрено, па се учини и аутобиографски, постоји заправо читав разнолики „двојни“ свет.

То је уједно и свет и двоструког начина приповедања у књизи: кроз дијалоге (драму) и кратку прозу (мини приче, записи, есеји, белешке) који се заправо настављају и наслањају једни на друге у неопходном и непрекидном ритму живота, његове реалности и његове артистичко–уметничке „надградње“. И у тематском смислу они су двоструки слојеви: као стварност бриге за мајку, у којој је баналност и прозаичност свакодневног живота – и духовности, потребе писца за другом новом стварношћу, грађену у литератури, пронађену у стваралаштву. У најважнијој основи књиге „Арзамас“ је заправо игра живота и „претеће“ смрти, односно љубави и смрти у којој ова прва остаје и опстаје чак и онда када је „човек оборен у тишину и празнину“, када је у сопственом бездану. У тангу љубави и смрти који исписује, књижевница дубоко верује и искрено упућује да од љубави никад не треба одустати „макар и као сведок сопственог пада“. У двострукости наизменичног приповедања, она се креће из садашњости у прошлост (детињство), из збиље у сан, из физичког (телесног) у ментални простор, из апсурдности дневног живота у трајност и духовност, дивне „духовне дарове“. То је, можда, једна од моћи дариваних човеку. То су „одсјаји“ могућег лепшег света... Као у запису „Одсјаји“ о духовним даровима баштована који „је умео да пева са брезама и кротти северне

ветрове“ – чије су „љубави сачуване у космичким нотама и данас их називају украсом свемира“.

Књижевница вешто ниже, од искрености до артизма, те две стварности а обе звуче и делују заводљиво. У првој је колотечина живота мајке и ћерке, у „драми“ свакодневице: од бриге о мајчином здрављу, свађама због ситница, сећању на умрлог оца, ћеркиних проблема (отказу на послу, на пример)... Читав спектар живота састављеног од баналности и обичности али које, можда, и чине његов смисао... Док у њима има и комичности и трагичности...

У другој линији приповедања је потреба ћерке да побегне из те и такве реланости у другу, литерарну, да писањем освоји неке друге менталне просторе, да сачува присуство духа... Као, на пример, њен „јунак“ Чехов у мини причи „Мишоловка“ који сопствени стваралачки смирај покушава да нађе ван живота (што би се за његово дело сматрало необичним!). Пошто је из мишоловке пустио миша чије га је тапкање одвојило од писања, он покушава, док седи на клупи у башти „да у дубини своје душе открије бескрајну звонкост звука, ону која није чујна ушима, већ надлази из менталниог простора детињства и задржава се кратко у успаваном чулном мишљењу као радостан одјек“.

У овим кратким прозама, „јунаци“ су, између осталих, и Платон, Гоја, Хајдегер, највише Емили Дикинсон. То је напросто дијалог писца са другима и потреба да споји две своје љубави: ону, у реалности, према мајци и ону другу, у којој, попут Хајдегера, тежи да „уточиште пронађе у језику“ или у схватању Гојине стваралачке несанице, да и себе види у настојањима Емили Дикинсон „да устане кад узмогне“... Док животни пут човека троши, мучи и учи, а истина и љубав ничу као крајпуташи. И упркос свему живот траје...

Књига „Арзамас“ је за оне читаоце који у литератури трагају за лепотом живота упркос смрти, оном магичном у „одсјајима“ његовим када нас, у тангу љубави и смрти, у жртвовању за љубав, ОН, живот, ипак води ка смирењу и спокоју. У сазнању да нам, ето, ту магичност дарује и добра литература.

ДОКУМЕНТАРНЕ ИСПОВЕСТИ КАО ГЛАС ЖИВОТА

Светлана Алексијевич: „Рат нема женско лице“; превела са руског Неда Николић Бобић; „Чаробна књига“, Београд, 2015.

Совјетска и белоруска књижевница, нобеловка Светлана Алексијевич и у роману „Рат нема женско лице“ наставља своју препознатљиву поетику документарне прозе, као оригиналног, аутентичног „гласа“ својих саговорника, који постаје и глас самог живота. Као роман о совјетским

женама, борцима у Другом светском рату, различитих војних профила, ова проза је заправо панорама исповести стотине жена бораца и сведочанство о њиховом „запису душе“. Како и сама у свом дневнику објашњава, као „дете победника“ (само се, поред бројне фамилије, из најстрашнијег рата двадесетог века жив вратио њен отац), осетила је да је смрт „постала главна тајна живота“. Зажелела је да напише повест о „женском рату“ и пренесе њихово схватање које има своје мирисе, своја освешћења, и своје просторе осећања. Њено је било да само слуша, снима, записује и пажљиво бележи.

У оригиналним исповестима стотине жена, бележених у неколико година, књижевница открива свет рата са многобројних страна, као искуство живота и смрти, људског и нељудског, разума и осећања, љубави и мржње... Те „гласове“ са безброј путовања и на бројним путевима, као стотине записа са сусрета, на хиљаде метара трака на касетама, са именима и презименима, као сведочанство најчешће у монолозима, она бележи као сећање које није ни (права) историја, ни (права) књижевност. У овом роману о женама у рату је заправо, у највећма, историја осећања и историја душе, у чијим одразима прошлости је скривена првобитна радост живота и обнажена трагедија живота. Његов хаос и страст. И чуђење света. У којем су и „гласови“ жена које су плакале када је страдало ждребе, а затим су, као снајперисти – убијале. Које су неговале и спасаваале рањенике, учествовале у бројним операцијама и на земљи, води и у ваздуху, и, понекад, саосећале и са, можда недужним, младим непријатељима. А понекад их силно мрзеле...

Тражећи малог великог човека, који је често поражен, згажен прошао кроз зло прошлог века, Светлана Алексијевич, покушава да открије бројне судбине младих жена које су често из породичних разлога или сопствене жеље радо одлазиле у војнике. Неке се нису ни вратиле, друге су се вратиле као хероји. У полифоним звуковима различитих гласова жена које су „стварале“ историју, а живе од данас до сутра, књижевница тежи да у аутентичним исповестима о прошлом, ратном, открије и другу страну: човек у рату и човек после рата. Некад млад и сада стар. Прошлост је нестала, а он је остао усред свакодневног живота. Као два гласа... У тим поглављима, аутор „убаци“ и нека своја размишљања, која читаоца, као поетичка сугестија, могу да усмере и објасне и њен став. Као сведока пред зачудностима света. У „прелиставању“ туђих живота у стварности и времену настајања књиге, али и у „албумима“ прошлости, њој се допада то поштовање сопственог живота. Оног у прошлости, као доживљена историја која не треба да буде кратког памћења... А, понекад, када као писац „подлегне“ „уловљеној лепоти људског страдања“, она као да се уплаши саме себе. Иако је такви тренуци можда и највише воде оној уметничкој спознаји људског удеса. Роман „Рат нема женско лице“ је зато и највише повест о човеку (жени) у рату и човеку (жени) после рата. О сусрету са смрћу и касније покушајима да се уплови у живот. И да се, упркос свему, разуме и воли човек.

И у сопственим „исповестима“, пасажима својих објашњења, књижевница признаје док трага за судбинама жена на различитим адресама, да је некада волела да гледа небо или море а сада је привлачи зрно песка под микроскопом, свет једне капљице, тај невероватни свет који метафорично говори о бескрајности као и онај велики. Као мали човек у којем је толико много. У којем се садржи све – али се може и изгубити. Такви тренуци књижевницу, можда, и највише, воде оној уметничкој спознаји људског удеса.

У документовању живота (код нас је управо објављен њен роман о Чернобилској катастрофи), Светлана Алексијевич показује да живот пише романе. За оне читаоце који сматрају да је и животу потребна уметност као посебна естетичка надградња рођена стваралачком маштом оног ко покушава да му, животу, подари и нову стварност, ова књижевница има свој „одговор“. Он је у уверењу да је најдубљи и најбољи смисао литературе у њеном слагању са оригиналним гласовима властите историје коју прича сам човек. Појединац који говори о личној историји у раљама опште историје људске цивилизације и њеног пада.

ИЗМЕЋУ СТВАРНОСТИ И ФАТАМОРГАНЕ

Слободан Зубановић: „Старац и песме“, Краљево,
Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2015.

Награђивани песник Слободан Зубановић и новом књигом „Старац и песме“ (награда „Бранко Миљковић“) открива поезију вишеслојних значења, особеног сензибилитета и самосвојне лиричности у потрази за смислом живота, универзалном димензијом људске судбине и, у коначном, најбољим и најважнијим разлогом настајања песме. И мото књиге из песме Химинеса о „чистом срцу“ – „Срцу је свеједно, / пева ли или мре“, иако се може учинити да у томе има резигнације, ипак, као да поставља координате једино могућег света. Том свету, тешком и непрозирном, у којем „никуда се не може побећи“ а „између две обале један глас: / Упорно доказују даљину“, Зубановић „супроставља“ веровање да се људска драма може навладати стваралачким напором – песмом. То је, за њега, „раскошан дан“. У истоименој песми пева: „То је раскошан дан. Нема / Узалуд потрошених речи. / И ничега нема што би могло / Јасноћу јутра да спречи.“ А и насловом књиге и главном линијом певања, као да потврђује, кроз личну визуру човека у годинама, да живот и свет, упркос смрти и пролазности, скепси и резигнацији, упркос том двојству и несагласностима, добијају смисао даровима и чистим облицима лепоте у неумитној вези: „Одсвуд, и даље, гласови брује, / Душу изнова свака ствар иште, / Понеки сан што прође, стран за вас, / Сутра стиже као дар; шта више?“ („Скраћена балада“).

Његове песме зато праве круг „између стварности и фатаморгане“ спајајући их као неку врсту егзистенцијалног смисла јер човек не може без обе. Иза слике градског амбијента и осећања пустоши, отуђености, и стварности у којој „сви хоће да живе живот других“, у кругу двојке, на булеварима, на пијацама и у аутобусима, између просјака, бескућника, домаћица, у том „дивном ужасу“, песник открива и друге слике као „саучеснике“, као дарове лепота тог истог света. Који свету „осуђеном да мре“ дарују оно што не пролази: „А оно што у ствари желе више, / Јер чини се то не пролази, гле, / Уметност је коју уместо њих пише / Лишће: том се диве. И то је све“ („Листајући ветар“). Или: „У зору када улице перу до сјаја, / Котрљају се бисери по тротоару, / Ничег лепшег од млаза што спаја / Бивши сан, реч и свитање, у пару“ („Наилази време опроштаја“).

Да ли је то довољно да се проникне и схвати смисао живота и света, осветле његове тајне, идентификује људска драма песничким виђењем света око себе? У седам циклуса који својим насловима као да извлаче есенцију стихова о човеку у граду, између трамваја и руље на асфалу, „уличној ери“ („Небеска пржионица“) које бележи „часак фотографски“, песник Зубановић, приближава заправо две основне релације, само наизглед супростављене. То је пролазно и трајно, ружно и лепо, (са специфичном бодлеровском лепотом), доживљено и сневано, светло и црно, у коначном однос живота и смрти, које заправо спаја као колаж емоционалног и визуелног доживљаја. Понекад песнички желећи да човеку одшкрине врата метафизичке спознаје те непознанице: „И сам почне разговор с бескрајом, / У себи вагајући пакао са рајем. / А гробље ћути весело пригрливши сан. / Не мари што на колена пада дан.“

Главна основа тематског и емоционалног набоја, са највећим бројем песама, у књизи је заправо однос старости и писања (песама) као трагање за смислом, датом мудрошћу година упркос што „Распрскава се живот више / Од метафора којима сте веровали: / Старе изреке иду на сметилиште“ („Скраћена балада“). Али, пева песник, „Песма је, некако, живот за себе“. Лирски субјект у овој књизи свестан је да „свет пролази као реч и успомене“. Па, ипак, признаје: „уместо молитве напишем песму“. А у насловима песама су и речи које заправо сведоче о запитаности, рефлексивности и „чуђењу“ песника: питања, помисао, учење, дилеме, тужалка, предлог, поруке, поглед, трактат... У стиховима о свакодневици града и живота у њему, у којој је и садашњост и прошлост али и породични живот, пробраним језиком, понекад са неком речи „репортерског“ одјека (има и збирку „Репортер“), Зубановић приближава читаоцу поезију, као могућност и идентификације, у којој је сродно осећање скепсе, сумње, ироније, и „необичне“ наде у односу према животу: „Зато што вреди мало живота / Отимати од највреднијег ништа“. А у једној од најлепших песама „Зимске дилеме“, сусрету на јутарњем мразу, на крову, црног мачка и „птице

чије крило виси а не кравави“, о „вечитој“ теми људског избора, песник пева: „Стајаше укочени: на дуг трен./ Као да су им животи прошли. / Да ли да прхне и тако се преда? / Да ли да заборави незаслужен плен?“ А лирски јунак, старац и песник, у збирци, који стари као дрвеће, и овом луцидном сликом, само потврђује универзалну димензију људске судбине и њених вечито (за сада) отворених питања. У којима је „поезија нигде и свуда“...

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

РУГАЛИЦЕ ИЗ ПИРОТСКОГ КРАЈА И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ

Четврта колекција

Први део

Низови међусеоских ругалица¹

1.

Бíло², Бáрје, Бóрово /Погáново Ћóрово /Влáси га онодéло /Па прогледáло³.. ** (Власи. За Било, Барје, Борово, Поганово и Власи)⁴..

2.

Бољéвдол - Албáнци /Сенáкóшање - кáрибањци. ** (Браћевци. За Бољевдол и Сенокос).

3.

Браћевчање су почешóини /Бољéвци су неvéстице /Кáменичање су рећíјинчање /Пíју вóду на Рећíјину чешмý у плáнину /А Сенáкóшање су Кáрибањци. ** (Браћевци. За Браћевци, Бољевдол, Каменицу и Сенокос).

4.

Дивљáнци - погáнци /Гóрња Корíтница - жмáре. Ѐма и за Бéжиште, Слívовик, не знáм све. (Доња Коритница. За Дивљану и Горњу Коритницу).

5.

Дóлња Корíтница - жмáре /Бежиштáње - лáшковци /Слívовчање - сунсáри. ** (Горња Коритница. За Доњу Коритницу, Бежиште и Шљивовик).

6.

Долњокриводóлци - кривí кóлци /Горњокриводóлци - Албáнци. ** (Доњи Криводол. За Доњи Криводол и за Горњи Криводол).

¹Рад се заснива искључиво на примерима, њих око 2100, које сам забележио у пиротском крају и суседним областима почев од 1965. године, од којих је један део објављен у књизи *Фразеологија омаловажавања у пиротском крају и суседним областима*, одељак *Омаловажавање припадности*, од стране 244 до 286, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 36, САНУ, Београд 1996; у књизи *Ругалице и њима сродни облици у традицији пиротског краја и суседних области*, Народна библиотека Пирот, 2012. и у зајечарском *Развитку* бр. 249-250, 2015. године. У овој колекцији налази се нови примери, и то међусеоске ругалице. Остале ругалице, које се односе на личности и на припадност фамилији, народу, раси, вери, објавићу у другој прилици. Уз ругалице, дате су и похвале, које у размени ругалица функционишу као антиругалице, одбрамбене ругалице.

²Све дијалекатске речи су акцентоване, а акценат је респираторни и означено је само његово место.

³Двема звездичама су означени римовани примери, од којих се неки певају.

⁴Иза сваког примера наведено је име насеља из кога је казивач.

7.

Мокра́нђе - мокроду́пђе /Дивља́нђе - дивљоду́пђе /Кори́тничанђе - корита́рђе /Бе́жишђе - помија́рђе /Сли́вовђе - копила́рђе /Ресни́чанђе ди́гле њу́шђе ко фра́нцусђе пу́шђе. **(Ресник. За Мокру, Дивљану, Горњу Коритницу, Доњу Коритницу, Бежиште, Шљивовик и Ресник).

8.

Оре́вчањи - пече́вчањи /Печу́ врáne, па се ра́не /Дивља́нци - пога́нци /С торби́чку, па у водени́чку! **(Дивљана. За Ореовац и Дивљану). Поди́рамо се деца́ и гађамо се с ка́мење. И једно́га ка́мен по́годи у о́ко, и сад је жи́в, хо́рав је. С Мо́кру смо се ре́тко ставља́ли; игра́ли смо ло́пту с њи.

9.

Осмако́во ле́по ска́че /У ње́г има копила́че /Сті́го у Врани́ште /Нагазі́ се каљі́ште /И сті́го у Црно́клиште /Нагазі́ се и там каљі́ште. **(Осмаково, Букуровац. За Осмаково, Враниште и Црноклиште).

10.

Ошља́нци - кошуља́нци /Кори́чање - голопи́чање. **(Ошљане. За Ошљане и Ново Корито).

11.

Сва́ка зéмља ва́ли сво́га господára /Града́шница Ле́ку Топлодо́лца /Бери́ловци Ле́ку Делеле́ју /А Ржа́на Пе́тра Ладові́ну /Но́ва Мала́ Пе́ру адво́ката /Гни́лен ва́ли Ко́сту Клопотára /Сводо́л ва́ли Ко́сту О́ријента /Ба́рје Чивли́к За́ку Јагури́ду /Бла́то ва́ли Ву́чка капета́на /Понор ва́ли криво́га Јова́на /А Цере́двел Ко́лу Здравкови́ћа /А Др́жина На́јду блеса́вога /Присја́н ва́ли...! **(Расница. За Градашницу, Бериловци, Пољску Ржану, Нову Малу, Гњилан, Суводол, Барје Чифлик, Блато, Понор, Расницу, Камик, Церевдел, Држину, Присјан). До́јде како здра́вица али не́је за уз трпе́зу; тека́ су се деца́ задира́ла, о́младина.

12.

Сли́вовик - сьнса́ри⁵/Бежишта́ње - ћумурци́је /Го́рња Кори́тница - жма́ре. Ви́дим га и о́кнем га: - Где си, жма́ро! И не љу́ти се. **(Доња Коритница. За Шљивовик, Бежиште и Горњу Коритницу).

13.

Сли́вовчани - сонса́ри /Бежишта́ње - ћумурци́је /Го́рња Кори́тница - ла́шковци /До́лња Кори́тница - жма́ре. **(Горња Коритница. За Шљивовик, Бежиште, Горњу Коритницу и Долњу Коритницу). Ка́жемо: - Ене́ и жма́ре, і́ду!

14.

Стани́чанци - голопи́чанци /Те́мчање - горео́вчање. **(Сопот. За Станичење и Темску). Зашто́ смо кумове са Стани́чанци, не зна́м при́чу. А Те́мштање што су горео́вчање, мож да су че́сто горéли, големо́ село́ а гу́сто ку́ће.

⁵ Дифтонг ДЗ је обележен са S. Полуглас је обележен са Љ.

15.

Стрелчање су торбáри /Рали́нчање препáри /Вални́шање лубáри
/Студѐнчање кругáри /Преко брдо су бајковци /Бајко, бајко, ајд ова́мо!

**(Стрелац. За Стрелац, Раљин, Валниш, Студену и за села преко брда
са јужне стране).

16.

Црвѐн Ре́ка /Црвѐн Брѐг /Тамња́ница /Леско́вик. ** (Ланиште. За Црвену
Реку, Црвени Брег, Тамњаницу и Лесковик).

17.

Црновр́шка др́шка /Алдинорѐчка врѐчка /Та́трасничка ме́чка. ** (Кална. За
Црни Врх, Алдинац и Татрасницу).

18.

Чини́гловчање коза́ре /За́гановчање сви́њаре /Чо́ринци говеда́ре.
**(Чиниглавци. За Чиниглавци, Градиште и Срећковац).

Други део

Ругалице по мотивима

Алба́нци

19.

Горњокриводолци зове́мо боја́ије и зове́мо ђи Алба́нци, во́ле да се би́ју.
(Бољевдол. За Горњи Криводол).

20.

Горњокриводолци кра́ли дево́јђе, зато́ва су Алба́нци. (Доњи Криводол. За
Горњи Криводол).

21.

Гу́леновчање и О́доровчање су дивí, па и о́камо дивí, и о́камо и Алба́нци.
Би́ли су на́ша момче́тија када́ íду у њíно селó на седѐнћу. (Смиловци. За
Височки Одоровци и за Гуленовци).

22.

Кúме, бра́те, свáте! Алба́нци! Тека́ и све ди́рамо. (Црвенчево. За
Станичење).

23.

Санакóшање о́камо Алба́нци, а о́кали смо ђи и Корѐјци. На́јзагуљени у
Санакóс су Куку́динци. (Каменица. За Сенокос).

24.

Чела́новци - Алба́нци. (Суково. За махалу Челановци).

Баксуз Завојка

25.

Види другар Завојца како иде низ рекуту надоле, па га пита: - Куде идеш и каквó тражиш?! - Женá ми се удавила па идем надоле да у најдем и извадим! - Не тражи у надоле, него нагоре. Она је голém баксуз, нагоре је отишла! (Завој. За жену инакику).

Бэсна блá

26.

Ошлáн гудí /Бэсна блá бежí. *(Петруша. За Ошлáne).

Бíјење

27.

Ветáнац, што му се не свиђа óдма бíје. (Ланиште. За Вету).

28.

Ишли náши у Белáву, а Сводóлци излэзну и не дáву дрва, и не дáву стóку там да чу́ву. А Матéја Анђéлков из Црвéну стéну дошъл и óка: - Áјде, љúди, Сводóлци ни избíше! И сви náши, сећíрче нá-руку и íду да брáne Белáву. Латín и Дојчín из Мáли Суводóл, нáјјаћи. Онí с кáмење, нí с кáмење. Náши надóле бéгу. После па náши налéгну, па Суводóлци бéгу. Кáмење големí, по шестíна и вáљамо. А онó, какó се вáља, само чíни вёр-ову-ову! (Станичење. За Суводол и Станичење).

29.

Љúти дéл, граница између Áлдину Рéку и Рáвно Бúчје, били се. Имáло пољáк за úтрину, па пољáкá зарóбе. И кáмење...(Равно Бучје. За Алдину Реку и Равно Бучје).

30.

Óдоровчање и Радéинчање због девојђе се бíју. Сíле се с бíјење и једнí и друђи. (Петрлаш. За Височки Одоровци и за Радејну).

31.

Рáгодеш слáви Прэсвету и óбично íма бíјење за тíја дýн. И ако не *пáдне жр́тва* тíја дýн, онí после свáку нéдељу слáве Прэсвету све док не *пáдне жр́тва*. А íма малá Голéми дéл и Пётрова рекá. Љúди се вртáју дóма, а срíтају чобáни којí íду дóма ўвечер. И чобáни пíтају: -Кóлко *жр́тве пáдоше* дýнýс? (Темска. За Рагодеш).

32.

С Чивличáње смо се бíли. Децá, збéremo па се бíјемо. Текá на Вúчка Гóкшинога утепáше брáта. Сíгурно су га утепáли е тýва на мóсат. (Србислав Славковић, 1909, Крупац. За Велико Село).

33.

Студѐнци на седѐнћу кадá дóјду у нáше селó, мí и не дíрамо, али кадá нáши мóмци отíду код њи на седѐнћу, онí ји бíју. (Стрелац. За Студену).

34.

Студѐнци су кавгаци́је, а и ве́ћи су женскарóши од нас Стрелча́ње. (Стрелац. За Студену).

35.

Теквí су Óдоровча́ње. И пи́јани и трéзни, бíјемо се да мóж да побéдимо. (Височки Одоровци. За Височке Одоровце).

Благúничће и ћумурци́је

36.

За нас Бежиштáње кáжу: - Бéжиште: благúничће и ћумурци́је! Вíди нас и кáже: - Енé, íду благúничће, ћумурци́је! (Горња Коритница, Бежиште. За Горњу Коритницу).

Бојаци́је

37.

Гóрњи Криводóл, óкамо ћи бојаци́је. Онí нас зовú лиси́це, а ни њим кáжемо: - Нí смо лиси́це, али ви ћи фáрбате! Шáлимо се, нíкој се не лúти. (Бољевдол. За Горњи Криводол и за Бољевдол).

Брв

38.

За Шестí Гáбар се укорáвамо да не смéју да íду преко брв, плáше се да се не удáве. (Кална. За Шести Габар).

Бúгари

39.

Ми Долњорíњци зовéмо њи, Горњорíњци, Бúгари: по млóго пóјду и вóле да се бíју. Чим дóјду у селó че бíју не́нега, затóј Бúгари. (Доњи Рињ. За Горњи Рињ).

Валéње

40.

Осмако́во /Све гото́во /Во́л испéчен /На пúт извлéчен /Рéзни месцé /Пíни винцé. Текá сам чу́л од стáри љúди, текá нам се смејú дру́га сéла. (Осмаково и околна села. За Осмаково).

Вамíлије

41.

Да остарéјеш, да обелéјеш /Ко Сáвинска воденíца /Ко Цáинска папрíца /Ко Ваклíловсћи тл́чник /Ко Чúnђинсћи мáз! (Добривоје Живковић, 1909, Доња Коритница. За лошу маст код фамилије Чúnђинци. Ругалица и здравица). Сáвинска воденíца је стáра шестóтин гóдине, Цáинска папрíца трíста, ваклíловсћи тл́чник стó, а Чúnђинсћи мáз чéтири гóдине.

42.

Дéнђинци, млóго áле íма у њи. (Војнеговац. За фамилију Дéнђинци). Кáд ти се уми́љава Цóлин човéк, пазí се, тíја че ти подвáли. (Мала Лукања. За фамилију Цóлинци).

43.

Кáд у Лéлебабине нéкој óка, за кво óка? Или је нéшто укрáл или је нéшто дужан! (Градашница. За фамилију Лéлебабини).

44.

Нáјгоре фамíлије у сва сéла у нáшу óпштину су: У Шпáј Нóнинци, у Гóрњу Корíтницу Пáждринци, у Дóбљу Корíтницу Чúnђинци, у Дíвљану Бóрчинци, и Вргúдинчанин Кокошкáрко је у том сéлу нáјгори. (Зоран Живковић, 1962 Доња Коритница. За неке фамилије у неким селима општине Бела Паланка).

45.

Шíшпа Милáн /Пијáн /Шáнка Бíлка /На кобíлка /Тáта вóзи /На колáта! (Јован Манчић Мрца, 1936, Пирот. За једни пиротску фамилију). Текá смо се смејáли на ту́ја фамíлију од Берíловску капíју. Милáн бéше пијáница, сиротíња, рабацíја, а од ко́ла нéма (скóро) нíшта.

Вáшке

46.

Трешњáнчање /Печéвчање /Печú вáшке на тојáшке /Па и једú ко перáшке. *(Трешњанци, део Сињца. За Трешњанци).

Влци удавили кобилуту

47.

Бате /Кажі на ва́шти /Да ка́жу на на́шти /Да ми пра́те ле́б на поја́ту /Влци удавили кобилуту /Па ђу не сме́јем оста́вим /Да ђу пцета́та не сце́пе /Да оста́не ко́жата здра́ва /Да не бу́де штета́! *(Присјан. За Присјан).

Водил коња сас врзлó

48.

Ишъл Драговичанин на пазар с коња, дрва да продаде и да си купи сол, гас, шићер и ориз. И кад се врчал, он путувал, путувал и стигал до срет-село у Драговиту. Орати сас човека и држи коња с оглавник. Водил коња сас врзлó. И кад стигал дома до самата врата, он окне: - Бабо, јела излезни да ми помогнеш да истоваримо кво сам накупувал! А она излезне, погледа и рече: - Какво? Коњ нема! Убил те Господ, кам ти коњат?! Он држал само врзлóто у-руку. (Поганово. За Драговиту).

Вóз

49.

У Мирковци има вóз и фабрика која шиљи овс. Тека су нам се смејали Шугрин, Церова и Ћуптица. (Мирковци. За Мирковци, Шугрин, Церову и Ћуптицу).

Волóвско име

50.

Карал човек вола на пијак, а Станичењац га пита како се зове волат. А он му рекъл: - Зека! А Станичењац рекъл: - Нано, нано, црн вол, па му име Зека?! (Сопот. За Станичење).

Вóз за сено и сламу

51.

Ајде у Мирковци на вóз! Тека се смејемо на Мирковчани, они кажу вóз за сáne за дрва или сено. (Балтабериловац. За Мирковци).

52.

Нам се за вóзове смеју. Сима, на Витка башта, он је чувал државне овце, жалил се: - Закасал сам од вóз. Чувамо ћурће, мисће, кокóшће, па све вóз погазил! (Мирковци. За Мирковци).

Вóз на парý

53.

Купили парњачу, шиље овѣс. Вóја шиљи овѣс! Такó су звáли једног Мирковчанина, који је радео у рудник у Мездрéју, Црни Вр. Шугринци су нас потцењували, али чéтри Шугринѣ су се овдé удáле. (Мирковци, Шугрин. За Мирковци).

54.

Удáла се у Мирковци! - Че шиљи овѣс у Мирковци! (Шугрин. За Мирковци).

55.

Шиљите ли овѣс? Кад ме срéтне Шугринац текá ме пíta, шáли се. (Мирковци, Шугрин. За Мирковци).

Врáне

56.

Базóвичање /Рóвичање /Лóве врáне, па се рáне. **(Базовик, околна села. За Базовик).

57.

Бéринчање /Колацање /Бéру врáне, па се рáне! **Подирамо љи, а онí кад се ујаде, па да вíдиш. (Пресека. За Берин Извор).

58.

Калцерéлци /Огорéлци /Гóне врáне /Да се рáне! **Текá и подирамо кад се кáрамо. (Вава. За Калуђерево).

59.

Кусуврáнци /Врáнци /Бéру врáне, па се рáне! **Текá смо њим се смејáли, децá, задирамо се. (Нашушковица. За Кусу Врану).

60.

Ореóвчање /Горéовчање /Лóве врáне па се рáне! **Текá подирамо Ореóвчање. (Копрившница. За Ореовицу).

61.

Покрíштичање /Горíштичање /Гóне врáне па се рáне! **Текá ни Ореóвчање дíру. (Копрившница, Ореовица. За Копрившницу).

62.

Орља́нци /Погáнци /Бíју врáне па се рáне. **(Базовик. За Орљу).

63.

Орља́нци /Погáнци /Лóве врáне па се рáне. **(Базовик. За Орљу).

64.

Орљачóтине íду на пазáр. (Базовик. За Орљу).

65.

Осмаковчање, Осмаковчање /Бију врәне па се рáne. **(Трешњанци, део Сињца. За Осмаково).

66.

Рећичање /Копичање /Печу врәне, па се рáne. Ми њим текá кáжемо, а они нам: - Ђво Ѓи, Вучуделци дојдоше! **(Вучидел. За Ракиту).

67.

Станичани /Врањанчани /Кóљу врәне та се рáne! **(Стањанац, околна села. За Стањанац).

68.

Станичање /Враничање /Лóве врәне да се рáne! **Тако нам се смеју Шугринци. (Стањанац, Шугрин. За Стањанац).

69.

У Враниште нéма ништа /Кóљу врәне па се рáne. **(Трешњанци, део Сињца. За Враниште).

Врба

70.

Исáла врба у Станичење уз реку́ту, до лис. Сабéру се Станичэнци да ви́де каквó вој је, што је до во́ду исáла. А јед́н од њи че рече: - Ма од в́рат је она́ жéдна, не од кóренат. Него као да ју сави́јемо, да ју напóјимо?! И сви се наkáче у врбу́ту. Али она́ се отќрши и сви напáдају у Нишáву. (Сопот. За Станичење).

Врцани

71.

Селáци нас зову́ врцáни зато што смо чинóвници, нéмамо пóкретну имóвину. Кáжу нам на Ђурђевдан: - Е, јá опе́ко јáгње, а ти врцáне јéдан?! (Књажевац, околна села. За Књажевац).

Вучуделско ћутање

72.

Вучуделци, другáри скроз, али ка́да ћуту́ нéче ни реч да кáжу. Вучуделци су пóсебно плéме: црн́и, космáти, Монгóлци по изглед. (Звонце. За Вучидел).

Гáзда

73.

Гáзда, газíле га мéчће. (Петровац, Војнеговац. За газду).

Глава

74.

Добро си развијен. Ѐмаш главу голему, па кóлко трéбе тéбе за кáпу толко мéне трéбе за панталóне. (Брлог. За главату особу).

Глад

75.

Боровѣц врц /Изнѣл курѣц на светѣц /Ватило га срáм /Па си га изѣл сáм! ** (Прача. За Борово).

76.

Вртовчани /Тртовчани /Трт там, трт овáм /Пуче стóвна /Изедú си гóвна! ** (Стањанац. За Вртовац).

77.

Вртовчање /Тртовчање /Трт там, трт овáм /Мину двá-дни /Па су глáдни. ** (Јаловик Извор. За Вртовац).

78.

Јѣц, гóљо, дрпља плáча. (Чиниглавци. На рачун гостију са великим апетитом).

79.

Онá се на мојé чѣрће шегúје: - Ако нéмате лѣб купúјте си бомбóне! Онó, бóг врне на теквóа којé се шегáвчи. (Гостуша. На рачун сиромашних који немају довољно хране)

Глúпав ђавол

80.

Бѣлац је глúпав ђавол. Он те цéни да си по глúпав и насáнка те. (Дојкинци. За Бѣлу).

Глúпос

81.

Добродóлци су глúпави, не мóж од њи нíшта да чúјеш. (ж. Рсовци).

82.

Дóјђинчање /Бѣкличање /Повѣли крáву на пазáр /Да ју продадú за динáр /Нíко не да ни динáр /Ѐди, бáко, кúћи дáр! ** (Брлог. За Дојкинци).

83.

Дóјђинчање, кúће њим с плóче покрíјене. Па травá нíкла, па укачíли свињú да пасé трáву на кúћу покрíјену с плóче. (Рсовци. За Дојкинци).

84.

Када некој иде низа Селиште и врти штап, това је Бéroвац. Укачил коња и дисаши му (плни) на-рамо. (Присјан. За Беровицу).

85.

Каланац /Света главња /Али празна глава! **Тека кажу за нас, чула сам. (Кална, околна села. За Калну).

Гóвор

86.

Ајде, мори бате, најде ли жицу оди тел? - Несъм ти отел! (Осмаково. За Осмаково).

87.

Бајко. Еј мори, бајко, куде су ти овцете, бре. (Рудиње. За Ћуштицу).

88.

Бако, кво работите? Бако, изедем те! Тека каже и мушко и женско, и на мушко и на женско. Ако сам веч деда, а жена малко постара од мене, па ми и са каже, пита ме. - Бако, кво работите?! (Росомач. За Росомач).

89.

Росомачање пуштају у наше сас стоку, па када најде домаћин и почне да óка, а Росомачанин га моли: - *Мило, бабо, немóј! Изедем те, немóј кломпавцити да ми узнеи!* (Сенокос. За Росомач).

90.

Брус и кова. Косата је у тија óткос, и кова, и у ковуту брус! Смешће теквe праве, тека се смејемо на Гостушање. (Велика Лукања. За Гостушу).

91.

Велим! Вели! Тој кажу Студенци и Стрелчање. На пијац у Свонци, измотавамо ђи. (Ракита. За Стрелац и Студену).

92.

Велим, бајће! Тека им се смејемо. Има доста девојке удате у наше село, а и наше тамо у Кљоштицу, а кажемо и Клоштица. (Засковци. За Ћуштицу).

93.

Вучуделци кажу óко, брате, уместо ако брате. Ракита нам се смејe, а и тека си је. (Вучидел, Ракита. За Вучидел).

94.

Горњокриводóлци су *дигнути на гóвор*, óкају. (Доњи Криводол. За Горњи Криводол).

95.

Дóде, Кљоштичанће. Блуза, сукња, тој Кљоштичанка. Кажемо: - Облeкло се ко Кљоштичанка. Каже: - *Дóде, ајде-ее, дóјди коди мене. Еј, че ли дóјдеш коди мене? - Чека-ај, еве да заврнем овцете па чу дóјдем.* (Мирковци. За Ћуштицу).

96.

Дошъл једн зет из Пѣклешицу у Дојѣнци, Сѣкол Дунѣјин. И кад су дошли гѣсје из Пѣклешицу у њи, онѣ ѣи канили: - *Дунѣте, гѣсје. Компирје. Роди́ли се ко́мпирје у Ду́иѣино грѣје, голе́ми ко ко́нсѣ гла́ве!* А на једну свѣдбу рекли: - *Јѣте гѣсје и мислѣте, има и дру́го не́што!* Онѣ си помислили да ли че ѣи бију, а онѣ билѣ тѣква вѣрена. Имаше големе, рубовѣте тѣкве, тврдоко́рѣе. (Дојкинци. За Дојкинци).

97.

Бацѣти. Дојѣнчаѣе кажу: - Да си вѣрже кучѣто, не мо́ж да ми́ну ѣацѣти за у шко́љу! А Рсовци каже: - Вѣржи кучѣто да ми́ну ѣацѣти за у шко́лу. Дојѣнци, Брло́г, Јелѣвица и Висѣчка Ржа́на кажу *упрѣтам* и кажу *опѣнци*, а Рсовци кажу *опѣнци*. (Рсовци. За говор у висѣчким селима).

98.

Ѣи, ѣу. Косѣна из Студѣну говори *ѣи*, и *ѣу*, па ју исмејавају. (Горчинци. За Студену).

99.

Еј, кад га прѣсну, па кизѣ дрѣсну, па се ѣбрну чѣк на Влѣјѣа! А онѣ, еве како је билѣ: Он мешѣл качема́к а кучѣ приѣдило, а он уѣ, уѣ! Па на крај га ѣма́не с коби́лкуту, па се ѣбрнуло чѣк на Влѣјѣу. Кажемо: - *Иѣдем на Влѣјѣа!* (Дојкинци. За Дојкинци).

100

Еј морѣ, дру́га:ре! Та́ко смо звѣли Кѣзјѣнци. (Бабин Кал. За Кѣзју).

101.

Еј морѣ, до́до-ѣѣѣ, че не ви́диш говѣду́? (Рудиѣе. За Ѓуштицу и за села према Кѣжаѣвцу).

102.

Еј, на́нѣе, ма́јѣу да му је́бем, у Ду́иѣино грѣје компѣрје колко ко́нсѣ гла́ве. А у Жу́бѣрну ри́бе ко буѣѣѣе, а ра́ци ко рукави́це. Де, гѣсје, јѣте и пи́јте, па ка до́јду мужјѣти ѣд по́јѣту, после има и не́што дру́го! И гѣсјѣти по́чну да бе́гају, помислили да ѣи не сти́гне ѣна́ја ра́бота. А дома́ѣицѣта ѣка: - Еј, ста́нете, бре, има пе́чено прѣсе! (Дојкинци. За Дојкинци).

103.

Жѣна. Ѓушти́чѣни имају ѣзрѣицу жѣна, а чу́л сам ѣсто и у Присјѣн. Ка́же Ѓушти́чѣнин: - И мо́ја ма́ти, жѣна, на́прајѣла мору́жѣак и свѣрила васу́љ, па поклада́уѣмо, жѣна. (Рудиѣе. За Ѓуштицу и Присјѣн).

104.

Зѣву Пѣклешаѣе роду́ *кутрѣнце*. Да потвѣрди шѣто ка́же, па ка́же: - *Ли, ку́тре? Ли ку́тре?* (Рсовци. За Пѣклештицу).

105.

Ка́мичѣѣе ка́жу: - *Гле, си́ла!* Тека́ се нам сме́ју Присјѣнци. А ни се ѣим сме́јѣмо: - *Ја, жѣна!* Тека́, пак, онѣ ка́жу, ѣзрѣица ѣим. (Камик. За Камик и Присјѣн).

106.

Камичање су Дáбулице и Алéксије. Кáжу: - *Але, жéна, петнáјес óвце. Сá десет напредује. Турíл сам шáшење под крáве, само ресу́ту изéле!* (Присјан. За Камик).

107.

Кљошті́ца. Ђушті́чање кáжу: - *Довéл Ђошті́чанку, велíм, ошлá у Зáсковци Ђошті́чанка. Кљошті́ца кáжу само Ђушті́чање, а Зáсковчање кáжу Ђушті́ца. Мојá женá је из Ђушті́цу и говорíла је врвина, а у Зáсковци кáжемо пóтека. Прешлá је по зáсковачћи после. (Засковци. за Ђушті́цу).*

108.

Макарé, ќљан пипéр, шу́ште. Смејемо се на Пироћáнци: - *Макарé, íмате ли да ќптим? Те, мóме, са трéбе да ќпимо теквóја на пíјац. Не знáм кво ми рéче женá ми да ќпим, чíни ми се ќљан пипéр и шу́ште!* Тој се смејемо, шáла, ради дру́штво. (Чифлик код Беле Паланке. За пиротски крај).

109.

На Тóпли Дóл смо се исмејавáли. - *Ајде да р́учамо? А Топлодóлац одговóри: - Јá узé, евé, од коњáтога!* (Засковци. За Топли До).

110.

О-ко, брáте. Вучíдел, онí не кáжу áко, него кáжу ó:ко. Кáжу: - *Ó:ко, брáте!* И кáжу о́рас. О́расат обрá! И кáжу: - *Ó:ко, лéле, ма íсна ли је? Óче да кáже јели мóгуће, јели íстина. Не кáжу текá ли је, него ама тикá ли је.* (Берин Извор. За Вучíдел).

111.

О-ко, брáте, дéте му жáлно јéбем! Онí, Вучудéлци íмају туј гáдну псóвку. (Берин Извор. За Вучíдел).

112.

Ó:ко те јá бíјем?! Текá кáжу у Вучíдел. (Звонци. За Вучíдел).

113.

Ореовац кáже: - *Јá идó и врну́ се!* и кáже сьг. А Стрижевац кáже сá и кáже дóбра срéча! дóбра стíжса! (Ореовац. За Ореовац и Горњи Стрижевац).

114.

Пиротско Ч. Одох у Београд да радим. тамо сам морао да пазим како говорим и да пазим да случајно некога не закачим рамено. Певушим песмицу: - *Ћао мала, немој плакати!* А Београђани ме подстичу да је певам што чешће и што јаче. Ја понављам песму, а они се смеју. И на крају ми рекоше да Ч изговарам као Ђ, не разликујем. И ја сам после вежбао да Ч изговарам тврдо, и увежбао сам се. Тамо сам јако пазно на говор и да некога не закачим раменом. (Јован Николић, 1955, Дојкинци).

115.

Пироћанци *туткају*, *кажу туга, туга*. А Станичењци *кажу са* а не *сѓг*. (Чифлик. За Станичење и за пиротски крај).

116.

Смејемо се на Коричање: - *Ој, лало, ој, лало! /Иди у плевњућу /Тамо че најдеш боп на пљочку!* А они нас: - *Еј, доде, еј, доде /Куде ти је бата /Куде ти је дада /Какво рабóтите? /Имате ли ђибáницу? ***(Ошљане. За Ново Корито).

117.

Сѓг. Бужчани зову Зубетинчане *Сагићи*, зато што *кажу сѓг*, а не *саг*. Зубетиначки говор је најсевернији говор који припада тимочко-лужничкој групи. (Бужчани. За Зубетинац).

118.

Темштање /Мемштање /...! ***(Ореовица. За Темску)*.

119.

Темштање /Ремштање /Куд се ставе тув се здаве! ***(Сопот. За Темску)*.
Турал се с њега. Цигани *кажу*: - Што си се турал с њега! Оче да каже зашто си се петљао с њега. Или *кажу*: - Што се тураш у ту рабóту кад не умéјеш? (Пирот. За Роме).

120.

Тутукавци су Топлодóлци. Кво да речу, речу *туга*. (Засковци. За Топли До).

Големá ђитка

121.

Зађитила се јелóвичка девојћа с голему ђитку. (Росомач. Сенокос. За Јеловицу). (*Вулгарна алузија*).

Гонéње

122.

Нí смо њи, Јалбочање, исмејавáли. Кáжемо да је не из Јалботину, него из Јебóтину. Нéкоји нáши несу давáли на Јалбочање да тeрају стоку на Јерму да пóје. Станóја Цуља нáјвише нéје давáл. И Војнéговчање смо јури́ли, с тојагу га оплетéм. Деца из гóрњата сéла пошла низ Јерму да се уцéне да су овчáри. А нí, још децá, с тојађе, и пíтамо: - Одáкле си? - Из Ракíте! И нí им испцýјемо бугарску мајку и врнемо ђи. И чу́л мој баштá, па ме пíта: - Јели бре, шта рáдиш од ту сиротíњу?! Тó да те више нíсам чýо, инáче ћу да ти отсечéм глáву! И манúмо да ђи гóнимо. (Суково. За Јалботину, Суково и села у долини Јерме).

Гордејање

123.

Бéровка нéче Кáмичанца, (онá је) големá рáбота. (Камик. За Беровицу).
Каквó год да кáже човéк, Бéровчанин га препрáвља, све óн пóвише знáје.
(Власи. За Беровицу).

Гóре и дóле

124.

Бéровчанин úвек че кáже: - Идó гóре у Кáмик! Кáмичање и Присјáнци њим се смеју затóва што је Бéровица повисокó од њíна села. (Присјан).

125.

Бéровчање кáжу: - Гóре смо пошлí у Влáсје у воденицу! А четвéрку тóрају да искáрају брашнóто у Бéровицу. (Власи. За Беровицу).

Горњокрáјци и долњокрáјци

126.

Окају Горњокрáјци нам: - Долњокрáјци - провртени кравајци! А ми њим окамо: - Качаци! (Гостуша. За два краја села Гостуше).

127.

Смејемо се једнí на дру́ђи по мéста кудé држíмо зéмљу. Кад вíдимо долњокрáјца óкамо му Понóр и Дубравíч, а онí кад вíде нас горњокрáјци, óкају Сíрманица, Мóдреж, Вилáн. Подíрамо се на рáзни нáчини, шáлимо се и смејемо. (Гостуша. За два краја села Гостуше).

Горска мечка

128.

Че ни се пренáду. (Чéкају) да вíде горсчé мéчће, жéне из плáнину. (Брлог. На свој рачун и на рачун жена из планинских села).

Гóсје уз Обóпоље

129.

Мáле, мáле, гóсје уз Обóпоље! Текá ни се смеју Станичéнци. (Сопот, Станичење. За Сопот).

130.

Сóпочање и Станичéњци се óкају кúмове. Не знáм по каквó је тóва кумствó. Пошлí за Јеремíју Станичанци у Сóпот, али излéзла једнá Сóпочанка на Црвíвку да поглéда íду ли гóсје, па се в́рне и óкне насрéd селó: - *Мéти гúвно /Сéј бра́шно /Дáјте мéтар да мéримо млекó*

/Станичѐнци до човѐка їду! **Остáло се допричује. (Сопот, Станичеѐ. За Сопот).

131.

У бунáр да замéсимо качемáк. Уз Обóпоље гле што сї-је нáрод! (Станичеѐ. За Сопот).

Гостопримство

132.

Гостопримство је најбоље у Гостушу, онї не прáје питање коїј си, дочѐкују те домаћинсћи. А у Висóчку Ржáну, їсто како и у Лукању, не пуштају у кўћу. (Копривштица. За Гостушу, Височку Ржану и велику Лукању).

133.

Луkáнац, да му тражиш чáшу вóду нéма ти у дадé цáбе, їма ти наплáти. (Коривштица. За Велику Лукању).

134.

Нишóрци су по загўлени од нáс: вóле да су госjáње, а у кўћу да му не улáзиш. (Добри До. За Нишпор).

Грáд је блїза

135.

Сédни, пїни водїцу, не вáрке се, грáд је блїза, é-га зади брдо. Ћсовци је прво селó до грáд; Басáра, онá нéје до пўт, а нї смо до пўт! Текá ни се смејў другáта висóчката сéла. (Ћсовци, околна села. За Ћсовци).

Градинáри

136.

Кáлна, Калáнци, óће да гостўју а не позївају у гóсти, па ји зовéмо градинáри, као у грáд. И од нáши коїј їду у гóсти нéзвани, и њи зовéмо градинáри (Инова. За Калну).

137.

Кад дóђу у Кáлну са стрáне, из сéла, онї кáжу за нáс: - Вї из Кáлну сте цревáри, једéте црéва! (Кална, околна села. За Калну).

Грозотїја на свёт

138.

Да ћи слика свити, па да си плаши поганци сас сликуту. (Присјан. За ружну породицу).

Дињавац

139.

Кад је нешто лоше направено, скрпено, скарабућено, кажемо да је исто ко Дињавац. Он, одавна је покојан, беше текá направен. (Пирот. На рачун ружног мушкарца, који је имао изобличене и главу и тело).

Домазљк

140.

Деда ми је рекъл: - Ни прáсе за домазљк не узíмај из Крупџ! И после текá испáде, узó жену из Крупџ. (Извор. За Крупац).

Домања /домања /демања

141.

Јебá му домању /Сејем жíто у Орљу /Онó се рáца у Бáрању. **(Осмаково. За Орљу).

142.

Јебém му демању /Он га сéје у Орљу /Онó с рáца у Бáрању. **(Осмаково. За Орљу).

143.

Покревенíчање псúју *кој га íма*, а Покрíштичање *домању*. (Копривштица. За Покровеник и Копривштицу).

144.

Покрíштичање псúју домању! Текá ни се смеју Покревенíчање. (Копривштица, Покровеник. За Копривштицу).

Домаћини

145.

Рудинџ ми је причáл. Кад бéјо момчé у селó и с баштú ми че косимо. Ливáда према Зáсковци. Понéсомо вурњáк жéжак. И баштá ми рéче: - Мíко, ајд пр́во да једéмо. Сéдомо, све изéдомо лéбат, па водá úбава и заспáмо. Па смо се оспáли. Проспáмо се и врнúмо се, слнцéто веч наваља, слáзи. (Засковци. за Рудиње).

Досељеници

146.

Гаждáри су гáзде у Тéловац. Не вéља селó Тéловац. Тéловчањи у Клисúру се доселише. И íду наголемо и мýж и женá, али пóвише женáва. И јá вој

кажем: - Стéвђе, што неси́ прострéла белó прањé, него црно, и што га неси́ прострéла на коно́пац, него на трéње? А она́ ми рече: - Já сам усрéd Београд стигла, у Клисúру?! А já вој реко: - Па ако си ти́ у Београд ми íдемо да́ље! Já у брцнем и она́ ми та́ко одговóри. (Клисура код Беле Паланке. За Теловац).

147.

Сељени́ци íма. Не ме́шамо се мно́го с њи, не́мамо повере́ње у сва́кога, не позна́вамо ји́ у́баво. (Долац. За досељенике из околних села).

148.

У авијо́н сте Заво́јци дошли́ ова́м; у авијо́н че ви отсели́мо! Текá ми рече комши́ја Бо́шко из Градýшницу, ама га сти́же проклети́ја. (Завој, Градашница. За Градашницу).

149.

У мојé село́ си ми најбо́ље, а у Војводи́ну, кудé се отсели́, оно́ њим и сýпата мери́ше на на́фту. (Планиница, Пирот. за Војвoдину).

Дру́м

150.

Оту́д дру́м ни за́јек не́је бла́г. У Војне́говци íде само дево́јћа која́ је сака́та, ћо́рава или ћо́пава. (Мали Јовановац. За Војнеговац).

Ђáвол на чуту́к

151.

Штр́бовчани но́се ка́пе и зову́ ји ђáволи. Ѐсто и Богда́новчани. Они́ су и једни́ и дру́ги плани́нци. Сме́јемо им се: - Седи́ ђáвол на чуту́к, па си чýчка гузи́цу! Избегавáле су дево́јке да íду у Штр́бовац и Богда́новац, пла́нина там. (Остатовица. За Штр́бовац и Богдановац).

Жáба у леску́

152.

Пресе́чање /Ба́кинци /Ба́ке, ба́ке /Бр́же ба́ке /Жáба у леску́.
**(Нашушковица. За Пресеку).

Же́на

153.

И пи́ле мо́ж да се изведé у ко́чину, ама ни́кад же́на да за́грди́. (Пирот, Бабушница. (Омаловажава́ње жена).

154.

Која је таја?- Па не знајеш ђу! - Па не знам ђу-бре?! (Пирот. За запуштену непознату жену).

Женскарóши

155.

Стрелчање су женскарóши. (Стрелац, Валниш. За Стрелац).

Жíто и морúза

156.

Кúме, бра́те, свáте /Жíто големо́ /На за́јека до мешíну! **(Станичење, околна села. За Станичење).

157.

Росомáчање рекли́, тека́ њим се смејемо: - Завати́мо се у вршу, па не мож да стíгнемо да си кúпимо морúз и жíто! (Брлог. За Росомач).

158.

У Вóдни до́л /Жíто човéчи бóј /С кóсу га кóсе /С ви́лу га снóсе /С петлóве га вршú /У чúп га збíру /А за пчени́цу за Спáсовдан / У Младéнови íду. ** (Сопот. За Станичење).

159.

У Гологúзу се ра́цају големí клáсове морúза. Седамдесé и пéт у кáпу тупáчу ста́ну! Тека́ се Бéлац вали́л. (Дојкинци. За Белу).

Жмáре

160.

Гóрња Корíтница: жмáре. (Доња Коритница. За Горњу Коритницу).

Сýнсap

161.

Шљíвовчанин је сунсáр. (Горња Коритница. За Шљивовик).

Завидлýк

162.

Топлодóлци су завишчíје и не во́ле ко́ј íде напréд. (Велика Лукања. За Топли До).

163.

У гра́д жíве, а у селó ра́де Висóчање, и како́ да нéмају. (Градашница. За Висок).

Зајем

164.

Што се ўзне на зајем не враћа се. На Беріловску капију најгоре, али и у цел Пірот исто. (Мало Боњинце, Пирот. За Пирот).

Затліцани и будале

165.

Белац, кад почне у град да живи, трафостаницу зове конзóла. (Пирот. За Белу).

166.

Висóчање једампút годишњо су ишли у град, и това је. (Басара. За Висок).

167.

Док бејо, бáрем бејо. Наносі се шіла и огњіва, и нóж клепачіну! Клепачіна нóж, шіло и огњіво, тóва му билó најважно у живóт. (Добри До. За неког овчара из свог села).

168.

Нáм, на Остáтовчани кáжу: - Ві сте остáли од свét, затóј сте Остáтовица. (Села око Остатовице. За Остатовицу).

169.

Каквó Завóјац прво купује од белу тéхнику кад се отсéли у град? - Белу козу, да іма од каквó да живи! (Пирот. За Завој).

170.

Пу́пак болéл нéкога из Госту́шу. Оні му туріли нагрéјано грне, па му мешината млóго улéзла у грнéто, па не могли да га стуре. Мучіли се, тегліли, болникáтога болéло, па га однели нá-руће, а он бил голéм човéк, чэк у град при дóктура. Дóктур само чүкне грнéто и све билó зачáс готóво. А тóва су могли и оні да напράје, а нéје да нóсе човéка чэк у град. (Пирот. За Гостушу).

171.

Пу́сти га, он Рáвнодóлац. (Ланиште. За Равни До).

172.

Рéља Цáтин из Кáмик, кадá је први пут видéл авијóн, он мисліл да се човéк врзál с дýсће да су му кріла. После се он врже дýсће како да су му кріла и ріпне над Бáбину іжу и све се смлáти. Да ли је билó или нéје, текá прічају, смеју се нáши на Кáмичање. (Сиња Глава. За Камик).

173.

Сeљáчка пáмет. Кадá први пут видéл нéкој сeљáк фáбричћи дімњак на Сүковску стáницу, он се зачуділ и после причáл: - Чури́лото на Сүково, не чүди ме какó га уваљáше него какó га успрајіше! (Пирот. За сeљáчку затуцаност).

174.

Тиско си брише нос с рукав, а рачуна се у гázде, добри домаћини. (Велика Лукања. За једног од својих сељака).

175.

Топлодóлци су глупи људи. (Темска. За Топли До).

Зачáвување

176.

Ајде, кво се занóсиш ко Тóдор Пóтин из Гостушу! Тека́ кажемо не́кому када́ пóчне да се заноси. А дрúгoму кажемо, ако се зачáвује: - Ѐсто си Антопóт, не знајеш куде́ си пошъл, зачáвујеш се ко Тóдор Пóтин! (Гостуша. За Тодора Потиног из Гостуше).

Зевзéк кóрзо

177.

У Пазáр је билó глáвно кóрзо, а у Тијабару зевзéк кóрзо од Мáли мóс до Голéми мóс. Онí су нáше кóрзо звáли Зевзéк кóрзо, и говорíли су: - Тијабáрће /Зевничáрће /Тамничáрће! А мí смо њи дира́ли: - Пазáрци /Пéчени магáрци! *(Тија Бара, Пирот. За Пазар и Тија Бару, Пирот).

Зевнíк опљáчкан

178.

Еј, бáје, што ви́ка дóда? / - Е, е, заштó ви́ка? /Зевнíк опљáчкан /Нéма дóди нéпранице /Нéма бáји кука́ља /Нéма пушка кремењáча /Нéма пиштóль двоце́ван /Све опљáчкано! (Поганово. За Драговиту).

Ѐже им слáмне

179.

Станíченци /Сиротíња ўбога /Нíгде нíшта нéмају /Ѐже им слáмне /Кóчине им ћеремíдне /Прóјду петлóве, па протутњу́ /Онí мíсле вóјска излáзи /Па глéду. *(Сопот. За Станичење).

Ѐме

180.

Гáцини бревенéци /Гајдарéв вртоп /Па откáрам овцéте на Ву́нсин ви́р /У Равнíште /Да ђи напóјим! **Тека́ ни се смеју Војне́говчање: куде́ пасéмо óвце и куде́ ђи пóјимо. (Петровац. За Војнеговац).

181.

Горњоселци, Лесковик, су Sysáni. Градиште, они су Sysańé. (Ланиште. За Лесковик и остала горња села).

182.

Гостушање ни óку Срдáћи, а Дóђинчање ни óку Срнарé. А ми Гостушање óкамо Цеплénће. (Паклештица. За Паклештицу, Гостушу и Дојкинци).

183.

Добродóлци, гугларé, не стúрају гúглу од главу када су сас стóку или у пúт. (Копривштица. За Добро До).

184.

Дáбуличаре су Присјáнци, а íмају мéста Кру́шка, Бревенéк и Дисáг. Па окáли: - Свињá у Кру́шу /Зáјек излéзе из Бревенéк /Па ўрипи у Дисáг! *(Камик. За Присјан).

185.

Жмáре зовéмо ко́ји су из Дóђу Корítницу. (Горња Коритница. за Дођу Коритницу).

186.

Извóрци /Напóрци /Напорú се /Издéу се. *(Стањанац. За Јаловик Извор.

187.

Извóрци /Распóрци /Распорú се /Издéу се. *(Стањанац. За Јаловик Извор).

188.

Завóјци су татавéјци. (Засковци. За Завој).

189.

Зáсковчанин /Рáчанин /Врзúје óвце за јáсле /Тлчé им зúби да сто́ју /Па и млзé! *(Завој. За Засковци).

190.

Зонзáри су Слívовчани. (Горња Коритница. За Шљивовик).

191.

Ѐма у врањáнско селó Каћуре. У пúт се нашлí два човéка из то селó, а не познáву се, па једýн пíта дру́гога: - Одаклé си? А óн му одговáра: - Из Каћуре! А тáј што га пíта, че кáже: - Какó то, óба смо Каћурáни а не познáјемо се?! Каћурáни као ћурáни. Ћурáни као Каћурáни. (Босилеград. За Каћуре).

192.

Кокóрњак, Кољíтиле, Свлáчиште. У Кољíтиле, дúшу му! *Напрéда се стáри крпíли, шалíли се, Смрдáнци су нас текá исмејавáли. А сá у Војнеговци свáка кúћа нóва, а у Смрдáн старудíје и трíјес нежењени íма. (Војнеговац, Петровац. За Војнеговац).

193.

Кузумлíје, текá су Јелóвичање називáли Ржáнци. А Кузумлíје су Јóнићи из Јелóвицу. (Јеловица, Височка Ржана. За Јеловицу).

194.

Куманово /Руманово / Куд се ставе /Тув се даве. **(Куманово. За Куманово).

195.

Лашковци ни зову Бежиштање. Наши волове, најчесто име Лашко. Види ме и каже: - Ајде, Лашко, ајде! Њини волове, најчесто име Јелча, али ми ји тако не зовемо. (Горња Коритница, Бежиште. За Горњу Коритницу).

196.

Нас зову Лашковци или Лашкови, из Долњу Коритницу. (Горња Коритница, Долња Коритница. За Горњу Коритницу).

197.

Нас зову Лишковци. Волове терамо у планину у папу, па вичемо лиш-лиш, лиш-лиш-лиш, Лишко-Лишко! Лишко је било најчесто име за вола. (Бежиште. За Бежиште).

198.

Новоселци зовемо чивличање. Смејемо им се. (Вргудинац. За Ново Село).

199.

Каменичање зовемо Рађијинчање, имају Ређијину чешму на пут за планину. Там седну да се одморе, пију ређију и настављају пут у планину. (Сенокос. За Каменицу).

200.

Одокле си? - Из Гулијан! - Како окају вашу жену? - Гулијанка! - Којега Јанка! (Књажевац. За Гулијан, сврљишко село). (*Опсцена алузија*).

201.

Паскашија /Голошија /...! **(Чиниглавци. За Милојковац и Паскашију).

Пајежјанци /Ковржјанци /С торбичку, па у воденичку /Мину два-дни /Па су гладни! **(Стањанац. За Пајеж).

202.

Петачинци /Печачинци! **Ни им тека кажемо, а они нам: - Ви сте Искренци лоши! Они нас пцују а ни њи грдимо. Деца, играмо се. Није смо по језикати. Иђинчање, најјезикат народ. (Искровци. За Петачинци и Искровци).

203.

Пиле рсовско! Тека зову наши Рсовчање што су сви или Сокол или Голуб. (Рсовци. За Рсовци).

204.

Покриштинчане су шобарфе. (Сопот. За Копривштицу).

205.

Присјанци су дабулице и џанђерице. (Камик. За Присјан).

206.

Присјанци су џаклице. (Камик).

207.

Сенокосање зовемо Карџањци. (Браћевци. За Сенокос).

208.

Такóјци су Бéле Вóде и сéла натáм. Кáжемо такóјска нóшња. Овдé је такóјска нóшња, кáжемо *такој*. А вутáрђе нóсе Тéмска, Црнóклиште, Осмакóво, Рáвни Дóл, Сíћево. (Ланиште. За Ланиште и за села око њега).

209.

Тијовчани /Тиквáри. ******(Тијовац. За Тијовац, сврљишко село).

210.

У Влковију влци вију. (Бољевдол. За Влковију).

211.

У Корíта /Све се жíво рíта. ******(Радичевац. Опшане. За Ново Корито).

212.

Црнóклиште /Црнó кúче лежí /Ржí /Па бежí. ******(Осмаково. За Црноклиште).

213.

Че га нóсе Присјáнци у Дисáг. (Камик. За Присјан).

214.

*Чинíглавци /Чíни наглáвци /Чíни глáву /Чíна Куку́дин! ******Текá су ни се смејáла децá из другáта сéла кадá смо ишли у шкóлу. (Чиниглавци, околна села. За Чиниглавци).*

215.

Цáнђерице су Кáмичање. (Беровица, Присјан. За Камик).

216.

Шљíвовчањи смо звáли жáже. (Доња Коритница. За Шљивовик).

217.

Шугрínци /Вáрени бробínци. ******(Мирковци, Стањанац. За Шугрин).

Јáрци

218.

*Шестí-габáрци /Јáрци. ******Иду непотшíшани, па им тој кáжемо. (Кална. За Шести Габар).*

Кáлци

219.

Смакóва нас је звáла калци. Ина́че се кáже Калáнац или Бабинкáлац, а жена Калáнка или Бабинкáлка. (Бабин Кал. За Бабин Кал).

Карање

220.

С Дучéвчање и Сто́лчање смо се слагáли, а с Ралíнчање стáлно рáт, па су нам се смејáла остáла сéла. (Кијевац. За Кијевац, Стол и Раљин).

Качаџи и Влчобарци

221.

Горњи крај у селó, кажемо и Качаџи, воле да се бију и све на силу да постигну, а нас из дољњи крај селó они зову Влчобарци, што имамо место Влча бára, тека ни ишегаву. (Гостуша. За два краја Гостуше).

Качемак и кутриште

222.

У, бајће, каквó нóсиш у торбу́ну? - Нóсим качемак и кутриште! - Па нече ли га кутриштето изедé? - Јá сам га прегради́л сас свин́ши оп́нци, па сам му обрну́л дупето према оп́нци́ти да не изедé качема́кат! (Поганово. За Драговиту).

Козáри

223.

С До́њу Ка́меницу се не сла́жемо, зове́мо и коза́ри. (Штрпци. За До́њу Ка́меницу).

224.

Горња Ка́меница, несмо́ се трпéли, зва́ли смо ји коза́ри. (Штрбац. За Горњу Ка́меницу).

Којé је бо́лно и дебе́ло

225.

Пожлте́ло, бо́лно и дебе́ло, подбу́ла тиква ка́жемо. (Басара. За болесну и дебелу женску особу).

Колеса́р

226.

Зано́си се ко бе́ровсџи ко́леса́р! Тека́ ка́жемо, имају ло́ши пу́тове. (Власи. За Беровицу).

Ко́лци

227.

Базóвци, Базóвци /Надену́ли се на ко́лци. *(Орља).

228.

Изво́рци /Наби́јемо ђи на ко́лци! *(Бериловац. За Извор).

229.

*Криводóлци /Кривí кóлци! **Тека́ подирамо Горњокриводóлци, и сви Криводóлци. (Бољевдол).*

230.

*Стóлци /Надену́ли се на кóлци. **(Вава. За Стол).*

231.

*Уда́ри ко́лџ /Запне гузџ /Да мо́ж да се́дне Топлодо́лац! **Стр́мно им ме́сто. (Топли До, Околна села. За Топли До).*

Кóмпирје

232.

Роди́ли се кóмпирје у Душџино грмје ко кóнсџе гла́ве. А лóвимо рíбу, рíбе ко буа́ље. Што че́мо да че́мо, че љи пече́мо. (Јеловица. За Дојкинци).

Кóњí на мото́р

233.

Башта́ на Бóду купи́л мото́р, па га Бóда вози́л а óн му кома́ндувал ле́во Бóде, де́сно Бóде, и све тека́. Па Бóда уда́ри у кру́шу и сва́љају се низ пúт, поте́пају се, а мото́рат се скроз стрóши и зауста́ви се у во́ду, у реку́ту. Па башта́ му рекýл: - Е, Бóде, бóдноло те у́-срце, пропа́доше ми па́ре од седамдесé ја́ганци. Ја́ реко да ти кúпим по́малечьк мото́р, а тí ка́жеш да не́чеш тíја што ка́же трт-трт, него по́големјат, што ка́же, ка íде, ть́рт-ть́рт, и отидóше ми седамдесé ја́ганци! (Брлог, Бела. За Паклештане на првом мотору).

Кривó рáло, па́трави во́лове

234.

*На́не-на́не, на́не-на́не /Што ме да́де у Драговíто /Драговíто боговíто /Кривó рáло, па́трави во́лове /А мо́је Га́риње, мо́је ладовíње /Мо́јí шипци ранозрéлци /Мо́је ко́зе ка́њесте /Мо́ја пцéта ша́рена! Кусувра́нка причáла, у Драговíту се уда́ла, а о́ни га прене́ли на нас Синогла́вци. **(Сиња Глава. За Драговиту и Кусу Врану).*

235.

*Отишла́ Крсја́на из Кúсу Вра́ну у Драговíту и виде́ла да је Драговíта по бéдна, па вика́ла: - На́не, мори́, на́не /Што́ ме нагóре да́де /Драговíта, ну́ста, боговíта /Мо́ја Кúса Вра́но, мо́ја љу́та рáно /Мо́ја Бе́ла во́до, мо́ја жи́ва згóдо /Мо́јí шипци ранозрéлци /Мо́је кру́шиће длгодр́иће /Мо́је ко́зе виторóђе /Кривó рáло, па́трави во́лове /Мо́ја пцéта ша́рена! **(Сиња Глава. За Кусу Врану и Драговиту).*

Крсти́ли ја́јца

236.

Једњн Станичењац питува́л Со́почанку: - По какво́ смо кумове ва́ше и на́ше село́? А она́ му одговори́ла: - Крсти́ли сте ни ја́јца у кро́шњу! И ти́ си ми кум: крсти́л си ми ја́јца у кро́шњу! Ша́ли се село́ сас село́. Конади́ли смо се, ша́лили смо се. (Сопот).

Ку́са Вра́но, ту́жна ра́но

237.

Ку́са Вра́но, моја́ љу́та ра́но /Моји́ шипци́ ранозре́лци /Моје́ кру́шће дльгодр́шће. (Куса Врана. За Кусу Врану).

238.

Ку́са Вра́но, ту́жна ра́но /Моји́ шипци́ ранозре́лци /На́ши мо́мци староседе́лци! *(Сиња Глава. За Кусу Врану).

Ку́че у бу́чку

239.

Ку́че у бу́чку /Ку́че у бу́чку! **Тека́ се смеје́мо на Цр́нче, и понавља́мо. Обори́ло ку́че бу́чку па улéзло у њу. (Ланиште. За Црнче).

Ку́чка ја́ре одоји́ла

240.

Две́ сестре се ожени́ле на разне́ стране, па једна́ ока́ла од бр́до: - Доде-Гу́ђе, доде-Гу́ђе /Да до́јдеш на сла́ву на Петро́вдан /Да ми́неш преко́ Балаба́нов вртоп /Да набéреш љути́це печу́рће /У ћу́п смо млеко́ поткваси́ле /И закла́мо ја́ре дебелó ко змичé! *(Драговита. За Драговиту).

241.

Да до́јдеш доде-Гу́ђе/ Света-Прéсвета /Ку́чка ја́ре одоји́ла /Дебелó је ко змичé /И у ћу́п смо млеко́ поткваси́ле. (Драговита. За Драговиту).

242.

До́јди, доде-Гу́ђе, на Свету-Прéсвету /Ку́чка ја́ре одоји́ла /У ћу́п смо млеко́ поткваси́ли /Да ми́неш на Балаба́нов вртоп /Да набéреш љути́це печу́рће! *(Поганово, за Драговиту).

243.

Света́ Прéсвето /Божја́ ма́јхо /Ку́чка ја́ре одоји́ла /Ем белó, ем дебелó /Ем ло́јано ко говно́! **Тека́ ни се смеју́. (Сиња Глава, околна села. За Сињу Главу).

Ладовіна

244.

Ні смо Влášање рáботни, а Бéровчање вóле ладовіну пóвише. (Власи).

Лисіце

245.

Бољéвсће лисіце! Текá ни зову́. (Околна села за Бољевдол, Бољевдол. За Бољевдол).

246.

Уватіли Бољевчање срну́. Міне не́кој из другáта сéла и пíта: - Каквó рабóтите? - А оні́ му кáжу: - Дéремо лисіцу! Не смејáли да кáжу срну́ да не одговáрају. И сá ни свáта сéла зову́ лисіце. (Бољевдол. За Бољевдол).

Лóпови

247.

Заштó је голéмата кривіна код Сóпотсћи́ án? - Да мóж да віди кондúктерат, да глéда да му не откáче Сóпочање вагóн! (Сопот, околна села. За Сопот).

248.

Мездрејá, лопóви лúди. Кад-гóд íде по пúт, нóси секі́рче. (Остатовица. За Мездреју).

249.

Масурóвчанин Жі́ка Прл́евина: све жíво кúпи, свáког жíвог превáри. Ці́ганка га крстíла, па кудé мі́не све опр́љи. А мí га у Стрел́ц зовéмо Пал́евина: све изгóри, ні́шта не остáне кудé мі́не. (Стрелац. За Масуровце).

250.

Мојá снаá стó грснице набéре /Двéста натóпи /Трі́ста извáди /Четристóтин очúка! Текá се Зáрко из Ѓсовци́ често вáлеше сас врédну снау́. (Рсовци. За Зарка Амшинога).

251.

Не́ке фамі́лије кра́дну у селó, али не све. А кáжу óколна сéла да смо сви лóпови. У нáше селó Штр́пци íма привóдњаци из Шесті́ Гáбар, из Мéчћин дóл, а íма и из Цр́ни Вёр, па оні́ кра́дну а не нáши староседéлци. (Штрпци. За Штрпци).

252.

У Штр́пци као у Дрáинци: су́во говнó да остáвиш íма да га однесу́. У Штр́бац кра́дну и лáжу. Од једну́ жену́, знáмо се, чу́ла сам: - Отишлá сам и укρά́дла шéс тíкве на компі́ку! - Заштó? - Онá че сýтра да отíде код мéне у њíву, па да ју́ предухі́трим! (Доња Каменица. За Штрпци).

253.

Што се изгуби у некоје село најде се у Радéјну! Текá се шáле с нáс.
(Радејна).

Лóпочање

254.

Сóпочање /Лóпочање /Кудé се стáве /Тáм се дáве. ******(Ореовица. За Сопот).

Лóши љúди

255.

Моклиштани су мнóго лóши. Од Моклиштани нéма гóри љúди. Јá сам
Моклиштанин, ама је тáко. (Моклиште. За Моклиште).

256.

Сáмо смо петстóтин мéтра далéко од Мáли Суводóл, али смо скроз
рáзличита културá. Не вóлим ђи, лóши љúди. (Велики Суводол. За Мали
Суводол).

Љутице печúрће

257.

Еј, доде-Гуђе /Да дóјдеш на Светú Прéсвету /Да мíнеш преко Балабáнов
вртоп /Да набéреш љутице печúрће /И да дóјдеш да гостúјемо /Да дóјдеш
да кáрамо гóсје! ******(Драговита. За Драговиту).

Магáре за рáмпу

258.

Врже Драговичанин магáре за рáмпу усрéd Цáриброд и рáмпата га после
подигне úвис. (Власи, Јалботина. За Драговиту).

Магáре и тупáн

259.

Кудé је тупáнат? У житóто! Текá ни се смејú. Кадá смо сéла играли
фúдбалске úтакмице, с Пýклештицу, Гостúшу и другáта сéла, и понесéмо
тупáн, и сакријемо га у жíто, па ако побéдимо ни тúпамо у њéга, а ако не
побéдимо ћути́мо си, не изнóсимо тупанат. Зáштитни знáк за Рсовци че
бúде магáре и тупáн. Магáре се стáлно користи, а и тупáн. (Рсовци. За
Рсовци).

Магла и вљна

260.

Бéгај, ма́гло, да ви́дим где чу да ска́чем. (Врандол. За Градиште код Беле Паланке).

261.

Билó магла́, Станиче́нци думáли вљна. Рекъл́ једъ́н: - Рипа́ј, бра́т ми, то је вљна! И рипáли, потепáли се. (Сопот. За Станичење).

262.

Бра́те, кúме, на Бе́лаву вљна! Тека́ рекли́ Станиче́нци на Цíгани. И Цíгани ишли́ да зби́рају вљну, улази́ли у маглúту. (Темска. За Станичење).

263.

У Бањич́и вёр́ Клису́рци скака́ли у маглú, мисли́ли да је вљна. Тека́ им се сме́јемо. (Клење. За Клисуру).

Мáлечко село́

264.

На́ше село́ Ћóпин Чíвлик, то́лко је големо́ село́, од пéт јегрéка, пéт фами́лије. Два́ кúрјака да ни нападну не мо́ж се одбра́нимо. Да не преóде Крупча́ње не би у село́ виде́ли чове́ка. Ја́ сам досéлен, а несýм ни доведен ни привéден. Доведен је зéт кога́ како невесту́ доведу́, а мили́ција привóди. (Крупац, Мали Јовановац. За Мали Јовановац).

Мáсло и вúрда

265.

Ђáци, у Покревени́к íдемо у шкóлу и нóсимо кри́шће нама́зане с ма́сло, па ни Покревени́чћи ђáци зовú Масларé. А они́ нóсе кри́шће нама́зане с вúрдy, па ми њи́ зовéмо Вурдарé. (Копривштица и Покровеник. За Копривштицу и Покровеник).

Мéчка

266.

*Óколо Борови́ц, óколо /Мéчка у тръ́е! *Тека́ Борови́ц вачáли мéчку. И кад се збра́ли и погледа́ли, онó тера́јеж. Тека́ ни се сме́ју óколната сéла. (Околна села, Борово. За Борово).*

Млекó

267.

У Тамњаницу се такмиче ко мóже више да намузé у чабрóви млекó. Кáже:
- Да ли че си га с мéне мéриш?! И понесé млекóто, лóут што íма пóмалко, и
својé млекó расíпе с брабóнће, слáму. (Ланиште. За Тамњаницу).

Мојé кóзе виторóђе

268.

*Мојé кóзе виторóђе /Мојí шíтци ранозрéлци /Мојé бóђе ћумурíиће!
**Тека задрáмо Кусуврáнци, а íсто кáжемо и за Нашóшковчање и за
Драговíчање. (Јалботина, Обреновац. За Кусу Врану, Нашушковицу и
Драговиту).*

Мојé слáтће ћíселичће

269.

Повéли Драговíчање неvéсту Кусуврáнку. Кадá стíгли у Помéтковци, онá
се обрну́ла комте Кúсу Врáну и реклá: - *Е, мојá Кúса Врáно /Мојá лóута
рáно /Мојí шíтци, мојí ранозрéлци /Мојé козе виторóђе /Мојé слáтће
ћíселичће! А младожéњата рекъл: - Мóме, ћóти /Нáша Драговíта млóго
боговíта /Сáме бóђе на óгањ пáдају /Од нáше се пóље и Пíрот вíди!
**(Власи. За Драговиту).*

Мóс, водá и Цíгање

270.

У Нишóр нéма мóс, нéма водá, нéма Цíгање. Кудé нéма мóс, ни водá, ни
Цíгање, нéма дóбар нáрод. Тíја су сéбични, само на сéбе мíсле. (Добри
До. За Нишор).

Мрда с рáмена

271.

Ако се је загрну́л с капóт и мрда с рáмена, Присјáнац је. (Камик. За
Присјан).

Мрзос

272.

Зáхара из Сýково, мáјђа му је мојá сестрá од чíчу, Влáшанка. Баштá ми га
је учíл, казáл му: - На тéбе се не лóутим и не лóутим се што ми пцúјеш

бугарску мајћу, бил си малечѝк, текá су те учѝли. Ама се љу́тим на по́старити, онѝ знају каквá смо родá. (Власи. За Суково).

273.

Їч не во́лим Су́ковци. Кад би могѝл, аутобúсат, коѝи во́зим, би укачѝл у авијон па би прелетѝл Су́ково. Чим ми́немо, óдма óкају: - Те љи Бугарѝте! Текá ора́теше Ивáн, шо́фер. (Горња Држина. За Суково).

Су́ковци, кад би могѝли, онѝ би да ни исѝле. (Власи. За Суково).

Мртавѝц

274.

Каквó си се укрути́л како фрáнцуска кра́гна? Ми́ смо дошли́ да те испра́тимо на онáј свѝт! Текá рѝче на покóјнога чѝчу и ми́ сви почѝмо да се смејѝмо, áко ни нѝје билó за смејáње. (Пирот. Пијана особа, мртавцу).

Мршаво, једвá си душúту нóси

275.

Омршавѝло, па станúло ко сѝнѝа, па нѝма тежѝну ни да се обѝси. (Јеловица. За мршаву особу).

Не знају да се врате

276.

Дејáновчани отишли́ у Ста́њовци за со́ и не знају отúд да се врате у својѝ селó. И кад стѝгли у њѝно селó, пита́ли жѝне: - Жѝне, где су вам мýжеви? А онѝ их не познају, па питају: - А какви́ су? Није им јáсно да су то њѝни мýжеви. (Житковац. За Дејановац).

Нóжница од трнокóп

277.

Рекáта дóјде из Дóјѝнци и у Брлóг исврѝли чѝзму. И сабра́ли се Брлóжање, чúде се каквó је тóва, пога́цају. И Ми́луван Пѝнчин, Дóјѝнчанин, ми́не, позагле́да и óдма погóди: - Тóва је од трнокóп нóжница! (Дојкинци. За Брлог и Дојкинци).

Нóшња

278.

Облѝкал си зеленó, ша́рено јелечѝ ко Кљóштѝчанац. (Рудиње. За Ћуштицу).

279.

Онај села смо исмејавали, лоше се облаче. А и они нас за исто. Друго исмејаване не знам, несъм чула. (Горњи Стрижевац, Ореовац. За околна села).

280.

Ћућкавци су Топлодолци; личе на једно пиле које поје ћу-ћу. Тека се облаче како оно што има перја. (Засковци).

Оговарање

281.

Ми смо из вамилију која се не потшегује, ама много оговара малкаше и неработни. Ми смо Ганини, Ђока и Момир, наша је таја вамилија. (Дојкинци. За сиромашне и нерадне).

Од гору на гору

282.

Крушка је село у Бугарску, одма преко границу. И Крушка је турско село. Питају једнога од Габер: - Одакле си? - Од Габер! - А куде си прошл? - Крз Крушку! - А куде идеш? - У Трн! - Па ти од гору на гору бегаш! (Горња Невља. За Габер).

Ореј поди дуб

283.

Ишл Драговичанин с још једнога на пазар с коња дрва да продаде. И кад бил над Жељушу према Планиницу, там два дуба големи. И тија што ишл с њега најде ореј поди дубат, па му каже: - Ђбре, баје, први пут да најдем ореј поди дуб, а много пути сам тува мињувал?! (Поганово. За Драговиту).

Пазар и Тија бара

284.

Пазарци - печени магарци /Тија бара - све обара. (Тија бара, део Пирота десно од Нишаве. За Пазар, део Пирота лево од Нишаве, и за Тија бару).

Пазарац

285.

Пазарац је који иде, с коња или без коња, на пазар и врта се. Пазарци се тикве, праве се важни. Пазарко, када је на коња, прави се важан, па једе на

коња, ко бајаги не́ма вре́ме да једе́, а он не́ма какво́ да једе́. (Сиња Глава. За оне који се праве важни када пођу на пазар у Пирот или се враћају са њега).

Папуча́р

286.

Он је пришъл у тија до́м да бу́де зёт, ама не́је зёт него сна́јка. (Станичење. За зета, који без поговора чини све што му жена нареди).

Па́рница

287.

Вргудинац и Но́во Село́ често су се парничіли за пла́нину. И нас осу́ди су́д, они́ добише, па нам се о́колна села́ за тој смеју́, ша́ле се. (Ново Село. За Вргудинац).

Печу́ вашке, печу́ вра́не

288.

Камбелёвци /Водопрёвци /Печу́ вьшће на острүшће /Па ји једу́ као кру́шће. ** (Радињинце. За Камбелевци).

289.

Радињинци /Бробіњинци /Печу́ вьшће на острүшће /Па ји једу́ ко кру́шће. ** (Камбелевци. За Радињинце).

290.

Чивлича́ње /Печёвча́ње /Печу́ ва́шке на тоја́шке /Па ји једу́ ко пера́шке! ** (Трешњанци, део Сиња. За Чифлик).

291.

*Чивлича́ње /Печуча́ње /Печу́ вра́не, па се ра́не /Печу́ ва́шке на тоја́шке /Па ји једу́ ко пера́шке! *** У лóзје сам, дево́чица, пуда́р. И ми́ну Чивлича́ње, па и кад ми́не ста́р чове́к из Чівлик, ја и тека́ ди́рам. Па се бе́ше је́дн ста́р чове́к жалі́л на моје́га башту́. Чивлича́ње су добрі́, него смо ми га́дови, ди́рамо ји. Пади́на, па о́кам ли о́кам. О́кам, ди́рам ји, мо́гу да им одо́кнем у дво́р. (Клисура. За Чифлик).

Пија́нице

292.

Од пе́т чове́ка у До́јђинци, шесті́на су пија́нице. (Дојкинци. За Дојкинци).

293.

Опи́ву се Топлодо́лци од че́п. (Сопот).

294.

Осмакова, нас зафркавају што смо рачунали вино на кове када пијемо. (Околна села, Осмаково. За Осмаково).

295.

Рекъл Дојћинчанин, нејé се шалил, текá си је мислил: - Што рекáта нејé рећија, па да љу испијемо, да Брлóжање нéмају рéку? (Дојќинци. За Дојќинци).

296.

Топлодóлка билá на свáдбу у Пíрот, па када се врну́ла пита́ли љу како́ је билó. А она рекла: - Граца́ње вртоглави! - Што?! - Já се уср́нем у ча́шу, онí ми сипу. Já си седíм, онí се уср́ну, и já мóрам да испи́jem. И па текá, и па текá, и já пи́jem, и напи́ се! (Пирот. За Топли До).

Пла́ц

297.

Де́да купи́л местóто од попáтога да си пасé коњáтога ка дóјде у Цáриброд на пи́јац! Текá се потсмејáли уну́ци на де́ду када је купи́л пла́ц поред Цáриброд, а сá там свитí жíве. А дошли́ из Бребéвницу. (Димитровград. За Бребевницу).

Плéме

298.

Бéровица је цíганско плéме. Ту́рчин там отишéл и докарáл Цíганина да му чу́ва óвце. И од то́га су Цíганина настáли. (Камик. За Беровицу).

Погáновсће слíве

299.

Áјде, áјде, не заср́тај се ко боровскá женá у погáновсће слíве. (Околна села, Борово. За Борово).

300.

Што се вáркаш ко Боровкá у погáновсће слíве? (Поганово. За Борово).

Погáнци

301.

Погáнац се помочáл на влáс, а женéте га предú па га с у́ста лíжу. (Власи. За Поганово).

302.

Погáновчање /Погáнци. **Понављамо њим по много пути. (Драговита. За Поганово).

303.

Погáнцити изéдоше литáкат у áмбарат! Кúлук, попрáвљамо пúт с Погáновчање и Драговíчање зáједно, па ђи текá подíрамо, а Погáновчање нам одговáрају: - Несú погáнцити, него Драговíчање. (Искровци за Поганово. Поганово за Драговиту).

304.

У Грапу свáдба, дошли Погáновчање на голéмо гóсје. И кáне ји: - Извóлте гóсти, ама немóј да ни направите штéту! Мí се ушчудíмо: каквú штéту?! Па једýн наш се сéти каквó óче да кáжу на шáлу, па рече: - Тóва што смо Погáновчање, што смо погáнци, да њим не прáјмо штéту! (Поганово, Грапа. За Поганово).

Пóдругљиве íгре рéчи

305.

Ти си бил магаре, чујем. (Велика Лукања. Било ком у некој прилици). Сви-ње-га воле. (Петровац. Било ком у некој прилици).

Помíре се уз пр́ви казáн

306.

Рáвни Дóл, óдважни су и бóље íгру и пéву од нас. Онí су стáлно у свáђу. Кад пр́ви казáн опечú сви се скúпе, ту ракију попију и помíре се. (Ланиште. За Равни дол).

Попóви и Цíгање

307.

Попóви и Цíгање су íсто: од кúћу на кúћу сас торбú. деца, од попá смо се плаши́ли да ни не одрéже úши ако преко пóс кри́шом гра́бнемо нéшто м́рно. (Костур. За попове и Цигане).

Почешóинци

308.

Зовú ни почешóинци, мáлко смо приле́њи. Ѐмамо текв́и, нејé све измýслено. (Околна села, Браћевци. За Браћевци).

309.

Слáвињици пр́ви све урабóте пóље, а ни нaтeнáне. И Слáвињици су ни назвáли почешóинци, óче да кáже да смо лéњави, не рабóтимо, чéшамо се. (Браћевци, Славиња. За Браћевци).

310.

Слáвинчање су ни звáли почешóинци. Óче да кáже да смо лéњави; чéшамо се док онí рабóте. (Славиња, Браћевци. За Браћевци).

П́рви вóз

311.

Мáле, мáле /Ц́рн вóл /Па му íме Зéка! ** (Сопот. За Станичење).

312.

Сóпочани кад су чýли да че про́јде пр́ви вóз из Нíш за Бýгарску, онí úзну и напрáје качамáк, и сíпу га на крýг, и слéзну там кудé је прýга, и чéку да га нарáне. Мисл́или да су тој говéда. Али тíја д́н га немáло вóзат, па си вр́ну качемáкат дóма, у Сóпот. Па јúтредýн га па снесú, али пред њи íма тунéл кудé трéбе да мíне вóзат, а тегл́ило га парњáча. И какó онá чíни па-пфу, па-пфу онí мисл́или да дýва качемáкат да се не изгóри. И тíја што држáл качемáкат, рекъл: - Дóста дувá, још ичér је прáјен, нéче те изгóри! (Темска. За Сопот).

Прéља

313.

Ко́ја је вréдна и úбаво предé, (онá) ототóњ па на кóњ, текá се кáже, л́ко и úбаво се удадé, а дебелопрédна ц́ги-миги, крз плóт глéда. (Сопот. За лошу прeљу).

П́рчаво сeлó

314.

Мóј Петрлаш је бил úбав како Цáриброд, а Радéину су окáли п́рчава Радéина. У Радéину сам доплá за богатл́к, за млóго óвце, срáл (њим се) нéкој у имóтат. (Петрлаш, Радејна. За Петрлаш и Радејну).

Пýт

315.

Запéл ко Ржáнац на пýт. (Рсовци. за Височку Ржану).

Ра́бота

316.

Потсмевáли су се у селó: - Да несí Шáјтина женá и да несí Стáнкова чíзма! Шáјтини су највише јури́ли да рабóте, а нáши Стáнкови стáлно су гази́ли, оди́ли, јури́ли по рабóте ó-тв́но до-тв́но; у тв́но излэ́зну, у тв́но се врчу. (Гостуша. За вредне фами́лије у селу Гостуши).

Ра́годешка ра́бота

317.

Ра́годештанка смóљава, зóрле уло́ви, а галáти мýжи, зага́ља се, заго́ли се пред мýжи, би́је с вр́шину пи́лишта. И клéне опустéло га, и двá кáмика трља и вр́ли и. А ку́ћа па́далиште, руше́вина. У Ра́годеш кад отидеш, онí те там на́ране и напóје те, и на кра́ј те избíју да си отидеш. (Руди́ње. За Ра́годеш).

318

Трѣ́анци су по-спављíви од Алачéвци. Онí кáжу: - Нéма да врше́мо док свиња́рат не иска́ра. Најврéдни су Алачéвци у наш кра́ј, па после Изво́рци. (Крупац. За Трѣ́ану, Велики Јовановац и Извор).

Ра́зан на́род по свéт

319.

Врне се Македо́нац из А́мерику у њего́во си селó и óдма се рашчу́је да се врну́л. Кој га видéл, при́ча: - На главáта му тéнцера, на очíти му пéнцера, а из гзóто си ва́ди шамíчето те си брíше носó! Óче да кáже да íма на гла́ву шешíр, на очи на́очари, и да си из панталóне ва́ди марáмицу да си брíше нóс. (Војнеговац. За Македонце).

320.

Кóпиле је у Ср́бију, а дјéтић нéзнаног јуна́ка у Црну Гóру. А она́ је с Црногóрца дјéтића копи́лила. (Ланиште. За Црногорце и дево́јку ко́ја је родила).

321.

Цига́њето кáжу: - Е, живóт је до де́сет-једана́јес гóдине, после нéма. После женá, деца́! (Пирот. За Роме).

Рóдно мéсто

322.

Из Кýсу Врáну неvéсту повéли у пољскá сéла, а она́ нéче да íде. Ува́ти се за бýку, нéче да íде, па кáже: - Моја́ бýко, моја́ ладноли́пке! А кад слéзли по́ниско, она́ се увáти за ши́пк па рече́: - Моји́ ши́пци, моји́ ранозрéлци! (Мало Бо́њинце, Пирот. За Кусу Врану).

Ропот, најглупаво село

323.

Велико Село зове́мо Голéми Чíвлик, ста́ро íме. А ди́рамо ђи, па ка́жемо да су Ропоча́ње, се́лото о́камо на ша́лу Ропот. (Мали Јовановац. За Велико Село).

С ле́б не ка́не

324.

Ошља́не /Сас све кане /Само сас леб не кане. ******(Радичевац).

*У Петру́шу сти́ску за гу́шу /С ле́б не ка́не /А дру́го не бра́не! *******Ци́ције су и не́морални. (Петруша. За Петрушу).

Са́ме бу́ђе на о́гањ до́бде

325.

Драгові́та /Богові́та /Са́ме бу́ђе на о́гањ до́бде/...! ******(Куса Врана. За Драговиту).

326.

*Драгові́та /Богові́та /Са́ме бу́ђе на о́гањ па́дау /У сва́ђи дво́р пе́чен во́л /Насре́д се́ло за́клан би́вол /На ребра́та му ани́ар-мани́ар /А на ро́гове бѣ́клица вино́ /Рѣ́зни месце́, пи́ни винце́ /У сва́ку кру́шу Ци́ганче обѣ́сено! *******

Тека је́дн рекѣ́л на Ци́гање и о́ни почѣ́ли да бе́гају. И бега́ли, бега́ли на ју́т, и на Че́пен, ка́жемо га и Чепло́, кад се обрну́, о́но се још ви́ди Гре́бен драгові́тсѣи. И почѣ́ли још ви́ше да бе́гају, и побѣ́гли. И зато́ва не́ма Ци́гање у Драгові́ту. (Горња Невља, Радејна. За Драговиту).

Саможи́вос

327.

Обре́новча́ње су били́ обра́зовани ви́ше од мо́ји До́јђинча́ње. Из сва́ку ку́ћу су има́ли поне́кога ко́ји ра́ди на пругу́ и на желе́зницу, па су има́ли бо́љи живо́т. А До́јкинци, ми́ смо били́ сироти́ња, ма́ње обра́зована, ма́ње чи́ста и ку́ће ма́ње уре́ђене. Обре́новча́ње су били́ мло́го ра́ботни, вре́дни и ве́ћина не́је купува́ла ле́б, а има́ли су во́ће, по́врће, гро́зје, вино́. Али су били́ по се́бични од нас До́јђинча́ње и по се то́лко не дру́же. (Мара Колић, 1926, Дојкинци, Обреновац, Пирот).

Све гото́во

328.

У Врани́ште /Све гото́во. ******(Осмаково).

Свињарé и козарé

329.

Чинигловчање кáжу: - Чóринци су свињарé, а ни смо козарé! Подíрамо се, шáлимо се децá, па и стáри. (Срећковац. За Чиниглавци и Срећковац).

Селó и гра́д

330.

Белолуковци, текá óкамо сеља́цити, смрду́ на бéли лу́к. (Пирот. За сељаке).

331.

Бíца, сеља́к је, неотéсан је, не мóж га препрáвиш, запупавéл. Текá кáжемо за нéкога ко́ји је голéм сеља́к у гра́д. (Пирот. За досељенике са села).

332.

Де, му́жу, де, да не дојдо́мо ми, же́не из селó, да ви не направíмо капи́је и да ви не замени́мо калдарму́, још би гледáли крз тáрабе на ўлицу и с нóж би чистíли кадарму́ од трáву. (Сопот, Пирот).

333.

Дошли́ преварí, гóсје из гра́д. О́ни у селó нéче с мálко и нéче прóсту рану́. (Мирковци. За госте из града).

334.

Зна́м госпóдина ода́вна, али га не зна́м како госпóдина. (Пирот. За досељеника са села).

335.

Какво́ наóдите у тíја Београд те там висíте? Нејé ли ви овде́ пóдобо?!(Градашница. За Београђане пореклом из Пирота и пиротског краја).

Селó невéло

336.

Аој сýпо, и ти ли си јéло /Мáсуровци и ти ли си сéло. (Стрелац. за Масуровце).

337.

Васи́љ је голéмо сéло /А нáсред сéло жабокрéчина! Тáко им пéвамо, а заборáвио сам баш кáко. (Зубетинац, Књажевац. За село Васиљ).

338.

Висóчање, о́ни су по у планину́ту оди нас, па и на шáлу óкамо Вúковци или Бúковци. ама, ти си, изглéда, Бúковац. (Покровеник. За села Горњег Висока).

339.

Госту́шко мéсто је слóжно. Слéзнеш пр́во у селó па идеш у тíја ртове, нéма кудé да идеш. (Гостуша. За Гостушу).

340.

Грмóтрне, и ти ли си сéно /Џиђéрице, и ти ли си мéсо /Влáшко Пóље, и ти ли си сéло. (Зубетинац. За Влашко Поље).

341.

Дóбри Дóле, и тí ли си сéло /Љýтенице, и тí ли си јéло?! **(Копривштица. За Добри До).

342.

Копрívштицу зовéмо Студéна, мáлко с́лнце изгрéва. (Добри До. За Копривштицу).

343.

Не вéља селó Тéлевац. (Клисура. За Теловац).

344.

Ој Бéло, Бéло /И тí ли си сéло /Будáла је свáка којá Бéлца сáка /Бéлчанђе у шамíје /Кáко свíње у помíје /Бéлчанђе у литáци /Кáко зми́је у лештáци. **(Гостуша, Бела. За Белу).

345.

Ој Бéло, Бéло /И тí ли си сéло /Сéдам кýће /Дванáјес сокáка /Нéма човéк кудé /Ни да се покáка. **(Дојкинци. За Белу).

346.

Ој лéле, ој лéле /Селó Бéла не вéла /Али је Гáцђи понéла! **Текá је појáла једнá нáша, рóдом из Пíклешицу, па се ожени́ла у Бéлу. (Паклештица. За Белу).

347.

Откудé íдеш, Пóле? /Из Зáсковци, Нóле! /Кво там прајí, Пóле? /Ожени́ се, Нóле! (Сенокос. За Засковци).

348.

Радисав Танин, он је из Сопот или Темску, каже за наше место: - Нагоре на пр́лицу, озгоре на гузицу /..бем Стратину полицу! (Темска и Засковци).

349.

Селáк си, селáк че си пркљóшеш. (Брлог. За тежак положај сељака и угоднији положај варошанина).

350.

Слéзал из планинýту и станýл господин. (Пирот. За успешног досељеника из планинских села).

351.

Тáта нéје волéл што је сестрá ми у ўчитељску шкóлу, селáчку шкóлу. (Пирот. О тежем положају чиновника на селу у односу на оне у граду).

352.

Час га упало муа, час га подлазило бробињак, час видело паука па лелече, текво је госпоцко дете када га доведу у село. (Дојкинци. О лошем прилагођавању градске деце на сеоску средину).

Сећирче под јастџк

353.

Станкови без сећирче не лѣгу да спѹ. Текá су нам се смејали, кáжу тѹрамо сећирче под јастџк. Кудѣ да íду Станкови све сећирче нóсе и мáкар трн или шипџк на појáту мóра да довлечѹ. (Гостуша. Станкови, о својој фамилији).

Сиромáси

354.

Влáси /Сиромáси. *(Околна села, Власи. За Власи).

355.

Грсничáрка, још нóси пртено, још ју бíју грснице пó-дупе. (Пирот. За сиромашне досељенице у град).

356.

Зáсковчање су били слѹђе у Тóпли Дóл, и нáше се девојђе несѹ удавáле у тóва селó. (Топли До. О сиромаштву у суседном селу Засковци).

357.

Млóго згáн у Крупџц, па нéма ни сóба, него прегрáде у једнѹ сóбу. (Крупац. За Крупац).

Скóта му

358.

Нáс су Козјáнци звáли јебѣм у скóта. Вíди ме и кáже ми. - Де сте, јебѣм му скóта?! (Козја. За Бабин Кал).

Смѣкљино магáре

359.

Óн је од Смѣкљини, а зовѣмо и и Магáришта, па смо га подирали Смѣкљино магáре, кад смо били ђáци, децá. (Рагодеш. За једног Рагодешанина).

Стóвна

360.

Бѣзóвичање /Рóвичање /Пѹкла стóвна /Једѹ гóвна. *(Орља. За Базовик).

Стојћино лѐто

361.

Стојћини први излѐзну у поље, када почне рабóта, а последњи се прибѐру у јѐсен. али им остане врша, па вршú на лѐд. (Гостуша. За фамилију Стојћини).

Стра́

362.

Студѐнка ка ви́ди кúче на онóј брдо, она́ од стра́ удáра у-земи с кудѐљу и óка му да бѐга, марши́ра га. Тека́ се смејú nám, на Студѐнци. (Околна села. За Студену).

Татавѐјци

363.

Татавѐјци /Татавѐјци /Печú лечу /На плочу! **(Копривштица. За Завој).

Телѐ у браздú

364.

Стани́чанац ора́л сас краву и телѐ. И телѐто лѐгне у браздú. И про́јде комши́ја па пита: - Што леж́и телѐто у браздúту? А он му одговóри: - Кравата зна́је да кад се на телѐто досáди и онó лѐгне, мóж и она́ да лѐгне. (Темска. За Станичење).

365.

Кравата нажми́кне на телѐто /Да лѐгне / Да мóже и она́ /Да се одмóри. ** (Станичење, околна села. За Станичење).

Три́ најголемá злá

366.

Три́ најголемá злá за човѐка су лúте шу́шпе, женá с бр́кове и Тѐмштанин. (Темска. За Темску).

Ћóрава малá

367.

Ћóрава малá, звáли су нáшу малú због Пѐру, који́ је стáлно нос́ил нáочаре. (Миодраг Петковић, 1947, Пирот. Околне махале за Перину махалу).

Ћућукавци

368.

Ми смо Топлодóлци зва́ли ћућукавци. Но́се све ша́рено, па изгледа́ју како тиче ћућукавац. Ѐма и мло́го ко́ји се љу́те. (Засковци. За Топли До).

У Врање не́ма лагање

369.

У Врање не́ма лагање /Сто́ кила свиња́ /Двэ́ста кила ме́со /Сто́ кила кру́шке /Двэ́ста кила др́шке. *(Дукат, код Босилеграда. За Врање).

Уко́р

370.

Укоравали смо се на Но́цине, Но́вкове. (Брлог. За фамилију Ноцине).

Упропашћавање

371.

Ако́ има́ш дево́јку не да́ј ју у Ста́јковце, че је упропа́сте. Ако́ има́ш воло́ве за про́дају не да́ј и у Ра́вни Дел, че ји упропа́сте. (Дејан код Власотинца. За Стајковце и Равни Дел).

Уредено село́

372.

Влкови́ја /Ма́ла Со́фија. *(Околна села, Влковија. За Влковију).

Село́ Гњи́лан /Село́ у два́ ре́да /Од Бе́лаву на Њу́јорк изгле́да! **Тека́ смо поја́ли. (Пирот, Гњилан. За Гњилан).

Урнисување

373.

Ока́, ока́, ока́, па дојде́ после те то́ва зло́ йскара на посирку. (Пирот. Обесхрабривање присутне жртве).

Ўчи за мајо́ра

374.

Мо́ј
Бо́ра
Ўчи

За мајора.

(Пирот. О разметању сиромашне жене сином који је отишао у војну школу).

Цáриград

375.

*Мој Топли Доле /Мој Цáриграде /Моји шитци гнили /Моји венци црвени и дебели /Моји коváни долóве! ***Тека појала једна што се отселила у Дóлово, па од њу остáло. Топлодóлци су сас сéнђу и сас вóду богáти. (Завој. За Топли До).

Цíгање

376.

Кад отíдем код Цíганина у гóсте, он кáже: - Сéди да се глéдамо! И не принóси нíшта. (Пирот. За Роме).

377.

Мáнете ме, јá сам ко Цíганка облéчена. Па и Цíганђете по-добрé облéчене од мéне. (Милојковац. О бедном одевању Рома).

378.

Рекáл Цíганин на (цíганску) свáдбу: - Тамáн , свáдба на згóду: ни лéб достíже ни свáдба прéскочи! (Бериловац).

379.

Цíганин брже шéва кад пáда ћиша. Кáже: - Кáпка кáпне, Цíга шéвне! (Засковци. За Роме).

380.

Цíганин (је) дренóвина. Кáжемо: - Мáни га, товá дренóвина! (Вучидел, Ракита. За Роме).

381.

Цíганин први пúт вíди Црнца и засрта га, па кáже: - Каквí ли су при њи Цíгањети кад је óн тóлко црн?! Мóра да су онí по црни! (Пирот. За Роме).

Цеплéнђе

382.

Гостушанка се оженила у Нишóр, па реклá: - Е, квá су оваја дрва вáша, вршиње?! Да вíдите нáше гостушé цеплéнђе, то су дрва! (Гостуша. За Гостушу и Нишор).

Циције

383.

Валнишање: нај-скрчотине, циције големé. (Стрелац. За Валниш).

384.

Радéјна, тврдице. Тврдице ђи зовéмо. (Смиловци. За Радејну).

385.

Да закољеш кокóшку, не мóж мéсо да продадéш у Кóстур и Сóпот, циције. (Станичење. За Костур и Сопот).

386.

Ореовчанин живи́л у Београд и до́јде у селó за Свету-Мари́ју, четв́рти áвгус. И јáви се при баштú, и кáже: - Тáте, јá отóдим да прéспим у Пíрот, јá живим на вáрош. А тí за јúтре да закољеш петлá и једну-но́гу од њéга да спрéмиш. Че до́јдем сас лúђе на руч́к! (Темска. За Ореовицу).

387.

Тврдице смо и несмó пијáнице. Бољéвац у кафáну не ула́зи. Смејú ни се да смо казáли на прода́вцатога у зáдругуту: - Дотéрајте једно́ пíво, свíти че га пи́јемо! (Околна села, Бољевдол. За Бољевдол).

388.

Топéте, не кúсете, íма дóста! Столчáње дошлí да су гóсје у Синú Гла́ву, а Милáн Лб́жља ји текá кани́л. (Калуђерево. За Сињу Главу).

389.

Штр́пци: циције, стíпсе, бéздушни. Не пúстају гóста после дéвет úвече у ку́ћу. Кад пóјду на пи́јац у Књáжевац, па у пúт кокóшку трí-пути стíсну да снесé више јáја. (Кална. За Штрпци).

Чвáрци сади́ли

390.

Борови́ сади́ли чвáрци да нíкну прашчíна. (Околна села, Борово. За Борово).

Чíн

391.

За Шестí Гáбар се укорáвамо: ако во́јник до́јде без чíн протéрују га из селó. (Кална).

Чистóћа

392.

Крупчáнке су чíстије од нáше, све им пóље блíзо. (Бежиште. За Крупац код Беле Паланке).

Човéци и Ржáнци

393.

Срéте ли тýва човéци да проóде? - Срéто. Минýше двá човéка и једýн Ржáнац! (Рсовци. За Височку Ржану).

Шегобíје

394.

Вални́шање су у Стрелџ више били́ чинóвници, него Стрелча́ње. И шегобíвљиви íма дóста у Вални́ш, потсмéвају се на óколна сéла. (Валниш. За Валниш).

395.

Добри́нка из Сóпот, петна́јесто гóдиште, прáва ко пýшка и само се умр́гује. И не знáје кудé њу је мýж зако́пан. (Јасеновдел, Пирот. За Сопот).

396.

Е бóже, бóже, онó за шегý, а онó се дрýгому шегýје. (Топли До. За подругљивца из Топлог Дола).

397.

Покревени́чани су чувáли јалови́ну, онí су бóљи љýди од Стани́чанци. Иш́л сам у Покревени́к и Копри́штицу на седéнђу. Сопóчање су бијошéгљиви. Тémчани су бóљи од Сóпочање. (Ореовица. За Покровеник, Сопот, Станичење и Темску).

Шиничарé

398.

Ћошти́чање óкамо шиничарéти. Кáжемо, кадá и вíдимо: - Те и шиничарéти. Дојдóше шиничарéти! (Топли До).

Шíпци

399.

Мој Тóпли Дóле /Мој дóбри дóме /Мој Ковáни дóле /Мојí гнили́ шíпци /Мојí прозорíти кáмање! Тека́ Топлодóлка кука́ла у Бáнат за рóдно селó. (Засковци. За Топли До).

Шýмска оправíја

400.

Селó Паскаши́ја /Цáрска околи́ја /Шýмска оправíја. (Чиниглавци).

Трећи део

Казивачи о ругалицама

401.

Ћма запрѣчување, замóчување. Деца́ овчаре́, козаре́, говедаре́, па се подѣрамо рáзно. (Горња Планиница).

402.

Исмевање неје било у Клису́ру. (Клисура код Беле Паланке).

403.

Исмевање не́ма. Само по́штовање с дру́га се́ла. (Габровница).

404.

Када́ се свађамо у моје село́ ка́жемо све у óчи. Не́ма исмејавање после. (Мало Боњинце).

405.

На Скривéну, там на појáте, смо се шали́ли комши́сћи сас Росомáчање, а у Бѣтеви́цу смо игра́ли фúдбал сас њи. (Секокос. За Росомач и Сенокос).

406.

Неје било зафрkáвање сас дру́га се́ла. (Горња Планиница, Градиње).

407.

Несмо́ вређáли се́ла. (Црноклиште).

408.

Но́во Се́ло, не исмеја́вамо се. С Вргудина́ц се сла́жемо, не исмеја́вамо се. Неје било исмејавање ни сас једно́ село́. (Ново Село. За Ново Село, Вргудинац и за околна села).

409.

Пѣклешање се са́ми се́бе шегу́ју. (Бела).

410.

Ра́годеш, не́ма исмејавање за њи. (Базовик).

411.

Ру́гање ни́је би́ло. (Горња Каменица).

412.

С кога́ ѣмам ша́лу, ша́лим се, али ни́кога мло́го не зака́чам. (Извор).

413.

Сви́ смо једна́ вода́, сви́ смо ѣсти. Несмо́ исмеја́вали дру́га се́ла. (Рсовци).

414.

У Вргудина́ц не́ма потсмева́ње на дру́га се́ла нити се нам не́ко потсме́ва. (Вргудинац).

415.

У Тушти́цу ни́кој неје исмејава́л дру́га се́ла. (Туштица).

Неругалице, сродне ругалицама

416.

*Бале, бако, колкаве су гронђе/...! ***Појемо и задирамо се када лешници бѣремо. (Дојкинци).

417.

Белава је Станичка, неје суводолска; били смо се за Белаву. (Станичење).

418.

Бољевци су много вредни, ама не помагу једн на другога. На Славинци се не потсмевамо, ни на Каменицу. (Браћевци).

419.

Височање несмо зафркавали. У Смиловци су лако доодиле девојке са стране; из Височки Одоровци и из Гуленовци највише. (Смиловци).

420.

Гостушање, они су за човека добри. (Дојкинци).

421.

Гуленовци, Одоровци, Петрлаш, Радина и Смиловци, различити су од остала села у Забрђе. (Петрлаш. За Гуленовци, Височки Одоровци, Петрлаш, Радејну и Смиловци).

422.

Једн се зетил из Крупџ у Алачев Чивлик, Апостоловић. али много вредни Алачевци, највредни у свата села, па неје могл да издржи и па се врне у Крупџ. (Крупац. За Велики Јовановац).

423.

Кад најдеш Гостушанина ко да си нашл својега човека. (Дојкинци).

424.

Кад сам дошла у Ћсовци несм приметила да ми је добро. А оно: град по-близа, све по-близа. Из Дојжинци сам пешћи ишла у град. Пешћи отидем, пешћи се врнем, пропаднемо од одење, а из Ћсовци је много по-кратак путат. (Дојкинци, Ћсовци).

425.

Какво је најубаво? - Кременски момци /Калањско поље /Клисурски сабор /Најубаво је! ** (Кременица. За Кременицу, Клење и Клисуру).

426.

Камичање су добри, а Присјанци су друкше, не допадају ми се. (Церевдел. За Камик).

427.

Кóј рабóти, у Добродóл је имáло за њéга. А кóј је леђувáл, за њéга нéје имáло. Кóј рабóти, за њéга је Добродóл богáто селó, и могáл је да стéкне и добрó да жíви. (Добри До).

428.

Мí Завóјци смо бíстри: трáву смо пáсли, бíстру вóду смо пíли. Кад кáжеш Завóјац сви знáју да је тóва нáјбистар човéк. (Зав).

429.

На Градýшничáње се смéјем: - Бóљи смо од вáс: нáшта рекá крз вáшто селó проóди. (Добри До).

430.

Нáјвише су жéне доодíле из Рóсомач, а нáше несú там ишлé. Нáше девóјке су бегáле у Óдоровци и Гúленовци. На Вíдлич íмамо ливáде поред њíне ливáде, па се упознáју, завóле и понéкоја побéгне. Ћсовчанé несú доодíле, а и нáше несú ишлé у Ћсовци. С Ћсовци смо се кошкáли. Онí тáмо, поголемó селó па се прáве вáжни, а мí цéнтар у Висóк, па се и мí прáвимо вáжни. А с Пíккешáње смо се више слáгáли. Пíккешáње су млóго улагáли у нáш манасти́р. (Височка Ржана. За Росомач, Гуленовци, Височки Одоровци, Рсовци и Паклештицу).

431.

Нáјлоши љúди су у Тéловац, Љубáтовицу, Клисúру, Сíњац и Чíфлик. За Клисúру и Чíфлик кáжу да смо нáјлоши због Ајвáзовци. Нáјгоре фамíлије су Ајвáзовци у Чíфлик, Гáждерови у Тéловац, Телевéзови у Љубáтовицу и Близнaкóвци у Клисúру. Сíњчáње се нáј тúже. по сúдове íду брát с брátа, сестрá сас сестрú. Сíњчани и крáдну. Чíфлик после Дрúгог свéтског рáтa, вíши нíво; обрáзовани смо и кúлтурни, и ценíли су нас Црнóклиште, Црвенчéво, Сíњац и Љубáловица. (Чифлик. За Чифлик, Теловац, Љубатовицу, Клисору, Сињац, Црноклиште и Црвенчево).

432.

Нáши из сéла, íма кóји хóће да украду. (Петруша).

433.

Нí смо Влáшáње рáботни, а Бéровчáње, íсто и дру́жи, товá не вóле. Па у Пóљску Ржáну кáжу за нас, тíја што смо се доселíли из овáја сéла óколо: - Овí Бугарáши учудíше нáрод с рáботу. (Власи. За Власи).

434.

Осмáкóво, богáто с винó. Тúрчин испíл сéдам кóве и óсму нéје могáл да испíје до крáј. (Осмаково).

435.

Причовчáње су нáјбóљи. (Штрпци. За Причевац).

436.

Са́дим ру́же, са́дим о́сам ре́да /Зубети́нац на ва́рош изгле́да /Зубети́нац има
два ду́ћана /Два́ дућана, ту је и кафа́на...(Саша Илијић, 1973, Зубетинац,
Књажевац. За Зубетинац).

437.

Село́ Кру́пац у че́тири ре́да /Изда́лека на Па́риз изгле́да. (Крупац код Беле
Паланке. О свом селу).

438.

Си́ну Главá, били́ су за шегу́, а са́ су за валу́ - имају и шко́лу и деца́.
(Присјан).

439.

Студе́нци су као кара́ктери најбо́љи, у́век ми као ма́јстору пла́те, а и
дру́штвени су најви́ше у на́ш кра́ј. (Валниш).

440.

Тре́шњанци, мло́го тре́шње има́ло. По педесе́ тре́шње смо има́ли и
продава́ли смо у Пи́рот и у Пала́нку. Но́сим на ле́ђа по два́јес и пёт ћи́ла
тре́шње. (Тре́шњанци, део Си́њаца).

441.

Су́ково брдові́то, а Војне́говци у ра́вно, па сам волела́ у Војне́говци да се
оже́ним, а и мо́ј Но́вко у́бав, ве́сел, до́бар. (Суково, Војнеговац. за
Војнеговац и Суково).

442.

Тре́шњанци су село́ под Си́њац, а име доби́ли због тре́шње и ле́шници, там
се мло́го ра́цају. А зашто́ тека́ кажу, не зна́м. (Си́њац).

443.

У До́њу Ка́меницу најпош́тен и најпо́штован на́род. Два́ мага́цина, роба́
напо́љу, ни́кој не ди́ра ништа. (Доња Каменица. За Доњу Каменицу).

444.

У Кру́пц /Ма́кар и за ко́лц. (Држина. За Крупац). (*Же́ља девојачка да се
у Крупац удаду*).

445.

У Но́во Корі́то ле́пе дево́јке. (Ново Корито, Опшљане).

446.

У Ста́њанци су дево́јке по-ве́селе од на́ше, по чи́сте и ле́пше, и свé у
плиси́ране сукне́. (Темска).

447.

Што́ Заво́јци і́му у петéте /Лука́нци не́му у главéте. ******(Завој. За Велику
Лукању). (*Антиругалица*).

Напомене

1. Ругање је више у извођењу и у избору неповољне прилике по жртву, а много мање у тексту. Избор неповољне прилике, хорски смех присутних и понављање су његова основна средства. Оно нарушава правилан развој личности на коју се усмерава, нарушава добре односе међу људима и ствара основу за трајну и дубоку мржњу. Зло онога који се руга покреће зло у ономе коме се руга.
2. Због великог обима непознатих речи и недостатка простора, не дајем непознате речи већ препоручујем коришћење Речника пиротског говора. (Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора, том I и II*, ЈП Службени гласник, 2014, Београд).

АКСЕНТИЈЕ-СЕНТА МИТИЋ (1902-1983) ВРАЧАР ИЗ ВИТАНОВЦА

Прошле су 34 године од смрти Аксентија Митића, а приче о њему су још живе. Ко ме год сам поменуо намеру да за Зборник напишем нешто о овом човеку, свако је имао да каже нешто о њему и његовом деловању.

Аксентије Митић – Сента, рођен је 1902. године у Витановцу у великој Дојчовској фамилији, која је настањена и у Мирановачкој Кули. Основну школу завршио је у Мирановачкој Кули, која је отворена 1907. г. и то баш у згради турске куле. Отац му, Величко, био је један од ретких писмених људи у селу, а писменост је стекао у пајешкој цркви негде око 1885. Сента је био је ожењен Добринком и имао три сина (Добрисав, Славко и Рачко). Врачањем, гатањем и прорицањем почео се бавити око 1930. г. и педесетак година људи нису престајали да му долазе и да од њега траже помоћ за своје здравствене и друге проблеме.

У вези са почетком Сентиног врачања треба поменути да је пред крај 19. века на ширем простору Старе планине, посебно на подручју Заглавка и читавог Буцака (не само Белопаланачког), дошло до ширења веровања у моћи сличне старим пророцима, па је велики број људи, чак и жена, почео да прекопава стара црквишта, манастиришта и друга култна места, да ископава старе цркве, записе и разне реликвије и да ослонцем на њих објављује своје визије као божју вољу и у складу с тим тумаче и предсказују разне догађаје.¹

Сента је око 1925. године био граничар на југословенско-бугарској граници, где је рањен. Док је био на лечењу често га је хватала несвестица и почело је понешто да му се причињава. Дружио се са разним људима, наслушао се свакаких прича и као бистар, побожан и знатижељан сељак памтио је све то и очито да је то оставило на њега снажан утисак. Углавном, после лечења враћа се кући, „узима пијук и лопату и почиње откопавања изнад манастира код Поганова (сигурно је о том месту нешто сазнао од

¹ М. Станојевић, *Заглавак*, Етнографски зборник, књ.20, Београд, 1913, с. 23

својих другара-граничара). Није гледао ни жену ни децу”²

Затим откопава у свом крају. Све што је налазио предавао је цркви. Тако је пајешкој цркви предао сребрно кандило које је ископао на Манастиришту, изнад Витановца. А можда и није баш све. Његов син, Добрисав, је о томе овако говорио: „*На Манастириште ископамо једно ђупче и там најдóмо сребрне паре и 6-7 наполеона. Тој поделимо на три дела, па преко неки људи продадемо у Скопље – крадом. Од теј паре купили смо њиву доле поред цркву.*”

Тих година, око 1930. је почео и са врачањем. Вероватно је приликом тих ископавања нашао и једну малу фигурицу, величине прста, у човечјем облику, беле боје. Фигурица је била смештена у комаду воска и Сента је увек носио при себи, у појасу којим се увек опасивао. Звао је ту фигурицу – расковник и често је помињао са неким тајанственим значењем. Из казивања Сентиног сина могао се стећи утисак да се ради о некој фигурини на које се често наилазило на ископинама и које су биле израђене од глине, дрвета, порцелана и других материјала. Међутим, из запажања посетиоца, постаје вероватније да се, у ствари, радило о корену биљке расковник, о којој је Сента чуо док је био војник-граничар или док се налазио у болници на лечењу. Тада су неки од војника носили коренчић расковника ушивен у униформу и причало се да ко га је имао ништа му није могао ни метак. Није познато да ли је он свој расковник ископао на брду Јаловар изнад Витановца (где се налази и Манастириште) или га је на неки други начин набавио од трговаца лековитим биљем. Али сигурно је то да је веровао у чудотворну моћ ове биљке (и амајлије коју је имао), и своју увереност да може помоћи људима, а и себи, добрим делом је заснивао и на тој чињеници.³

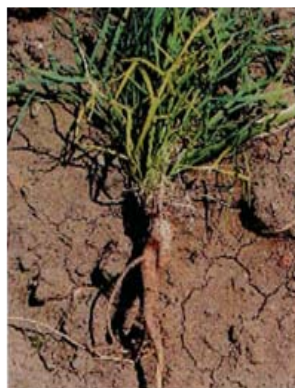
На пример, кад је у паланачком затвору сам некако отворио закључана врата, говорио је:

„*Апсише ме. У Паланку ме откараше. Кад ујутро сви катанци откључани. А начелник дош’л да види катанцити. Пречукá ји ја! Еве им га! Не могу они с чича-Сенту! Не знају они за расковник, а Сента знаје. Не могу они с мен... Расковник је туј...*”

Наиме, после ослобођења 1945. године, нова власт оценила је његово врачање као надрилекарство, забрањивала му рад и више пута га

² Из казивања Сентиног сина Добрисава Митића.

³ Расковник (лат. *Laserpitium siler*) је биљка за коју се зна већ 2000 година. Према веровању Старих Словена сматра се да њен корен има магијска својства, те да може да штити дом и укућане од сваког зла. У народу се такође верује да може расковати сваки оков (“да гвоздена врата отвара”) и расчинити сваку врацбину. Може да допринесе бољој заради али и да чува добро здравље. Расковник расте на стенама у крашким пределима и тешко га је наћи. Најчешће се налази на Ртњу али и на Сувој планини. Корен често има налик човечуљка (или га трговци лековитим биљем тако обликују) и носи се као амајлија (талисман). У народној медицини користи се против змијског отрова, да побољша варење, за лечење болести крвотока, болова у зглобовима, ишијаса, астме, епилепсије, жутице, чира, за лечење катаракте, мушке импотенције и у гинекологији.

Расковник (лево - са кореном и надземним делом, у средини- човеколики корен) и икона Богородице. Сличне „реквизите” користио је Сента код врачања.

хапсила. Једном је био у затвору са Ђорђем из Крупца, који се такође бавио врачањем. После 1960.

престали су га прогонити. А он је, као правдајући се, говорио:

„Ја никог не зовём. Они сами дооде. Од муку дооде. Лупају ми на врата. Невоља ји натерала. А ја им помогнем. Нико ме ништа не тражим.”

Једно време је примао муштерије у појати изнад Мијиног кладенца, а касније у својој кући у селу. Неких дана било је и по стотину „пацијената”. У поједине дане, по казивању мештана, „зарађивао је више него задружна продавница.” Тако је он постао и педесетак година био нешто као симбол за село Витановац. Долазило је много људи из разних и врло удаљених крајева. Сматра се да управо Сенти треба захвалити што је село добило аутобуску везу са Нишем, пре многих других. Јер, много је људи и из тог

Белопаланачко село Витановац (поглед са потеса Селиште) у Буџаку, у долини Сврљишког Тимока, у коме је Сента провео читав свој живот.

правца долазило у Витановац да тражи помоћ од Сенте. У Витановцу и Мирановачкој Кули су се издавале собе људима који би дошли и чекали да их Сента прими. Пуно је било људи и око његове куће и у дворишту.

Сенти су се људи обраћали по најразличитијим питањима. Највише су, наравно, тражили помоћ и лек због разних болести, али и због разних крађа имовине, због разјашњења судбине несталих, па и умрлих лица, због брачних и многих интимних физичких и психичких проблема.

По мишљењу многих из његовог најближег окружења, тј. људи који су га добро познавали, као и по мишљењу његовог сина Добривоја, Сента је поседовао натпросечну моћ запажања, умео је често да проникне

Кућа Аксентија – Сенте Митића у Витановцу у којој је он живео. Најчешће је седео на степеништу и ту дочекивао посетиоце. На слици је његов син Добрисав Митић.

у „душу” човека, а умео је и да наведе људе да му и сами, готово несвесно, откривају неке информације, које је он знао да повеже са разним другим, као и са сличним случајевима из дугогодишњег искуства, те да често на основу свега тога долази до тачних закључака и задовољавајућег решења разних проблема на које су се жалили његови посетиоци. Умео је, такође, да брзо изграђује поверење људи у његове добре намере, у његову жељу да помогне и у његове способности да успешно разреши многобројне невоље које су мучиле његову клијентелу. При томе се обилато користио грдњом и псовкама на рачун оних на које се клијенти жале и тиме их још више уверавао да је на њиховој страни и да ће онемогућити све њихове душмане. Кроз дугогодишњу праксу изградио је и низ практичних поступака од пријема клијената, узимања информација, стављања белега, грдње и

псовања клијентових непријатеља, до одређивања цене и наплаћивања за његове услуге. Знао је да гради поверење и тиме што би, на пример, рекао: *Ја ти овде не могу ништа да помогнем, него да идеш код Товилку у Перџи.*

Витановчани су запазили и то да је људима из свог села нерадо „гледал, да ји не посвађа.”

Значајну улогу у његовом врачању и прорицању имала је икона (по једнима Богородице, а по другима Свете Петке), коју је стално држао на столу испред себе и преко ње стављао белеге које су му доносили посетиоци. То је вероватно имало за циљ да остави снажнији утисак на клијентелу и да тиме његово прорицање учини веродостојнијим, јер је, као, у некој вези са божанским силама. Ма да се црква, у принципу, ограђивала од деловања врачара. Не мању улогу имала је и његова амајлија од расковника. Неки посетиоци примећивали су како је Сента, уз причање, вадио из појаса неки смотуљак и њиме више пута додиривао белег који је лежао на икони уз неко неразумљиво мрмљање.⁴

Крајем педесетих година академик Јован Туцаков испитивао је народну медицину у долини Тимока и по казивању мештана посетио је и Аксентија Митића. Неки се сећају да је академик Туцаков рекао да Сента не зна много о травмама и да је његово врачање у ствари надрилекарство.⁵

Сента је од трава најчешће давао људима биљку која се у Буцаку зове бесничје. Она је отровна, па је никад није препоручивао да се пије, већ је саветовао потапање у воду и прскање по одређеним местима и предметима или стављање испод јастука.⁶

Етнолог др Љубинко Раденковић, у оквиру свог истраживања народне магијске медицине, 1971. године, посетио је Сенту у његовој кући у Витановцу и у вези с тим записао: „У Свљишком крају седамдесетих година, био је познат и Сента из Витановаца, који се прочуо по гатању и прорицању. Он је људима „откривао” судбину тако што је од њих узимао кончић, стављао га на икону испред себе, и гледајући у њега говорио оно што је било значајно за човека који је тражио помоћ од њега.” По Раденковићу, он припада оној групи „врачева” који немају неке устаљене форме или речи-бајалице, па зато и не могу прорицање пренети наследницима, тако да остају као усамљене појаве. „Они израћају из дубинских слојева културе, нашавши погодан начин повезивања људи са њиховим несвесним искуством, заснованим на

⁴ Синиша Соколовић, из Мирановца, сећа се казивања своје бабе Иконије да су се као талисман, звани расковник, користиле и кости добро скуване мачке - по посебном обреду (ноћу, у планинској вртачи, на огњишту ограђеном колцима). Кошчица, извучена из котла, одмах се обмотава у загрејани комад воска и носи у појасу или ушивена у неки део одеће.

„И кад тој имаш – има много што да можеш, где очеш да пројдеш и да се провлчеш, а да те нићи не види.” – говорила је баба Иконија.

⁵ Јован Туцаков (1905-1978) - познати српски фармаколог и академик и најбољи познавалац лековитог биља. Писац је уџбеника: *Лечење биљем*.

⁶ Бесничје се често налази у Белопаланачком крају. Стабиљка је разграната, цвета у јуну и јулу. Има бело-жућкасте цветове типа зевалице. (По казивању Богдана Ранђеловића).

митским сликама. Они су више занимљиви као манифестација архаичних облика културе, а не као они који памте и преносе утврђене магијске обрасце, значајне за реконструкцију целог система магијског понашања. Свесни тога да је њихов приступ прорицању произвољан, без посебних магијских или религијских канона, овакви “врачеви” одбијају сарадњу са истраживачима. Тако је поступио и Сента, приликом мог сусрета са њим 1971. године... Када је приметио да снимам његово прорицање није више желео да то чини.”⁷

Мишљења психијатара се свode на то да је веровање у чини плод заоставштина из старих паганских времена. Иако се врше многа истраживања парапсихолошких појава повезаних са претпоставкама о постојању нових и неистражених видова енергије, којима су обдарени и поједини људи, поузданих научних потврда за то још увек нема.

У сваком случају, без обзира на оцeне и мишљења о Сентинoм врачању, био је то необичан човек чије деловање је заокупљало пажњу људи овога краја више од пола века и кога се многи сећају до данашњих дана.

Живео је 81 годину и умро 1983. године. У даљем се даје неколико случајева из Сентине праксе забележених по казивању људи из његовог најближег окружења. Најинтересантнија су сведочења Сентиног сина Добрисава Митића и, такође Витановчанина, Богдана Ранђеловића.

Могло би се рећи да су то случајеви – директно из Сентине „ординације”. Дају се и нека сведочења људи који су били Сентини пацијенти, а такође и одломци из две песме инспирисане деловањем овог човека. За наслове прилога узете су карактеристичне реченице из Сентиног обраћања посетиоцима, онако као је он говорио и како су то чули казивачи.

Одведоше ти коби́лу, одведоше!?!⁸

Долазе два човека из Орље. В са Сентом. А он на свом месту, на степеништу. Види их како улазе у двориште и виче:

-Ти што си ме онома́д олајава́л и псова́л у д... – одма да се врнеш одокле си дош’л, а ти Драго ајд’ горе да видим каква́ те мука доведе...

-Море, Сенто, нејé једна́ него две...

-Е, бре, е, бре, ...одве́доше ти коби́лу – тека́ ли је?

Човек поче да се крсти. – *Значи, знајеш, знајеш..?*

-Видим, како да не видим..., ал’ не бој се ти. Седи, и да знајеш: коби́ла ти је жива и здрава... И ждребна, јел’ тека?

-Јес, ждребна је. И тој знајеш!? Па и тој ме брине... А здрава вели́иш? А где је?

⁷ С. Петровић, *Културна историја Сврљига*, књ.2, Ниш, 1992, с.545. Део о магијској народној медицини у Сврљешком крају у поменутом делу написао је и са Сентом разговарао др Љубинко Раденковић, истраживач, научни сарадник, етнолог, родом из Плужине код Сврљига. Ради у САНУ – Београд.

⁸ Казивач, Добрисав Митић, (1920-2006), најбољи познавалац прошлости села и околине и најзначајнији казивач о разним догађајима који су описани у хроници „Белопаланачки Буџак”, аутора Градимира Маринковића, изд. 2008.

*-Оче, морé, само да те сећирају – нешто сте се замерили с комиције...
И одведена је там у густии, у шуму, у Алугу. И врзана...*

-Ма, видиш ли ти, Сенто, б'и тека...?

-Текá је како ти казујем, сам че си видиш... Него, какво је још друго?

-Еве ти, Сенто, овај врчица – с тој сам врзува́л такво́...како џачку.

Имал сам наполеони и skutáл сам ји на таван. А с'г ји нема.

Сента ставља комад канапчића на икону, трља га прстима, па каже:

-Тој ти је нећи из фами́лију узéл... Ал' нејé потроши́л. Него ји skutáл на друго место – само он да си знаје. А ти че си идеш дом и че погледаш у плевњу, под мајију... Там' требе да буде.

Сутрадан се враћа Драга с балоном ракије и три наполеона.

-Еве ти, Сенто, овој је за тебе, а за мен' је доста ови́ја четрнајес што имам овде у кеси́цу-ву.

Дојде ли да ти ја опра́вљам ону́ј ствар? ⁹

Група деце седе испод ораха уз саму Сентину кућу. Једна лимузина се зауставља поред њих. Виде – београдска регистрација. Излази добро обучен човек и пита за Сенту. Богдан се понуди да га одведе... Сента, по обичају, седи на степеништу своје куће и чим га посетилац поздрави, почиње:

-Види, види..., ма, код мене ли дојде да ти опра́вљам ону́ј ствар, - и нетремице гледа човеку у очи. Клијент црвени у лицу, нешто мрмља, а деда Сента наставља:

-Па дабоме, не диза ти се, не диза... а ха-ха...! Спиш си са швалерку како са сестру. Не диза се... На друго место си мушко, а овде не иде, нече, не служи те, е,!

Мислел си да л' да дојдеш, ил' да не дојдеш, па си реши́л: Бем га, ајд да отидем...

-Па, јес' премишљавао сам се, мало је незгодно...

-С'г би те искара́л, ал те нашево дете дове́ло, па нечу да те искарам, чу да ти гледам... Носиш ли нешто од туј невесту?... Ништа неси донéл... Тој че да иде малко потешко. Ал' ајд'... За с'г – овак: Чу да ти даде́м ову́ј траву („бесничје” – прим. казивача), да ју потопиш у воду па да напрскаш там где спитé... И овој добро да запамтиш: Ако ти не помогне, друђи пут да дојдеш и донесеш од њу нешто... Извади нећи кончак из гаче, из комбине, такво... И донеси тој, па да видиш кад ја тој турим овде на икону – овакав има да ти буде! Че видиш кво чича Сента знаје, аха!

⁹ Казивач, Богдан Ранђеловић, из Витановца, рођ. 1951. Највише времена (преко 20 година) провео је на дужности директора Земљорадничке задруге “Пандирало”, са седиштем у Мирановачкој Кули. Најзаслужнији је за развој и опстанак те задруге. Живи у Белој Паланци и дуго је општински одборник. Један је од најбољих познавалаца села у Буцаку и дао је највише података за хронику „Белопаланачки Буцак”, аутора Г. Маринковића, изд. 2008.

Посетилац се смешка и црвени, па пита колико да плати, а деда Сента се, као снебива, па каже:

-Онија човѐк пре теб' овој остави – и показује на једну велику црвену новчаницу поред иконе на столу – а ти како очеш...

И човек извади исто такву новчаницу и стави поред оне на столу.

Кроз мртвачки прстен си прогледан.¹⁰

-Каква те мука код мен' доведе?- пита Сента посетиоца.

-Па, чика Сенто, сам сам, а доста веч године имам...па...

-Ма, видим, видим - не мож' да се ожениш. Маџије ти направили...

Туј из комишл'к, је л тека? Па, дабоме. Кроз мртвачки прстен си прогледан и с празан катанац си закључан. Кућа ти три пут овијена... Све видим... Него, не секирај се, че ји ми пречукамо... Мајће им га, тамо њима... - Каква ти је овај Нада?

-Нејѐ Нада. Рада је онај што је требало ...

-Па, ја ти велѐм – Рада, ал ти ме неси разумѐл. Дабоме – Рада. Требало је да се узнете, ал ти направили маџије... с мртвачки прстен... Али, еве им га! – Не могу они с деда Сенту... Слушај ме добро: Еве ти овај травá (опет „бесничје” - прим. казивача) и иди си дом. Па да од две воде узнеш (са два извора – прим. аут.) и да потопиш траву-ту, и 24 сата да стоји. Тегај да узнеш и да напрскаш там где твоји-ти душмани прооде... ал' да те нићи не види. И све че се заврши како очеш...

-Дај боже, чича Сенто, хвала ти! Колко сам ти дужан?

-С 'г ништа. Иди си дом, па кад видиш вајду ти че се врнеш, па че си на dedu донесѐш каквó требе...

Овија човек је много далеко - у жице, около њег' само снег и лед.¹¹

Александар Ђурђевић, звани Калац, са групом белопаланчана, партизана и симпатизера из околних села, ухапшен је од гестаповаца почетком марта 1942. Ислеђивали су их у среском суду и потом су пребачени у логор Црвени Крст у Нишу, а одатле у немачки логор у северној Норвешкој. Прошла је година, па друга, а супруга Љубица ништа о њему није знала. Једног дана решила је да иде код Сенте. Одсекла је парче платна са шињела мужа и упутила се пешице у Витановац.

„Кад улѐзо у собу Сента беше сам и седѐше уз астал. Ја му дадо онија белег и он га тури на малечку икону Богородице“. После ми рече: „Овија човек је много далеко одовде - у жице, около њег само снег и лед; много се мучи, ал че се врне“!

И тако је и било. Калац се вратио у Белу Паланку септембра 1945. године.

¹⁰ Исто.

¹¹ По казивању Лоле Ђурђевића, р. 1948., из Београда.

Од Дивљане до Витановца – за бадава.¹²

Око 1965 године крену из Дивљане Веља Тричковић и Мома Митић код Сенте вражалца у Витановац. Ишло се пешке. Кад су прошли Паланку и Нишаву и кренули узбрдо, каже Мома: „*Вељо, да ли смо ми нормални? Има да бијемо ноге 20 километара до тамо и толко отуда, а да л'ће старџат да зна нешто да ни каже?*” И опсује. Веља му одговори: „*Ћути Момо, овај дан смо за то наменили, па како буде.*”

Кад стигну у Витановац, уђу у двориште и најаве се. Изађе Сента из куће, погледа их и каже Вељи: „*Уђи, теби ћу да гледам,*” па се окрете Моми: „*Ти да доћеш други пут и уз пут немој да се премишљаиш и да ме псујеш.*”

Мома га с неверицом саслуша и врати се необављена посла.

Све сам ти рек'л, што могу да ти кажем¹³

Образована жена од 35 година, на високом положају у једном нишком предузећу, решила је да се обрати Сенти и сазна шта ће јој рећи о њеној будућности и евентуалном браку. Када му је рекла шта је мучи, он је затражио да скине минђуше и стави их испред њега на икону. Поред минђуша он је ставио и некакав смотуљак, прстом на устима показао да треба да ћути и затворио очи. После непуног минута рекао јој:

„*Иди си дом. Скоро има да се удаиш за паметног и писменог човека. И има да добијете сина.*” Онда је поново затворио очи. –Има ли, чико, још нешто?” – питала је жена. Сента је отворио очи, погледао је и рекао:

„*Све сам ти рек'л што могу да ти кажем.*”

Жена се заиста убрзо удала за озбиљног, паметног и образованог човека, родила сина, али је приликом порођаја од добијене сепсе умрла.

¹² Казивање Животе Јоџића, р. 1949 у Дивљани. Главни и одговорни уредник Зборника.

¹³ По казивању Тугомира Нешића, 1930. Гламац, живи у Нишу. Иначе, Тугомир се је својевремено, из радозналости, обраћао Ђорђу Виденовићу из Крупца, који се бавио врачањем у исто време кад и Сента, а заједно је са Сентом био и у затвору. Он је уместо иконе најчешће користио чорбалук у који је сипао воду и у њу бацао угљевље приликом гатања. А затим би давао неке лековите траве. Када га је Тугомир замолио да му каже нешто о његовој будућности, рекао је: “Не могу да гледам ономе који ми не верује.”

Вражалц Сента из Витановци¹⁴

Несмо га често вицевљали,
ал доодил је у Лужницу кад му се никој неје надал,
преко Белу Мораву,
преко Белу Паланку,
преко Белу Воду.
И тој је доодил кад неје ни пијац,
ни вашар,
кад неје ништа.
А којито је тел да види
сами су се тревљали б'ш т'г, б'ш пред њег',
тија на којито је напрајено ел дадено!

Вадил је травће из прослук,
и некакву зевњу,
и некву воду,
и неке речи,
и тачно знал кому кво требе да даде!
И сваћи је питувал у стра:
а што б'ш ја, што б'ш са? ...

Сента Вражалц¹⁵

Че ти дадѐм травку
да ти се трмће роје,
Че ти дадѐм травку
да ти се овце угоје,
Че ти дадѐм травку
да те не боли́ рука́.
Че ти дадем травку
да те не боли́ глава́.
Че ти дадем травку
да ти близни жена́...

¹⁴ Песму је написала Милица Дисина, из Лужнице. Песма је у целини објављена на сајту „Лужничких новина“.

¹⁵ Лола Ђурђевић-Калац, 1948, син је Александра Ђурђевића-Калца из Беле Паланке и унук Јована Јеремићиног, из Бабиног Кала. Песма је у целини објављена у Белопаланачком зборнику бр. 12/2016., а такође у његовој књизи: “Ој, Нишаво, травко лековита” и збирци песама “Сањарење, љубавне песме.” Живи у Београду.

ФЛОРА

ПРАВИ ТАРТУФИ (*TUBER SP.*) И ДРУГЕ ПОДЗЕМНЕ ГЉИВЕ У ШУМАМА СВРЉИШКИХ ПЛАНИНА

Сажетак: Тартуфи (*Tuber sp.*) су подземне ектомикоризне гљиве које живе у симбиози са бројним дрвећем и жбуновима (храстови, тополе, јаворови, граб, леска, буква, четинари). Распрострањени су широм Европе, у Америци, Африци и Азији. У Европи је до сада пронађено око 200 врста а у Србији око 70. Најпознатије конзумне врсте тартуфа које постоје у Србији су: *Tuber magnatum*, најцењенија и најскупља врста; *Tuber aestivum*; *Tuber brumale*; *Tuber macrosporum*.

На Сврљишким планинама у шумама Беле Паланке и Сврљига пронађено је 8 врста правих тартуфа (род *Tuber sp.*): *Tuber macrosporum* Vittad. [1831], *Tuber aestivum* (Wulfen) Spreng. (1827), *Tuber brumale* Vittad. [1831], *Tuber rufum* Pico [1788], *Tuber excavatum* Vittad. [1831], *Tuber foetidum* Vittad. [1831], *Tuber nitidum* Vittad. [1831], и *Tuber sp.* Из групе других подземних гљива пронађено је 7 врста: *Elaphomyces aculeatus* Vittad, *Elaphomyces anthracinus* Vittad. [1831], *Elaphomyces sp.*, *Genea vagans* Mattir. [1900], *Melanogaster broomeanus* Berk. [1843], *Stephensia bombycina* (Vittad.) Tul. [1851] и *Terfezia arenaria* (Moris) Trappe [1971].

Досадашња истраживања су показала да у шумама Сврљишких планина има неколико конзумних врста тартуфа. Стога је подручје Беле Паланке и Сврљига веома погодно за плантажно гајење тартуфа сађењем тартуфизираних садница леске, тополе, храстова, граба и других врста дрвећа и жбунова.

Увод

Тартуфи (*Tuber sp.*) су подземне ектомикоризне гљиве које су уско повезане са бројним врстама дрвета и жбуновима из следећих родова: *Quercus* (храстови), *Populus* (топола), *Fraxinus* (јавор), *Carpinus* (граб), *Coryllus* (леска), *Fagus* (буква), четинари, неке зељасте биљке и *Rosa* (руже). До сада су истраживани различити аспекти биологије, таксономије, морфологије, анатомије, биогеографије, микоризе, антиоксидативна активност, биохемије,

алелопатије, генетике, екологије, животног циклуса, култивације итд. (Delmas and Poiton, 1973; Zambonelli and Govi, 1983; Chevalier et al, 1985; Pargney-Leduc et al, 1987; Biocca et al, 1988; Glamočlija et al, 1997; Mamoun and Oliver, 1996; Palocci et al, 2006; Milenković et al, 1992.; Milenković, and Marjanović 1999; Glamočlija, et al, 1997; Djurdjević et al, 1999, 2015, 2016; Marjanović et al, 2010; Lesjak, et al 2014). Прави тартуфи (*Tuber* sp.) се јављају у топлијим деловима Европе са умереном климом, углавном до 44°C ширине, проширујући свој опсег између 38° и 50°C, а идући даље северно на 60°C, до Јужне Скандинавије и Канаде и на југу до 30°C, у Северној Африци, југозападној Кини и северу Мексика. За 238 година проучавања рода (*Tuber* 1780) формално је препознато око 200 врста пронађених у Европи, Азији и Северној Америци. Регије са највећом разноврсношћу су медитеранске и субмедитеранске зоне Европе (Иберијско и Апенинско полуострво и јужна Француска). Када је Европа у питању тартуфи су пронађени у 80% европских земаља, на веома различитим географским ширинама, од Шпаније на југу, Шведској на северу и Мађарској, Хрватској и Србији на истоку. Данас се црни тартуф *T. melanosporum* углавном налази у Француској, Шпанији и Италији док је бели *T. magnatum* ограничен на север Италије и источну Европу (Мађарска, Србија, Хрватска и Словенија). Други тартуфи као што је *T. aestivum* имају већу дистрибуцију и налазе се широм Европе.

Тартуфи у различитим фазама њиховог животног циклуса, ослобађају специфична хемијска једињења. До данас је идентификовано више од 200 испарљивих органских једињења из различитих врста труфа (алкохоли, алдехиди, киселине, етри, естри, кетони, терпени, тиоли, сумпорна једињења, терпеноиди и феноли). Од њиховог односа и количине зависи мирис тартуфа и њихова гастрономска вредност (Djurdjević et al., 1999; Buzzini, et al. 2005; Culleré, 2010; Splivallo, 2007; Splivallo, et al. 2011; Villares, et al., 2012; Beara, et al., 2014; Wang, and Marcone (2011). Најцењенији и најскупљи је бели тартуф *T. magnatum* (кухињски дијамант, храна богова или јело аристократа, како га све називају). Он достиже цену од 9.000 евра за килограм. Крупнији примерци белог тартуфа се продају на међународној аукцији по цени од неколико десетина хиљада евра за килограм (30.000-125.000). Према проценама у трима главним земљама (Француска, Шпанја и Италија), производња *T. melanosporum*, је износила 25 тона у периоду 1998-1999. С обзиром на друге главне комерцијалне врсте као што су *T. magnatum*, *T. borchii*, *T. asetivum*, *T. brumale*, обим продаје широм света достиже неколико стотина милиона евра годишње. Остале јефтиније врсте као што су *T. borchii* достижу цену од 100-200 евра / кг у Италији), а *T. asetivum* неколико стотина евра / кг у осталом делу Европе (Ceruti, et al., 2003; Hall, et al, 1998; Mamoun, and Oliver, 1996; Mello, et al, 2006; Milenković, et al, 1992; Montecchi, and Sarasini, 2000; Olivier, (2000); Pegler, et al, 1993).

Циљ нашег вишегодишњег рада је био да се истраже подземне ектомикоризне гљиве, поготово конзумне врсте тартуфа у шумама на Сврљишким планинама.

Материјал и методе

Прикупљање плодоносних тела тартуфа и детерминација

Плодоносна тела тартуфа прикупљана су неколико година од 1992. до 2005. године уз помоћ специјално дресираних паса (Слика 1.). После уклањања честица земље и испирања водом, мерили смо тежину сваког тартуфа. Детерминација свежих тартуфа обављана је на основу спољашних морфолошких карактеристика, изгледа пресека тартуфа, мириса и спора. Споре су посматране уз помоћ оптичког микроскопа (облик и димензије спора, димензије и орнаменти на спорама). Молекуларна анализа обављена је проучавањем делова дезоксирибонуклеинске киселине (ДНК) коришћењем PCR (Polymerase chain reaction). За молекуларну анализу коришћени су свежи или осушени примерци тартуфа (White et al. 1990, Gardes and Bruns 1993). Неки узорци су слати у Америку и Словенију ради прецизније детерминације.

Слика 1. Шума *Fraxino angustifoliae-Quercetum roboris* са старим храстом лужњаком и плодоносним телима *T. macrosporum*, која су пронађена помоћу специјално обучених паса. Плодоносна тела углавном се налазе у површинском слоју земљишта (дубине 0-5 cm). Око дебла храста налази се велика гола површина без зељастих биљака (Djurdjevic et al, 2015).

Резултати

На Сврљишким планинама у шумама Беле Паланке и Сврљига пронађено је 8 врста правих тартуфа (род *Tuber*). Из групе других подземних гљива пронађено је 7 врста. У даљем тексту прилажемо њихове фотографије, опис главних карактеристика, место налажења и конзумну вредност.

Прави тартуфи (*Tuber sp.*)

1. *Tuber macrosporum* Vittad. [1831] Село Лозан обала реке Турије, Грамада). Црни јесењи тартуф (*Tuber macrosporum*), је изузетно цењена гљива чији мирис умногоме подсећа на мирис белог тартуфа са којим има још доста заједничких особина. Облик плодносног тела је округло или неправилно округлог облика са благим квргама. На површини се налази перидија рђасто-црне боје са ситним брадавицама. На попречном пресеку је тамно смеђе боје са неправилно изувијаним белим танким жилама. Црни јесењи тартуф је изузетно цењена гљива чији мирис умногоме подсећа на мирис белог тартуфа са којим има још доста заједничких особина. Расте на истим или сличним стаништима али за разлику од белог може се наћи и на теренима са нешто већом надморском висином. Живи на корену храстова и липе. Плодносна тела сазревају од септембра до краја јануара.

2. *Tuber aestivum* (Wulfen) Spreng. (1827) село Краставче, Копајкошаре село, летњи тартуф, Pezizales, Tuberaceae. Ова врста црног тартуфа дозрева у лето по чему је и добио назив. Облик плодносног тела је неправилно округло са благим квргама. Перидија је тамно мрке или црне боје са крупним брадавичастим израштајима. На попречном пресеку је нешто светлије браон боје са крупним белим жилама. Мирис је угодан и подсећа на мирис печурке, осредњег квалитета. Спада у једну од најраспрострањенијих врста тартуфа. Можемо га наћи од долинских шума преко брдских терена па све до појаса букве. Биљке са којима ступа у микоризу су пре свега све врсте храстова, граб, леска, топола, липа. Плодносна тела сазревају у току лета па све до касне јесени. Највећи примерци могу достићи величину јабуке. Његова предност у односу на остале врсте тартуфа је широка еколошка валенца. Сазрева од маја до децембра.

3. *Tuber brumale* Vittad. [1831] Тресибаба планина, Грамада, Дупеји, Црнољевица. Обично је кугластог или лагано округлог облика, црне и тамно металне површине, прекривен врло спљоштеним и добро видљивим брадавицама које су на врху удубљене и уздужно каналасте. На попречном пресеку је загаситоцрне или сиво-црне боје са широким белим венама. Његова

величина обично прелази величину кокошјег јаја. Може се пронаћи у јесен и почетком зиме у подножју стабала храста и лешника. Мирис и укус су му више-мање интензивни, (као врста врста *T. mochatum*-мускатни орашчић), тако да се нормално конзумира иако није цењен као што је то случај са *Tuber melanosporum* с којим понекад бива замењен. *T. brumale* Vitt се често меша са црним тартуфима јер дели исто станиште и живи у симбиози са истим врстама биљака. Има површину од црне и смеђе, благо брадавичаста. Обично расте у листопадним шумама.

4. *Tuber rufum* Pico [1788] Село Краставче, Лозан (на обали реке Турије), Грамада, Гушевац село, Дупеји Плодоносно тело је округласто или неправилног облика са удубљењем на средини. Величина плодносног тела је 1-4 см. На површини има брадавице пирамидалног облика, равне. Плодносно тело је у почетку тврдо,

чврсто, беличасто, светло смеђе, када сазри је тамно браон, мраморно са две врсте бројних, танки, разгранатих вена. Једне су тамне боје, друге су беле. Мирише на бели лук.

5. *Tuber excavatum* Vittad. [1831] Ascomycota, Pezizales, Tuberaceae, Tuber. Село Лозан (обала реке Турије), Дупеји, село Копајкошаре, поток Кршина. Живи у мешовитим листопадним шумама на корену хрстова (*Quercus ilex* Q. *faginea*), букви (*Fagus sylvatica*), лески (*Corilus avellana*), глогу (*Crataegus monogina*). Плодносно тело од 10-40 мм у пречнику, сферично или неправилно

режњевито са удубљењем. Спољашна површина младих тартфа је жута до жуто-наранџаста, касније окер до тамно браон, спољашња површина глатка. Млади тартуфи имају благи укус, касније мирише на бели лук. Сазрева од јуна до децембра.

6. *Tuber foetidum* Vittad. [1831] Дупеји, Ascomycota, Pezizomycetes, Pezizales, Tuberaceae. Ову врсту тартуфа је научно описано 1831. године италијански миколог Карл Витадини. Одликује се карактеристичним мирисом и ситним квржицама на површини плодносног тела. На попречном пресеку је браонкасте боје са уочљивим венама.

Ретка врста, која се налази у Европи. Живи на корену многих лишћарских врста дрвећа (храстови, букве). Молекуларна анализа показује да је *T. foetidum* веома сличан *T. maculatum*.

7. *Tuber nitidum* Vittad. [1831] Грамада, Tuberaceae, Pezizales, Pezizomycetidae, Pezizomycetes, Ascomycota, Fungi. На попречном пресеку плодносно тело је у почетку тврдо и беличасте боје, касније светло браон. Када је потпуно зрео има још тамнију мраморну боју, са бројним, танким и разгранатим венама беле и тамне боје.

Мирише на лешник са благим мирисом белог лука.

8. *Tuber* sp. Бела Паланка - Ова врста није детерминисана, али спада у тартуфе.

Остале подземне гљиве

9. *Elaphomyces aculeatus* Vittad. Дупеји. Ред Eurotiales, Породица Elaphomycetaceae. Величина плодносног тела 1-3 cm. Црни перидијум је са бодљицама, најбоље видљив у горњем левом делу реза. Цела површина перидијума је прекривена такозваном кором бледо браон боје.

10. *Elaphomyces anthracinus* Vittad. [1831] Коритник. Облик кртоласт, величина мање од 5 cm, јестива. Живи на корену дрвенастих врста (*Fagus sylvatica*, *Quercus ilex*, *Castanea sativa*). Служи као храна многим дивљим животињама (глодари, медведи и дивље свиње). Као и прави тартуфи има афродизијачке особине а служи и као лек.

Зрело плодносно тело је споља црне боје, а на пресеку је беличasto са уочљивим венама.

11. *Elaphomyces bollardii* Beever, Castellano & Trappe 2012. Добри До-код планинарског дома, село Завој. Исто као за *Elaphomyces anthracinus*.

12. *Melanogaster broomeanus* Berk. [1843] Велико Боњинце. Расте на корену дрвећа: *Fagus sylvatica*, *Picea abies*, *Tilia* sp. Плодоносно тело овалне кртоле, често неправилног облика. У ранијим фазама развоја површина плодног тела је жуто-окер боје, касније је тамно црвено-браон. Глеба је најпре бела, касније је израђена од белих ћелија испуњених црном, материјом са спорама.

13. *Terfezia arenaria* (Moris) Trappe [1971] Сврљиг. Живи на корену великог броја врста *Helianthemum* и на многим врстама из породице *Cistaceae*, на корену *Quercus robur* (лужњак). Распрострањена је у многим државама на југу Европе. Поред ове врсте расту *Tuber asaii* *Tuber leptoderma*, али преовлађује *Terfezia arenaria*. Плодоносна тела су пречника 3-10 cm. У почетку је површина плодног тела беле боје, глатка са црним мрљама. Са старашћу плодно тело има розе боју, да би у каснијим фазама имало црно-смеђу боју. Покорица плодног тела је 2-3 mm дебљине.

14. *Genea vagans* Mattir. [1900] Коритник, Pezizales. Плодно тело је мало као зрно грашка, површина је црна и глатка, округластог или неправилног облик. Унутрашња шупљина гљиве је неправилног облика. Често се налази у боровим шумама током новембра.

15. *Stephensia bombycina* (Vittad.) Tul. [1851] (ред Pezizales, фамилија Pyronemataceae, род Stephensia) Краставче село, Гушевац село. *Stephensia bombycina* је врста аскомицетне гљиве која ствара плодно тела испод површине земље. Плодно тело око 20 mm у пречнику, неправилног облика и браон боје. На пресеку је беличасте боје са жућкастим венама.

Дискусија

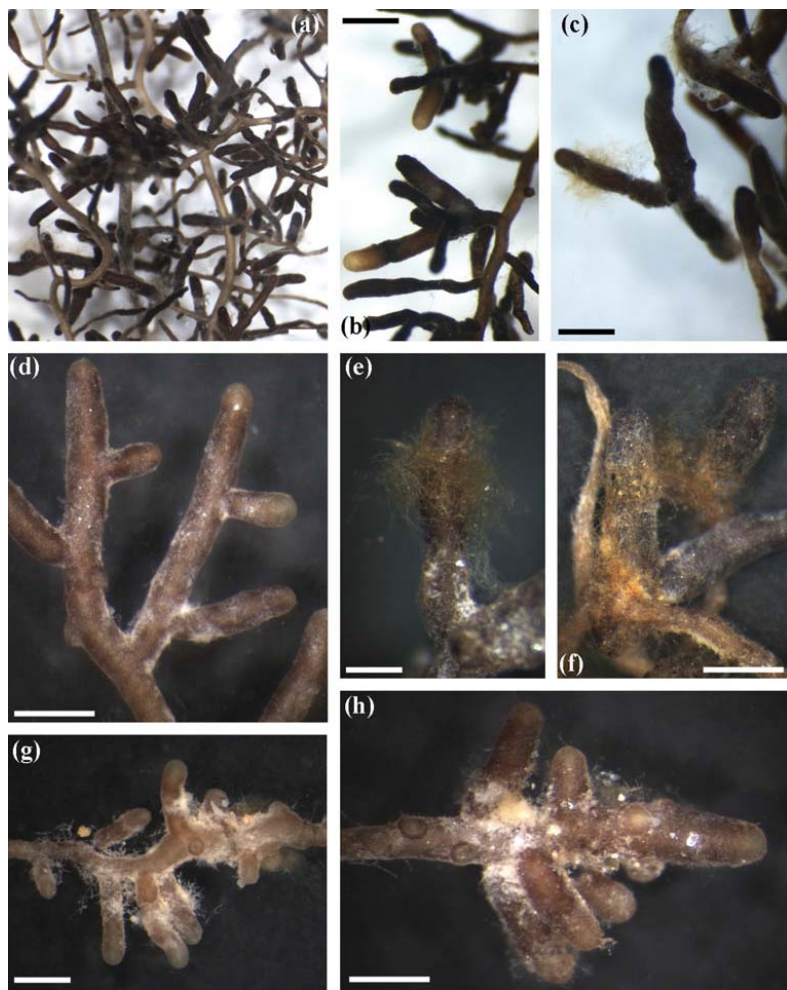
За тартуфе су већ око 1.600. године пре нове ере знали Египћани, Римљани и Грци. Цицерон их је називао „синовима земље“, а Плиније „чудом природе“. Тартуф као афродизијак хваљен је и опеван као „звездани гастрономски ужитак и кулинарска посластица.

Да тартуфи расту и у Србији није се знало све до 1777. године, када је Фридрих Вилхелм фон Таубе, саветник царице Марије Терезије, путујући овим делом Балкана, открио да у тадашњим сремским шумама, „у трифама влада обиље“. Овај путописац је забележио и то да сремски тартуфи, „ни у чем не заостају за пијемонтским али да становништво нема нека сазнања о њима, нити псе, специјално обучене за трагање“. Потом се истраживањем тартуфа у Србији бавио краљ Милан Обреновић, 1896. године. У Србију су тад увезени први пси тартуфари, који откривају две врсте ове подземне гљиве на два локалитета у шуми Ковиљачи, између Крагујевца и Горњег Милановца. Српски владар планирао је да увезе „семе тартуфа“, засеје га на свом имању крај Ниша и да започне са вештачким гајењем тартуфа. У његово време у Србију је дошао и први француски кувар вешт у припремању специјалитета с тартуфима. Следећа озбиљна акција тражења тартуфа у Србији спроведена је пола века касније у дунавском басену. Уз помоћ сакупљача из Истре и њихових паса Војтех Линдтнер, кустос Музеја српске земље, 1947. године пронашао је тартуфе у моровићким шумама, околини Панчева и у Рогатској шуми код Лапова. Тада се знало само за шест до седам врста тартуфа.

Озбиљна истраживања тартуфа (теренска, таксономска, педолошка, фитоценолошка, алелопатска, испарљива једињења, антиоксидативна активност, молекуларни диверзитет, осмотски потенцијал и садржај воде у ткиву тартуфа у различитим шумским земљиштима и др.) започела су 1991. године захваљујући пројектима које је финансирало Министарство за науку Србије (Milenković et al., 1992.; Milenković, and Marjanović 1999; Glamočlija, et al., 1997; Djurdjević et al., 1999, 2015, 2016; Marjanović et al., 2010; Beara, et al., 2014; Lesjak, et al 2014.). Током првих година истраживања пронађене су само две врсте тартуфа: *T. aestivum* Vitt. и *T. melanosporum* Vitt. (Milenković et al. 1992). До сада је откривено више од 70 врста и варијетета тартуфа на више од 250 локалитета широм Србије. У збирци Природњачког музеја у Београду се налази 700-800 узорака домаћих тартуфа.

Током истраживања на 16 локалитета на Сврљишким планинама пронађено је 8 врста правих тартуфа и 7 врста других подземних гљива. Од 8 врста правих тартуфа 5 врста се налази у непосредној близини Беле Паланке (локалитет Дупеи). Недостају црни јесењи тартуф (*Tuber macrosporum*), летњи тартуф (*Tuber aestivum*) и *Tuber nitidum*. Од осталих подземних гљива (7 врста) на локалитету Дупеи пронађена је само *Elaphomyces aculeatus*

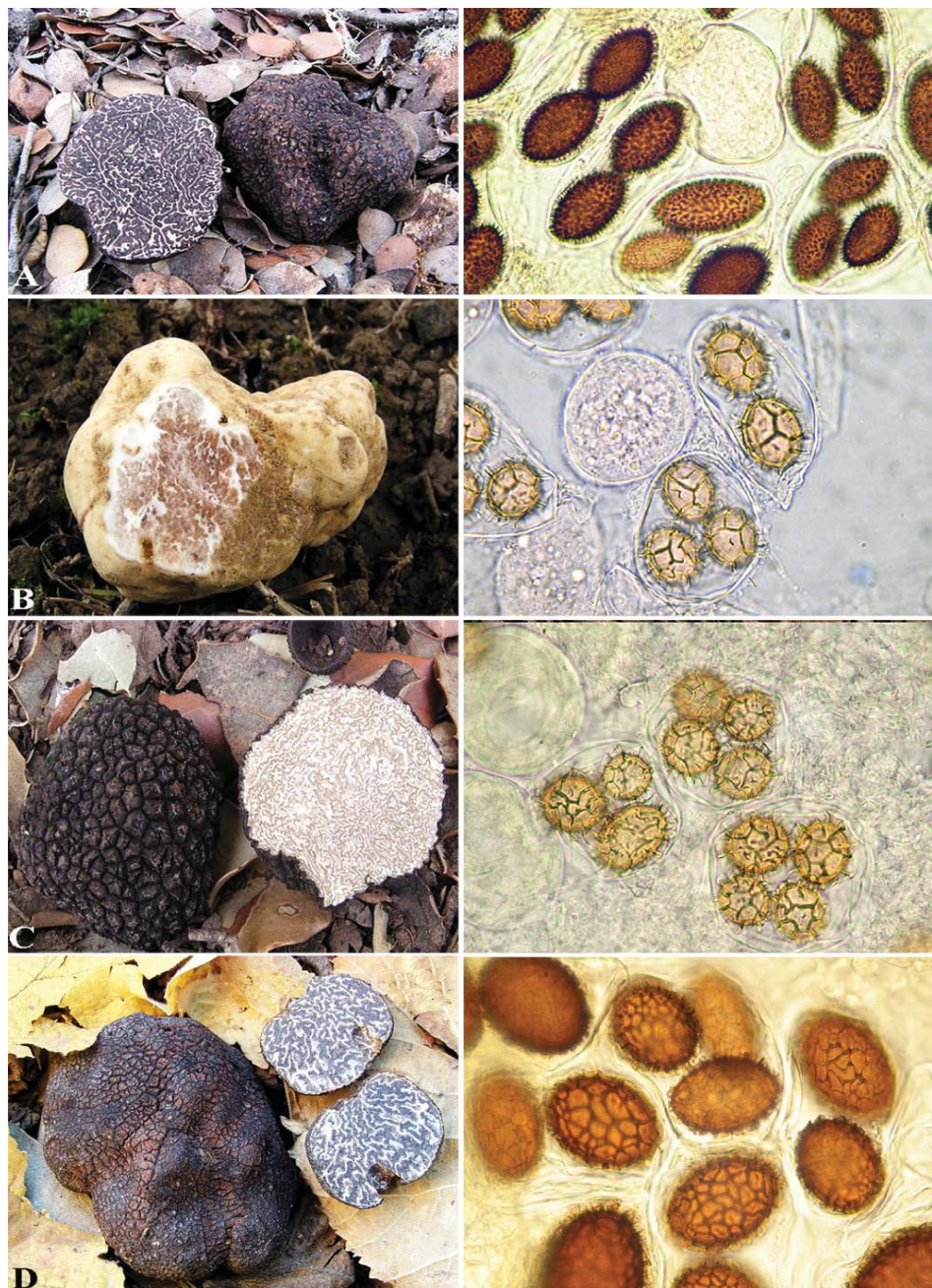
Vittad. На Сврљшким планинама до сада није забележена најцењенија и најскупља врста тартуфа бели тартуф (*Tuber magnatum*). Његово станиште су поплавне шуме у долинама река где је током вегетације висок ниво подземних вода. Живи у симбиози са храстом лужњаком, белом тополом, јаворима, јасеновима, грабом.

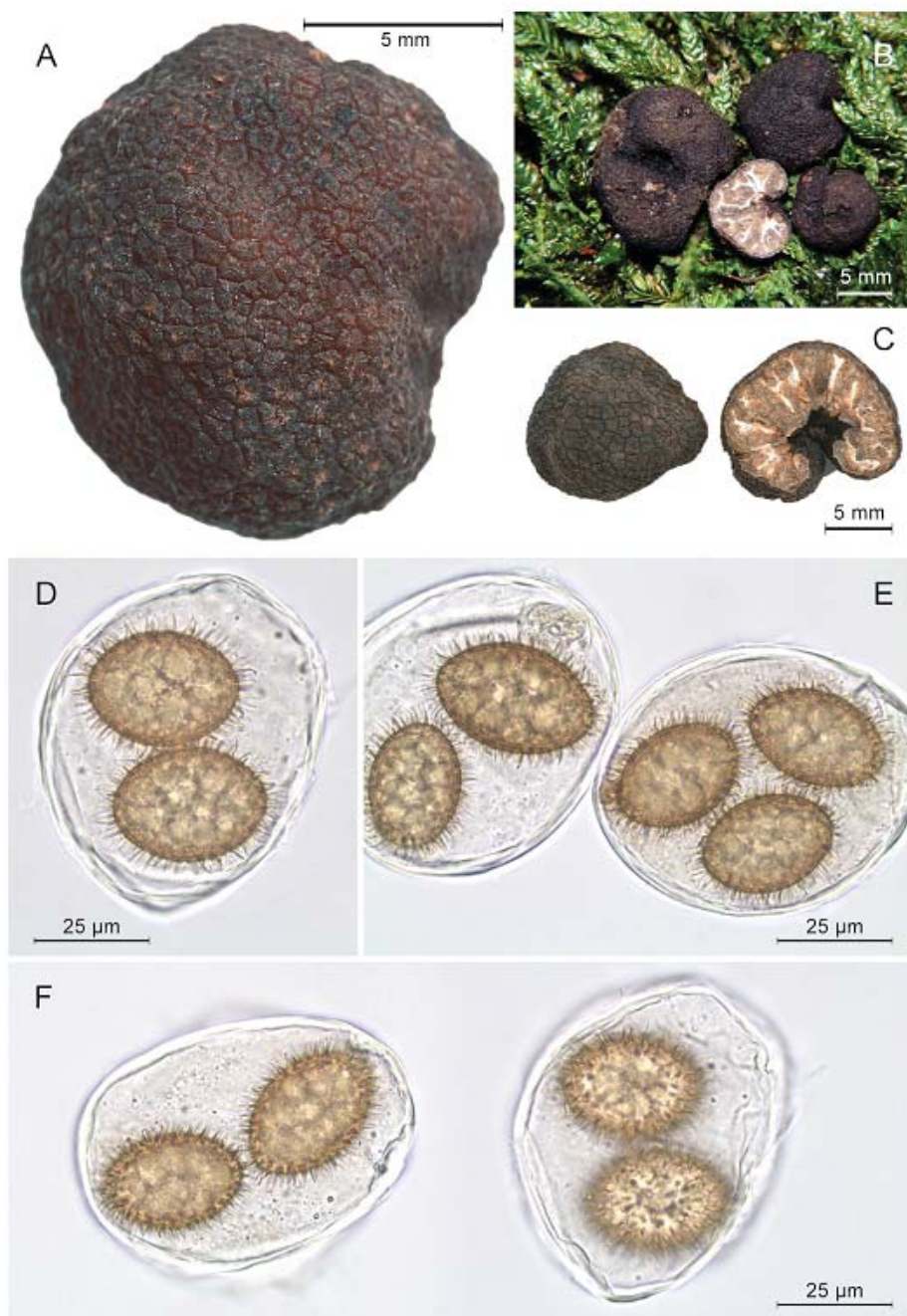
Слика 2. Морфолошке карактеристике коренчића тартуфизираних биљака са *T. macrosporum*. а. Микоризирани коренчићи (— = 700 μm); б. млади врхови коренчића окер боје, (— = 700 μm); с. одрасла ектомикориза са обилним мицелијумом (— = 500 μm); д. ектомикориза без мицелијума (— = 700 μm); е. ектомикориза са богатим мицелијумом окер боје (— = 700 μm); ф. ектомикориза са мицелијом (— = 500 μm); г. млада ектомикориза са мицелијумом окер боје (— = 700 μm); х. развијена ектомикориза са мицелијумом и жућкастим врховима (— = 500 μm) (Benissi et al. 2012).

У Србији има двадесетак плантажа тартуфа на којима су засађене младе саднице тартуфизираниог дрвећа и жбунова. Биљке колонизоване домаћим тартуфима (бели, црни летњи и јесењи) се производе обично инокулацијом спорама неке од врста тартуфа. Препоручује се садња биљака са високим степеном колонизације тартуфима како би се повећала шанса за производњу тартуфа у плантажи (усмено саопштење Др Миленковића). На слици 2. приказан је изглед коренова биљак тартуфизираних врстом *Tuber macrosporum*. Прстасто задебљали врхови младих коренова браон или окер боје, указују на присуство мицелијума тартуфа (Benussi et al. 2012). Бројни еколошки фактори (клима, хемијске и физичке карактеристике земљишта и састав вегетације) морају бити задовољени за њихов живот и размножавање. Др Миленковић каже да већина одгајивача крије место где их гаје, јер се плаше да им неко не „обере“ тартуфе. Поручујући узгајивачима да би, ипак требало да сарађују са стручњацима, како би им помогли саветима око одабира повољног земљишта за гајење тартуфа и наводњавања, овај пионир у гајењу тартуфа каже да је могућ просечан род по хектару од око 60 килограма.

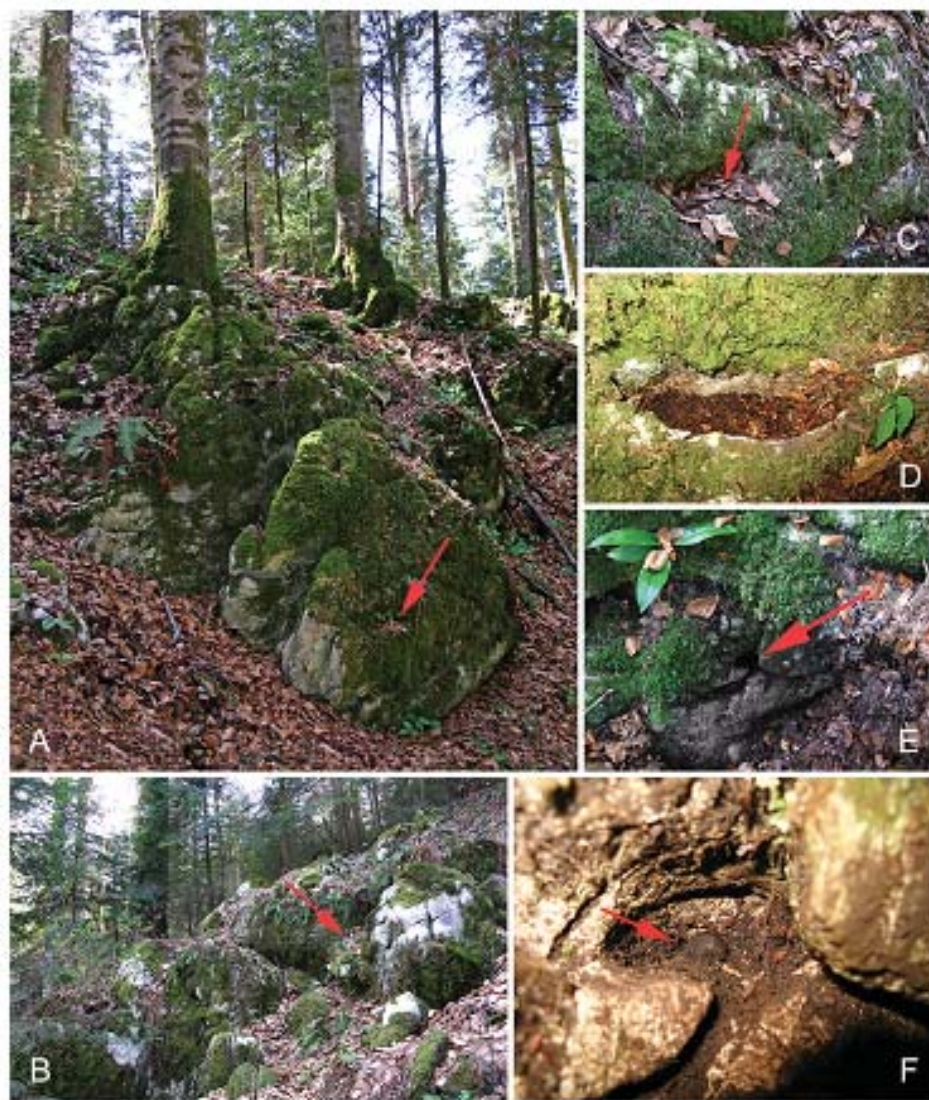
До сада је у Србији на релативно малом делу европског континента, пронађена скоро половина познатих европских тартуфа, међу њима су и неколико конзумних веома цењених врста, поготово бели тартуф *Tuber magnatum*, једна од најцењенијих светских врста. (Слика 3). Постоји велика вероватноћа да се на још неистраженим теренима у Србији пронађу нове врсте тартуфа. Др Мирољуб Миленковић најбољи познавалац тартуфа у Србији је недавно на планини Тари пронашао нову врсту тартуфа *Tuber petrofilum* sp. nov., непознату у читавом свету (Слике 4, 5). Нова врста тартуфа расте у шуми *Piceo-Abietetum* Čolić 1965 (Tomić 2006, Tomić & Rakonjac 2011) на кореновима букве, смрче и јеле у пукотинама стена са мало хумозног земљишта. Шума се налази на надморској висини од 1000-1100 м. То је веома мали тартуф и његова величина је до 1,6 см у пречнику (Milenković et al. 2015).

Слика 3. Плодоносна тела и споре важнијих врста тартуфа: A. *Tuber melanosporum*, B. *Tuber magnatum*, C. *Tuber aestivum*, D. *Tuber macrosporum*

Слика 4. Нова врста тартуфа *Tuber petrofilum* sp. nov. пронађена на Тари. А. Свеже плодносно тело *Tuber petrofilum* (пречник до 1,6 цм). В, С. Свеже плодносно тело и попречни пресек. D-F. Аскуси са спорама из свежих плодносних тела (Milenković et al. 2015).

Слика 5. *Tuber petrophilum*: Типично микростаниште у пукотинама кречњачких стена са веома мало хумозног земљишта. А-С. Црвена стрелица означава место где су пронађена плодоносна тела *T. petrophilum*. D. Земљиште у пукотинама је видљиво након уклањања стеље. Е, F. Пукотина са плодоносним телима *Tuber petrophilum* није пронађен у делу шуме без кречњачких стена (Milenković et al. 2015).

Закључци

Нашим досадашњим теренским истраживањима на Сврљишким планинама у шумама Беле Паланке и Сврлига пронађено је 8 врста правих тартуфа (под *Tuber*): *Tuber macrosporum* Vittad. [1831], *Tuber aestivum* (Wulfen) Spreng. (1827), *Tuber brumale* Vittad. [1831], *Tuber rufum* Pico [1788], *Tuber excavatum* Vittad. [1831], *Tuber foetidum* Vittad. [1831], *Tuber nitidum* Vittad. [1831], и *Tuber* sp. Већина ових врста тартуфа су конзумне и гастрономски цењене због свог карактеристичног укуса и мириса. Из групе других подземних гљива пронађено је 7 врста: *Elaphomyces aculeatus* Vittad., *Elaphomyces anthracinus* Vittad. [1831], *Elaphomyces* sp., *Genea vagans* Mattir. [1900], *Melanogaster broomeanus* Berk. [1843], *Stephensia bombycina* (Vittad.) Tul. [1851] и *Terfezia arenaria* (Moris) Trappe [1971].

Како би се од претеране експлоатације сачувале природне популације тартуфа у Србији, јер природа није толико издашна, требало би преместити фокус са тражења тартуфа у природи, на заснивање плантажа самикоризираним биљкама леске, храстова, граба, беле тополе и других врста дрвећа и жбунова погодних за плантажно гајење тартуфа.

Захвалница: Захваљујем се др Мирољубу Миленковићу на сарадњи и сугестијама током писања рада. Такође се захваљујем на напорима и истрајности у заједничким дугогодишњим проучавањима тартуфа у Србији.

Коришћена литература

- Agerer, R. (1991). Characterization of ectomycorrhiza. In: *Techniques for the Study of Mycorrhiza. (Methods in microbiology, 23)*. (Eds.) Norris J.R., Read D.J., Varma A.K. pp. 25-73. London, Academic Press.
- Agerer, R. (2006). Fungal relationships and structural identity of their ectomycorrhizae. *Mycological Progress***5**: 67–107.
- Angelini, P., Donnini, D., Pagiotti, R. and Tirillini, B. (2010). Biological activities of methanolic extract from *Tuber aestivum*, *T. borchii*, and *T. brumale* f. *moschatum*. *Österreichische Zeitschrift für Pilzkunde***19**: 281-290.
- Angelini, P., Tirillini, B., Properzi, A., Rol, C. and Venanzoni, R. (2014). Identification and bioactivity of the growth inhibitors in *Tuber* spp. methanolic extracts. *Plant Biosystems* DOI:10.1080/11263504.2014.983575
- Armada, G.B., De Miguel, A.M. and Cavello, R.Y. (2010). Ectomycorrhizae and vascular plants growing in brûle's as indicators of below and above ground microecology of black truffle production areas in Navarra (Northern Spain). *Biodiversity and Conservation***19**:3861–3891.
- Batish, D.R., Kaur, S., Singh, H.P. and Kohli, R.K. (2009). Role of root-mediated interactions in phytotoxic interference of *Ageratum conyzoides* with rice (*Oryza sativa*). *Flora* **204**: 388–395.
- Batish, D.R., Singh, H.P., Rana, N. and Kohli, R.K. (2006). Assessment of allelopathic interference of *Chenopodium album* through its leachates, debris extracts, rhizosphere and amended soil. *Archives of Agronomy and Soil Science* **52**: 705-715.
- Beara, I. N., Lesjak, M. M., Četojević-Simin, D. D., Marjanović, Ž. S., Ristić, J. D. Mrkonjić, Z. O. and Mimica-Dukić, N.M. (2014). Phenolic profile, antioxidant, anti-inflammatory and cytotoxic activities of black (*Tuber aestivum* Vittad.) and white (*Tuber magnatum* Pico) truffles. *Food Chemistry***165**: 460–466.
- Benucci, G.M.N., Csorbai, A.G., Falini, L.B., Bencivenga, M., Massimo, G.D., Donnini, D. (2012). Mycorrhization of *Quercus robur* L., *Quercus cerris* L. and *Corylus avellana* L. seedlings with *Tuber macrosporum* Vittad. *Mycorrhiza* **22**: 639–646.
- Bertin, C, Yang, X. and Weston LA (2003). The role of root exudates and allelochemicals in the rhizosphere. *Plant and Soil***256**: 67-83.
- Bonito, G., Trappe, J. M., Rawlinson P. and Vilgalys, R. (2010). Improved resolution of major clades within *Tuber* and taxonomy of species within the *Tuber gibbosum* complex. *Mycologia*, **102**: 1042–1057.
- Boufalis, A., Pellissier, F., Trosset, L. 1994. Responses of mycorrhizal fungi to allelopathy: *Cenococcum geophilum* and *Laccaria laccata* growth with phenolic acids. *Acta Botanica Gallica*, **141**: 547-550.
- Buzzini, P., Gasparetti, P., Turchetti, B., Cramarossi, M.R., Vaughan-Martini,

- A., Martini, A., Pagnoni, U.М.анд Forti, L. (2005). Production of volatile organic compounds (VOCs) by yeasts isolated from the ascocarps of black (*Tuber melanosporum* Vitt.) and white (*Tuber magnatum* Pico) truffles. *Archives of Microbiology***184**: 187–193.
- Ceruti, A., Fontana, A. and Nosenzo, C. (2003). Le Specie Europee del genere Tuber-Una Revisione Storica. Torino, Museo Regionale de Scienze Naturali.
- Chevalier, G. Rioussel, and Dupre, L. C. (1985). Europeannes truffle taxonomy. In: Physiological Aspects of Genetic and mycorrhizae. Proceedings, 1st Sympposium on mycorrhizae in Europe. Pp. 631-635.
- Chitarra, G.S., Abee, T., Rombouts, F.M., Posthumus, M.A. and Dijksterhuis, J. (2004). Germination of *Penicillium paneum* conidia is regulated by 1-octen-3-ol, a volatile self-inhibitor. *Applied and Environmental Microbiology***70**: 2823-2829.
- Culleré, L., Ferreira, V., Chevret, B., Venturini, Sánchez-Gimeno A.C., Blanco, D. (2010). Characterisation of aroma active compounds M.E. in black truffles (*Tuber melanosporum*) and summer truffles (*Tuber aestivum*) by gas chromatography–olfactometry. *Food Chemistry***122**: 300–306.
- Delmas, J. (1978). Tuber spp., Edible Mushrooms. Academic Press, Inc. 30: 645-681.
- Djurdjević, L., Gajić, G., Jarić, S., Kostić, O., Mitrović, M. and Pavlović, P. (2016)Truffles allelopathy.*Allelopathy Journal*, vol. 38(1), pp. 1-24.
- Djurdjević, L., Gajić, G., Jarić, S., Kostić, O., Pavlović, M., Pavlović, P. and Mitrović M. (2015). Effects of Seasonal Dynamics of Phenolics in Oak Forest on Truffles (*Tuber macrosporum* Vitt.).*Alelopathy Journal***35**: 109-128.
- Djurdjević, L., Milenković, M., Pavlović, P. and Kostić, O. (1999). Allelopathic investigations in the *Fraxino angustifoliae-quercetum roboris* (Jov. et Tomić 1979) forest community with the autumnal truffle (*Tuber macrosporum* Vitt.). *Archives of Biological Sciences* (Belgrade), **51**: 27-33.
- Djurdjević, L., Pavlović, P., Mitrović, M., 2010. The effect of phenolic compounds on soil properties. In: Musculo, A., M., Sidari (Eds.), Soil Phenols. Nova Science Publishers, Inc., New York, USA, pp. 31-62.
- Djurdjević, L., Popović, Z., Mitrović, M., Pavlović, P., Jarić, S., Oberan, Lj. and Gajić, G., (2008). Dynamics of bioavailable rhizosphere soil phenolics and photosynthesis of *Arum maculatum* L. in a lime-beech forest. *Flora* **203**:590-601.
- Dominguez, J.A., Martin, A., Anriquez, A., Albanesi, A. (2012). The combined effects of *Pseudomonas fluorescens* and *Tuber melanosporum* on the quality of *Pinus halepensis* seedlings.*Mycorrhiza*, **22**: 429–436.
- Douds, D.D., Nagahashi, G. and Abney, G.D. (1996).The differential effects of cell wall-associated phenolics, cell walls, and cytosolic phenolics of host and non-host roots on the growth of two species of AM fungi.*New Phytologist* **133**: 289-294.

- Frank, J.L., Barry, S. and Southworth D., (2006). Mammal Mycophagy and Dispersal of Mycorrhizal Inoculum in Oregon White Oak Woodlands. *Northwest Science***80**: 264-273
- Fries, L.L.M., Pacovsky, R.S., Safir, G.R., Siqueira, J.O. (1997). Plant growth and arbuscular mycorrhizal fungal colonization affected by exogenously applied phenolic compounds. *Journal of Chemical Ecology***23**: 1755-1767.
- Gardes M, Bruns TD. 1993. ITS primers with enhanced specificity for 7 basidiomycetes – application to the identification of mycorrhizae and rusts. *Molecular Ecology* **2**: 113–118.
- Glamočlija, J., Vujčić, R. and Vukojević, J.B. (1997). Evidence of truffles in Serbia. *Mycotaxon***65**: 211-222.
- Glamočlija, J., Vujčić, R., Vukojević, J. and Milenković, M. (1996). Truffles in Yugoslavia. IUMS, 8th International Congress of Mycology Division, 112. August 18-23, Jerusalem.
- Hall, I.R., Zambonelli, A. and Primavera, F. (1998). Ectomycorrhizal fungi with edible fruiting bodies. 3. *Tuber magnatum*, *Tuberaceae*. *Economic Botany***52**: 192-200.
- Kikuchi, K., Matsushita, N., Suzuk, K. and Hogetsu, T. (2007). Flavonoid induce germination of basidiospores of the ectomycorrhizal fungus *Suillus bovinus*. *Mycorrhiza***17**: 563-570.
- Lanfranco, L., Arlorio, M., Matteucci, A. and Bonfante, P. (1995). Truffles their life cycle and molecular characterization. *Biotechnology of Ectomycorrhizae*. Ed. Stocchi V. et al. pp. 139-149. Plenum Press, New York.
- Lanza, B., Owczarek, M., De Marco, A. and Raglione, M. (2004). Evaluation of phytotoxicity and genotoxicity of substances produced by *Tuber aestivum* and distributed in the soil using *Vicia faba* root micronucleus test. *Fresenius Environmental Bulletin***13**: 1410–1414.
- Lesjak, M., Beara, I., Četojević-Simin, D., Marjanović, Ž., Mrkonjić, Z., Mimica-Dukić, N (2014). Phenolic profile and biological activities of black summer truffles (*Tuber aestivum* Vittad.). *Planta Medica*, 80(16), P1N21.
- Mamoun, M., Oliver, J.M. (1996). Receptivity of cloned hazels to artificial ectomycorrhizal infection by *Tuber melanosporum* and symbiotic competitors, *Mycorrhiza*, **6**: 15-19.
- Marjanovic, Ž., Grebenc, T., Markovic, M., Glisic, A., Milenkovic, M. (2010). Ecological specificities and molecular diversity of truffles (genus *Tuber*) originating from mid-west of the Balkan Peninsula. *Sydowia*, **62**: 67-87.
- Marschner, H., Dell, B. (1994). Nutrient uptake in mycorrhizal symbiosis. *Plant and Soil***159**: 89-102.
- Martin, F., Duplessis, S., Ditengou, S., Lagrange, H., Voiblet, C. and Lapeyrie, F. (2001). Developmental cross talking in the ectomycorrhizal symbiosis: signals and communication genes. *New Phytologist***151**: 145–154.
- Martin, F., Kohler, A., Murat, C. et al. (2010). Perigord black truffle genome

- uncovers evolutionary origins and mechanisms of symbiosis. *Nature* **464**: 1033–1038.
- Mauriello, G., Marino, R., D’Auria, M., Cerone, G. and Rana G.L. (2004). Determination of volatile organic compounds from truffles via SPME-GC-MS. *Journal of Chromatographic Science* **42**: 299–305.
- Mello, A., Ding, G.C., Piceno, Y.M., Napoli, C., Tom, L.M., DeSantis, T.Z., Andersen, G.L., Smalla, K. and Bonfante, P. (2013). Truffle Brûlés Have an Impact on the Diversity of Soil Bacterial Communities. *PLoS One* **8**: e61945.
- Mello, A., Murat, C., Bonfante, P. (2006). Truffles: much more than a prized and local fungal delicacy. *FEMS Microbiology Letters* **260**: 1–8.
- Menotta, M., Amicucci, A., Sisti, D., Gioacchini, A.M. and Stocchi, V. (2004a). Differential gene expression during pre-symbiotic interaction between *Tuber borchii* Vittad. and *Tilia americana* L. *Current Genetics* **46**: 158–165.
- Menotta, M., Gioacchini, A.M., Amicucci, A., Buffalini, M., Sisti, D. and Stocchi, V. (2004b). Headspace solid-phase microextraction with gas chromatography and mass spectrometry in the investigation of volatile organic compounds in an ectomycorrhizae synthesis system. *Rapid Communication in Mass Spectrometry* **18**: 206–210.
- Milenković, M., Glamočlija, J., Veljković, V., Vukojević, J. (1992). Record of two *Tuber* (*T. aestivum* Vitt. and *T. melanosporum* Vitt.) species in Serbia. *Archives of Biological Sciences (Belgrade)*, **44**: 223–228.
- Milenković, M., Grebenc, T., Marković, M., and Ivančević, B. (2015). *Tuber petrophilum*, a new truffle species from Serbia. *Mycotaxon*, Volume 130, pp. 1141–1152.
- Milenković, M., Marjanović, Ž. (1999). Current results on *Tuber spp.* research in Yugoslavia. Actes du Ve Congrès International. Scient et Culture de la Truffe (Paris), (4–6 mars 1999), pp. 218–222.
- Mitrović, M., Milenković, M., Pavlović, P. and Djurdjević, L. (2006). Osmotic potential and water content in fruit bodies of white truffle (*Tuber magnatum* Pico) in two different forest soil in Serbia. In: First Symposium on Belowground Fungi of Mediterranean Basin (Ed. L. Khabar). Rabat, Morocco, 5–8 April 2004. Pp. 136–145.
- Montacchini, F. and Lomongo C. R. (1977). Studi sull’ecologia del “*Tuber melanosporum*”. II. Azione inibitrice su specie erbacee della flora spontanea. *Allionia* **22**: 81–85.
- Montecchi, A., Sarasini, M. (2000). Funghi ipogei d’Europa. Trento-Vicenza Associazione Micologica Bresadola-Fondazione centro Studi Micologici, 49.
- Münzenberger, B., Hammer, E., Wray, V., Schauer, F., Schmidt, J., Starck, D. (2003). Detoxification of ferulic acid by ectomycorrhizal fungi. *Mycorrhiza* **13**: 117–121.
- Olivier, J.M., (2000). Progress in the Cultivation of Truffles. In: *Science and*

- Cultivation of Edible Fungi*. (Ed.) Van Griesmen, Balkema, Rotterdam **2**: 937-941.
- Pacioni, G. (1991). Effects of Tuber metabolites on the rhizospheric environment. *Mycological research***95**: 1355–1358.
- Paolocci, F., Rubini, A., Riccioni, S. and Arcioni, S. (2006). Reevaluation of the life cycle of *Tuber magnatum*. *Applied and Environmental Microbiology***72**: 2390–2393.
- Pegler, D.N., Spooner, B.M. and Young, T.W.K. (1993). British truffles. A revision of British Hypogeous Fungi. London. The Board of Trustees of The Royal Botanic Gardens, Kew.
- Rice, E.L. (1974). Allelopathy. Academic Press New York, San Francisco, London
- Scervino, J.M., Ponce, M.A., Erra-Bassells, R., Vierhelig, H. (2005). Flavonoids exhibit fungal species and genus specific effects on the presymbiotic growth of *Gigaspora* and *Glomus*. *Mycological Research* **109**: 789-794.
- Smith, M.E., Henkel, T.W., Aime, M.C., Fremierand, A.K. and Vilgalys, R. (2011). Ectomycorrhizal fungal diversity and community structure on three co-occurring leguminous canopy tree species in a neotropical rainforest. *New Phytologist***192**: 699 712.
- Smith, S.E. and Read, D.J. (2008). Mycorrhizal Symbiosis. 3rd ed. Academic Press, London.
- Sourzat, P. (2011). Black truffle cultivation and competing fungi. Proceedings of the 7 th International Conference on Mushroom Biology and Mushroom Products (ICMBMP7), 5211-5533.
- Souto, C., Pellissier, F., Chiapusio, G. (2000). Allelopathic effects of humus phenolics on growth and respiration of mycorrhizal fungi. *Journal of Chemical Ecology* **26**: 2015–2023.
- Splivallo, R. (2007). Truffles Volatiles and Exudates Investigation of their Role in Truffle/Plant Interactions. PhD thesis, University of Torino, Department of Plant Biology. pp. 142.
- Splivallo, R., Fischer, U., Göbel, C., Feussner, I. and Karlovsky, P. (2009). Truffles Regulate Plant Root Morphogenesis via the Production of Auxin and Ethylene. *Plant Physiology***150**: 2018-2029.
- Splivallo, R., Novero, M., Berteà, C.M., Bossi, S. and Bonfante, P. (2007). Truffle volatiles produce an oxidative burst in *Arabidopsis thaliana*. *New Phytologist***175**: 417–427.
- Splivallo, R., Ottonello, S., Mello, A. and Karlovsky, P. (2011). Truffle volatiles: from chemical ecology to aroma biosynthesis. *New Phytologist***189**: 688–699.
- Streiblová, E., Gryndlerová, H., Gryndler, M. (2012) Truffle brûlé: an efficient fungal life strategy. *FEMS Microbiology Ecology***80**: 1–8.
- Talou, T., Delmas, M., Gaset, A. (1987). Principal constituents of black truffle (*Tuber melanosporum*) aroma. *Journal of Agricultural and Food Chemistry***35**: 774-777

- Thorpe, A.S., Thelen, G.C., Diaconu, A., Callaway, R.M. (2009). Root exudate is allelopathic in invaded community but not in native community: field evidence for the novel weapons hypothesis. *Journal of Ecology***97**: 641–645.
- Tirillini, B. and Stoppini, A.M. (1996) Coumarins distribution in four truffle species. *Mycotaxon***62**: 227–232.
- Tirillini, B., Verdelli, G., Paolocci, F., Ciccio, P. and Frattoni, M. (2000) The volatile organic compounds from the mycelium of *Tuber borchii* Vitt. *Phytochemistry***55**: 983–985.
- Truffle Biology- <http://www.delectations.org/biology.html>
- Venkateshwarlu, G., Chandravada, M.V. and Tewari, R.P., (1999). Volatile flavour components of some edible mushrooms (*Basidiomycetes*). *Flavour and Fragrance Journal* 14: 191-194.
- Villares, A., García-Lafuente, A., Guillamón, E. and Ramos, Á. (2012). Identification and quantification of ergosterol and phenolic compounds occurring in *Tuber* spp. Truffles. *Journal of Food Composition and Analysis***26**: 177–182.
- Wang, S. and Marcone, M.F. (2011). The biochemistry and biological properties of the world's most expensive underground edible mushroom: Truffles. *Food Research International***44**: 2567–2581.
- White TJ, Bruns T, Lee S, Taylor J. 1990. Amplification and direct sequencing of fungal ribosomal RNA genes for phylogenetics. 315–322, in: MA Innis et al. (eds) PCR Protocols: a Guide to Methods and Applications. Academic Press, San Diego
- Zambonelli, A., Lotti, M., Rossi, I. and Hall, I. (2000): Interactions between *Tuber borchii* and other ectomycorrhizal fungi in a field plantation, *Mycological Research*, **104**: 698-702.

РЕЦЕПТИ

Палента са црним тартуфима

Састојци

160г паленте
50г црног тартуфа
80г путера
једна кашичица слатке павлаке
со

Припрема

Паленту скувамо да буде мека, сипамо је у чинију, додамо кашицу слатке павлаке и преко нарендамо црни тартуф. Такође, ако волите да експериментишете можете додати свеж сир или качкаваљ.

Макароне

Састојци

400г макарона
60г црног тартуфа
1дл павлаке
50г путера
80г ренданог пармезана
со
бибер

Припрема

Макароне скувамо у сланој води, исперемо их врућом водом, оцедимо, додмо им на комадиће нарезани путер и лагано промешамо. Затим их преместимо у ватросталну посуду, прелијемо мешавином павлаке и пармезана, поспемо танким листићима тартуфа.

Чорба

Састојци

160г сирових вргања
40г путера
20г брашна
40г црног лука
2 чена белог лука
бибер
першун
1 кашичица павлаке
40г белог тартуфа
20г пармезана
Припрема

На путеру пропржимо лук, додамо вргање, бели лук, бело вино, брашно и залијемо са водом. Чорби додамо зачине и све то прокувамо. На крају додајемо нарендане беле тартуфе, пармезан, сецканог першуна и кашичицу павлаке.

Палачинке

Састојци

50г тартуфа
4 јаја
150г брашна
2дл млека
200г говедине
1 главица црног лука
1 кашика насецканог першуна
150г сира
2 кашике баргемовог меда
2 кашике пиреа од парадајза
1 кашика путера
уље
1дл павлаке
со

Припрема

Од јаја, млека брашна и соли умутимо течно тесто за палачинке које испечемо на уљу са обе стране. Сецкани лук и першун пропржимо на уљу, додамо на коцкице изрезану говедину, динстамо 15 минута, додамо со, парадајз и динстамо док говедина не постане мекана. На сваку палачинку распоредимо мало сира изрезаног на коцкице, црне тартуфе изрендамо на танке листиће те динстане говедине, завијемо палачинку и сложимо у тепсију премазану путером. Затим све прелијемо павлаком, поспемо листиће тартуфа и печемо 20 мин. у рерни.

Срнетина

Састојци

800 г срнећих котлета
50 г тартуфа
1,5 дцл маслиновог уља
50 г путера
4 чена белог лука
1 кашика брашна
1,5 дцл белог вина
ловоров лист
рузмарин
со, бибер

Припрема

Срнеће котлете оставимо преко ноћи у маринади. Месо извадимо, истучемо чекићем за месо, посолимо, забиберимо, уваљамо у брашно и пропржимо са обе стране на уљу. Кад котлети добију боју, извадимо их и ставимо их на топли тањир. На истом уљу пропржимо сецкани бели лук, вратимо месо, додамо лоровов лист и рузмарин. Пржимо на лаганој ватри, повремено доливајући топлу воду. У међувремену тартуфе крупно нарендамо и пропржимо на путеру. Додамо их месу, прелијемо белим вином и заједно пржимо пет минута. Послужимо уз крокете од кромпира или хлеба.

Телетина

Састојци

4 телећа котлета (укупно 600 г)

30 г маслаца

50 г усољеног језика

50 г сланине

50 г црни тартуф

5 киселих краставаца

неколико гљива у уљу

со

желатин

мало сувог белог вина

мало уља, бибера

Припрема

Оштрим ножем огулите завршни део кости сваког котлета, тако да кост остане откривена и уредите котлете тако да нема жилица или кожаца. Изрежите језик, сланину, гљиве, краставчиће и тартуфе на штапиће дужине 2 цм, у тигањ добро загрејте маслац и неколико кашика уља, ставите котлете и пеците их да порумене са обе стране, окрећући их лопатицом. Посолите их, попаприте, долијте мало белог вина и оставите да испари на ватри, затим смањите ватру и довршите печење меса, додајући ако је потребно још мало супе. На крају печења оцедите котлете, положите их на даску за резање и оштрим ножем одстраните све делове који виरे из котлета. Припремите желатин и оставите је да се охлади на собној температури. Кад је сасвим хладна али је још увек текућа, нарендајте тартуфе равномерно преко телетине. Тањир ставите у хладњак све док се желатин сасвим не стисне. Прелијете преостали желатин у дубоки тањир и ставите у хладњак да се стегне.

Кувана риба

Састојци

50г црног тартуфа
1кг рибе са мало костију
100г маслиновог уља са укусом црног тартуфа
1 главица црног лука
1 корен першуна
1 кашичица лимуновог сока
1 шаргарепа
со

Припрема

Очишћену рибу скувамо у сланој води којој смо додали лук, шаргарепу, першун, одвојимо месо од костију и сложимо га на послужавник. Од наренданог црног тартуфа, уља, лимуновог сока, соли и бибера направимо прелив којим прелијемо месо на послужавнику и сервирамо.

Сочни резанци

Састојци

40г црног тартуфа
70г пармезана
30г маслаца
250г резанаца
50мл парадајез сока
со

Припрема

Куване резанце мешамо с маслацем и пармезаном у већ загрејаној шерпи и додамо мало вина да не буде јако густо. Након тога скидамо шерпу са рингле и додајемо парадајиз сок, који смо пре тога подгрејали. Када се све лепо сервира, дода се пармезан и на крају нарендамо црне тартуфе.

Крем намаз са црним тартуфима

Састојци

200 г кромпира куваних у љусци
150 г крем сира
50 г овчијег сира
1 главица лука
1 кашикица першуна
60 г киселог млека
1/2 кашикице млевене црвене паприке
50 г црних тартуфа
со
бибер

Припрема

Кувани кромпир очистимо, половину насечемо на комаде и исецкамо лук. У секач ставимо комаде кромпира, додамо сецкани лук, свежи крем сир, кисело млеко, зачинимо сољу и бибером, и направимо кремасту масу. У другу посуду ставимо преостали кромпир и додамо овчји сир, те грубо израдимо да добијемо уједињену масу. Добијену кремасту масу умешамо у смесу кромпира и овчјег сира, додамо млевену црвену паприку, сецкани першун, и све заједно нежно измешамо. Намаз сервирамо на двопеку. Преко кремасте масе нарендати црне тартуфе.

Пуњено пиле

Састојци

1 велико пиле
50г тартуфа
2 главицецрног лука
1 каранфилић
1 ловоров лист
прстохват мајчине душице
1кг кестена
2 супене кашике путера
250г шампињона
пола шоље павлаке или више
24 комада острига
со бибер

Припрема

Направимо крем са тартуфима, ољуштеним и исеченим на врло танке листиће, исецканим црним луком, сољу, бибером, фино исецканим каранфилићем, ловором, мајчином душицом и кестеном (који је куван док не омекша у некој пилећој супи и процеђен). Ако је крем превише сув додамо пола шоље павлаке да га разређимо.

Напунимо пиле са надевом и увијемо је у алуминијску фолију подмазану путером и печемо у рерни на 180° Ц. око 40 минута за сваки килограм тежине. Пола сата пре него што пиле извадимо из рерне, скинемо фолију и премажемо месо са пола шоље павлаке. Сос од печења направимо гушћим са мало брашна и додамо још павлаке ако је потребно. Процедимо и додамо исецкане и у путеру пропржене шампињоне и остриге. Сос кувамо само док ивице острига не почну да се увијају.

Крокети

Састојци

50г црног тартуфа
700г кромпира
70г брашна
4 кашичице пасираног спанаћа
2 жуманца
40г путера
нарендани пармезан
со

Припрема

Кромпир скувамо у слабо засољеној води, оцедимо га, начинимо пире уз додатак пасираног спанаћа. Затим додамо брашно, жуманце и со и умешамо мекано тесто. Од теста обликујемо ваљке, прокувамо их у сланој води и оцедимо. Нарендамо тартуф, помешамо га са растопљеним путером, па том смесом залијемо ваљке. Одозго поспемо пармезаном и сервирамо.

Бифтек

Састојци

4 комада јунећег бифтека изрезаног на дебље комаде и очишћеног од жилица и масноћа

сенф

50г шампињона

1-2 мање главице лука

50 г црног тартуфа

маслац

павлака за кување

морска со са црним тартуфима

бибер

Припрема

Комаде меса намажите сенфом, посолите, па их ставите да леже у уљу, а најбоље преко ноћи. Шампињоне прелијете са луком на маслацу, док не пусте воду, још мало их пропржите док не нестане вода, додајте им павлаку за кување и тартуфе, посолите и побиберите. Бифтеке испеците на угрејаном роштиљу или роштиљ тигању. Ставите их на тањир, који сте украсили комадима шампињона печених на роштиљу. Бифтеке прелијте са умаком, а послужите са неким прилогом, Може спанаћем.

Куване лоптице

Састојци

400г брашна

4 јаја

50г маслаца

4 тартуфа

60г сувог сира (или пармезан)

маслиново уље

со

Припрема

Замесите тесто од брашна, јаја, маслаца и вруће слане воде. Обликујте кнедле и кувајте их пет минута у врућој сланој води. Оцедите па прелијте маслиновим уљем и поспите листићима тартуфа и наренданим сувим сиром.

Салата са пилетином

Састојци

20 мл маслиновог уља с укусом белог тартуфа
40г црног тартуфа
20 мл маслиновог уља
10 мл балсамица
400 г пилећих прса
100 г ротквица
100 г зелене салате
100 г руколе
100 г парадајиза
80 г пармезана
со

Припрема

Пилећа прса нарежите на резанце, зачините и попржите на маслиновом уљу. Тако припремљено месо оцедите и пустите да се охлади. Салату очистите, оперите и оцедите. Зелену салату нарежите на резанце, помешајте с руколом и исецканим ротквицама, парадајзом па додајте охлађено месо. Све зачините балсамицом и маслиновим уљем с укусом тартуфа, па лагано промешајте. На тако припремљену салату пре послуживања посипајте пармезан нарезан на листиће и нарендан црни тартуф.

САДРЖАЈ ФЕНОЛНИХ КИСЕЛИНА У РИЗОСФЕРНОМ
ЗЕМЉИШТУ ПОД ПАПРАТИМА *CETERACH OFFICINARUM* D.C,
ASPLENIUM TRICHOMANES L, И *ASPLENIUM ADIANTUM NIGRUM* L.
(*ASPLENIACEAE*) ИЗ СИЋЕВАЧКЕ КЛИСУРЕ

Сажетак - Папрати *Ceterach officinarum* D.C, *Asplenium trichomanes* L. и *A. adiantum-nigrum* L. расту у пукотинама стрмих кречњачких стена у Сићевачкој клисури, у којима се ствара хумозно ризосферно земљиште, тзв. сирозем (земљиште у почетним фазама формирања), углавном сачињено од изумрлих остатака листова и коренова папрати у различитим фазама разлагања. Наш рад се бави мерењем количине укупних фенола у листовима, ризомима и ризосферном земљишту под папратима и анализом фенолних киселина.

У листовима све три папрати преовлађују слободни феноли, па је њихова количина 1.28-6.95 пута већа у односу на везане облике. Највише укупних слободних и везаних фенола има у листовима *Ceterach officinarum* (11.744 и 9.135 $\mu\text{g/g}$), а најмање у листовима *Asplenium adiantum nigrum* (2.068 и 755,17 $\mu\text{g/g}$). Ризоми *Ceterach officinarum* су знатно богатији слободним и везаним фенолима (2.811,11 и 1.962,76 $\mu\text{g/g}$) у односу на остале две врсте папрати. За разлику од вегетативних делова папрати у којима преовлађују слободни феноли, ризосферно земљиште под њима одликује се великом количином везаних фенола у односу на слободне, и до 26.21 пута више у случају *Ceterachofficinarum* (3.873,34 $\mu\text{g/g}$).

У ризосферном земљишту под папратима у фракцијама хуминских и фулво киселина, откривене су 4 фенолне киселине у слободном стању (п-кумаринска, ферулинска, п-хидроксибензоева и ванилинска), чија је количина мала (0,687-9,115 $\mu\text{g/g}$). У везаном стању, пронађена је и сиригинска, поред поменуте 4 фенолне киселине, чије су количине 10-264 пута веће у односу на слободне облике (до 261,92 $\mu\text{g/g}$). Највеће количине фенолних киселина садржи ризосферно земљиште под *Ceterach officinarum*.

Папрати као пионирске врсте најпре почињу да расту у пукотинама стена, где уопште нема земљишта или је оно у фази формирања, тзв. сирозем. Дискутовано је о улози папрати у стварању земљишта и значају фенолних једињења као секундарних метаболита у изградњи земљишног хумуса.

Кључне речи: алелопатија, укупни феноли, фенолне киселине, ризосферно земљиште, регосол, хумус, хуминске и фулво киселине, *Ceterach officinarum* D.C, *Asplenium trichomanes* L, и *Asplenium adiantum nigrum* L. (*Aspleniaceae*), вегетација стена, папрати.

УВОД

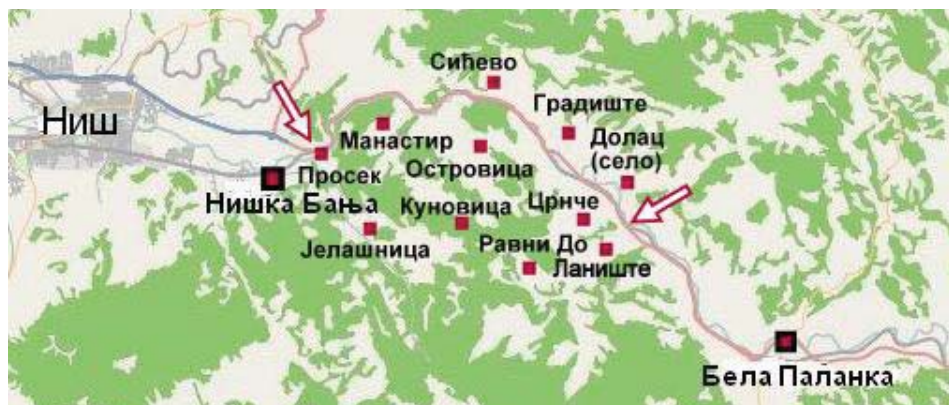
Ceterach officinarum D.C, *Asplenium trichomanes* L. и *Asplenium adianthum nigrum* спадају у групу папрати (Pteridophyta) терцијарне старости, малих по димензијама, које се не јављају масовно у екосистему, па нису биле интересантне за алелопатичаре. У нашој земљи као типични хазмофити, заступљене су у реликтним полидоминантним заједницама вегетације пукотина стена, заједно са терцијарним реликтом и ендемом *Ramonda serbica* у Сићевачкој клисури и у клисурама на северним падинама Шар-планине (Гребеншчиков 1950; Јовановић-Дуњић 1952; Јанковић и Стевановић 1981). Живе и на отвореним камењарима, у сувим сеновитим шумама и шикарама где обрастају стене и камене громаде, заједно са неким врстама маховина. Расту на каменитој подлози од серпентина, силиката, кречњака, доломита и др. Забележене су у многим шумским асоцијацијама које су еколошки и флористички међусобно веома удаљене, као *Carpinetum orientalis serbicum*, *Ostryeto-Quercetum petraeae serpentinum*, *Quercetum conferate cerris*, *Quercetum montanum*, *Querceto-Carpinetum serbicum*, *Musceto-Fagetum*, *Abieti-Fagetum*, *Pinetm nigrae silvestris*, *Humileto-Pinetum nigrae serbicum*, *Fageto-Hurcaneto-Colurnetum* и др. (Букићевић 1970; Шилић 1977; Јовановић 1980). Посебно су интересантне реликтне полидоминантне и осиромашене реликтне шумске заједнице у клисурама и кањонима Србије (*Celto-Juglandetum*, *Fago-colurnetum mixtum juglandetosum*, *Fagetum submontanum mixtum (calcicolum)*, *Carpino orientalis-Quercetum mixtum (calcicolum)*, *Syringo-Prunetum mahalebi*, *Cotino-Syringetum vulgaris* и др). У њима се ове три врсте папрати веома често срећу (степен присутности V, бројност и покривност +1-2.2), улазећи у карактеристични скуп врста (Мишић 1981), за разлику од заједница савременог типа у којима су малобројније. Узрок томе су повољни еколошки услови који владају у клисурама и кањонима.

Папрати се одликују низом секунадарних метаболита, нарочито фенолне природе, који служе као таксономски карактер у одређивању њихове систематске припадности (Saunders and Mc Clure 1976; Swain 1980; Iwashina and Matsumoto 1990; Iwashina et al.1993). Захваљујући лучењу токсичних материја фенолне природе преко коренова и листова или разлагањем одумрлих делова (стеља), које су инхибиторне за клијање семена и раст других биљака, неке врсте папрати доминирају у фитоценози потискујући остале врсте (Stewart 1975; Glass 1976; Gliessman and Muller 1978; Humphrey and Swaine 1997). Ова једињења доспевају у земљиште захваљујући спирању атмосферским падавинама и микробијалном деградацијом одумрлих органа папрати. У земљишту испод папрати *Pteridium aquilinum* пронађене су: п-хидроксибензоева, ванилинска, п-хидроксицинамична и ферулинска киселина. У листовима ове папрати налазе се исте ове киселине у великим концентрацијама у току вегетационе сезоне (G l a s s and B o h m 1969).

Нема довољно података о истражености фенола као секундарних метаболита папрати у земљишту и њиховој улози и значају у развоју биљака у заједницама које чине вегетацију стена. Зато је циљ нашег рада био да у ризосферном земљишту под папратима *Ceterach officinarum* D.C., *Asplenium trichomanes* L. и *A. adiantum-nigrum* L. из Сићевачке клисуре одредимо квалитативно и квантитативно фенолне киселине из фракција хуминских и фулво киселина као саставних делова земљишног хумуса. Такође смо мерили количину укупних фенола (слободни и везани облици) у листовима и ризомима папрати.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Материјал за анализу (земљиште и биљке) узет је из пукотина стрмих кречњачких стена на различитим местима у Сићевачкој клисури изнад железничке пруге Ниш-Димитровград, почевши од села Градиште до манастира Света Петка.

Карта Сићевачке клисуре са околним селима.

- а) Анализа фенола у биљном материјалу (листови и ризоми). Слободне форме фенола су екстраховане из осушеног материјала (2 g) у кључалом 80% етил-алкохола потом у етил-ацетат. Алкохолна и етилацетатна фракција су уједињене и упарене до сува, а потом је суви остатак растворен у 4 ml апсолутног алкохола. Везани феноли су екстраховани у етил-ацетату након кључања осушеног материјала у 2NNaOH (Mijdl et al. 1975).
- б) Анализа фенолних једињења у земљишту. После сушења на собној температури, земљиште је просејано кроз сито (2 mm) чиме су одстрањени крупнији остаци ризома биљке. Слободне форме фенола су екстраховане из 3g по узорку сувог земљишта у врели етил-ацетат (3x50ml) током 24 сата. Етилацетатна фракција је упарена до сува, суви остатак је растворен у 4 ml

апсолутног алкохола. Преостала земља је третирана са 15 ml 2NNaOH, а након кључања током 24 сата раствор је закишељен концентрованом HCl до pH 2, при чему се фракција хумуса исталожи (хуминске киселине), а материјал који не преципитује се обично назива фулво киселине (везани феноли) (Hennekuin and Juste 1967; Katase 1981a, b). Количина укупних фенола (слободних и везаних облика) у тлу је детектована спектрофотометријским путем, користећи реагенс Folin-Ciocalteau (Feldman и Hanks, 1968). Калибрациона крива конструисана је на основу различитих концентрација ферулинске киселине. Количина фенолних киселина (п-кумаринска, ферулинска, п-хидроксibenзоева, ванилиинска и сиригинска) је одређивана коришћењем апарата за течну хроматографију под високим притиском (HPLC). Све анализе урађене су у три независна понављања.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

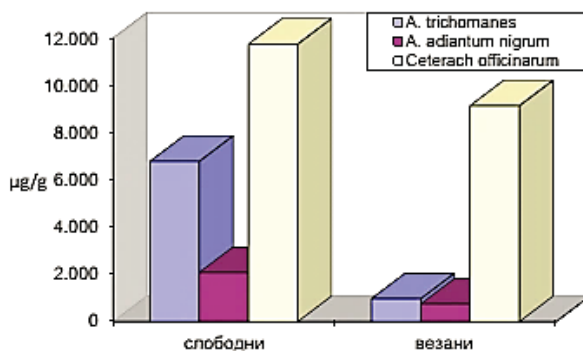
C. officinarum*, *A. trichomanes*, *A. adiantum nigrum

Папрати Ceterach officinarum D.C, *Asplenium trichomanes* L. И *A. adiantum-nigrum* L. на природном станишту у Сићевачкој клисури.

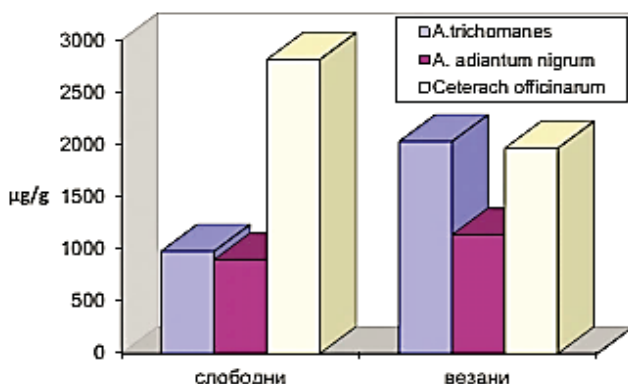
Папрати *Ceterach officinarum* D.C, *Asplenium trichomanes* L. И *A. adiantum-nigrum* L. живе у пукотинама стрмих кречњачких стена у Сићевачкој клисури. Као пионирске врсте најпре почињу да расту у пукотинама стена, у којима нема довољно простора за раст ризома и где уопште нема земљишта, доприносећи разарању и уситњавању матичне кречњачке стене. Касније се ствара тзв. сирозем-хумозно ризосферно земљиште у почетним фазама настајања, смештено локално у пукотинама, углавном сачињено од изумрлих остатака листова и ризома папрати у различитим фазама разлагања.

У листовима све три папрати преовлађују слободни феноли, па је њихова количина 1,28-6,95 пута већа у односу на везане облике. Највише укупних слободних и везаних фенола има у листовима *Ceterach officinarum* (11.744 и 9.135 µg/g), а најмање у листовима *A. adiantum-nigrum* (2.068,0

и 755,17 $\mu\text{g/g}$). (Слика 1.). Ризоми *Ceterach officinarum* су знатно богатији слободним и везаним фенолима (2.811,11 и 1.962,76 $\mu\text{g/g}$) у односу на остале две врсте папрати (Слика 2.).

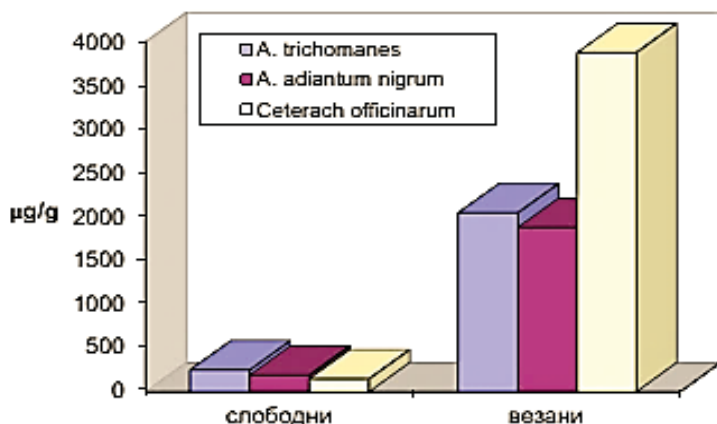
Слика 1. Количина укупних фенола у листовима папрати ($\mu\text{g/g}$).

Слика 2. Количина укупних фенола (слободне и везане форме у ризомима папрати ($\mu\text{g/g}$)).

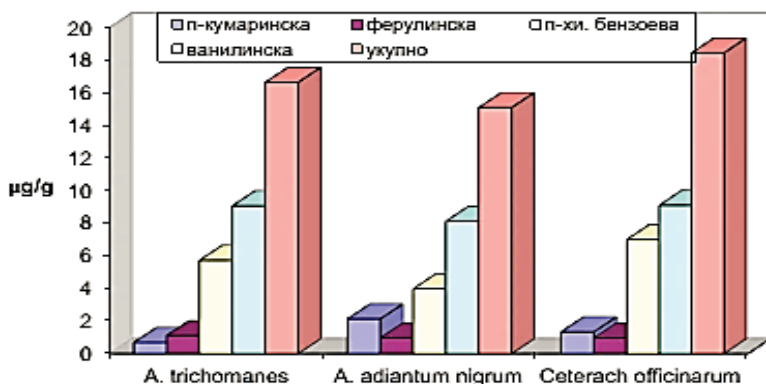
Папрати се одликују богатим и разноврсним низом секундарних метаболита, нарочито фенолне природе (Akabori 1978; Cooper-Driver 1980; Smith 1980; Giannasi 1980; Star 1980). У листовима папрати из фамилије Aspleniaceae откривено је неколико фенолних једињења, углавном деривата лутеолина и апигенина, кверцетина и кемпферола (Iwashina and Matsumoto 1990, 1993, 1995; Iwashina et al. 1990, 1993, 1995). У листовима папрати *Ceterach officinarum* идентификовано је укупно 16 фенолних једињења која припадају класи фенолних киселина (хидроксибензоєвих и хидроксицинамичних киселина), флавоноида (флаван-3-оли, флавоноли) и ксантони (Živković et al. 2017). Од фенолних

киселина највише има хлорогенске и кофеинске киселине и њихов садржај се повећао током процеса дехидрације папрати (Živković et al. 2010). За разлику од вегетативних делова папрати у којима преовлађују слободни феноли, ризосферно земљиште под њима одликује се великом количином везаних фенола у односу на слободне, и до 26,21 пута више у случају *Ceterach officinarum* (3.873,34 $\mu\text{g/g}$). (Слика 3.)

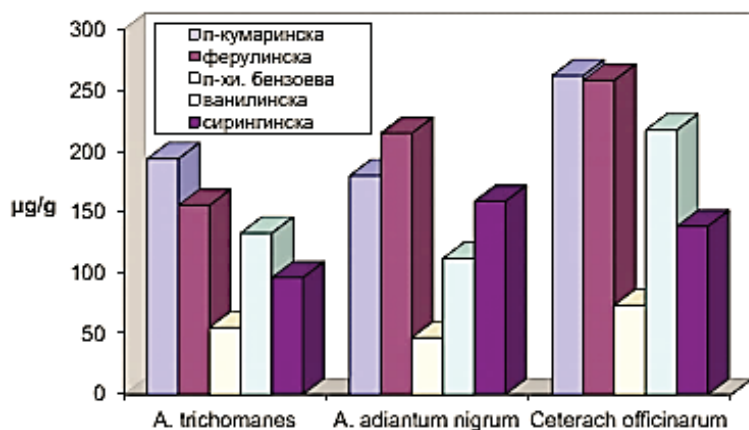
Слика 3. Садржај укупних фенола у ризосферном земљишту ($\mu\text{g/g}$).

У ризосферном земљишту под папратима у фракцијама хуминских и фулво киселина, откривене су 4 фенолне киселине у слободном стању (п-кумаринска, ферулинска, п-хидроксибензоева и ванилинска), чија је количина мала (0,687-9,115 $\mu\text{g/g}$). У слободном стању преовлађују деривати бензоеве киселине (п-хидроксибензоева и ванилинска киселина), које чине 6-11% укупних слободних фенола. (Слика 4).

Слика 4. Количина слободних фенолних киселина у ризосферном земљишту ($\mu\text{g/g}$).

У везаном стању, пронађена је и сиригинска, поред поменуте 4 фенолне киселине, чије су количине 10-264 пута веће у односу на слободне облике (до 261,92 $\mu\text{g/g}$). Највеће количине фенолних киселина садржи ризосферно земљиште под *Ceterach officinarum*. У везаном стању преовлађују деривати цинамичне киселине (п-кумаринска и ферулинска киселина), чинећи 13-21% укупних везаних фенола (Слика 5.).

Слика 5. Садржај везаних фенолних киселина у ризосферном земљишту под папратима ($\mu\text{g/g}$).

Упоређења ради, у земљишту под овим папратима на планини Маљен у западној Србији, преовлађују деривати цинамичне киселине у односу на деривате бензоеве (Djurdjević et al. 2000).

У ризосферном земљишту под *Ceterach officinarum* D.C, *Asplenium trichomanes* L. И *A. adiantum-nigrum* у Сићевачкој клисури има 4,6 пута већа количина укупних фенола и 6 пута већа количина појединих фенолних киселина у односу на земљиште под папратима у заједницама на Маљену (Djurdjević et al. 2000). Ово се може објаснити већом старошћу хазмофитске заједнице папрати у Сићевачкој клисури у односу на Маљен. Према подацима T s u t s u k i et al, садржај органских материја представљен садржајем угљеника, показао је веома значајну позитивну корелацију са укупним садржајем фенолних једињења (1994). У земљишту под *Pteridium aquilinum* пронађене су: п-хидрокси бензоева, ванилинска, п-хидроксицинамична и ферулинска киселина у концентрацијама од $0,4 \times 10^{-5}$ - $4,9 \times 10^{-5}$ М. У листовима ове папрати налазе се исте ове киселине у великим концентрацијама у току вегетационе сезоне (Glass and Bohm 1969). У ризосферном земљишту под папратима наше огледне фитоценозе у Сићевачкој клисури, концентрације фенолних киселина су далеко веће и налазе се у опсегу од $3,40 \times 10^{-4}$ - $5,33 \times 10^{-4}$ М (п-хидроксибензоева) до $1,18 \times 10^{-3}$ - $1,59 \times 10^{-3}$ (п-кумаринска). Ова једињења доспевају у земљиште

захваљујући спирању атмосферским падавинама са надземних делова биљака, лучењем преко коренова или микробијалном деградацијом одумрлих органа папрати. Према ранијим истраживањима земљиште под фитоценозом *Cetero-Ramondietum serbicae* у Сићевачкој клисури настаје захваљујући разлагању одумрлих органа биљака у пукотинама стена. Оно је врло младо и плитко (2-4 cm) и припада типу хумозних планинских црница (16.4% хумуса и 0.95% азота). Матична стена је кречњак са учешћем CaO од 54,8% и калцита (CaCO₂) од 98,1% (Ј о в а н о в и ћ-Д у њ и ћ 1952; Т а т и ћ и С т е ф а н о в и ћ 1976).

Хумусне материје се стварају у току процеса разлагања органских остатака у земљишту захваљујући активностима земљишних организама. Као важне структурне јединице у синтези хуминских и фулво киселина у земљишту помињу се фенолна једињења биљног порекла (флавоноли, флавоноли, катехини, фенолне киселине и др.), фенолна једињења која синтетишу микроорганизми или феноли настали деградацијом лигнина. Хуминске киселине као најбројнији делови хумуса, састоје се од језгра око кога се налазе полисахариди, протеини, прости феноли и јони метала. Настали сложени молекули полимера су отпорни на микробијалну деградацију (Martin and Haider 1969, 1971; Haworth 1971; Flaig 1971). Молекули хуминских и њима сличних фулво киселина су сложени полимери фенолних једињења везани са аминокиселинама, пептидима и другим органским једињењима и чине 50-80% земљишног хумуса.

На основу изложеног може се стећи општи утисак о улози папрати *Ceterach officinarum* D.C, *Asplenium trichomanes* L. И *A. adiantum-nigrum* као пионирских врста у разарању матичне кречњачке стене, стварању земљишта и о значају њихових фенолних једињења као секундарних метаболита у изградњи земљишног хумуса.

ЛИТЕРАТУРА

- Akabori, J. (1978). Flavonoid pattern in the *Pteridaceae* IV. Seasonal variation of the flavonoids in the fronds of *Adiantum monochlamys*. *Bot. Mag. Tokyo*, **91**, 137-139.
- Cooper-Driver, G.A. (1980). The role of flavonoids and related compounds in fern systematics. *Bulletin of the Torrey Botanical Club*, **107**, 116-127.
- Djurdjević, L., Mitrović, M. and Pavlović, P. (2000). Analysis of phenolic acids in rhizosphere soil under fern *Asplenium trichomanes* L., *A. adiantum nigrum* L and *Ceterach officinarum* D.C. var. *crenatum* Moore in Maljen Mountain (Serbia). Proceedings of the Second Balkan Botanical Congress, 14-18 May, 2000 Istanbul, Turkey.
- Feldman, A.W. and Hanks, R.W. (1968). Phenolic content in the roots and leaves of tolerant and susceptible citrus cultivars attacked by *Rodopholus similis*. *Phytochemistry*, **7**, 5-12.
- Flaig, W. (1971). Organic compounds in soil. *Soil Sci.* **111**, 19-33.
- Giannasi, D.E. (1980). Flavonoid evidence for generic lines in selected gymnogammoid ferns. *Bull. Torr. Bot. Club.* **107**, 128-133.
- Glass, A.D.M. (1976). The allelopathic potential of phenolic acids associated with the rhizosphere of *Pteridium aquilinum*. *Can. J. Bot.* **54**, 2440-2444.
- Glass, A.D.M. and Bohm, B.A. (1969). The accumulation of cinnamic and benzoic acid derivatives in *Pteridium aquilinum* and *Athyrium filix-femina*. *Phytochemistry*, **8**, 371-377.
- Gliessman, S.R. and Muller, C.H. (1978). The allelopathic mechanisms of dominance in bracken (*Pteridium aquilinum*) in southern California. *J. Chem.Ecol.* **4**, 337-362.
- Grebenščikov, O. (1950). O vegetaciji Sićevačke klisure. Glasnik Prirodnjačkog muzeja Srpske zemlje, serija B, biološke nauke, knj. 3-4. 175-194.
- Haworth, R.D. (1971). The chemical nature of humic acid. *Soil Sci.* **111**, 71-79.
- Hennequin, J. R. and Juste, C. (1967) Présence d'acides phenols libre dans le sol: Etude de leur influence sur la germination et la croissance des végétaux. *Annual agronomy*. **18**, 545-569.
- Humphrey, J.W. and Swaine, M.D. (1997). Factors affecting the natural regeneration of *Quercus* in Scottish oakwoods. I. Competition from *Pteridium aquilinum*. *J. Appl. Ecol.*, **34**, 577-584.
- Iwashina, T. and Matsumoto, S. (1990). Flavonoid profiles of *Asplenium normale* in Nepal with taxonomic comments. In: M. Watanabe & S.B. Malla, eds. Cryptogams of the Himalayas Vol. 2 Central and Eastern Nepal, National Science Museum, Tsukuba, Japan. pp.179-185.
- Iwashina, T. and Matsumoto, S. (1993). The flavonoids from three Pakistani *Asplenium* subgenera *Ceterach* and *Ceterachopsis* species and their chemotaxonomic consideration. In: T. Nakike and S. Malik, eds. Cryptogamic Flora of Pakistan, vol. 2, 301-315. National Science Museum, Tokyo.
- Iwashina, T. and Matsumoto, S. (1995). Flavonoid characters of five *Adiantum* species in Pakistan. In: M. Watanabe and H. Hagiwara eds. Cryptogams

- of the Himalayas Vol. 3. Nepal and Pakistan Department of Botany, National Science Museum, Tsukuba, Japan.
- Iwashina, T., Matsumoto, S. and Yoshida, Y. (1993). Apigenin 7-rhamnoside-4,-glucosylrhamnoside from *Asplenium normale*. *Phytochemistry*, **6**, 1629-1630.
- Iwashina, T., Matsumoto, S., Nishida M. and Nakaike, T. (1995). New and rare flavonol glycoside from *Asplenium trichomanes-ramosum* as stable chemotaxonomic markers. *Biochemical Systematics and Ecology*, **3**, 283-290.
- Iwashina, T., Matsumoto, S., Ozawa, K. and Akuzawa, K. (1990). Flavone glycosides from *Asplenium normale*. *Phytochemistry*, **11**, 3543-3546.
- Janković, M.M. and Stevanović, V. (1981) Contribution to study of *Ramonda serbica* Panč. phytocoenosis in the gorges of the Šara mountain northern slopes. *Ecology*, **16**, 1-34.
- Jovanović, B. (1980). Šumske fitocenoze i staništa Suve Planine. pp.216. Glasnik šumarskog fakulteta, serija A-šumarstvo, posebno izdanje 55. Beograd.
- Jovanović-Dunjić, R. (1952). Fitocenoze Ramondija u Srbiji. Godišnjak Biološkog Instituta u Sarajevu. God. V(1952) Sv. 1-2, Spomenica Karlu Maly-u, 256-270.
- Katase, T. (1981a). The different forms in which p-coumaric acid exists in a peat soil. *Soil Sci.* **131**, 271-275.
- Katase, T. (1981b). The different forms in which p-hydroxybenzoic, vanillic, and ferulic acids exist in a peat soil. *Soil Sci.* **132**, 436-443.
- Martin, J.P. and Haider, K. (1969). Phenolic polymers of *Stachybotrys atra*, *Stachybotrys chartarum* and *Epicoccum nigrum* in relation to humic acid formation. *Soil Sci.* **107**, 260-270.
- Martin, J.P. and Haider, K. (1971). Microbial activity in relation to soil humus formation. *Soil Sci.* **111**, 54-70.
- Mišić, V. (1981). Šumska vegetacija klisura i kanjona istočne Srbije. pp. 328. Institut za biološka istraživanja "Siniša Stanković". Beograd.
- Mijđla, N., Haldre, N. and Savisaar, S. (1975). Phenolcarbonic acids in leaves of apple. Tr. fiziol. biohim. rast., **362**, 3-13. Tartu.
- Saunders, J.A. and McClure, J.W. (1976). The distribution of flavonoids in chloroplasts of twenty five species of vaskular plants. *Phytochemistry*, **15**, 809-810.
- Šilić, Č. (1977). Šumske zeljaste biljke, 1. Izdanje. Sarajevo, Zagreb, Beograd. str. 272.
- Smith, D.M. (1980). Flavonoid analysis of the *Pityrogramma triangularis* complex. Bull. Torr. Bot. Club. **107**, 134-145.
- Star, A.E. (1980). Frond exudate flavonoids as allelopathic agents in *Pityrogramma*. Bull. Torr. Bot. Club. **107**, 146-153.
- Stewart, R.E. (1975). Allelopathic potential of western bracken. *J. Chem. Ecol.* **1**, 161-169.
- Swain, T. (1980). The importance of flavonoids and related compounds in fern taxonomy and ecology: An overview of the symposium. Bull. Torr. Bot. Club, **107**, 113-15.

- Tatić, B. and Stefanović, M. 1976. Chemical analysis of stones and soil of the habitats of *Ramonda* spein Yugoslavia. *Bulletin de l'institut et du jardin botaniques de l'université de Belgrade*, **9**, 127-130.
- Tsutsuki, K., Esaki, I. and Kuwatsuka, S. (1994). CuO-oxidation products of peat as a key to the analysis of the paleo-environmental changes in a wetland. *Soil Sci. Plant Nutr.*, **40**, 107-116.
- Vukićević, E. (1970). *Pteridophyta*, In: *Flora SR Srbije*, I. Ed. Josifović, M. p.p. 58-121. SANU. Beograd.
- Živković S, Skorić M., Šiler B., Dmitrović S., Filipović B., Nikolić T., Mišić D. (2017). Phytochemical characterization and antioxidant potential of rustyback fern (*Asplenium ceterach* L. Lekovite sirovine, br. 37, str. 15-20.
- Živković, S., M. Popović, M., Dragišić-Maksimović, J., Momčilović, I. and Grubišić, D. (2010). Dehydration-related changes of peroxidase and polyphenol oxidase activity in fronds of the resurrection fern *Asplenium ceterach* L. *Arch. Biol. Sci. Belgrade*, 62(4), 1071-1081.

ПРИКАЗ

РОМАН „ЦАРИГРАДСКИ ДРУМ“ БРАТИСЛАВА ПЕТРОВИЋА,
БЕОГРАД, 2015. г.

„Друм широк прав царски, по њега се расипали ханови, сараји, чесме“ („Коштана“, Б. Станковић), каравани царски и спахијски, извозе, као и данас (21. век) муку чивчија и аргата, раје српске, која ни због чега крива и под Турцима и данас, ради у најам да би се прехранила, преживела и предањима некада, писаном речју данас, пренела потомству аманет да туђин добија више но што уопште заслужује! На грбачи поробљеног српског живља ницала су царства, али кад се дрзнуо да се супротстави тај аргат и слуга, по наредби падала су царства бежали цареви главом без обзира, покушавајући да са собом понесу и што није њихово!

Романом „Цариградски друм“ Братислав Петровић, реалистички али и експресивно и лирски преко својих јунака гради радњу из тих прохујалих и злих по наш народ времена, смешта то време у средиште данашњег времена и збивања симболизујући непрекинуту нит догађања од тих далеких до данашњег по много чему сличног времена. То је зналачки саткао у питку слојевиту причу. Кад поручкате беланац данашњег времена преко догађаја везаних за полицајца Петра, чека вас изузетно богата прича, жуманац, из тог времена хајдучије у Србији под Турцима и њиховим зулумима у ретророману – причи, у списима манастирским, залуталу као пожутели тестамент, питка прича хајдука Лазе Ћосе.

Цариградски друм, Сићевачка клисура са својом гором, пећинама и манастирима, постојбином и „самртном постељом“ хајдука јесте епски простор у коме су смештена догађања из романа – епа о тим народним борцима никлим под посебним околностима грубе експлоатације Раје и турских зулума, у причи изнутра и Петровом страдању у савременој хајдучији насталој на епским причама из прошлости о похрањеном богатству хајдука из тих давних времена.

„Спољна прича обухвата 21. век и говори о разбојништву на друму“ истом оном испод кога је битисао калдрмисани и прашњав Царски, кроз вођење ликова у роману – Видена, Татија, Доца и полицајца Петра. Монахиња Синклиткиња везивно је ткиво у спољњој причи романа. Снажна, особа која верује у Божију правду, поуздан јатак полицајцу, ненаметљива али својим ставом, држи потребну дистанцу на релацији мушко женско и као права светица показује пут грешнима! Захваљујући њој и познавању

хајдучије, Петар, некрштени полицајац из времена комуниста, проналази мирно решење за своје незгоде на послу и доказује своју честитост.

Конак изнад манастира својеврсни је видиковац за све догађаје кроз историју и данас. У њему је настао „превод“ са старословенског исповеданија писменог Лазе Ћосе, у конаку се дешавају сусрети хајдука и савремене хајдучије баш преко тог Ћосиног рукописа. Манастир је показан и у роману као ризница сећања на минула времена, ризница писаних и приповеданих догађаја из далеке прошлости нашега народа.

На Царском друму, од Нишке Бање до Цариграда, писац Братислав Петровић, води своје јунаке у сваки географски кутак у четовање из бусије са муњевитим герилским ударима. Мотив мегдана били су Турски каравани са благом стеченим пљачком српске раје. Зато није било милости у препадима и отимању истог. Писац овог епа о хајдуковању читаоцу не даје паузу док чита. Он се мора у једном даху све да прочита, јер само тако бразди сећања на јуначке подвиге хајдука, њихове пустоловине, сурових злочина и казне које су и делили и примали.

Сви догађаји смештени су углавном ту у ширем завичају аутора линијом планина Куновица, Сићевачка клисура, Царски друм до Пирота, ретко кад до Софије и Цариграда.

На крају Ћосине приче аутор нас води до Беча, на кратко, тек да покаже и данашњем читаоцу, да су силе зла против Срба и онда биле уско у колаборацији, као и данас!

Романом Царски друм аутор је овековечио хајдуке и хајдучију, али и људе и завичајне механе поред друма, механичарске радионице, делатнице старог заната преко лика госпођице Лале, поштене делатнике народне полиције преко лика полицајца Петра, спрегу међународних делатника кад им је циљ лака зарада преко лажних мапа о скривеним магазима хајдучким које оставља поп МАРТИН!

На крају за читаоце наводим речи рецензента Ирене Милетић о стилу ауторовом: „Реалистички оријентисан, аутор пише врло једноставним, „живим“ језиком ликова, што га чини човеком блиском народу... То никако не значи да се иза једноставности не крије сложеност. У том роману има узвишеног, шаљивог, сатиричног, комичног, као што има гротескног, ужасног и жалосног“.

За Петровићев роман треба рећи да има чврсту композицију, заплет, наратију, добру градацију карактера ликова, одличну дистрибуцију улога и карактера ликова, јединствен стил... Ликови казују својим монолозима и дијалозима историјски контекст у коме живе и делају, што је изузетно тежак задатак за аутора. Петровић је у томе изузетно успешан.

IN MEMORIAM

Проф. др Данило Ж. Марковић (1933-2018)

Испраћамо на вечни пут горостаса ума и срца, највећег и најбољег међу нама, кога је изнедрио наш крај – професора Данила Ж. Марковића, који нас је изненада само физички напустио, али чије ће нас дело и дух трајно пратити.

Драги професоре, припадао си оној реткој врсти људи, коју с правом називају учитељима стваралачке енергије и добротинства, а који делују попут институција и снажних покрета, који остављају својим делом трајне трагове у својој професији, науци, култури свог народа и свога доба.

Иако си рођен у маленом селу Дољу (кога су сурове поплаве однеле), у угледној сеоској породици, својим делом, прекорачио си границе не само наших атара већ и територије Србије и Балкана, израстајући у личност таквог формата које се ретко рађају, а њихово дело трајно обележава један народ остављајући вечне белеге у колективном памћењу. Твоје дело и твоја личност, надahниваће нове генерације, не само завичајаца, већ и научнике широм Србије, Балкана и света.

Мало је таквих личности са богатом библио/биографијом у науци, академској заједници, и уопште у јавном животу, не само код нас, него и у свету. Ти си својим делом и бројним академским и друштвеним признањима, постао универзални грађанин Европе и света, човечанства. Предавао си на престижним факултетима и универзитетима у земљи и иностранству, и био биран за почасног доктора наука и академика у бројним академијама. Једино ти је Српска академија наука остала дужна те почаст и признања.

Твоји уџбеници из социологије, социјалне екологије и социологије образовања, као и бројне монографије, преведене су на многе језике, и данас богате умове и срца бројних генерација, студената широм Србије, Балкана, Европе и света. А твоје научно стваралаштво (које се преливало у различитим областима друштвено-хуманистичких наука), изнова ће надahнивати даља истраживања млађих колега.

Поред наставне и научне активности на универзитетима, ти си несебично себе давао у вршењу бројних одговорних јавних функција (био си декан на три факултета, Министар просвете у Влади Србије, посланик Републичке и савезне скупштине и наш амбасадор у Руској Федерацији). На свим овим функцијама показао си високу професионалну и друштвену одговорност, унапређујући рад ових институција и афирмишући најбоље вредности наше науке, културе и слободарског духа народа Србије.

Остао си доследан марксистичком погледу на свет, али увек отворен за плурализам и других теорија и идеја. Припадао си Социјалистичком покрету, делујући снагом свог стваралачког ума, истражујући нове путеве за нову друштвену борбеност.

Твој највећи допринос свакако је везан за подизање новог научног подмлатка у свим срединама где си радио: јер си сматрао да на новим младим кадровима лежи будућност не само наших универзитета, већ и читаве земље. Подстицао си нас на такмичарство са самим собом, нашим унутрашњим могућностима, упућујући нас у тајне научних истраживања, лепоту педагошког позива и одговорности.

Трајно ћемо се сећати и то преносити на нове генерације, твојих порука: учите и упорно радите; путујте у свет; погледајте шта други раде у свету, погледајте нове наслове књига у светским књижарама – па ћете себе и своје умне видике обогатити.

Под твојим менторством драги професоре, магистрирало је и докторирало на различитим универзитетима у земљи и свету на стотине асистената, који су преузели вођство на бројним катедрама.

Хвала Ти у своје и у њихово име на свему што си учинио за све нас, који те нису ображали у научној и педагошкој мисији на универзитетима, који представљају упориште критичког мишљења, развоја креативног ума и очувања националне културе и идентитета.

Сећајући се данас, морам и то истаћи: да је твој ранч/викендица представљао паралелну научну радионицу, отворен интелектуални врт и агапе – за студенте и колеге из земље и иностранства. У њему се расправљало о бројним темама, тезама. Ту су дефинисане теме бројних магистарских и докторских дисертација. Покретане иницијативе за нове научне пројекте. Дом професора Марковића увек је био отворен са добродошлицом за бројне колеге и пријатеље, који су долазили по стручни, или други савет: од студената, професора универзитета, па до обичних људи који су желели да чују твој савет и твоју реч. А ти си увек имао стрпљења да саслушаш људе различитог нивоа образовања и социјалног положаја и да сам од њих учиш: од великих имена научника и политичара, па до обичног радника и сељака. За све њих, ти си деловао као институција паметара и народног адвоката. Они су имали шта да чују: твоје мудре речи су их бодриле и обасипале срдечношћу и дарежљивошћу и деловале као лек/мелем на рану.

Охрабривао си неспокојне, да се усправе и боре за себе, своје породице, институцију у којима раде, за свој завичај и своју Србију. Тај однос управо најречитије илуструје – да си ти изникло из народа и до краја остао народски човек!

Драги професоре, нико као Ти није носио у свом срцу три страсти и велике глади: - у младости, пратила те је глад сиромаштва, суров бич сваког детета из сеоских и радничких средина, који си ти надомештао радом и учењем. Но, има једна друга врста глади, глади за сазнањем, која те није напуштала до краја живота. Та жеђ за сазнање, надпросечна интелектуална радозналост и отвореност према изазовима у науци, образовању, али и најшире у националном животу и свету је оно што је тебе узорно красило. Та отвореност и упитност гонила те је на стално такмичење са собом, и твојим најкреативнијим могућностима, што је резултирало у новим облицима стваралаштва и даривања. науци, академској заједници, твојим студентима и што нас је све то обогатило. Ти твоји несебични дарови остаће у незабраву у нашем колективном памћењу и биће тек проучавани, јер си нам у њима, оставио најбољи део себе.

И најзад, постоји трећа твоја страст – то је твоја велика љубав за завичајем, твојим земљацима. И ма где да си путовао, увек си журио да му се радо враћаш и о њему бринеш. Зато те и данас – овде, овако у великом броју рођака, пријатеља и завичајаца достојно испраћамо, као завичајног патријарха/добротвора ума и срца, поносни на твоје дело, које је име Беле Паланке – широм земље и света – узнео!

Драги Данило, о твојим делима и даривањима тек ће се причати и оно ће бити предмет проучавања нових генерација, а твоје име – већ, за твог живота – ушло је у народну легенду.

Најзад, овде желим да подсетим и на једну твоју породичну димензију личности. Уз сву твоју огромну посвећеност научном и педагошком раду, и твоју друштвену ангажованост, ти никад ниси престао да мислиш на своју породицу, и своје најмилије. Био си брижан отац и супруг. Извео си на прави пут твоје најмилије: Небојшу, Весну и Душана, које су израсли у добре стручне и одговорне људе. Они, са унуцима брижно ће – и са поносом – чувати успомену на тебе.

Путуј спокојно на далеки пут, драги пријатељу, велики и поштовани професоре.

„Благо оном ко довијека живи, Имао се рашта и родити!“

Нека ти је вечна слава и хвала!

Љубиша Митровић

